

Ljiljana Vujadinović • Nataša Krivokapić • Tatjana Vujović
Obrad Samardžić • Ana Ivanović • Vesna Krivčević
Marija Jovčić-Stanković • Andrijana Bogetić

SOCIOLOGIJA

udžbenik za srednje stručne škole



Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
PODGORICA, 2022.

dr Ljiljana Vujadinović, dr Nataša Krivokapić, dr Tatjana Vujović,
mr Obrad Samardžić, Ana Ivanović, Vesna Krivčević,
Marija Jovčić-Stanković, Andrijana Bogetić

SOCIOLOGIJA

udžbenik za srednje stručne škole

Izdavač:	Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Podgorica
Za izdavača:	mr Aleksandra Hajduković, v. d. direktorice
Glavni urednik:	Radule Novović
Odgovorni urednik:	Lazo Leković
Urednici:	Dragoljub Vlahović Maja Malbaški
Recenzenti:	doc. dr Predrag Živković mr Mirjana Popović Ana Vukosavović-Četković Veselinka Peković Vesna Četković
Lektura:	Jasmina Radunović
Korektura:	Dragan Batričević
Grafičko oblikovanje:	Saša Protić
Tehnički urednica:	Dajana Vukčević
Ilustracije:	Shutterstock i slobodni izvori

CIP – Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-303-2441-3
COBISS.CG-ID 23205636

Nacionalni savjet za obrazovanje, Rješenjem br. 19-05-119/22-6418/9 od
29. 7. 2022. godine, odobrio je ovaj udžbenik za upotrebu u srednjim stručnim školama.

Copyright Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Podgorica, 2022.

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	7
Vodič kroz udžbenik.....	9

I. PREDMET I METOD SOCIOLOGIJE 11

POJAM SOCIOLOGIJE I DRUŠTVA.....	12
Sociologija i društvo.....	12
Pojam, svrha i zadaci sociologije.....	15
Zadatak sociologije – otkrivanje skrivenog.....	17
Svrha i značaj sociologije.....	18
Sociološka imaginacija.....	20
Društvo kao predmet sociologije.....	22
Makro i mikro sociologija: pristupi i analitički nivoi proučavanja društvenih pojava.....	26
Podjela sociologije – posebne sociološke discipline i odnos sociologije s drugim društvenim naukama.....	28
Odnos sociologije i drugih društvenih nauka.....	30
ISTORIJA SOCIJALNE MISLI I RAZVOJ SOCIOLOGIJE.....	33
Istorija socijalne misli (antičko, srednjovjekovno i novovjekovno shvatanje društva)....	33
Nastanak sociologije.....	38
Klasici sociološke misli.....	39
Razvoj sociologije – pluralitet teorijskih pristupa.....	44
METOD U SOCIOLOGIJI I PRINCIPI NAUČNOG SAZNANJA.....	50
Sociologija i principi naučnog saznanja.....	51
Naučni zakon, objašnjenje i predviđanje u sociologiji.....	52
Metodološki postupak u sociološkom istraživanju.....	54
Tok naučnog istraživanja.....	54
Tehnike za prikupljanje podataka.....	56
Metode za sređivanje i prikazivanje podataka.....	56
Metode za analizu i tumačenje podataka.....	57

II. DRUŠTVENA STRUKTURA I SISTEM 61

DRUŠTVENA STRUKTURA.....	62
Pojam i svojstva društvene strukture.....	62
Društveni položaj i društvena uloga.....	64
Pojam društvene grupe.....	66
Vrste društvenih grupa.....	67
Društvene institucije.....	68
PORODICA.....	71
Sociološko određenje pojma porodice i srodstva.....	71
Brak i vrste braka.....	72
Istorijski razvoj porodice i braka.....	73
Funkcije porodice.....	75
Alternative porodici i braku.....	76
Devijantni oblici ponašanja i nasilje u porodici.....	77

STATUSNE, FUNKCIONALNE I PROSTORNE GRUPE	80
Statusne društvene grupe	80
Klasa i sloj	80
Kasta	81
Stalež	82
Elita.....	82
Funkcionalne i prostorne društvene grupe	84
KULTURNO-ISTORIJSKE GRUPE	86
Etničke zajednice.....	86
Pleme.....	86
Narod.....	86
Nacija	87
DRŽAVA	89
Država i društvo	89
Oblici i tipovi državne vlasti	90
Autokratija	90
Demokratija.....	91
Postdemokratija.....	92
Vladavina prava.....	93
Funkcionisanje savremene države	94
POLITIKA.....	96
Politika.....	96
Pojam ideologije.....	97
Klasifikacija ideologija; ideologije u istorijskom kontekstu	98
Političke partije.....	101
Građansko i civilno društvo	103
DRUŠTVENA MOĆ I SVOJINA.....	106
Društvena moć.....	106
Izvori i oblici društvene moći	106
Pojam svojine	107
DRUŠTVENA NEJEDNAKOST	109
Pojam i uzroci društvene nejednakosti.....	109
Društvena stratifikacija	110
Globalna nejednakost	111
Pauperizacija	111

III. OSNOVNE DIMENZIJE DRUŠTVENOG ŽIVOTA..... 115

RAD KAO DRUŠTVENA DJELATNOST	116
Određenje pojma rada i podjela rada kao osnovnog fenomena ljudskog postojanja..	116
Pojam rada	116
Podjela rada.....	118
Uzroci nezaposlenosti i diskriminacije u radu.....	122
Značaj, uloga i način djelovanja sindikata.....	123
Uslovi rodne (ne)ravnopravnosti na tržištu rada.....	125
Značaj preduzetništva	126
Slobodno vrijeme i dokolica	127
KULTURA.....	129
Pojam i funkcije kulture, suštinske razlike osnovnih elemenata kulture.....	129
Vrijednosti i norme	131
Kultura i civilizacija.....	133
Multikulturalizam.....	134
Kulturni identitet.....	135
Masovna kultura	136

Kič i šund.....	138
Supkultura i kontrakultura.....	139
Mas-mediji	141
Kulturna globalizacija.....	142
SOCIJALIZACIJA.....	145
Pojam, vrste, funkcije i faktori socijalizacije; značaj i faktori hominizacije.....	145
Uzroci devijacije i elementi prisile u socijalizaciji	147
Značaj i ciljevi humanističkog obrazovanja i vaspitanja.....	150
RELIGIJA	152
Religija	152
Osnovna obilježja monoteizma.....	154
Razlika između vjere i religije	154
Judaizam (jevrejstvo).....	156
Hrišćanstvo	158
Islam	162
Budizam	164
Uloga sekta, funkcija i ciljevi sektaškog organizovanja	166
Tendencije sekularnog društva	168

IV. IZAZOVI SAVREMENOG DRUŠTVA..... 171

POJAM I PREDMET SOCIJALNE PATOLOGIJE.....	172
Pojam i predmet socijalne patologije, društveni nadzor	172
Pojedinačni oblici devijantnih ponašanja	173
Prostitucija.....	173
Narkomanija.....	174
Kockanje.....	175
Samoubistvo	175
Društveni nadzor	176
BOLESTI ZAVISNOSTI	178
Bolesti zavisnosti – izazovi za društvo, porodicu, pojedinca	178
Uzroci zavisnosti od psihoaktivnih supstanci – psihosocijalni faktori rizika nastanka..	179
Zavisnost od alkohola.....	180
MALOLJETNIČKA DELINKVENCIJA.....	182
Određenje pojma maloljetničke delinkvencije.....	182
Karakteristike delinkvenata	185
NASILJE.....	187
Pojam nasilja	187
Faktori rizika za pojavu nasilja	187
Instinktivističke teorije	188
Teorije socijalnog i kognitivnog učenja; biološka teorija	188
Profil nasilnika.....	189
Nasilje u porodici	189
Vršnjačko nasilje	192
Vrste nasilja	193
TRGOVINA LJUDIMA	197
Trgovina ljudima kao oblik savremenog ropstva.....	197
Modeli manipulacije	198
ORGANIZOVANI KRIMINAL I KORUPCIJA.....	200
Organizovani kriminal	200
Korupcija	201
Posljedice organizovanog kriminala i korupcije.....	202

POJAM MOBINGA I NAČINI ZAŠTITE OD MOBINGA.....	204
Mobing	204
BENEFITI SAVREMENE NAUKE, TEHNIKE I TEHNOLOGIJE.....	208
Savremena tehnologija	208
Održivi razvoj i uticaj energije na kvalitet života.....	212
Proces postvarivanja čovjeka	213
STANDARDIZOVANI GOVOR I DRUGE VRSTE JAVNE VERBALNE I NEVERBALNE KOMUNIKACIJE U ODNOSU NA GOVOR MRŽNJE	216
Govor mržnje.....	216
Načini širenja govora mržnje.....	216
V. SAVREMENO DRUŠTVO I CRNA GORA	221
SOCIOLOŠKI ASPEKTI STRATEŠKIH OBLASTI U RAZVOJU CRNE GORE	222
Starteški ciljevi razvoja Crne Gore	222
Evroatlantske integracije.....	222
Evropske integracije, ulazak u Evropsku uniju.....	222
Kako je nastala Evropska unija	224
Institucije Evropske unije	224
Strategije crnogorskog razvoja.....	226
Regionalni razvoj.....	226
Migracije kao oblik kretanja stanovništva	227
Turizam	227
Poljoprivreda.....	229
Energetika.....	231
Informacione tehnologije	232
GLOBALIZACIJA I PROMJENE VRIJEDNOSNIH ORIJENTACIJA CRNE GORE.....	233
Šta je globalizacija.....	233
Dimenzije globalizacije	234
Ekonomska dimenzija.....	234
Politička dimenzija	235
Nacionalni identitet u okvirima globalizacije.....	235
Kulturna dimenzija	236
Promjena vrijednosti u crnogorskom društvu	237
MLADI I OBRAZOVANJE: SAMOAKTUELIZACIJA I DOPRINOS DRUŠTVU.....	239
Mladost i omladina	239
Čemu služi obrazovanje	240
Obrazovanje u Crnoj Gori	241
Položaj mladih u društvu	244
Omladinski aktivizam	244
SOCIJALNO-EKOLOŠKI PROBLEMI SAVREMENOG DRUŠTVA.....	246
Ekologija i ekološka svijest.....	246
Ekološke posljedice globalizacije	248
Eko-politika i održivi razvoj	249
Crna Gora kao ekološka država	250
Literatura	253
Rječnik.....	266

PREDGOVOR

Dragi učenici, drage učenice,

Sociologija je nauka koja nam otkriva uticaje širokog mozaika društvenih činilaca koji oblikuju individu u kao društveno biće i na taj način nam pomaže da spoznamo sami sebe, grupe kojima pripadamo i šire društvene činioce, koji pletu mrežu iskustva našeg društvenog života.

Sociologija je uzbudljiva naučna disciplina koja proučava društvo kao cjelinu svih društvenih pojava, uključujući i one koje se tiču nas samih i naših života. Ona teži da istraži sve aspekte društva: od običnog susreta dvoje ljudi na ulici do globalnog društva. U nastojanju da otkrije široko polje sociološkog proučavanja društva, ovaj udžbenik ima pet tematskih cjelina koje su tijesno isprepletane, tako da tvore jednu smisaonu cjelinu.

U poglavlju *Predmet i metod sociologije* dat je sažet uvod u predmetni „svijet sociologije“ koji nazivamo društvo. U ovom dijelu udžbenika upoznaćete se ne samo s predmetom proučavanja sociologije, već i s metodologijom sociološkog istraživanja društva. Pored toga, upoznaćete se s veoma bogatom istorijom sociološke misli, kao i sa osnivačima ove naučne discipline. Poseban osvrt je na osvetljavanju specifičnosti sociološkog pristupa (sociološke imaginacije) u analizi društvene i stvarnosti u odnosu na druge nauke koje istražuju društvo.

U poglavlju *Društvena struktura i sistem* upoznaćete se s određenjem strukture društva i njenim unutrašnjim elementima. U ovom dijelu udžbenika srešćete se s brojnim temama koje pletu mrežu iskustva njihovog društvenog života. Upoznajući pojmove društvene uloge i društvenog položaja, upoznaćete svijet porodice kao primarne ljudske zajednice, raznolike društvene grupe i zajednice koje oblikuju i njihove lične oaze života. Potom ćete saznati kako funkcionišu države, upoznati svijet politike, ideologije i otkriti osnovne izvore moći i nejednakosti u društvu.

U poglavlju *Osnovne dimenzije društvenog života* spoznaćete značaj čovjekovog rada i stvaralaštva, ali i ulogu i značaj slobodnog vremena i dokolice. Potom slijedi put kroz bogata polja kulture i religije u kojima ćete se sresti s najdubljim čovjekovim traganjima da izgradi sebe kao kulturno-duhovno biće.

U poglavlju *Izazovi savremenog društva* prikazani su društveni izazovi i analizirani fenomeni socijalne patologije. Zasebno se analiziraju različiti naučni pristupi proučavanju društvene devijantnosti tokom razvoja društva; sistematično je izložen pojmovni okvir za proučavanje devijantnosti i društvene reakcije na sve oblike devijantnog ponašanja. Data je i analiza svakog pojedinačnog oblika devijantnog ponašanja koji je zasnovan na teorijskim i empirijskim istraživanjima, kako u našem okruženju, tako i na globalnom planu. Poseban akcenat je stavljen na one oblike devijantnog ponašanja koji su tokom posljednjih decenija sve više izraženi kod mladih, koji u savremenim društvima svojom učestalošću, rasprostranjenošću i stepenom konfliktnosti i destruktivnosti predstavljaju socijalne probleme i prijetnje.

U poglavlju *Savremeno društvo i Crna Gora* upoznaćete se s nacionalnom sociologijom. Prikazana je specifična privredna i društveno-ekonomska slika našeg društva. Ukazano je na neke od osnovnih strateških oblasti koje je Crna Gora odredila kao izuzetno važne radi ostvarivanja svoje demokratske budućnosti u okviru evroatlantskih integracija – turizam, poljoprivreda, energetika, zapošljavanje mladih, očuvanje životne sredine.

Naša težnja je da vas kroz zanimljiv stil pisanja, koji je obogaćen upotrebom primjera iz svakodnevnog života, uz obilje ilustracija, podstaknemo na razmišljanje i na taj način probudimo vaše interesovanje za sociologiju. Osnovni cilj ovog udžbenika jeste da steknete sposobnost za analitičko i kritičko razmišljanje o društvu i svijetu u kome živite.

Autori

Vodič kroz udžbenik



Pitanja, zadaci, nalozi



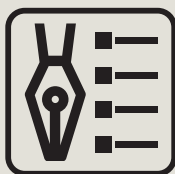
Istraži ostale izvore znanja



Mislioci



Zanimljivost



Primjer

PREDMET I METOD SOCIOLOGIJE

*Zdrav razum stiče
iskustvo koje se temelji
na neposrednom
posmatranju (ili veri u
tradiciju), dok nauka
stvara znanje koje se
temelji na istraživanju,
proveravanju i
dokazivanju.*

Đuro Šušnjić



I



POJAM SOCIOLOGIJE I DRUŠTVA



Čovjek je društveno biće koje svoj smisao života otkriva kroz odnose s drugim ljudima.

Sociologija i društvo

Sociologija nije nepoznanica u našim životima i shodno tome, mnogim ljudima ona izgleda kao apstraktno proučavanje očiglednog, opipljivog i vidljivog svijeta društvene stvarnosti u kojoj živimo. Nasuprot saznanjima iz, na primjer, fizike ili hemije, nesporno je da nam saznanja i informacije koje smo stekli u svakodnevnom životu mogu prilično dobro poslužiti kada nastojimo objasniti neki društveni problem na koji nailazimo u našem okruženju. Ukoliko nešto više znamo o karakteru društva u kojem živimo, društvenim procesima koji utiču na nas i obrascima interakcije koji oblikuju naše živote, utoliko je ta saznajna slika potpunija. Čovjek je društveno biće koje svoj smisao života otkriva kroz odnose s drugim ljudima. Svaka osoba u tim odnosima stiče određena znanja o sebi, drugim ljudima, društvu i načinu njegovog funkcionisanja koja su rezultat njihovih zajedničkih iskustava. Ova znanja koja nastaju kroz proces razmjene zajedničkih iskustava u društvenom svijetu su izuzetno važna za naš život jer čovjek nije bezgranično obdaren kognitivnim sposobnostima i ne može ih sam otkriti. Brojna znanja koja čovjek stiče kroz dodir s drugim ljudima nijesu samo važna za upoznavanje društva i pravila po kojima se upravljamo u njemu, već predstavljaju i važan osnov za suočavanje s problemima koji tvore život u ljudskoj zajednici. Ova znanja sabrana su u različitim formama kolektivnih znanja – u poslovicama, običajima, mitovima, moralnim poukama itd. Budući da su ova znanja plod kondenzovanog iskustva društvenog života, ona u sebi sadrže odgovarajuća socijalna značenja i, shodno tome, ona jesu predmet sociološkog tumačenja.



Svakodnevno možemo čuti bezbroj mudrosti koje možemo tumačiti na više načina, pri čemu se u njima neizostavno javlja i sociološka komponenta. Koristeći „sociološko sočivo“ u tumačenju društvenog života, probajmo navedene misli objasniti preko nekoliko poslovice ili izreka koje često čujemo:

- *U Rimu budi Rimljanin* – govori o neophodnosti prilagođavanja specifičnim kulturnim sredinama, odnosno o konformizmu.
- *Vrana vrani oko ne vadi* – govori o neophodnosti grupe i kolektivne solidarnosti.
- *Kada mačke nema, miševi kolo vode* – govori o relativno neophodnoj ulozi autoriteta u održavanju reda u društvenom životu.
- *Sit gladnom ne vjeruje* – govori o socijalnim nejednakostima i odsustvu socijalne solidarnosti itd.



Analiziraj sa sociološkog aspekta sljedeće poslovice:

- Bolje vrabac u ruci nego golub na grani.
- Ako želiš jezgro, slomi ljusku.
- Više je ljudi pomrlo od jela i pića negoli od gladi i žeđi.
- Dobar glas daleko se čuje, a zao još dalje.
- Ko ne čuva tuđe, neće imati ni svoje.

Zbog tijesne povezanosti društvene stvarnosti u kojoj egzistiramo, kolektivnih znanja i uvjerenja s jedne strane i predmetnog interesovanja sociologije s druge strane, često se ona u površnim tumačenjima svodi na saznanja koja nam daruje *zdrav razum*. Zdrav razum počiva na ustaljenim skupovima uvjerenja i očekivanja koje ljudi razvijaju kroz svakodnevna životna iskustva. Ovaj skup saznanja je često neodređen, neprecizan, obojen ličnim iskustvom ili uvriježenim kolektivnim uvjerenjima, a obično počiva na pojednostavljenim i iskustveno neprovjerenim stavovima. Sociologija, naravno, nije isto što i svakodnevno promišljanje i upotreba zdravog razuma, jer ona kao nauka svoj sistem saznanja zasniva na objektivnim, preciznim, sistematičnim i empirijski zasnovanim dokazima.

Riječju, dok nam zdrav razum daje poznate i neprovjerene ideje, sociologija nam obezbjeđuje objektivne, vrijednosno nepristrasne i empirijski podržane iskaze.



Kada govorimo o zaljubljenosti kao preduslovu za zasnivanje braka i porodične zajednice, često ćemo čuti kako se u tom spoju različitosti privlače. Skoro svakodnevno možemo čuti da se razlike privlače i tvore čvršću i trajniju vezu između dvoje zaljubljenih. Shodno tome, s velikim uvjerenjem možemo pretpostaviti da većina ljudi u savremenim demokratskim društvima bira partnera i stupa u brak čisto iz ljubavi. Ova pretpostavka sa sociološkog stanovišta nije sporna, ali sociolozi, na osnovu brojnih empirijskih nalaza, podsjećaju nas da je odluka o stupanju ili nestupanju u brak uslovljena i čitavim setom društvenih vrijednosti koje smo usvojili od ranog djetinjstva, a koje u velikoj mjeri determinišu našu odluku o stupanju u intimne veze, a posebno odluku o stupanju u bračnu zajednicu.

Sociolog Henri L. Tišler ovaj problem objašnjava na primjeru američkog društva koje se smatra jednim od najtolerantnijih društava *za razlike*. On smatra da svoje bračne drugove bira na osnovu društvenih vrijednosti koje internalizujemo od porodice, vršnjaka, komšija, važnih autoriteta iz naše zajednice, pa čak i na osnovu uticaja medija. Kao rezultat toga, kako potvrđuju brojni empirijski rezultati širom svijeta, manje je vjerovatno da ćemo se vjenčati s nekim ko pripada različitoj socioekonomskoj klasi ili s nekim ko pripada drugoj rasi ili religiji kao i s nekim



Zaljubljenost je najvažniji, ali ne i jedini preduslov za zasnivanje ustanove braka i porodične zajednice.

ko je bitno različitog obrazovnog nivoa od našeg. Brojni podaci pokazuju da su stupanje u brak, dužina trajanja i stabilnost braka više povezani *sa sličnostima* (sličnim pogledima na svijet, sličnim stilovima života, sličnim nivoom obrazovanja, klasnim, etničkim, konfesionalnim, rasnim sličnostima itd.) negoli *sa razlikama*.

Sociolog Entoni Gidens ovaj raskorak između zdravorazumskih uvjerenja, s jedne strane, i socioloških saznanja, s druge strane, pokazuje na primjeru geneze *romantične ljubavi*. On napominje da, iako smo manje skloni da vjerujemo u ideju da je ljubav *vječna*, opet smo i te kako skloni da mislimo i vjerujemo kako je zaljubljenost nešto što potiče iz univerzalnih čovjekovih emocija i, shodno tome, smatra se sasvim prirodnim da zaljubljeni par teži svestranom ispunjenju svoje ljubavi, najčešće preko bračne veze i porodičnog *gnijezda*. Međutim, zaljubljivanje, kako dalje navodi Gidens, „nije iskustvo koje doživljava najveći broj ljudi na svijetu – a i tamo gdje je to slučaj, ono se rijetko dovodi u vezu s brakom“. Ideja romantičarske ljubavi ima svoju dugu istoriju koja se tek prije nekoliko vijeka raširila u našim društvima, „ali u većini drugih kultura ona nikad nije postojala“.

Prema tome, sociološka saznanja su mnogo dublja negoli zdravorazumska jer se zasnivaju na naučnim dokazima. Shodno tome, često se ideje ili uvjerenja koja su izvedena iz zdravog razuma pokažu neistinitim kada se uporede sa činjenicama iz socioloških istraživanja. To je jedan od razloga što je sociologija *uzbudljiva nauka*, jer nam omogućava da provjerimo da li je ono u šta vjerujemo da je uobičajeno i *poznato* i zaista poznato ili je pak nepoznato i neuobičajeno. Otuda je sociolog Oto Larsen u pravu kada govori da kao što se plivanjem na pučini mora ne stvara okeanograf, niti se gajenjem životinja postaje genetičar, tako činjenica da živimo u porodici ili radimo u nekoj organizaciji, ne znači da time automatski postajemo sociolozi. Sociolozi imaju poseban način posmatranja ljudskog ponašanja i posebne alate za njegovo proučavanje.



Jedan dublji sociološki uvid u stvarnost društvenog života može nam otkriti mnoge zanimljive činjenice koje se kose s nekim od ustaljenih uvjerenja koja kruže u našim svakodnevnim životima. Tako npr. klasična максима *Dok nas smrt ne rastavi*, koja zapravo predstavlja zakletvu dvoje zaljubljenih na vječnu ljubav, kojom se preko obreda vjenčanja ulazi u brak, više nema svoju vrijednost kao što je imala prije 30, 50 ili 100 godina. Brojne empirijske činjenice govore da u Crnoj Gori ova zakletva više nije u skladu sa njenim izvornim značenjem i vrednovanjem. Prema podacima Zavoda za statistiku (Monstat), u Crnoj Gori je samo u 2008. godini bilo 460 razvedenih brakova. Takođe, prisutan je i trend sve kraćeg trajanja braka, pa je npr. svaka sedma sklopljena bračna zajednica u 2010. godini završila brakorazvodnom parnicom prije godišnjice braka.

Istraži stopu razvoda u Crnoj Gori u posljednjih 10 godina. (Podaci MONSTAT-a nalaze se na linku <https://www.monstat.org/cg/>)



1. Objasni po čemu se sociološko objašnjenje razlikuje od zdravorazumskih objašnjenja.
2. Zašto se tvrdi da je sociologija uzbudljiva nauka?

Pojam, svrha i zadaci sociologije

Prije negoli pokušamo da preciznije odredimo predmet i metod sociologije, ukratko ćemo se osvrnuti na porijeklo i etimološko značenje pojma sociologije. Termin sociologija prvi put se pojavljuje u 47. lekciji *Kursa pozitivne filozofije* (1830–1842), djelo francuskog mislioca **Ogista Konta**, koji je ovim izrazom zamijenio tadašnji izraz *socijalna fizika*, koji je i sam upotrebljavao.

Riječ **sociologija** je složenica od dvije riječi: latinske *socius* – što znači *drug, društvo, zajednica* i grčke *logos* – što doslovno znači *um, riječ, govor*, ali uobičajeno značenje ove riječi se odnosi na *nauku*. Prema tome, etimološka definicija ove kovanice upućuje na to da sociologija zapravo predstavlja riječ ili govor o društvu, odnosno umovanje o društvu, dok preciznija definicija treba da ukaže da je sociologija *nauka o društvu*, tj. naučno istraživanje *društva i kulture*.

Ogist Kont je smatrao da sociologija predstavlja vrhunac dostignutog naučnog saznanja koji proizilazi iz složenosti predmeta njenog proučavanja – *društva*. Polazeći od premise o opštosti i složenosti predmeta proučavanja, Ogist Kont je izvršio klasifikaciju od šest nauka koja ide od predmetno najprostijih ka sve složenijim i metodološki specifičnijim naukama. Kont u svojoj klasifikaciju polazi od matematike, koju je smatrao za najopštiju, ali, po svom predmetu, ujedno i najmanje složenu nauku. Potom po načelu opadajuće opštosti i sve veće složenosti njihovih predmeta slijede astronomija, fizika, hemija, biologija i najzad socijalna fizika, kojoj je kasnije dao naziv *sociologija*.

Prema ovoj zamisli, sociologija, kao posljednja u sistemu nauka, predstavlja neku vrstu sinteze svih prethodnih saznanja i upravo zbog toga ona i zauzima najznačajnije mjesto, jer se javlja kao nauka koja sabira sva potrebna znanja o društvu.

U nastojanju da odredi specifičnost i osnovne premise za određenje sociologije i njenih zadataka, sociolog Milovan Mitrović nam pruža jednu integralnu definiciju: *Sociologija je opšta i osnovna nauka koja proučava društvo kao totalitet svih društvenih pojava (društveno djelovanje, društvene odnose i društvene tvorevine)*.

U daljem raščlanjivanju i objašnjenju ove definicije autor nam daje nekoliko važnih napomena koje bliže određuju pomenutu definiciju.

Kada govorimo o *predmetu nauke*, prema najosnovnijem kriterijumu, nauke se dijele na prirodne i društvene, a budući da je predmet soci-

ologije društvo, jasno je da je sociologija *društvena nauka*. Sada je neophodno preciznije odrediti sociologiju kao društvenu nauku, tako što ćemo odrediti obim njenog predmetnog interesovanja. Ustaljena podjela nauka prema obimu njihovog predmeta jeste podjela na *opšte i posebne*, a vrši se prema kriterijumu da li se nauka bavi cjelokupnom oblašću iz domena predmetnog interesovanja ili pak samo jednim njenim dijelom. Uzimajući u obzir ovaj kriterijum, možemo odmah reći da je *sociologija opšta društvena nauka* jer se bavi društvom kao cjelinom svih međusobno povezanih društvenih pojava. Upravo po tome ona se razlikuje od drugih društvenih nauka koje proučavaju samo pojedine djelove društvene stvarnosti. Nijedna druga društvena nauka ne nastoji da društvo prouči u cjelosti. Tako, u odnosu na sociologiju, posebne društvene nauke (kao što su npr. psihologija, ekonomija, pravne nauke, politikologija i sl.) proučavaju samo pojedine djelove društvene stvarnosti (ekonomija proučava ekonomske aspekte, pravo proučava pravne aspekte itd.).

Kada govorimo o *metodu nauke*, odnosno o načinu putem koga nauke pristupaju proučavanju svog predmeta, a pritom znamo da sociologija proučava društvo kao cjelinu svih društvenih pojava, slijedi da je za sociologiju važan tzv. globalni sociološki pristup kod analize svih društvenih pojava. Ovaj pristup je najdosljednije zastupao sociolog Rajt Mils. Suština ovog pristupa počiva na gledištu da sociolozi svaku konkretnu društvenu pojavu nužno moraju sagledati u širem kontekstu drugih pojava s kojima je istraživana pojava posredno ili neposredno povezana. Na taj način sociologija svaki konkretni problem svog istraživanja nastoji da smjesti u širi kontekst društvenih zbivanja kako bi utvrdila uzročnu i smisaonu vezu između opštih društvenih uslova i konkretnih društvenih problema.

U širokom luku svog predmetnog interesovanja sociologija proučava društvo kao cjelinu, ali i načine putem kojih različita društva oblikuju ponašanja, djelovanja, odnose, vjerovanja i identitet ljudi koji ih sačinjavaju. Tako se sociologija bavi proučavanjem sasvim jednostavnih dodira i kontakata koje ljudi svakodnevno uspostavljaju u interakciji sa drugim ljudima, kao što su razgovori između prijatelja, njihovo ponašanje i djelovanje u različitim društvenim situacijama, te odnosi koje oni svakodnevno uspostavljaju. S druge strane, sociologija proučava društvene grupe, ustanove, formalne organizacije, ali i globalnu strukturu društva i promjene koje se u njoj zbivaju, odnosno proučava funkcionisanje društva kao cjeline društvenih pojava, analizirajući odnose između različitih djelova jednog društva, kao i odnose među različitim društvima.

Iz navedenog vidimo da sociologija kao najopštija nauka o društvu, u odnosu na ostale društvene nauke, proučava društvo u njegovom totalitetu, a to podrazumijeva i raznolike sadržaje društvenog života koji se ispoljavaju u različitim oblicima društvenosti. Tako, sociologija proučava ponašanje ljudi koji se okupljaju oko sportskih terena; promjene u stilovima odijevanja u popularnoj kulturi, bilo da se radi o muzičkim, filmskim ili nekim drugim stilovima iz arene popularne kulture; promjene

obrazaca udvaranja; pojavu, razvoj i promjene u formalnom oblikovanju bračne ustanove; pojavu i širenje i opadanje različitih životnih stilova; pojavu, širenje i opadanje različitih političkih pokreta i sekta itd.

Upravo u proučavanju ovog raznolikog pejzaža društvenog života u njegovom jedinstvu i uzajamnosti ogleda se posebnost sociologije i njen primarni zadatak koji se, prije svega, odnosi na utvrđivanje osnovnih zakonitosti nastanka, funkcionisanja i razvoja društva. Posmatrana na taj način, sociologija nastoji i da otkrije osnovne elemente na kojima se grade svi društveni odnosi i, shodno tome, otkrije šta je zajednički imenitelj svim pojavnim oblicima društvenog života.

Zadatak sociologije – otkrivanje skrivenog

Pored navedenog primarnog zadatka sociologije, postoji mnoštvo drugih i specifičnijih zadataka. Jedan od njih jeste da se sociologija u proučavanju društva ne zadržava samo na opisivanju i razumijevanju površinskih slojeva društvenih pojava, odnosno na objašnjenju onog što je vidljivo svima; onog što pliva na površini, već je, prije svega, njen zadatak da otkrije dubinske, često *skriveno* činjenice koje najčešće jesu ključ za razumijevanje brojnih oblika društvene pojavnosti. Upravo zbog toga, mnogi autori kao ključni zadatak sociologije ističu njenu 'voajersku' funkciju, odnosno, refleksivno traganje za onim što se zbiva iza 'fasade' događaja, iza pojavnog, oku dostupnog.

U nastojanju da analitički raščlani *zvanično od skrivenog; vidljivo od nevidljivog; poznato od nepoznatog; svjesno od nesvjesnog; namjeravano od nenamjeravanog; racionalno od iracionalnog* u ljudskom ponašanju i društvenom zbivanju, sociolog Robert Merton je napravio distinkciju između *manifestnih* i *latentnih* funkcija. *Manifestno* se odnosi na zvanične, svjesne ili namjeravane ciljeve društvenih ustanova ili ljudskih akcija, odnosno na vidljive oaze društvenog života. *Latentno* se pak odnosi na skrivene, nesvjesne ili nenamjeravane ciljeve društvenih ustanova ili motive u ljudskom djelanju i ponašanju, odnosno na nevidljive oaze društvenog života.



Razlikovanje 'manifestnih' u odnosu na 'latentne' funkcije obrazlaže se na primjeru magijskog plesa za *dozivanje kiše* kod Hopi Indijanaca. Oni ovaj ples izvode svake godine krajem sušne sezone – kada duga suša i vrućine prijetu da unište zelene pašnjake i usjeve. Plesom upravlja vrač koji priziva duhove predaka da *umilostive nebo* da im pošalje kišu. Tada se čitavo pleme sabere na veliku religioznu svečanost i učestvuje u plesu *dozivanja kiše*. Ukoliko bismo se zatekli na licu mjesta i u sociološkoj interpretaciji ove ceremonije ograničili samo na *vidljivo*, vjerovatno bismo ovaj čin opisali kao krajnje iracionalan uz konstataciju da se radi o praznovjernoj aktivnosti primitivnog naroda.



Ples Indijanaca

Međutim, ako zavirimo ispod *vidljivog* u *nevidljivo*, mi smo ušli u svijet latentnog koje nam može otkriti pravu svrhu *kišnog plesa*; svrhu koje, kako Robert Merton potencira, ni neposredni učesnici tokom izvođenja plesa ne moraju biti svjesni. Prema Mertonu, uvođenjem latentne (nesvrhovite, nesvjesne) funkcije zapravo otkrivamo kako je *prava svrha* ove ceremonije zapravo u jačanju kolektivnog identiteta grupe, putem povremenog okupljanja raštrkanih članova grupe koji učestvuju u zajedničkoj aktivnosti prizivanja kiše. Prema tome, nezavisno od toga da li će pasti kiša, osnovni smisao ovog plesa sadržan je u njegovoj latentnoj funkciji koja se sastoji u tome da se kroz kolektivni ples očuva i ojača društvena kohezija grupe u vremenima kada suše prijete da poremete njenu uobičajenu egzistenciju i način funkcionisanja.

Svrha i značaj sociologije

Prije nastanka sociologije društvo nikada nije bilo centralna briga neke nauke, već se kroz različite naučne discipline i filozofiju proučavalo kroz parcijalne aspekte društvenog života. Sociologija je prva naučna disciplina koja je stvorila obimne studije o društvenim grupama, zajednicama, odnosima, institucijama u kojima su opsežno analizirani svi aspekti društvenog života.

Bez opsežnih socioloških analiza i istraživanja društvene stvarnosti nemoguće je pristupiti rješavanju socijalnih problema i socijalnom planiranju, kao i izgradnji programa socijalne politike. Sociologija je u velikoj mjeri doprinijela boljem razumijevanju kulture, tradicije, običaja, morala, religije i na taj način je stvorila osnovu za bolje razumijevanje nas samih, ali i društva i kulture. Imajući u vidu sve navedeno, neophodno je postaviti Gidensovo pitanje – *Kako nam sociologija može pomoći u životu?* Drugim riječima, potrebno je utvrditi značaj učenja sociologije. Analizirajući vrijednost sociološkog pristupa u oblikovanju naše socio-mentalne mape u savremenom društvu, Entoni Gidens ističe tri važna *otiska* koje proučavanje sociologije ostavlja u svijesti ljudi:

- svijest o kulturnim razlikama
- procjenjivanje efekata socijalne politike
- razumijevanje svoga 'ja'.

1. Svijest o kulturnim razlikama: Nije sporno da nam je u našim privatnim životima ponekad lagodnije ukoliko smo okruženi ljudima sa sličnim porijeklom i interesovanjima, ali savremeni globalni svijet, svijet oko nas, mnogo je složeniji od toga. Poznavanje kulturnih razlika i dublji uvid u svrhu i smisao njihovih kulturnih obrazaca i činova pomaže nam da odbacimo neka preduvjerenja koja smo imali o pojedinim kulturama. Osim toga, poznavanje kulturnih razlika nam pomaže da odbacimo pristrasnosti, razne stereotipe i etnocentričnu prizmu razmišljanja kako bismo postali razumljiviji, prilagodljiviji i poštovaniji u međuljudskim i međugrupnim odnosima. Tako, na primjer, ako socijalni radnik radi u pretežno romskoj zajednici i želi da istraži načine organizacije

njihovog porodičnog života (otkrije neke specifičnosti), on neće zadobiti njihovo povjerenje ako nije u stanju da razumije sistem vrijednosti članova romske zajednice. I zaista, kad zakoračimo u taj živopisni svijet kulture, uvidjećemo kako različita društva gaje posve različite kulturne obrasce koji su često dijametralno drugačiji u odnosu na kulturu kojoj pripadamo.

- 2. Vrednovanje uticaja socijalne politike:** Prema Gidensu, druga važna vrijednost socioloških istraživanja sastoji se u tome što nam ona pružaju praktičnu pomoć u vrednovanju rezultata inicijativa socijalne politike. Naime, brojni programi praktičnih reformi često se pokazu neadekvatnim, a nerijetko proizvedu i neželjene posljedice.



Entoni Gidens navodi primjer programa izgradnje velikih stambenih blokova u centrima gradova poslije Drugog svjetskog rata. „Prvobitna namjera kreatora ovih programa je bila da se podignu smještajni standardi za grupe s malim primanjima iz sirotinjskih četvrti i shodno tome, u neposrednoj blizini tih blokova, podizani su veliki tržišni centri i druge gradske službe. Međutim, sociološka istraživanja su pokazala da su ovi programi socijalne politike imali suprotan efekat, jer su se mnogi ljudi koji su se preselili iz svojih prvobitnih mjesta stanovanja u velike stambene blokove osećali otuđeno, usamljeno i nesrećno, a tako zamišljeni blokovi ujedno su postali pogodno tlo za okupljanja bandi, pljačke i druge vidove prekršaja i krivičnih djela.“

- 3. Razumijevanje svoga 'ja':** Prema Gidensu, treća i najvažnija *otisnuta silueta* socioloških istraživanja sastoji se u tome što nam sociologija može omogućiti visok stepen *samoprosvijedenosti*, odnosno boljeg razumijevanja našeg „ja“. Naime, proučavanjem sociologije stičemo brojna saznanja o uslovima koji utiču na naše živote, kao i o načinu funkcionisanja našeg društva i društvenog sistema. Kako se kvantum našeg znanja uvećava, tako možemo biti više osnaženi da utičemo na društvene okolnosti koje su važne za naš život i našu budućnost. Samosvješćivanje se ne odnosi samo na *individualno ja*, već i na *grupno ja*, jer grupe koje su svjesne sebe jesu grupe koje čvrsto brane i zastupaju svoje ideje. Tako na osnovu nalaza socioloških istraživanja brojni društveni akteri i grupe mogu na djelotvoran način reagovati na neke političke odluke ili akcije, ali mogu i same pokretati inicijative socijalne politike, predlagati praktične reforme itd.



Pošto smo se upoznali s određenjem sociologije kao nauke, utvrdili njenu važnost i ukazali na nekoliko njena zadataka u proučavanju društva, probajmo razumjeti odgovore koje nam pruža naša poznata sociološkinja Smiljka Tomanović, a koji se odnose na pitanje: *Čemu još služi sociologija?*

Dakle, sociologija još služi:

- da lakše razumiješ sebe, položaj i ulogu u društvu;
- da razumiješ šta se i zbog čega dešava u tvom neposrednom okruženju;
- da ti pomogne da demistifikuješ zbivanja u različitim sferama društva: politici, državi, kulturi, religiji, privredi, porodici itd.;
- da te nauči da iza očiglednog otkrivaš skriveno;
- da ti pomogne da uspostaviš svoje mjesto u globalnom svijetu i da shvatiš šta možeš da uradiš.

Sociološka imaginacija

U odnosu na druge naučne discipline koje proučavaju društvo, sociologija ima znatno širu perspektivu i sopstveni *pogled na svijet* koji daleko nadilazi perspektive drugih nauka. U nastojanju da demistifikujemo relaciju između pojedinca, društva i sociologije koja proučava individuu kao društveno biće, možemo postaviti nekoliko pitanja (koja često čujemo tokom neobaveznih razgovora): Da li ste društveni? Uživajte li da budete s drugim ljudima? Pomažete im u poslu, radosti i žalosti? Pružate im podršku, dijelite brige s njima? itd.

Ukoliko ste poput većine drugih ljudi, vaš odgovor na ova pitanja je vjerovatno *Da*. Nesumnjivo je da svi mi, posebno danas, u eri virtuelne *sveprisutnosti*, imamo čestu potrebu da *budemo u jedinstvu sa samim sobom*, daleko od svega što guši našu duboku potrebu da *razgovaramo* s unutrašnjim dijelom našeg bića. Ali, takođe, potrebno nam je i društvo, odnosno nečije prisustvo ili druženje s drugim ljudima, uz koje stvaramo i oblikujemo raznovrsne oblike zajedništva. Tako, ljudi se okupljaju radi zasnivanja porodice, raznih grupa, roda, bratstva, plemena, naroda, nacije i mnogih drugih organizacija od kojih neke prevazilaze grupne, državne i nacionalne granice. Ova međuzavisnost društva i pojedinca je glavni fokus sociologije, a njeno dublje razumijevanje omogućava nam specifičan sociološki pristup koji je Rajt Mils nazvao **sociološkom imaginacijom**; pristup koji zapravo predstavlja *sociološko sočivo* pomoću koga nastojimo ostvariti razumijevanje sopstvenog djelovanja u kontekstu šireg društva i njegovih struktura.

U najširem smislu, Rajt Mils je sociološku imaginaciju definisao kao sposobnost na osnovu koje ljudi razumiju svoj i život drugih u odnosu

na širu historijsku perspektivu i društvenu strukturu. To je sposobnost sagledavanja privatnih problema pojedinca u kontekstu širih društvenih procesa koji ih strukturiraju. Sociološka imaginacija omogućava sociologu da ispita individualne probleme javnosti i javna društvena pitanja u njihovom uzajamnom odnosu. Ovako zamišljenu formu sagledavanja privatno-društvenih problema, detaljnije ćemo ilustrirati na primjeru *gojaznosti*.



Gojaznost se sve više prepoznaje kao rastući problem, kako kod djece, tako i kod odraslih u razvijenim zapadnim zemljama. Prema statističkim podacima, tri od pet Amerikanaca imaju prekomjernu težinu, a jedan od pet stanovnika je gojazan. Ovaj problem je, prema uvidima Erika Šlosera, tijesno povezan s rapidnim povećanjem konzumiranja brze hrane. On u svojoj knjizi *Nacija brze hrane* piše da Amerikanci sada troše više novca na brzu hranu nego na visoko obrazovanje, računare ili nove automobile. Takođe, oni troše više na brzu hranu nego na filmove, knjige, časopise, novine, video-zapise i audio-muziku – zajedno. Pored brzog ritma života u savremenom društvu, i sve veće oskudice s vremenom, posebno snažan uticaj na rapidno povećanje konzumiranja brze hrane ima *potrošačka ideologija* koju promoviraju globalni lanci brze hrane, među kojima je najznačajniji i najmoćniji američki lanac restorana – *Mekdonalds* (McDonald's).



Džordž Ricer navodi da je prilikom otvaranja *Mekdonaldsa* u Moskvi jedan novinar taj lanac restorana opisao kao 'ikonu američkog načina života', dok ga je jedan radnik uporedio s katedralom u Šartru – mjestom na kojem doživljavamo 'nebesku radost'. Publicista Vilijam Kovinski tvrdi da su trgovački centri, u kojima se obično i nalaze restorani brze hrane, zapravo moderne potrošačke katedrale u kojima ljudi isповijedaju svoju 'konzumersku religiju'.

Američki sociolog Džordž Ricer u svojoj poznatoj knjizi *Mekdonaldizacija društva* ističe da se konzumerska ideologija brze hrane, koju najsnažnije promoviraju *Mekdonalds*, proširila i na ostatak svijeta. Danas se, prema Riceru, mnogi ljudi u svijetu identifikuju sa *Mekdonaldsom*, i ta identifikacija ide toliko daleko da se *Mekdonalds* nerijetko proglašava *svetom ustanovom* savremenog globalnog društva.

Problem gojaznosti kao društveni fenomen tijesno je povezan s nalozi-
ma *potrošačke kulture* savremenog doba koja nastoji da kolonizuje naša čula i tako nas učini, kako je Erih From isticao, *vječnim dojenčecom koje plače za svojom bočicom* (u ovom našem slučaju, za visokokaloričnim big-mekom ili koka-kolom – koja sadrži oko 310 kalorija ili deset velikih kašika šećera). Svojom reklamom i privlačnošću *Mek*, kao i ostali lanci



Pokušaj što bržeg i masovnijeg navikavanja školaraca na brzu hranu dosegao je neku vrstu vrhunca u državi Illinois, gdje je Mekdonalds (McDonald's) pokrenuo program pod imenom Petica za čizburger. Učenici s odličnim uspjehom (u svjedocanstvu/diplomi) dobijali su besplatan čizburger, čime se želio povezati školski uspjeh s nagradom Mekdonaldsa.

Džordž Ricer

brze hrane, posebno je interesantan za *dječje oči* i omladinu, usljed čega brza hrana, kako navodi autor *mekdonaldizacije društva*, stvara ne samo vojsku doživotnih poklonika, već i vojsku zavisnika o visokokaloričnoj hrani. Na primjer, jedan tipičan *Mekdonaldsov* obrok – big-mek, velika porcija prženih krompirića i mliječni frape, sadrži preko hiljadu kalorija uz ogromnu količinu soli, šećera i masnoća.

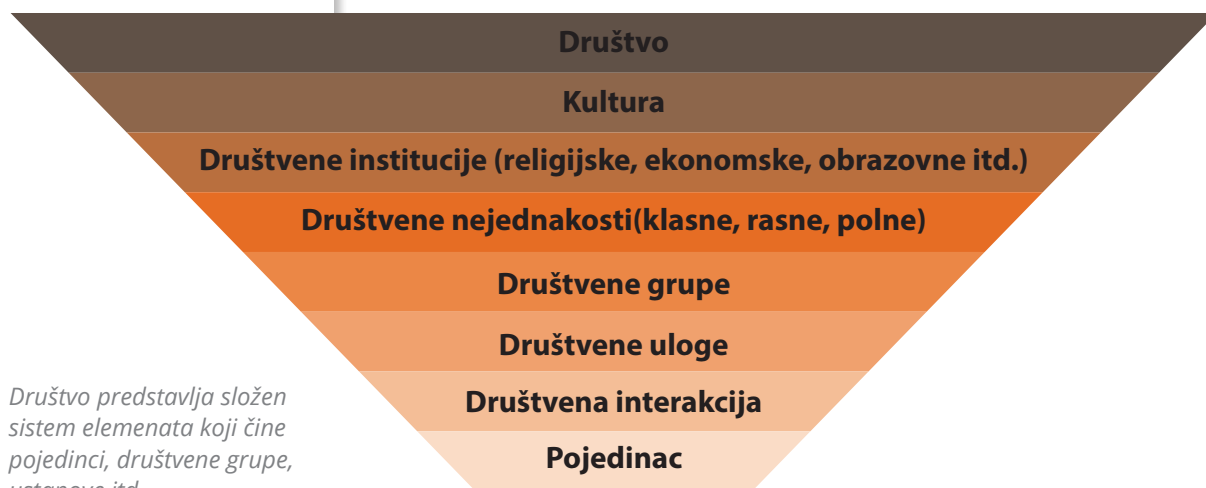
Prema tome, gojaznost nije isključivo privatni problem koji možemo vezati za lične zdravstvene probleme, pojedinačne navike u ishrani ili fizičku (ne)aktivnost pojedinaca. Gojaznost treba, prije svega, razumjeti kao društveni problem koji je tijesno povezan s ubrzanim načinom života globalnog društva i njegovom potrošačkom ideologijom konzumerizma. Ujedno, gojaznost izaziva brojne hronične bolesti poput hipertenzije, povišenog holesterola, dijabetesa i drugih kardiovaskularnih bolesti. To dalje stvara značajne finansijske troškove usljed odsustvovanja s posla (bolovanja), dodatnog izdvajanja za liječenje itd.



Istraži primjenu sociološke imaginacije u analizi jednog svakodnevnog čina većine ljudi – čina ispijanja kafe, i objasni šta karakteriše globalni sociološki pristup svakoj društvenoj pojavi.

Društvo kao predmet sociologije

Pojam društva kao cjeline društvenih pojava: Već smo ustanovili da je predmet sociološkog istraživanja toliko raznolik koliko je raznolika i društvena stvarnost koju sociologija proučava – od globalnih društava, preko kulture, različitih institucija, raznih vrsta društvenih grupa, skupina i mreže njihovih odnosa do sićušnih mikroveza pojedinca koje se uspostavljaju u svakodnevnom životu.



Društvo predstavlja složen sistem elemenata koji čine pojedinci, društvene grupe, ustanove itd.

Pojam **društvo** je relativno nov termin. Nastao je tek sa stvaranjem građanskog društva tokom 18. i 19. vijeka. Sve do tada pojam društva se nije jasno razlikovao od pojma države. Riječ *društvo* ima više značenja, kako u sociologiji tako (još više) u svakodnevnom životu. Sociolog Frenklin Gidings smatra da riječ *društvo* ima tri legitimna značenja za naučnu upotrebu. Prvo potiče od latinske riječi *societas*, koja u najširem smislu označava pratnju, dobro društvo drugih, prijatno zajedničko druženje. Primjeri *društava* s ovakvim odrednim značenjem su bezbrojni – recimo, druženja u kafani, druženja u kafe-baru ili klubu poklonika rok i hevi metal muzike. Prema drugom značenju, riječ *društvo* predstavlja grupu pojedinaca koji zajednički rade na ostvarenju određenog zajedničkog cilja ili koristi. Takav primjer mogle bi biti trgovačke gilde, industrijske korporacije, crkva, kongres umjetnosti i nauke itd. Prema trećem značenju, riječ *društvo* predstavlja grupu pojedinaca koji žive zajedno na nekom prostoru i dijele brojne zajedničke životne interese. Primjeri koji odgovaraju ovoj odrednici takođe su mnogobrojni – savez varvarskih plemena, zaseok ili selo, grad-država, nacionalna država, federalno carstvo – sve su to društva koja odgovaraju ovoj trećoj definiciji pojma.

S obzirom na predmetno interesovanje sociologije, društvo se, kao što smo već utvrdili, određuje kao cjelina svih društvenih pojava – ponašanja, djelovanja, procesa, odnosa i kolektivnih tvorevina. Shodno tome, pojam *društvena pojava* je osnovni termin u pojmovnom aparatu od kojeg počinje svaka značajnija teorijska rasprava u sociologiji. Dok je pojam *društvo* najopštiji pojam koji koristi sociologija u određenju svog predmeta, kroz pojam *društvene pojave* nastoje se izraziti raznoliki društveni elementi koji tvore unutrašnju sadržinu pojma *društvo*. Zato je za naše razumijevanje suštine društva potrebno odrediti suštinu društvene pojave.

Pojam društvena pojava *u sebi* sublimira raznolik dijapazon konkretnijih pojmova s određenijim značenjem. Tako se pojam *društvena pojava* odnosi na subjekte (pojedince i društvene grupe) koji vrše *društveno djelovanje* (djelanje ili akciju), *društvene procese* i *društveno ponašanje*.



Kratki susret poznanika na ulici, rukovanje i razgovor jeste jedna društvena pojava, odnosno jedan vid društvenog djelovanja. Ovdje bi se radilo o običnom susretu kao društvenoj pojavi, ali istovremeno i o uzajamnom djelovanju između dvoje ljudi (naravno, društvena pojava je i ratni sukob između država i nacija u kome mogu da učestvuju milioni ljudi). Ukoliko bismo pak samo prošli pored poznanika, ne obrativši pažnju na njega, možda bismo zbog nesmotrenosti u njemu izazvali začuđenost i podozrenje, ali u tom slučaju ovaj prolazak ne bi se mogao tretirati kao društveno djelovanje. Međutim, mahanje rukom nekom čovjeku bilo bi društveno djelanje jer teži da izazove njegov odgovor, dok je pranje zuba u kupatilu kulturno ponašanje, ali ne i društveno djelanje, jer je usmjereno na održavanje lične higijene.

Za početak, važno je napomenuti bitnu *razliku* između društvenog djelovanja, društvenog ponašanja i društvenog procesa, pošto se u svakodnevnom tumačenju ovi pojmovi često uzimaju kao sinonimi. U ovoj trijadi *društveno djelovanje* je najčešće korišćeni pojam koji mnogi sociolozi uzimaju kao osnovu svoje analize i, sljedstveno tome, predstavlja opštiji pojam u odnosu na ostala dva pojma.

U Veberovoj teoriji društveno djelanje se odnosi samo na ona ponašanja koja imaju neki smisao, značaj i značenje za onoga koji obavlja neku radnju. Šta ovo konkretno znači? Za početak Veber definiše djelanje kao „ljudsko ponašanje (bilo spoljašnje ili unutrašnje činjenje, uzdržavanje od radnje ili trpljenje), ako onaj ili oni koji delaju, povezuju s njim neko subjektivno značenje“.

S druge strane, ponašanje je posebna vrsta akcije koja da bi zadobila status društvenog djelanja mora da ispuni dva uslova: 1) Akter neke radnje mora pridavati neko značenje svom djelanju; 2) Akter radnje tokom djelanja mora uzimati u obzir radnje drugih pojedinaca prema kojima smisaono orijentiše svoje djelanje. Dakle, nije svako djelanje i društveno djelanje, već samo ono koje je orijentisano prema djelanju drugih ljudi.

Društvena pojava se odnosi i na društvene procese i *društvene odnose*. Pod društvenim odnosom podrazumijevaju se različiti oblici individualnog i grupnog povezivanja ljudi tokom nekog zajedničkog djelovanja. Društveni odnosi se mogu razvrstavati po vrlo raznolikim kriterijumima, a najčešće se dijele na *odnose koordinacije* – kada su odnosi između ljudi u društvenom procesu zasnovani na međusobnoj usklađenosti i relativnoj jednakosti, i *odnose subordinacije* – kada su odnosi između ljudi u društvenom procesu zasnovani na nejednakosti, odnosno na podređenosti i potčinjenosti. Odnosi jednakosti i nejednakosti mogu se ispoljiti na različite načine.



Vratimo se *poznanicima* iz gorenavedenog primjera. Sam čin razgovora s poznanikom je već jedan vid mikrodruštvenog odnosa između dvoje ljudi, a po formi u ovom konkretnom slučaju bio bi neformalnog karaktera. Ukoliko bi se susret prolaznika na ulici završio njihovim odlaskom do građevinskog preduzeća, gdje ih čeka posao s drugim radnicima na izgradnji stambenog naselja, onda bi ovaj susret u sferi privredne proizvodnje prerastao u *društveni proces*. U proizvodnom procesu, naši *poznanci* bi zasnovali neformalan odnos, utemeljen na pravnom regulativu.

Društveni proces predstavlja mrežu povezanih (spontanih ili organizovanih) zajedničkih društvenih djelovanja (akcija ili akata ponašanja) koja su orijentisana u pravcu stvaranja promjena u društvu. Iz navedene definicije vidimo da je društveni proces dinamičko ispoljavanje društvene pojave kroz povezano djelovanje ljudi.

Društveni procesi su raznorodni i mnogobrojni, a njihova podjela se zasniva na različitim kriterijumima. S obzirom na uzroke, sadržaj akcije, područje odvijanja, društveni procesi mogu biti namjeravani ili voljni (na primjer, studiranje), stihijski (na primjer, epidemija); materijalni (stvaranje materijalnih dobara) ili duhovni (stvaranje duhovnih dobara); inovativni (stvaranje novina); destruktivni (uništavanje postojećeg) itd. S obzirom na način povezivanja, društveni procesi se mogu podijeliti na *neposredno* i *posredno povezane* društvene procese; prema trajanju – *na procese kratkog* i *processe dugog trajanja* itd. Posmatrano sa strukturalno-funkcionalnog stanovišta, najvažniji procesi u jednom društvu jesu kulturni, privredno-ekonomski i politički procesi.

Društvene pojave nijesu samo društvena djelovanja, društveni procesi kao tokovi događaja i zbivanja na bazi uzajamnog djelovanja i društveni odnosi, već tu spadaju i *društvene tvorevine*, među kojima su najznačajnije *društvene grupe*, *društvene ustanove (institucije)* i *organizacije*. Dok se u društvenim grupama ostvaruje neposredno povezivanje djelovanja i ponašanja pojedinaca, u društvenim ustanovama se to društveno djelovanje *kristalizuje* u jedan relativno trajan i formalizovan proces s ciljem zadovoljavanja odgovarajućih potreba društva; potreba koje su važne za održavanje i funkcionisanje društvenog poretka.

Društvene ustanove se dijele po različitim kriterijumima. Najbitnija je podjela prema funkcijama koje imaju u društvu, a prema kojoj se dijele na reproduktivne, ekonomske, političke i kulturne (među kojima su najznačajnije brak i porodica, škole, fakulteti, crkve, džamije, država, stranke, muzeji, pozorišta, svojina, tržište, novac itd.). S druge strane, društvena organizacija predstavlja ustanovljenu horizontalnu mrežu uloga i vertikalnu hijerarhiju položaja putem kojih se usklađuje uzajamno društveno djelovanje članova konkretne društvene grupe.

Organizacija počiva na čitavom setu pisanih i nepisanih normi i pravila putem kojih se definišu pravila ponašanja za svakog člana, podjela uloga i hijerarhija položaja unutar grupa, udruženja građana (kao što su npr. političke stranke), radnih kolektiva i u društvu kao cjelini (npr. organizacija čitavog sistema – privrede, politike, kulture i ostalih njihovih elemenata). Bez uređene organizacije, grupe, društvene ustanove, i društvo u cjelini bilo bi običan skup pojedinaca koji ne bili u stanju ne samo da sinhronizuju svoje djelovanje, već bi doveli u pitanje i svoj opstanak.

S druge strane, *društvene tvorevine* (društvene grupe i društvene ustanove) po pravilu nastaju kao rezultati dugotrajnijeg djelovanja i društvenih procesa, odnosno javljaju se kao zgusnute, relativno stabilne i trajne kristalizacije društvenih procesa. Tako npr. brak kao društvena ustanova je *iskristalisana* tvorevina dugog zabavljanja dvoje zaljubljenih ljudi, kao društvenog procesa.



Pošto smo utvrdili šta je društvena pojava i koje su bazične vrste društvenih pojava, probaj preko tekstualnog fragmenata Maksa Vebera opisati *individualno ponašanje*, *društveno djelanje* i *društveni odnos*. Osmisli dalji niz teksta u kome ovo opisano „individualno ponašanje“ prerasta u „društveno djelanje“ i određeni „društveni odnos“.

Veber piše da „ako na ulici u trenutku kad počne kiša, mnoštvo ljudi u isto vreme otvara kišobrane, onda (normalno) delanje jednog nije orijentisano prema delanju drugog čoveka, već je delanje svih na isti način orijentisano prema potrebi da se zaštite od kvašenja“.



1. Sa sociološkog stanovišta, šta obuhvata pojam društva?
2. U čemu se sastoji razlika između ponašanja i društvenog djelanja?
3. Šta se podrazumijeva pod društvenim procesom?
4. Koje su najznačajnije društvene ustanove?
5. Šta je društvena organizacija?

Makro i mikro-sociologija: pristupi i analitički nivoi proučavanja društvenih pojava

Već smo ustanovili da sociologija proučava širok snop društvenih pojava. Polazi od čovjeka kao društvenog bića, preko analize običnih svakodnevnih interakcija do globalnog društva. Ovdje je važno napomenuti da sociologija svaku društvenu pojavu proučava iz različitih analitičkih uglova i teorijskih perspektiva. Tako, u odnosu na stepen apstraktnosti analitičkog nivoa društvene stvarnosti koji određeni teorijski pristupi primarno zastupaju, razlikujemo:

- makroanalitički nivo
- mezoanalitički nivo i
- mikroanalitički nivo u proučavanju društvenih pojava.

Kroz prizmu **makrosociološke analize** prvenstveno se nastoje sagledati opšta i zajednička obilježja društvenih pojava na makroplanu društvene stvarnosti. To se primarno odnosi na analizu društva kao cjeline velikih društvenih grupa, ustanova ili interakcija, ali posmatrano kroz prizmu njihovih odnosa unutar širih (globalnih) okvira (npr. interakcija na nivou cijelog društva ili više društava, struktura i dinamika društvenih ustanova, klasa ili cijelih društava). Prema tome, makroanaliza se proteže izvan neposrednog okruženja ili direktnog iskustva pojedinaca.

Kroz prizmu **mezosociološke analize** fokus istraživanja se premješta na proučavanje osobina određenih kolektiviteta – grupa, ustanova ili interakcija, a za predmet proučavanja može biti izabrana mreža različitih uloga, položaja i odnosa u konkretnom kolektivitetu. Na primjer, kombinovane interakcije i odnosi između nastavnika, učenika i roditelja u školi i školskom *okruženju*, pri čemu, npr., možemo da istražujemo kako školska sredina utiče na oblikovanje (ili mijenjanje) ponašanja pojedinaca.

Kroz prizmu **mikrosociološke analize** fokus istraživanja se premješta na proučavanje specifičnih osobina i dinamike ljudskih interakcija *licem u lice*, te odnosa između samih pojedinaca i njihovih odnosa u malim društvenim grupama. U odnosu na analitički nivo društvene stvarnosti koji preovladava u konkretnom teorijskom pristupu pri analizi društvenih pojava, najuopštenija podjela sociologije je podjela na makrosociologiju, teorije srednjeg obima i na mikrosociologiju.

Makrosociologija: S obzirom na prostor, vrijeme i broj aktera, analitički nivo makrosociologije su velike jedinice – društvo kao cjelina, nezavisno od prostora i vremena, zatim veliki društveni sistemi u njihovom strukturiranju i restrukturiranju. Primarni fokus predmetnog proučavanja makrosociologije jesu globalni aspekti društvenog života, a dva ključna zadatka jesu:

- *Proučavanje globalne društvene strukture i sistema:* Primarni fokus na ovom strukturalnom nivou analize jeste proučavanje velikog korpusa društvenih grupa, načina njihovog oblikovanja, funkcionisanja, kao i njihovih međusobnih odnosa u društvu.
- *Proučavanje globalnih društvenih promjena:* Primarni fokus na ovom razvojnom nivou analize jeste proučavanje promjena i razvoja društva. To pretpostavlja analizu progresivnih i regresivnih društvenih procesa, odnosno proučavanje evolucije, kao i disolucije društva, a to uključuje i razmatranje aktera društvenih promjena, oblika, perspektiva i posljedica promjena i razvoja.

Teorije srednjeg obima: Ovu teoriju je razvio Robert Merton. Njegova osnovna premisa počiva na uvjerenju da sveobuhvatne sociološke teorije (kao što su teorije Konta, Spensera, Marksa, Vebera) nijesu prikladne za konkretna sociološka istraživanja i, shodno tome, razvija *teoriju srednjeg obima* koja je, kako Robert Merton kaže, posrednik između opštih teorija društvenog sistema koje su previše udaljene od pojedinačnih društvenih pojava, s jedne strane, i detaljnih mikrosocioloških deskripcija koje nemaju dovoljan stepen opštosti da bi mogle objasniti konkretne društvene pojave, s druge strane. U središtu njegove analize nije cijeli društveni sistem, već samo njegovi pojedini dijelovi – društvene grupe, društvena pokretljivost, formiranje društvenih normi i sl.

Mikrosociologija: U odnosu na makrosociologiju, koja se primarno bavi proučavanjem velikih društvenih sistema, kao što su ekonomski, politički ili kulturni sistem, mikrosociologija se usredsređuje na male analitičke jedinice, a to su konkretni pojedinci, grupe i odnosi u određenom

vremenu i konkretnom prostoru. Mikrosociologija primarno proučava međuljudske interakcije *licem u lice* u svakodnevnom životu, kao i interpersonalno ponašanje u malim grupama. Teorije koje se primarno bave ovim aspektom proučavanja društvenih pojava (simbolički interakcionizam, etnometodologija itd.) nastoje da rasvijetle vrlo raznovrstan set kulturnih vrijednosti i obrazaca po kojima se upravljamo tokom naših svakodnevnih interakcija, kao i tipove odnosa koji se formiraju na ovom mikronivou. U ovom okviru proučavanja, predmet poučavanja nije samo društvo, već kako je Georg Zimel govorio, *društvenost*, kao unutrašnje svojstvo čovjeka da se udružuje i saraduje s drugim ljudima i tako gradi društvene odnose i društveno-kulturne procese.

Podjela sociologije – posebne sociološke discipline i odnos sociologije s drugim društvenim naukama

Da bi sociologija obuhvatila složeni pejzaž društvene stvarnosti, nužno mora da razvije čitav sistem više međusobno povezanih socioloških disciplina koje istražuju, analiziraju i objašnjavaju raznolike oblasti društvenog života.

Primarna podjela sociologije, shodno predmetnoj orijentaciji, jeste podjela na *opštu sociologiju* – čiji je primarni fokus proučavanje opštih obilježja društva kao cjeline (društvene strukture, društvenih promjena, društvenih grupa, odnosa, ustanova itd.) i posebne sociologije – čiji je primarni fokus proučavanje posebnih dijelova društvene stvarnosti i posebnih vrsta društvenih pojava (kao što su kultura, porodica, politika, ekonomija, rad, slobodno vrijeme itd.). Dalje, svaka od posebnih sociologija, shodno složenosti svoje predmetne oblasti, dijeli se na niz svojih disciplina i poddisciplina – tako se npr. sociologija kulture dijeli na: sociologiju umjetnosti, a ova se dijeli na sociologiju književnosti, sociologiju filma, sociologiju muzike, sociologiju džeza itd. Lista posebnih sociologija i njihovih poddisciplina je neiscrpna. Mi ćemo se ukratko osvrnuti samo na nekoliko posebnih socioloških disciplina.

Sociologija kulture: Sociologija kulture je jedna od najrazvijenijih i najrazgranatijih oblasti proučavanja u okviru posebnih socioloških disciplina. Njeno polje izučavanja je mnogostruko, a primarni fokus njenog predmetnog interesovanja usmjeren je na proučavanje odnosa društva prema kulturi i kulturnim fenomenima. To uključuje, s jedne strane, proučavanje društvenih uslova za razvoj kulture, a s druge – proučavanje uticaja kulturnih faktora na društvene odnose i društveni razvoj. Budući da su društvo i kultura dvije uzajamne cjeline, jedno bez drugog ne bi mogli postojati. Sociologija kulture proučava čitav spektar uticaja društveno-kulturnih vrijednosti, pravila, običaja, normi i tvorevina na ponašanja, djelovanja i interakcije ljudi.

Sociologija porodice: Sociologija porodice proučava prirodu, dinamiku i funkcije porodice kao društvene zajednice i braka kao društvene ustanove u različitim periodima razvoja društva i u različitim društvima. Pored toga, primarni fokus istraživanja sociologije porodice jesu uloge i odnosi unutar porodičnog života – kao što su uloge roditelja, njihovo staranje o djeci; odnosi supružnika, roditelja i djece, starih i mladih unutar proširene porodične zajednice. Poseban predmet sociološkog proučavanja jesu funkcije porodice: biološko-reproduktivna, vaspitna, ekonomska, kao i uticaji koje porodično porijeklo i materijalni status porodice (kako nekad, tako i danas) imaju na društvenu pokretljivost njenih mlađih članova.

Sociologija naselja: Sociologija naselja se dijeli na dvije posebne sociološke discipline: sociologiju sela i sociologiju grada. Primarni fokus proučavanja sociologije sela jeste *selo kao društveno-prostorna cjelina sa svojim specifičnim načinom društvenog života*. S druge strane, sociologija grada kao posebna sociološka disciplina proučava grad kao osoben tip naselja. Primarni fokus proučavanja sociologije grada jeste proučavanje grada kao heterogenih kolektiviteta sa specifičnom mrežom urbane arhitekture, urbane kulture i urbanih odnosa koji se oblikuju u gradskoj sredini. Mnogi sociolozi, proučavajući grad, ustanovili su da gradska sredina nije samo središte ključnih promjena u modernom društvu, već i da stvara novi tip čovjeka s drugačijom, kako Georg Zimel kaže, sviješću od one koju stvara seoski život, gdje je ritam života laganiji, ustaljeniji, ravnomerniji i gdje uzbuđenja i mentalne slike teku sporije. Prema Zimelu, u odnosu na selo, gdje se život zasniva na dubljim emocionalnim odnosima, u gradu kao nosiocu novčane ekonomije i ubrzanog ritma života (s mnoštvom interakcija) oblikuje se *proračunata ličnost* koja više reaguje svojom glavom, umjesto srcem.

Sociologija rada: Sociologija rada kao posebna sociološka disciplina bavi se proučavanjem rada kao društvene pojave. Primarni fokus proučavanja sociologije rada jeste istraživanje društvenog aspekta radne djelatnosti, kako u sferi proizvodnih djelatnosti tako i neproizvodnog rada, a to znači proučavanje relacija između organizacije rada i odnosa između ljudi u radu, kao što su međuljudski odnosi unutar radnih grupa i timova i njihov uticaj na rezultate rada. Pored navedenog, sociologija rada proučava probleme povezanosti ili odvojenosti mjesta rada i mjesta stanovanja, vrste rada, individualni odnos prema radu, načine grupisanja pojedinaca na radu, zatim faktore podjele rada, efekte rada na položaj ljudi u društvu, rodnu (polnu) dimenziju rada itd.

Sociologija slobodnog vremena: Sociologija slobodnog vremena kao posebna sociološka disciplina proučava slobodno vrijeme kao specifično polje čovjekovog života. Slobodno vrijeme ne odnosi se samo na vrijeme *oslobođeno od rada*, već vrijeme u kojem čovjek najpotpunije ostvaruje svoje stvaralačke mogućnosti. U tom pravcu, sociologija slobodnog vremena proučava vrlo raznovrsne sadržaje slobodnog vremena, kao što su vidovi rekreacije, odmora, igre, hobija i brojne amaterske djelatnosti

koje su u službi razvoja ličnosti. U odnosu na sociologiju rada, koja primarno proučava čovjeka kao *homo fabera* (biće koje radi i kroz rad gradi svoju specifičnu egzistenciju), sociologija slobodnog vremena akcentat premješta na čovjeka kao *homo ludensa* (biće koje se igra i kroz igru gradi zakone duhovnog uzdizanja).

Sociologija politike: Sociologija politike kao posebna sociološka disciplina, s jedne strane proučava društvenu uslovljenost političke arene i političkih fenomena, a sa druge strane uticaje političkih faktora na društvena kretanja i promjene.

Sociologija religije: Sociologija religije kao posebna sociološka disciplina, s jedne strane proučava društvene aspekte religioznih vjerovanja, obreda, vjerskih ustanova i organizacija, a s druge strane proučava vrlo raznovrsne uticaje religije na druge oblasti društvenog života, kao što su – ekonomija, politika, sistem vrijednosti, moral, pravo, način života itd.



Objasni podjelu sociologije i razliku između opšte sociologije i posebnih sociologija.

Odnos sociologije i drugih društvenih nauka

Sociologija kao društvena nauka pokušava da prouči društveni život u cjelini. U najširem smislu, svaki dio društvene stvarnosti i svaki odnos koji pojedinci i društvene grupe uspostavljaju jeste predmet sociološkog promišljanja i istraživanja. Ali za razumijevanje društvenog života u cjelini sociologiji je nužno potrebna pomoć drugih društvenih nauka koje proučavaju određeni aspekt društva. U tom smislu, sociologija je nužno upućena na druge društvene nauke u svojim istraživanjima, a mi ćemo se ukratko osvrnuti na njen odnos sa istorijom, psihologijom, antropologijom, ekonomijom, pravnim naukama, te filozofijom kao posebnom granom čovjekovog umnog stvaralaštva.

Odnos sociologije i istorije: Sociologija i istorija su sa stanovišta obuhvatnosti predmeta istraživanja najbliže jedna drugoj. I jedna i druga proučavaju društvene pojave i ljudska društva u cjelini; međutim, na različite načine pristupaju svom predmetu proučavanja. Sa stanovišta vremenske dimenzije, proučavanje istorije je više usmjereno ka prošlosti sa ciljem da se sazna šta se dogodilo, kada se dogodilo i zašto se dogodilo. S druge strane, sociologija je više usmjerena ka sadašnjosti i budućnosti, a istorijske događaje posmatra kroz prizmu sadašnjosti kako bi otkrila zašto su se neke stvari desile i, što je još važnije, da procijeni kakav je i koliki njihov značaj za društvo u sadašnjosti. Druga važna razlika između sociologije i istorije sastoji se u tome što istorija izučava



Saradnja između različitih humanističkih disciplina je neophodna kako bi se cjelovitije spoznalo društvo kao predmet sociologije.

konkretna društva, konkretne pojave unutar tih društava, događaje i ličnosti kao aktere tih događaja (npr. Napoleon i ratovi koje je Francuska vodila krajem 18. i početkom 19. vijeka). S druge strane, sociologija je više apstraktna nauka; sociologija neće za primarni fokus svoje analize uzeti neki konkretni rat ili bitku, već ona proučava rat na uopštenijem nivou, kao vid međuljudskih sukoba, pri čemu stavlja akcenat na one odlike koje su zajedničke svim ratovima, nastojeći da utvrdi opšte uzroke ratova, kao i posljedice ratnih sukoba bez obzira na prostor i vrijeme.

Odnos sociologije i psihologije: Odnos sociologije i psihologije je isprepletan brojnim mrežama u proučavanju čovjeka, njegovog ponašanja i djelovanja. Međutim, to su dvije discipline koje se bitno razlikuju u svojim pristupima. U odnosu na opštu psihologiju, koja se više bavi čovjekom kao individuum, pružajući saznanja o strukturi i razvoju njegove ličnosti, sociologija čovjeka proučava kao društveno biće, pružajući saznanja o strukturi i razvoju društva. U određenim promišljanjima ove dvije discipline se duboko suprotstavljaju jedna drugoj kada je u pitanju određene primarnog faktora (agensa) koji tvori društvo. Ovaj jaz između dviju disciplina prevaziđen je ustanovljenjem posebne discipline – *socijalne psihologije*, zahvaljujući kojoj su ravnomjerno zastupljena oba naučna pristupa. Tako, kada se želi proučiti i objasniti uticaj psihičkih faktora na društvo, tada je istraživanje na polju sociologije, a kada se želi proučiti uticaj društvenih faktora na psihičke procese (mišljenje, stavove, emocije itd.), tada je istraživanje na polju socijalne psihologije.

Odnos sociologije i antropologije: Odnos sociologije i antropologije je odnos dvije fundamentalne discipline. Antropologija proučava holistički čovjeka kao biološko, socijalno i kulturno biće i, shodno tome, ona nije samo društvena, već i prirodna nauka, dok sociologija proučava cjelovitost društva. Antropologija se dijeli na više posebnih disciplina. *Kontakt* sa sociologijom gradi preko socio-kulturne antropologije, koja se bavi proučavanjem nerazvijenih, tzv. *primitivnih* ili arhajskih kultura i društava, dok se sociologija primarno bavi savremenim kulturama i društvima. Proučavajući kulturu i društvo u različitim periodima razvoja društva, ove dvije discipline su uzajamno stvorile mnogo zajedničkih teorija i koncepata (npr. teorije evolucionizma, funkcionalizma, strukturalizma itd.) i ujedno uzajamno obogatile saznanja o društvu i kulturi, posebno kada se analiziraju evolucija i razvoj društva.

Odnos sociologije i ekonomije: Odnos sociologije i ekonomije je višestruk. I jedna i druga nauka proučavaju jednu izuzetno važnu oblast društvenog života – oblast privrednog društvenog podsistema, odnosno proizvodnju materijalnih dobara, raspodjelu, tržište i potrošnju. Međutim, njihovi pristupi su bitno različiti. Ekonomija proučava rad i proizvodnju; organizaciju preduzeća, proizvođače i potrošače kao ekonomske pojave kroz prizmu njihove ekonomske efikasnosti za proizvodno preduzeće, pojedine privredne grane ili društvo kao cjelinu. S druge strane, sociologija proizvodnju i proizvodne odnose posmatra kroz prizmu ukupnih

društvenih odnosa, karaktera društvenog sistema sa stanovišta položaja čovjeka, pojedinih društvenih grupa, klasa i slojeva u određenom društvenom sistemu.

Odnos sociologije i pravnih nauka: Odnos sociologije i pravnih nauka je sličan odnosu između sociologije i ekonomskih nauka. Naime, i sociologija i pravne nauke proučavaju jednu oblast društvenog života – oblast pravnih normi, njihov nastanak, razvoj i primjenu, kao i institucije koje su povezane s primjenom pravnih načela. Ali u odnosu na pravo, sociologija se primarno bavi interferencijom pravnih normi i drugih društvenih pojava. U skladu s tim analizira ulogu normativnog sistema društva na regulisanje ponašanja i djelovanja pojedinaca, grupa i društvenih ustanova, pri čemu sociologija pravne norme (uz običaje, tradiciju i moral) tretira samo kao jednu vrstu društvenih pravila.

Odnos sociologije i filozofije: Pored navedenih nauka, sociologija svoj najintimniji odnos ima sa filozofijom, iz čijih se okrilja i razvila. Filozofija je, kao specifično carstvo čovjekovog umnog stvaralaštva, kroz vjekove obrazovala najopštije matrice pogleda na svijet, osnovne sisteme vrijednosti, bazične vizije čovjeka i društva u kome živi. Osim toga, filozofija nastoji da odgovori na opšta pitanja o smislu života i smrti; o čovjekovom mjestu u svijetu i istoriji, kao i njegovom odnosu prema društvu i sebi samom itd. Zbog toga je filozofija neizostavno povezana sa sociologijom, jer sociologija kao nauka o društvenom životu brojna svoja istraživanja o smislu života u zajednici, vrijednostima i drugim osnovnim pitanjima egzistencije crpi iz filozofske teorije i metodologije. Sociologija tijesno saraduje s mnogim filozofskim disciplinama, a naročito s *teorijom saznanja* (uz čiju pomoć gradi svoj metodološki aparat) i *filozofijom istorije* koja predstavlja temelj predsociološke misli o društvu.



1. Ustanovili smo da različite humanističke discipline proučavaju društvo i čovjeka. Koje su specifičnosti sociološkog pristupa u proučavanju društva i kulture u odnosu na istorijski i filozofski pristup?
2. Koje su specifičnosti sociološkog pristupa u proučavanju čovjeka u odnosu na pristup psihologije i ekonomije?
3. Koja je razlika između antropološkog i sociološkog proučavanja kulture i kulturnih obrazaca?

ISTORIJA SOCIJALNE MISLI I RAZVOJ SOCIOLOGIJE

Istorija socijalne misli (antičko, srednjovjekovno i novovjekovno shvatanje društva)

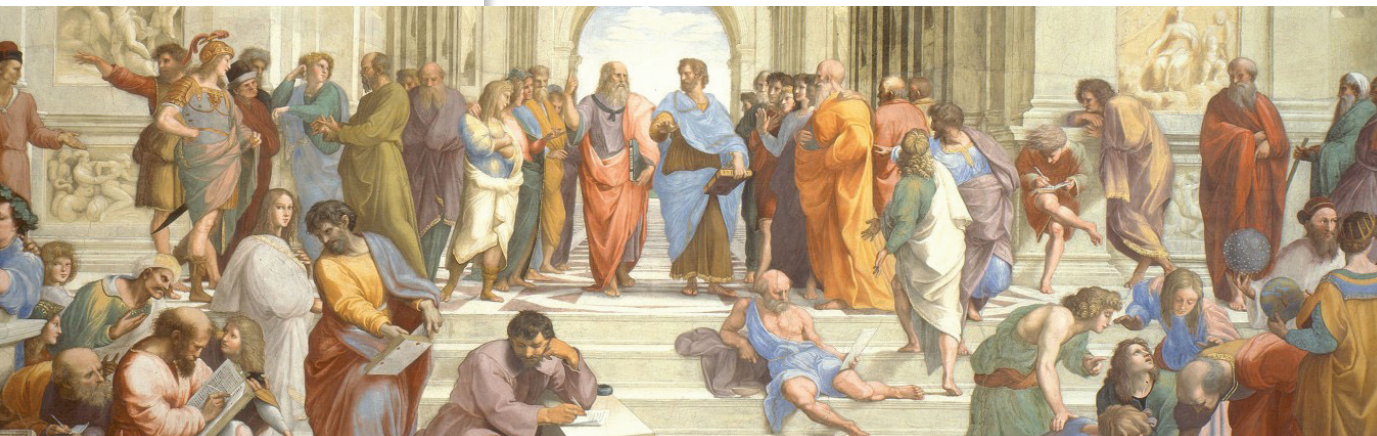
Kao posebna naučna disciplina, sociologija se pojavila dosta kasno – tek u prvoj polovini 19. vijeka, u okrilju duhovne klime modernog društva. Formalna godina njenog idejnog začetka je 1837. godina, kada je Ogist Kont objavio svoje spise i imenovao novu naučnu disciplinu. Činjenica da se sociologija u procesu diferencijacije nauka iz okrilja filozofije pojavila relativno kasno, ne znači da sociološka misao nema duboke istorijske korijene u socijalnim učenjima i idejama predmodernih epoha.

Prve sistematske obrise sociološkog tumačenja društvene stvarnosti nalazimo u okrilju antičke Grčke, a potom u misaonim spisima starog Rima, srednjovjekovne hrišćanske misli, humanizma i renesanse, filozofije prosvjetiteljstva, racionalizma i ekonomsko-političkog liberalizma. Posebno velik doprinos razvoju sociologije pružila je filozofija prosvjetiteljstva. Ona je duboko oblikovala moderni pogled na svijet svojim kritičkim preispitivanjem svih kamena temeljaca na kojima je počivao premoderni svijet.

Antička grčka misao o društvu: Antička grčka kultura razvila se na prostoru Egejskog arhipelaga koji predstavlja raskršće starijih civilizacija – egipatske, hebrejske i persijske. Izrastajući na prostoru pogodnom za svestranu komunikaciju ljudi, naroda i država, u antičkoj Grčkoj se organizuju žive rasprave o društvenom životu u okviru *polisa* (grad-država).

Polis je bio središte društvenog života u čijem centralnom dijelu se nalazila *agora* – svojevrsni javni prostor na kojem su se vodile žive rasprave o problemima od opšteg interesa. Kada je u pitanju antička Grčka, svakako najznačajniji doprinos za razumijevanje društva (države) i njegovog političkog uređenja dali su *Platon* i *Aristotel*. U njihovoj društveno-političkoj misli čovjek se ne tretira kao izolovani pojedinac, već kao *biće u zajednici* čija prava i položaj u polisu nijesu definisani samo nekakvim univerzalnim moralnim načelima, već su tijesno povezani s ulogom koju pojedinac zauzima u društvu.

U svom misaonom opusu Platon raspravlja o jednom od bitnijih socioloških pitanja, a koje se odnosi na raspravu o najboljem i najpravednijem državnom uređenju. U nastojanju da opiše najpravednije državno uređenje, on opisuje idealnu državu koja se sastoji od tri staleža.



Platon i Aristotel

Prema Platonu, idealna država se sastoji iz tri staleža koja krasi tri različite vrline: filozofi (krasi ih vrlina *mudrosti*) treba da upravljaju državom; ratnici (krasi ih vrlina *hrabrosti*) treba da čuvaju državu iznutra i spolja; seljaci, radnici, zanatlije i trgovci (koje krasi vrlina *umjerenosti*) treba da se brinu o materijalnoj proizvodnji i ekonomskom dobru države. Četvrta i najvažnija vrlina, prema Platonu, jeste pravednost, a ona se odnosi na državu kao cjelinu. Pravednost države počiva na dobroj organizaciji društva, a ostvaruje se samo ako svako obavlja onaj posao za koji je najsposobniji.

U odnosu na Platona, koji traga za idealnom državom, Aristotel svoju teoriju zasniva na proučavanju konkretnih državnih oblika, naglašavajući da je najbolja i najstabilnija ona država u kojoj primat imaju građani srednjeg imovinskog stanja u odnosu na bogate i siromašne. Za Aristotela porijeklo društva leži u ljudskoj prirodi; čovjek je po prirodi društveno i političko biće i stoga mu je suđeno da živi s drugima u zajednicama. U duhu antičke Grčke, politika je bila smatrana javnim praktikovanjem morala za opšte dobro građana i, u skladu s tim, Aristotel smatra da je čovjek po prirodi *društvena životinja* (*zoon politikon* – političko biće), ističući da onaj ko se osjeća *samodovoljnim*, i može da živi van društva, nije čovjek, već je *zvijer* ili *bog*, budući da čovjek ne može egzistirati bez društva.

Srednjovjekovna misao o društvu: S propašću antičkog polisa potisnuta je i temeljna rasprava o neposrednoj demokratiji i iznalaženju najboljeg državnog uređenja koje odgovara maloj teritoriji, kakav je bio grčki polis. Na mjesto polisa Aleksandar Makedonski nastoji otjelotvoriti ideju o jednom velikom kosmopolisu (svjetskoj državi), koji se raspada sa njegovom smrću, a na ruševinama Zapadnog Rimskog Carstva uzdiže se hrišćanski pogled na svijet koji dominira sve do 16. vijeka. U tom burnom istorijskom periodu, u kom su se raspali ideali antičkog svijeta, hrišćanstvo je donijelo nov i snažan *ideal zajednice* u koju su pozvani svi ljudi pod *krovom nebeskijem*. Ta zajednica u odnosu na grčki polis nije bila primarno politički obojena, već je to *zajednica u vjeri*. To je najbolje izraženo u misli velikog hrišćanskog filozofa-teologa Aurelija Avgustina,

koji čitavu historiju objašnjava kao borbu dobra i zla, zalažući se za prevazilaženje „zemaljske države“ kao „oličenja grijeha“ i stremljenje ka „Božijoj državi“ koja predstavlja nevidljivu duhovnu zajednicu vjernika (čije je vidljivo oličenje crkva) kao oličenju dobrote.

U odnosu na antički svijet Grčke, tokom cijelog srednjeg vijeka vladala je mistično-teološka misao o društvu kao iskonskoj tvorevini boga, koji po svom promislu kažnjava i nagrađuje ljude i narode, a promjene u društvu tumačene su kao izraz volje božje. Na sličan način su tumačene i društvene ustanove, pa su brak i porodica posmatrani ne samo kao ljudske ustanove, već i kao svete, božanske ustanove.

Kada je u pitanju društveni život i njegovo ustrojstvo, za srednjovjekovno shvatanje društva, društvenih ustanova i čovjeka kao dijela ove velike cjeline, bilo je karakteristično organsko poimanje društvenog života: pojedinac je svoje postojanje gradio kroz pripadnost naselju, staležu, kraljevstvu itd. On ni sebe ni druge ne poima kroz prizmu individualnosti, već kroz pripadništvo zajednici, a njihova uzajamnost tvori jedno veliko organsko jedinstvo. Ovo organsko jedinstvo se ogleda i u strogom hijerarhijskom uređenju srednjovjekovnog društva koje je bilo podijeljeno u tri klase feudalnog društva: na one koji se *mole* (**homo oratores**); one koji se *bore* (**homo bellatores**) i one koji *rade* (**homo laboratores**). Ova slika društva duboko je prožeta duhovnom dimenzijom po kojoj se čitav univerzum posmatra kao jedna organski uređena hijerarhija, na čijem se vrhu nalazi Bog kao tvorac svega vidljivog i nevidljivog. Ispod njega, u kosmičkoj hijerarhiji, nalaze se anđeli, potom slijede ljudi, a onda životinjski i biljni svijet.

Ovakvo shvatanje svijeta utemeljeno je u geocentričnoj slici svijeta koju su razvili Aristotel i Ptolomej, a po kojoj se sva nebeska tijela kreću oko Zemlje, koju je hrišćanstvo prošlo svojom simbolikom – Bog je centar univerzuma, a čovjek kao biće stvoreno *po liku Božjem* je centar zemaljskog života. Ovakvo hijerarhijski uređeni univerzum, srednjovjekovnom čovjeku je pružao osjećaj sigurnosti, jer je položaj čovjeka bio jasno definisan; on je grešno ali iskupljivo biće koje živeći *po božjim zapovijestima* može da se usigne u jedan viši svijet savršenstva.

Novovjekovna misao o društvu: Srednjovjekovna slika svijeta se postepeno raspada tokom 15. i 16. vijeka pod uticajem velike naučne revolucije, renesanse i humanizma. Naučna revolucija s novim saznanjima moderne astronomije razbila je geocentričnu sliku svemira i donijela novu (heliocentričnu) sliku svemira. Prema njoj, planeta Zemlja nije središte univerzuma, već samo jedno sićušno nebesko tijelo koje kruži oko Sunca. Ova heliocentrična teorija bila je matrica za stvaranje jedne nove slike čovjeka, politike i društva. Posebno se apostrofira značaj renesanse, koju su mnogi autori povezivali s povratkom u život antičkih grčkih ideala, ali i sa suštinski novim odnosom prema svijetu koji je bitno različit u odnosu na srednjovjekovnu misao. Čovjek iz vremena renesanse je u odnosu na čovjeka srednjeg vijeka bio opčinjen svjetovnim životom, radostima i mogućnostima koje je život nudio na Zemlji.



Aurelije Avgustin



Čovjek renesanse bio je opčinjen ovim svijetom, radostima života i mogućnostima koje je život nudio.

Paralelno s promjenom u shvatanju čovjeka, novi vijek je oblikovao i jedno drugačije shvatanje politike, koje je formulisao italijanski mislilac Nikolo Makijaveli. On, u duhu novog vremena, razbija grčko shvatanje politike kao javne prakse moralnih načela, kao i srednjovjekovnu dogmu o vladanju po *milosti božjoj*, donoseći jedno realističko shvatanje. Pišući pravila vladanja svojim mentorima, porodici Mediči, Nikolo Makijaveli pokazuje da politika nije umijeće vladanja zarad opšteg dobra, već nemilosrdna i pragmatična borba za sticanje i očuvanje vlasti.

Cilj političkog djelovanja nije, kao što je Aristotel mislio, „moralno vaspitanje građana“, već ostvarenje određenih interesa, bilo da se radi o jačanju države ili učvršćivanju vladavca na vlasti, a da bi se taj cilj ostvario, ne treba birati sredstva. Otuda je i nastala parola *cilj opravdava sva sredstva*, kojom se želi ukazati na ustanovljenu činjenicu da je politika pragmatična i bespoštedna borba za vlast. Jedna druga misao o shvatanju politike i nastanku društva oblikovana je kroz teoriju društvenog ugovora koju su na različite načine zastupali Tomas Hobs, Džon Lok i Žan-Žak Ruso. Ovi mislioci su, odbacujući religioznu koncepciju o nastanku društva, razvili jedno drugačije gledište. Prema njima, država kao političko-pravna forma organizacije društva nastala je iz *prirodnog stanja* (pod kojim se podrazumijeva društvo prije postojanja države kao političke ustanove) putem *ugovora* koji ljudi sklapaju sa suverenom.

Jedan od prvih mislilaca koji je tematizovao pojam društva, razlikujući ga od države, bio je Žan Boden. On smatra da je društvo širi pojam, jer obuhvata ne samo političku arenu, već i brojne druge, kao što su kultura, privreda, ekonomija itd. Prema Bodenu, društvo je starije od države i ono predstavlja temelj na kome se gradi država. Osnovna ćelija društva jeste porodica, koja kao prirodna zajednica jeste matica društva, države i ostalih društvenih tvorevina i asocijacija, a njena osnovna obilježja jesu čvrsta očinska vlast i institucija privatne svojine. S druge strane, država



Nikolo Makijaveli
(1469–1527)

je istorijska tvorevina nastala osvajanjem, a njena osnovna obilježja jesu apsolutna vrhovna vlast čiji su prerogativi donošenje zakona i kažnjavanje svakog ko ih krši.

Znatno utemeljeniju misao o ustrojstvu države i društva ponudio je Šarl Monteskje kroz analizu društvenog porijekla običaja, zakona i oblika vladavine. Tako je u djelu *Duh zakona* ukazao da zakon treba da bude prilagođen ne samo univerzalnoj normi pravde, već istovremeno i opštem duhu nekog naroda i kulture. Nasuprot apsolutnoj državi, koju zagovaraju Žan Boden i Tomas Hobs, Šarl Monteskje zastupa ideju o *pravnoj državi* u kojoj je vrhovni zakon (ustav) iznad svakog ustanovljenog oblika vlasti. Ujedno, zalaže se za načelo *podjele vlasti* na zakonodavnu, izvršnu i sudsku radi njihovog međusobnog ograničavanja i kontrole, kako se nijedan dio vlasti ne bi mogao otrgnuti kontroli i nametnuti drugima.

Najveći uticaj na nastanak sociologije imala je *filozofija prosvjetiteljstva*. Prosvjetiteljstvo, koje se još naziva i dobom razuma, nametnuo je neophodnost proučavanja društvenog života na metodičan način, primjenom naučnih principa pri analizi čovjeka i društva. Iz tog razloga mnogi sociolozi smatraju filozofe prosvjetiteljstva pretečama sociologije, koju zbog toga nerijetko i nazivaju čedom prosvjetiteljstva. Čitava plejada mislilaca prosvjetiteljstva (Žan-Žak Ruso, Fransoa Volter, Deni Didro i dr.) akcentovala je ideju o razumu kao temelju spoznaje društvene stvarnosti; isticali su ideje o slobodi, demokratiji, individualizmu i, shodno tome, potrebu za jednom integralnom naukom o društvu koja treba da ustanovi osnovne matrice društvene strukture i razvoja društva.



Ustanovili smo da su različita društva u različitim periodima svog postojanja oblikovala različite sisteme vrijednosti i različite opisne definicije čovjeka. Tako je u antičkoj Grčkoj, u kojoj se politika smatrala najznačajnijom oblašću javnog djelovanja, proistekla sljedeća definicija čovjeka: *Čovjek je zoon politikon (politička životinja)*.

U središtu srednjovjekovnog hrišćanskog učenja nalazi se Bog kao vrhovna vrijednost, a čovjek je određen kao biće stvoreno po liku Božjem. Iz toga je proistekla definicija čovjeka: *Čovjek je homo religiosus* (religiozno biće), odnosno moralno biće koje traži boga i stremi k njemu.

U središtu modernog učenja nalazi se ideja o čovjeku koji pomoću razuma i slobodne volje gradi zakone svog postojanja. U skladu s tim je i Dekartov iskaz *Cogito ergo sum* („Mislim, dakle, postojim.“), ili: čovjek je biće koje misli i svojim mislima uređuje svoj svijet i svijet oko sebe.

Na osnovu ovih kratkih definicija čovjeka u različitim periodima razvoja društva, probaj odrediti dominantni sistem vrijednosti antičkog grčkog, hrišćanskog i modernog društva pri određivanju suštine čovjekovog bića.



1. Opiši začetke razvoja sociologije.
2. Objasni Platonovo poimanje idealne države.
3. Kako su srednjovjekovni mislioci objašnjavali društvo i društvene ustanove?
4. Kako su novovjekovni mislioci objašnjavali društvo i društvene ustanove?

Nastanak sociologije

Sociologija se kao posebna naučna disciplina javlja sredinom 19. vijeka. Njen nastanak se na neki način javlja kao potreba za naučnom analizom i odgovorom na izazove burnih promjena koje su se tada desile u Evropi. Naime, to je bio jedan od najburnijih perioda u razvoju ljudskog društva koji je donio niz dubokih promjena: preobražaj poljoprivrede, industrijalizaciju, društveno-političku revoluciju (koja se iz Francuske širila po Evropi), naučne i tehničko-tehnološke revolucije, kao i intelektualno prosvjetljenje koje je donijela filozofija prosvjetiteljstva. Prosvjetiteljstvo je svoj idejni program razvoja modernog društva gradilo na uvjerenju da su nauka i obrazovanje osnova društvenog progresa; osnova koja vodi društvo u bolju, bogatiju, slobodniju i srećniju budućnost. Francuska revolucija je, polazeći od ovih ideja filozofa prosvjetitelja, ukinula kmetstvo, proglasila jednakost građana pred zakonom, ograničila društvenu moć crkve. Na kraju, urušila je apsolutističke monarhije uvodeći ili republikanska uređenja ili uređenja parlamentarnih monarhija. Dakle, to je bio period urušavanja čitavog starog poretka i nastanka modernog društva.

Francuska buržoaska revolucija iz 1789. godine nije samo urušila stari feudalni poredak, već je donošenjem poznate *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina* ispisan i manifest modernog ustrojstva države i društva. Središnje ideje deklaracije o pravima čovjeka i građanina su bile: sloboda mišljenja, javnog djelovanja i udruživanja, pravda, jednakost, demokratija, privatno vlasništvo i otpor ugnjetavanju.

U takvim okolnostima pred nove društvene nauke iz različitih idejnih okvira postavljani su različiti zadaci. Konzervativni idejni okviri od sociologije su očekivali da bude zaštitnik ustanovljenog građanskog poretka, dok su revolucionarni idejni okviri od sociologije očekivali da izgradi teorijsku podlogu za radikalno mijenjanje postojećeg društvenog poretka. Treći su tražili kompromis, a jedna kasnija struja od sociologije je tražila da ostane vrijednosno neutralna kako bi što objektivnije sagledala društvenu stvarnost i u tom pravcu pomogla razumijevanju, objašnjenju i tumačenju društvenih pojava itd. Shodno tome, od samog osnivanja sociologije, njeno saznanje stanovište je oblikovano na teorijskom pluralizmu koji se ogleda u različitim vizijama o praktičnim zadacima, predmetu i metodama proučavanja društvene stvarnosti.



Pad Bastilje

Industrijska revolucija je izazvala velike migracije stanovništva sa sela u gradove, odvajajući čovjeka od zemlje (za koju je bio vezan još od mlađeg kamenog doba) i njegovog tradicionalnog načina života. To je Karl Marks, objašnjavajući stalne transformacije industrijske kapitalističke proizvodnje, nazvao *vrtilogom modernosti* u kome se „sve što je čvrsto i postojano, pretvara u dim, sve što je sveto, biva oskrnavljeno“.



Jedan od članova poznate *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina* iz 1789. godine glasi:

- „Slobodno iznošenje misli i mišljenja je jedno od najdragocjenijih prava čovjeka.“
- „Svaki građanin može govoriti, pisati i štampati slobodno osim ako te slobode ne zloupotrebljava u slučajevima utvrđenim zakonom.“

Koliko je ovo fundamentalno pravo čovjeka i građanina danas, nakon više od 230 godina, (ne)ugroženo?



Industrijska revolucija

Klasici sociološke misli

Mislioni kao što su Sen-Simon, Ogist Kont, Karl Marks, Emil Dirkem i Maks Veber postavili su idejne temelje sociologije kao zasebne nauke, prvenstveno nastojeći da odgovore na pitanja: Šta je ljudska priroda? Kakva je njegova struktura i ustrojstvo? Kako se i zašto društva mijenjaju?

Prvo teorijsko-metodološko gledište u sociologiji povezano je s *pozitivističkim pristupom* koji su zastupali Sen-Simon, Ogist Kont i Emil Dirkem.

Pozitivizam (lat. *positivus* – potvrđan, zasnovan na činjenicama) teorijsko je metodološko stanovište koje smatra da sociologija može da proučava društvo s jednakom egzaktnošću kao što prirodne nauke proučavaju prirodni svijet. Da bi u tome uspjela, sociologija prema pozitivističkom stanovištu mora biti zasnovana na metodama izučavanja prirodnih nauka kao što su posmatranje, eksperimenti, te uporedni i istorijski metod.

Sa stanovišta saznanjnih ciljeva sociologije, pozitivizam polazi od stava da sociologija treba da proučava društvo kakvo ono stvarno jeste na osnovu stvarnih – pozitivnih činjenica. Polazni uvid ovih sociologa bazira se na stavu da ne postoji prevelika razlika između prirodnih i društvenih nauka. Tako, Sen-Simon (koga sociolog Žorž Gurvič smatra osnivačem sociologije) smatra da nauka o društvu treba da utvrđuje *prirodne* zakone kretanja ljudskog društva isto kao i prirodne nauke. Njegov učenik, **Ogist Kont**, tvorac neologizma *sociologija*, smatrao je da sociologija, pored objašnjenja uzročnih veza, može i da predvidi tok društvenih događaja. Prema tom gledištu, sociološka saznanja mogu biti poluga za usmjerenje društvenih akcija. Ovaj pozitivistički stav najbolje izražava



Ogist Kont
(1798–1857)

poznata Kontova misao: „Znati da bi se predvidjelo i predvidjeti da bi se djelovalo.“ Ta formula najbolje sažima duh pozitivističkog pristupa u sociologiji. Ogist Kont je duboko vjerovao da sociologija može da otkriva naučne zakone jednako kao i prirodne nauke, a to se ostvaruje putem sistematičnog bilježenja podataka koji se mogu uočiti.

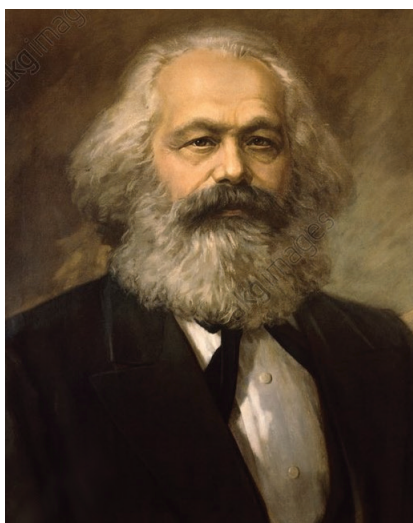
Polazeći od ovakvih stavova, Ogist Kont je vjerovao da je otkrio *zakon o tri faze* u razvoju ljudskog duha. Čovječanstvo je, po njemu, prošlo kroz tri faze razvoja, a to su:

- *teološka faza* (u kojoj ljudski duh pojave objašnjava dejstvom natprirodnih sila – u njoj vladaju sveštenici). Ova faza se dijeli na tri dijela: (a) fetišizam (kome odgovara period primitivnih hordi); (b) politeizam (period stvaranja narodnih zajednica i država); (c) monoteizam (period stvaranja svjetskog carstva – Rim);
- *metafizička faza* (u kojoj ljudski duh pojave objašnjava apstraktnim filozofskim i metafizičkim idejama – to je period stvaranja feudalnog društva);
- *pozitivna faza* (u kojoj ljudski duh pojave objašnjava naučnim putem, utvrđujući pravilnosti i zakonitosti između pojava – to je period stvaranja industrijskog društva).

Kada su u pitanju zadaci sociologije, Ogist Kont kaže da je sociologija nauka *reda i poretka* i kao takva ona ne treba da bude naučna potpora za rušenje postojećeg društveno-ekonomskog sistema vlasti, kao što je nalagao Karl Marks. Nasuprot tome, Ogist Kont od sociologije očekuje da na tekovinama pozitivne nauke ponudi pouzdanu osnovu za popravljavanje postojećeg društva, da omogući socijalnu harmoniju i tako ojača postojeće društvo. To ne znači da je Ogist Kont podržavao postojeći sistem građanskog društva; naprotiv, on je u svojim poznim spisima sanjao jedno novo društvo sa sociolozima na čelu, koji će voditi jednu prosvježenu politiku čije je načelo ljubav, osnova rad, a cilj progres.

Drugo teorijsko gledište u sociologiji povezano je s *kritičkim pristupom* koji je zastupao **Karl Marks**. Ovaj pristup predstavlja spoj filozofskih, socioloških, ekonomskih i političkih pogleda na svijet. U njegovom se središtu, sa stanovišta očekivanja nauke o društvu, nalazi ideja da ona treba da bude opsežna kritička analiza protivvrječnosti postojećeg građanskog društva i ujedno misaoni putokaz za njegovo temeljno prevazilaženje kroz projekat proleterske revolucije. Ovaj stav najbolje izražava Marksova čuvena izjava u 11. tezi o Fojerbahu koja glasi – *Filozofi su svijet samo različito tumačili, ali radi se o tome da se on izmijeni*.

Polazeći od ovih praktičnih naloga, Karl Marks zajedno sa svojim prijateljem Fridrihom Engelsom zasniva kritičko stanovište u čijem se središtu nalazi kritika postojećeg buržoasko-kapitalističkog društva. Marksovo stanovište nije samo kritičko, već i vrijednosno stanovište. On svoju kritičku misao o društvu i istoriji bazira na jednom fundamentalno vrijednosnom stanovištu u čijem se središtu nalazi čovjek kao rodno (generičko) biće, koje svoje postojanje gradi kroz aktivan odnos prema svijetu, tj.



Karl Marks
(1818–1883)

kroz stvaralaštvo (praksu). Prema Marks, čovjek kao djelatno biće je biće potencijalno svestranih mogućnosti. Međutim, društveno ustanovljena podjela rada svodi čovjeka na obavljanje jedne djelatnosti, na dodatak mašini, proizvodeći duboko otuđenje čovjeka od svojih potencijalnih mogućnosti razvoja. S druge strane, i privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju produkuje stvaranje takvog sistema odnosa u društvu koji omogućavaju eksploataciju čovjeka od strane drugog čovjeka.

Karl Marks je svakako jedan od najradikalnijih mislilaca svog vremena. On je sa stanovišta predmetnog interesovanja sociologije posebno veliki doprinos dao našem razumijevanju socijalnih sukoba. Naime, Karl Marks je vjerovao da se cijela istorija ljudskih društava može posmatrati kao istorija *klasnih sukoba*, a izvor sukoba potiče iz ustanovljenih odnosa eksploatacije čovjeka od strane drugog čovjeka, odnosno povlašćene u odnosu na potčinjenu klasu. Polazeći od toga, Karl Marks razlikuje nekoliko faza u razvoju društva: *prvobitna zajednica* (koju karakteriše relativna jednakost); *robovlasništvo* (u kojem robovlasnici eksploatišu radnu snagu robova); *feudalizam* (u kojem feudanci eksploatišu radnu snagu kmetova); *kapitalizam* (u kojem buržoazija eksploatišu radnu snagu proletarijata (radničke klase)). Izuzev prvobitne zajednice, svi ostali načini proizvodnje u istoriji bili su zasnovani na *antagonizmu* – između onih koji rade i onih koji se *slade* ostvarenim rezultatima proizvodnje. Uočavajući duboke protivrječnosti kapitalističkog građanskog društva, u kome je radnik bio sveden na radnu životinju, Marks primjećuje da *nehumana moć* kapitala vlada svime, otuđujući čovjeka od sebe, prirode, drugih ljudi, rada i proizvoda rada. Time, upozorava Karl Marks, buržoazija, koja je uništila feudalno uređenje tokom revolucija, na kraju 18. i tokom 19. vijeka stvara sopstvenog grobara i poziva proletere svih zemalja da se ujedine kako bi putem socijalne revolucije srušili postojeći kapitalistički poredak i izgradili novi (komunistički) društveni poredak na humanijim, besklasnim osnovama. Karl Marks je vjerovao da će proletarijat učiniti kraj eksploataciji čovjeka od strane čovjeka, i da će u budućem besklasnom društvu komunizma čovječanstvo napraviti skok iz carstva nužnosti (sukoba) u carstvo slobode.

Treće, teorijsko-metodološko, stanovište u sociologiji vezano je za *istorizam*, odnosno sociologiju razumijevanja **Maksa Vebera**. Maks Veber u svom misaonom opusu polazi od potpuno drugačijih osnova u odnosu na pozitiviste i kritičko stanovište Karla Marksa. Za razliku od Konta koji je duboko vjerovao u ideju o „sociolozima – sveštenicima“ koji treba primjenom pozitivnih saznanja da poprave postojeće društvo i marksističkog stanovišta, koje se zalagalo za njegovo radikalno prevazilaženje, Maks Veber je smatrao da sociologija treba da bude „vrijednosno neutralna nauka“. Njen primarni zadatak nije u tome da popravlja ili mijenja društvo, već da ga na racionalan način razumije i objasni, odnosno ona treba da objasni društveno djelovanje putem njegovog racionalnog razumijevanja. Vrijednosna neutralnost u najširem smislu znači da sociolog u svom



Maks Veber
(1864–1920)

istraživanju ne smije svoja ubjeđenja i vrijednosti po kojima se rukovodi u svom tumačenju društvene stvarnosti pretvarati u vrijednosne sudove.

Pored navedenog, Veber je svoje pisanje usmjerio na novu metodologiju proučavanja društvenog života. Svoju metodološku osnovu crpi iz tradicije njemačkog istorizma, čiji su predstavnici (V. Diltaj, V. Vindelband i H. Rikert) napravili bitnu razliku između prirodnih i društvenih nauka. Prema ovim autorima, prirodne nauke su *nomotetske* (*nomos* – zakon) nauke koje svom predmetu pristupaju spolja, a radi otkrivanja opštih naučnih zakona po osnovu kojih mogu da objašnjavaju i predviđaju buduće događaje. S druge strane, društvene (duhovne) nauke su, kako je Vilhelm Vindelband govorio, idiografske nauke koje proučavaju duhovne pojave koje su *neponovljive i pojedinačne*, usljed čega one ne mogu da otkriju opšte društvene ili istorijske zakone. Na primjer, ne može dva puta izbiti Francuska buržoaska revolucija iz 1789, jer se revolucije međusobno razlikuju i ne mogu se svesti jedna na drugu; usljed toga, teško je utvrditi opšte zakone koji bi važili za sve revolucije. Polazeći od ovih uvida, Maks Veber odbacuje pozitivističko gledište po kojem društvenim pojavama treba prilaziti sa njihove spoljašnje strane, ističući da im treba prilaziti *iznutra* putem razumijevanja unutrašnjeg smisla i značenja koja ih čine i ispunjavaju. Shodno tome, sociologija, kaže Maks Veber, „treba da znači jednu nauku koja hoće da razumije i protumači ljudsko djelanje, i na taj način uzročno objasni njegov tok i njegove posljedice“. Iz navedene definicije vidimo da nam tumačenje i razumijevanje nekog ponašanja može pomoći da objasnimo tok i posljedice neke radnje.

Maks Veber je smatrao da objašnjenje neke društvene radnje zahtijeva razumijevanje značenja i motiva koji stoje iza ljudskog ponašanja, te okolnosti u kojima se data radnja odvija.



Pokušaj na osnovu sljedećeg primjera da utvrdiš zašto je Maks Veber isticao važnost razumijevanja smisla, značenja i motiva ljudskog djelanja, pri analizi društvenog djelanja.

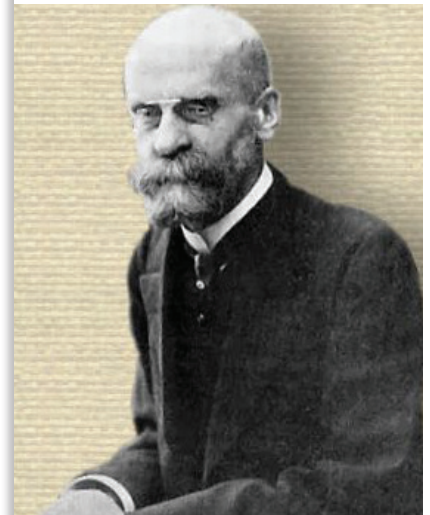
Uključimo televizor da pogledamo film koji nam je prijatelj preporučio. Prvo što vidimo jeste kako neki čovjek nišani i puca na drugog čovjeka, koji pada na zemlju. Ukoliko bismo se oslonili samo na spoljašnje tumačenje onog što smo vidjeli, onda ne bismo mogli mnogo reći o toj situaciji. Da bismo dobili potpuniju sliku, neophodno je da utvrdimo da li je riječ o strijeljanju po zapovijesti, o ubistvu u samoodbrani ili ubistvu s predumišljajem. Zatim je potrebno utvrditi okolnosti u kojima se ta radnja odvija. Da li se radi o ratnim uslovima ili pljačkaškom obračunu u svakodnevnom životu? Koji motivi stoje *iza pucnja*: povrijeđena čast, osveta, ljubomora, svađa oko podjele plijena i sl.? Kao što vidimo, jedna radnja može da počiva na sasvim različitim motivima. Shodno tome, ima različito značenje i različit značaj sa stanovišta krajnjih posljedica ovog čina. Ako se radnja, npr., odvija u ratnim okolnostima, onda će ubica, ako časno brani svoj dom i zajednicu, biti proglašen za heroja, ali ako se radi o pljačkaškom činu, onda će ubica biti tretiran kao zločinac.

Polazeći od ovih osnova, Maks Veber je istraživao brojne oblasti društvenog života, a naročito povezanost religije s nastankom kapitalističkog

društvenog ekonomskog sistema. U odnosu na Marksa, koji je prevagu davao materijalnim činiocima i sukobu klasa kao glavnom pokretaču društvenih promjena, za Vebera su kulturne ideje i vrijednosti *arhitekti* modernog društva. U tom pravcu, Maks Veber je pokušao dokazati kako je protestantska reformacija iz 17. vijeka obezbijedila društvenu ideologiju koja pruža religiozno opravdanje težnjama za ekonomskim uspjehom, racionalnim, disciplinovanim i napornim radom. Prema Veberu, ključna odlika modernog društva jeste racionalizacija društvenog djelovanja. Ona se ogleda u sve manjem usmjeravanju društvenih akcija putem tradicionalnih vrijednosti i običaja, odnosno njihovom sve većem usmjeravanju putem ciljno-racionalnog djelovanja. Ovaj proces sve veće racionalizacije društvenog djelovanja modernog čovjeka ponajbolje oslikava poznati stav Bendžamina Frenklina koji glasi *vrijeme je novac*, a koji prema Veberu predstavlja svojevrsni *simbol vjere* modernog duha kapitalizma.

Emil Dirkem je jedan od najznačajnijih mislilaca u istoriji sociologije i svakako najuticajniji predstavnik kolektivno-psiholoških teorija u sociologiji. On na pozitivističkim pretpostavkama zasniva modernu francusku sociologiju u kojoj znatno produbljuje teorijsku i metodološku zamisao pozitivizma. Poput Konta, smatrao je da sociologija s jednakom objektivnošću kao prirodne nauke može da proučava društvene pojave.

Posebno veliki značaj Dirkemove misli ogleda se u njegovom shvatanju suštine društva koje je sociologiji omogućilo opšte akademsko priznanje da ona jeste nauka *sa sopstvenom temom*. Naime, prema Dirkemu, društvo se mora posmatrati kao *stvarnost po sebi* sa sopstvenim zakonima, koji se ne mogu izvesti iz zakona bilo kog drugog područja stvarnosti, a posebno se ne može objasniti kao ishod različitih oblika ponašanja pojedinaca, jer društvo postoji nezavisno od njih i kao takvo treba da se proučava u okviru sociologije. Suština onog što društvo čini *stvarnošću po sebi* sadržana je u *kolektivnoj svijesti* koju čine mišljenje, vjerovanje i osjećanja koja su zajednička svim članovima društva, a koja se objektivizuju kroz konkretne društvene činjenice, kao što su pravo, moral, religija i druge vrijednosti i pravila. Zato Emil Dirkem kaže da društvo misli, osjeća i djela sasvim drugačije no što bi činili njeni članovi kad bi bili izdvojeni. Pored određenja društva kao *stvarnosti po sebi*, Emil Dirkem je dao veliki doprinos našem razumijevanju pojma *društvenih činjenica*. Naime, on je isticao da bi sociolozi društvene pojave (društvene činjenice) trebalo da posmatraju u samim njima, nezavisno od svjesnih subjekata koji ih zamišljaju; treba ih proučavati spolja kao spoljne stvari i objašnjavati samo pomoću drugih činjenica. Shodno tome, Emil Dirkem i sociologiju definiše kao nauku o društvenim činjenicama, a pod društvenom činjenicom se podrazumijeva svaki način djelanja koji vrši spoljašnju prinudu na pojedinca. Kao tipičan primjer društvenih činjenica Emil Dirkem navodi *društvene ustanove* – one postoje nezavisno od pojedinaca, a njihova dva ključna obilježja su njihova *prinudnost* i *spoljašnost* u odnosu na pojedinca. To Emil Dirkem ilustruje sljedećim riječima: „Kad vršim svoju dužnost brata, supruge ili građanina, kad izvršavam obaveze koje sam ugovorio,



Emil Dirkem
(1858–1917)

ja ispunjavam dužnosti koje se nalaze van mene i mojih postupaka; ja ispunjavam dužnosti koje su definisane pravom i običajima.“

Poput svojih prethodnika, i Emil Dirkem je bio zainteresovan za proučavanje razvoja društva. Kao primarnu vodilju za objašnjenje društvenog razvoja uzeo je podjelu rada. Shodno tome, Emil Dirkem je razlikovao dva tipa društva: *društvo mehaničke* i *društvo organske solidarnosti*. Prema Dirkemu, mala, jednostavna društva u kojima je podjela rada nerazvijena, a pojedinci su uglavnom homogeni, jesu društva u kojima su oni povezani *mehaničkom solidarnošću*. Mehanička solidarnost pretpostavlja slijepu pokornost pojedinaca kolektivnoj svijesti, običajima i tradiciji. S druge strane, velika, civilizovana društva u kojima je podjela rada razvijena, i shodno tome pojedinci imaju različite funkcije, jesu društva u kojima su pojedinci povezani *organskom solidarnošću*, koja proizilazi iz njihove potrebe za međusobnom saradnjom i uzajamnim pomaganjem. Organska solidarnost je manje rigidna i ne vrši toliko jaku kontrolu nad pojedincima, jer u složenim društvima i nije moguće uspostaviti monolitnu kontrolu nad svim članovima kao što je to slučaj s malim, jednostavnim društvima.



1. Zašto se sociologija naziva *naukom krize*?
2. Šta je pozitivizam?
3. U čemu se razlikuje Kontovo i Marksovo poimanje zadataka sociologije?
4. Objasni uticaj prosvjetiteljstva i socijalnih revolucija na nastanak sociologije.
5. Objasni različite pristupe klasika sociologije u određivanju zadatka sociologije.
6. Objasni Dirkemovo tumačenje *kolektivne svijesti*.
7. Objasni Veberov metod *razumijevanja smisla* ljudskih djelanja.

Razvoj sociologije – pluralitet teorijskih pristupa

Pored navedenih klasika sociološke misli i njihovih teorijskih pristupa u okviru sociologije postoji mnoštvo drugih teorijskih stanovišta, škola i orijentacija koje su se postepeno razvijale nakon njenog osnivanja.

Formalizam: Jedno od uticajnijih stanovišta koje se razvilo krajem 19. i početkom 20. vijeka jeste *formalizam* ili *formalna sociologija* čiji su najistaknutiji predstavnici **Georg Zimel** i **Ferdinand Tenis**. Polazeći od učenja Dirkema i Vebera, koji su u svojim pristupima akcentovali *spoljašnju* (Dirkem) i *unutrašnju* (Veber) stranu društvenih pojava, ovi mislioci su analogno toj podjeli istakli *sadržajnu* i *formalnu* stranu društvenih pojava. Ukazujući na to da su sadržaji društvenih pojava

mnogoliki (mogu biti ekonomskog, političkog, kulturnog karaktera), a forme ograničene (kao što su odnosi približavanja ili udaljavanja, saradnje ili sukoba, spajanja ili razdvajanja itd.), ovi mislioci su nastojali da ograniče predmet proučavanja sociologije i istovremeno ga jasno odvoje od predmeta proučavanja drugih društvenih nauka. Po ovom shvatanju, sadržajnu stranu društvenih pojava treba da proučavaju posebne društvene nauke, dok sociologija treba da se bavi društvenim formama posmatranim kao vanistorijske i vanprostorne kategorije.

Tako je Georg Zimel sociologiju odredio kao *geometriju društva* koja poput geometrije treba da proučava kristalizovane *forme* društvenog života ljudi, odnosno *oblike društvenosti* koji su manje ili više očišćeni od sadržine. Naime, stanovište formalista počiva na jasnom uvidu – sadržaj društvenog života je toliko raznolik da ga jedna nauka ne može u cjelosti obuhvati i shodno tome, predmet sociologije kao opšte nauke o društvu treba ograničiti na ono što je konstantno (bez obzira na vrijeme i prostor) i opšte, dok se drugim društvenim naukama ostavljaju posebni i varijabilni sadržaji iz društvenog života. Ovakav zahtjev je s jedne strane izuzetno važan i danas prihvatljiv, ali, s druge strane, doslovno primjenjivanje njihove zamisli dovelo bi do redukcije predmetnog interesovanja sociologije, jer se proučavanje forme ili oblika društvenih pojava nikako ne može odvojiti od sadržaja proučavanih pojava.



Ako govorimo o *sukobu* u društvu kao čistoj (od sadržaja ispražnjenoj) i opštoj formi društvenih odnosa, mi zapadamo u problem, ukoliko ne uključimo sadržaj u naše razmatranje *konkretnog* društvenog sukoba. Posve je različito određenje *ozbiljnosti* društvenog sukoba u zavisnosti od toga da li se radi o sukobu navijača na utakmici, etničkih grupa u državi ili ratu između naroda i država.

Ono što je značajno za ovu teoriju kada je u pitanju obogaćivanje pojmovnog aparata sociologije jeste to što se u okviru ove teorije istakla važna razlika između *društva* i *zajednice* koju je naglasio Ferdinand Tenis.

Ferdinand Tenis, poput Vebera, smatra da društvene pojave nastaju svjesnim, razumnim i voljnim društvenim djelanjem ili akcijom ljudi. Polazeći od volje kao ključne premise, Tenis ističe da se svi društveni odnosi javljaju kao proizvod volje pojedinaca za udruživanjem. Prema Tenisu, *volja* kao pokretačka snaga udruživanja može biti dvostruka: organska (prirodna) i racionalna (vještačka) volja. Organska volja izvire iz osjećaja simpatije i prisnosti za udruživanjem, a vještačka iz racionalnih naloga za udruživanjem zarad ostvarenja određenog cilja. Iz ova dva vida volje, prema Tenisu, nastaju dva osnovna tipa udruživanja. Prvi je *zajednica* (Gemeinschaft), a drugi *društvo* (Gesellschaft).



U zdravoj zajednici odnosi između ljudi su emotivno prisni, a karakteriše ih čvrsta solidarnost.



Prema Tenisu, tipičan primjer zajednice je *porodica*, dok bi tipičan primjer društva bila *država* ili *neko poslovno udruženje*. Zajednica nastaje spontano, dok se društvo racionalno, planski i organizovano stvara. U zajednici ljudi žive sa svoji- ma; ona se temelji na krvnom srodstvu, karakteriše je čvrsta solidarnost, a odnosi su emotivno prisni; zato je čovjek vezan za nju *i u dobru i u zlu*. S druge strane, u društvu su ljudi vještački povezani konkretnim interesom, ljudi ostvaruju određene interese. „Društvo je javnost, svijet“, kaže Tenis „i zato u društvu čovjek ide kao u tuđinu.“



U društvu su ljudi vještački povezani konkretnim interesom, a njihovi odnosi su regulisani odgovarajućim formalnim pravilima.

Prema Tenisu, *zajednica* istorijski prethodi *društvu* – „ona je stara, društvo novo, kao pojava i kao ime“, ali ona u ovakvoj formi više odgovara *idealnom tipu* negoli realnom istorijskom entitetu. Shodno tome, ova podjela na zajednicu i društvo, s obzirom na stepen prisnosti odnosa između članova, prevashodno ima apstraktno-analitički karakter (npr. Maks Veber je u svojim radovima pokazao da društveni odnosi mogu imati osobine odnosa zajednice, a u zajednicama se mogu pronaći vrlo raznovrsni oblici razdvojenosti) i nama više služi za poređenje odnosa u različitim domenima društvene stvarnosti.

Funkcionalizam: Izuzetno uticajno teorijsko-metodološko stanovište u savremenoj sociologiji predstavlja *funkcionalizam*. Njegovi najistaknutiji predstavnici jesu Talkot Parsons i Robert Merton. Osnovno područje sociološkog proučavanja društva u funkcionalističkoj teoriji jeste *društveni sistem* kao cjelina društvenih pojava, a analiza se usmjerava ka objašnjenju funkcije (odakle proističe i naziv ovog teorijskog pravca) koju različiti djelovi sistema imaju u njegovom funkcionisanju.

Polazna misao ovog teorijskog pristupa počiva na ideji o *funkcionalnom jedinstvu* društva kao cjeline i njegovih sastavnih djelova, pri čemu su se odnosi između cjeline i djelova u društvu posmatrali analogno načinu funkcionisanja živog organizma i njegovih organa. Na taj način, funkcionalističko stanovište se u velikoj mjeri oslanjalo na biologističko stanovište Herberta Spensera, od koga je i preuzeto značenje funkcije kao *pozitivne uloge* koju jedan dio društva treba da ima u funkcionisanju društvenog sistema (zamišljenog kao organizam) kao cjeline.



Baš kao što srce, mozak ili pluća u ljudskom organizmu zajedno djeluju da bi održali ljudski život, tako različiti djelovi društva, poput porodice, škole, zakonodavnih organa, zajedno rade na održavanju društva.

Tako, prema klasičnim premisama funkcionalizma, svaki dio društva, bilo da se radi o porodici, školi, ekonomiji ili pravu ima određenu funkciju i daje određeni *doprinos* efikasnom funkcionisanju društva kao cjeline.

Štaviše, kao i u živom organizmu, svi djelovi su povezani i međusobno zavisni.

Iz ove međuzavisne povezanosti različitih djelova društva stvara se organizovani sistem odnosa, odnosno relativno stabilno društveno uređenje ili struktura. Prema tome, polazna premisa funkcionalističkog stanovišta zasniva se na tezi o neophodnosti postojanja *funkcionalnog sklada* između djelova društvenog sistema kao ključnom preduslovu za njegovu stabilnu egzistenciju. Međutim, postavlja se pitanje o tome šta omogućava ostvarivanje funkcionalnog sklada u jednom društvu, odnosno šta društvo drži zajedno, omogućavajući svim njegovim djelovima stvaranje relativno stabilnog društvenog poretka. Prema funkcionalistima, to je *socijalni konsenzus* (ideja koju su preuzeli od Vebera i Dirkema) oko osnovnih uvjerenja, vrijednosti i ciljeva za koje većina članova društva smatra da predstavljaju zajednički imenitelj za njihovo djelovanje.

Strukturalizam: Veoma srodno stanovište funkcionalizmu jeste *strukturalizam* čiji su najistaknutiji predstavnici francuski antropolog Klod Levi Stros i lingvista Ferdinand de Sosir. Ova dva pristupa u sociološkom promišljanju društva su toliko srodna da se najčešće određuju jednim zajedničkim imenom – *strukturalni funkcionalizam*. Međutim, postoje i bitne razlike između ova dva pristupa. Dok je za funkcionalizam ključna *uloga* (funkcija) koju pojedini djelovi (društvene grupe, ustanove, pa i pojedinci) pružaju u funkcionisanju datih društvenih cjelina, za strukturalizam ključna je *struktura* koja u odnosu na elemente iz kojih se sastoji ima apsolutni primat. Prema strukturalistima, struktura samim tim što predstavlja trajnu i nepromjenjivu društvenu tvorevinu, duboko određuje sve svoje promjenjive sastavne djelove koji mimo cjeline nemaju nikakav smisao. Ova teorija negira bilo kakvu samostalnu aktivnost ljudi, već njihove uloge i ponašanja posmatra kao proste odraze njihovih statusa i mjesta unutar društvenih sistema kojima pripadaju. Unutar ovog stanovišta, društvo se posmatra kao relativno trajna struktura (koja nije prost skup elemenata) sastavljena iz mnoštva uzajamnih odnosa između međusobno zavisnih elemenata koji ne funkcionišu kao samostalni entiteti, već svoj smisao zadobijaju preko odnosa s drugim elementima unutar date strukture koja ih povezuje u smislenu cjelinu.

Simbolički interakcionizam: Simbolički interakcionizam predstavlja suprotno teorijsko stanovište u odnosu na strukturalni funkcionalizam koji naglašava primarni uticaj strukture na pojedince i oblikovanje njihovog djelanja. Naime, simbolički interakcionizam kao mikroteorija koja primarno istražuje odnose između pojedinaca i između pojedinaca i društva, zastupa gledište po kome djelanje pojedinaca nije determinisano bezličnim društvenim strukturama, već se ono oblikuje putem *licem u lice* interakcija između ljudi. Shodno tome, smatra se da primarni zadatak sociologije nije proučavanje apstraktnih složenih društvenih sistema i struktura, već razumijevanje konkretnih procesa – interakcija i odnosa koju se odvijaju u manjim društvenim grupama i svakodnevnom životu.

Polazeći od Veberove teorije razumijevanja, zastupnici ovog pristupa su isticali da je interakcija ljudi višeznačna. Neophodno je utvrditi kontekst u kome se ona odvija i interpretirati značenje koje akteri u konkretnim interakcijama pridaju svojim djelovanjima. To se o primarno odnosilo na analizu djelanja pojedinaca kroz prizmu njihovih akcija i reakcija unutar mikrointerakcije ili u odnosu na podsticaje iz njihove društvene sredine. Ove reakcije se izražavaju u verbalnim iskazima i simbolima koji se izražavaju putem verbalne komunikacije i značenja koje pridajemo drugim simbolima. Odatle je proizašao naziv – *simbolički interakcionizam*. U središtu ove teorije nalazi se misao **Herberta Blumera** po kome je „društvo simbolička interakcija“, a interesovanje se usmjerava na *simbole* koji prema ovom pristupu predstavljaju osnovu društvenog života. Sposobnost ljudi da stvaraju i koriste simbole, kako je isticao Džordž Herbert Mid, jeste ono što odvaja ljude od životinja i omogućava ljudima stvaranje kulture, društava i društvenih institucija.

Harijet Martino i feminizam: Pored Konta, Spensera, Marksa, Dirke i Vebera, značajan doprinos razvoju sociološke misli dala je i jedna žena, **Harijet Martino**, koju savremeni sociolog Entoni Gidens naziva prvom ženom sociologom i zaboravljenim osnivačem sociologije. Oslanjajući se na opus Ogista Konta, Harijet Martino je ne samo ukazala na nužnost stvaranja jedne integralne nauke o društvu, već je promišljajući predmet sociologije istakla da je društvo pojava svoje vrste. Na taj način, Harijet Martino je zapravo i začela ideju o posmatranju društva kao pojave *sui generis* (pojave po sebi), koju je Emil Dirke kasnije zastupao. Prema njenom mišljenju, društveni život je satkan od kulturnih vrijednosti, uvjerenja i pravila putem kojih se unose ograničenja u individualna ponašanja ljudi i istovremeno se njihova ponašanja usmjeravaju ka saradnji, što je jedan od ključnih preduslova za funkcionisanje društva.

Pored navedenog, Harijet Martino je u svojim radovima isticala da razumijevanje života društva treba da sadrži i analizu razumijevanja života žene. Na taj način je bila prva osoba koja je u sociologiji postavila pitanja o ulozi i položaju žene u društvu; a to su pitanja koja se nalaze u fokusu savremene feminističke teorije, koja se snažnije razvija sredinom prošlog vijeka. U okviru savremenih feminističkih teorija postoji širok dijapazon ideja o društvenom životu, a centralno mjesto zauzimaju pitanja rodni razlika, rodni nejednakosti i rodni ugnjetavanje u društvu. Polazeći od premise da se položaj žena u najvećem broju društvenih okolnosti razlikuje od položaja muškaraca u istim okolnostima i situacijama, i da je duboko prožet nejednakostima i deprivilegovanošću žena u odnosu na muškarce, ukazuje se na to da je savremeni svijet u velikoj mjeri *svijet muškaraca*, jer muškarci obično zauzimaju povlašćene položaje u društvu, a posebno u javnoj sferi. Žene su, prema ovom stanovištu, snažno podređene muškarcima, manje ih je na pozicijama moći, imaju niže plate i uživaju daleko manje poštovanja. Prema feminističkoj teoriji nejednakosti su tijesno povezane s prisutnim seksističkim stereotipima da su žene inferiornije od muškaraca, kao i sa iskorišćavanjem i nerijetko



Harijet Martino
(1802–1876)

tlačenjem žena. Polazeći od toga, feministička teorija upućuje snažnu kritiku ustrojstvu savremenog društva, ističući neophodnost promjena u ustanovljenom *muškom poretku* vrijednosti na kome on počiva. Pojedine struje feminističke teorije insistiraju samo na njegovoj reformi (za koju se zalaže liberalni feminizam), dok neke druge insistiraju na temeljnom prestrukturiranju postojećeg društvenog poretka (na čemu insistira radikalni feminizam).

Pored navedenih teorija, u savremenoj sociološkoj misli razvijeno je mnoštvo drugih teorija koje nastoje objasniti savremeno društvo i promjene u njemu. Mi ćemo se osvrnuti samo na jednu od njih, a to je **kritička teorija društva** koja se razvija u prvoj polovini 20. vijeka. Najznačajniji predstavnici ove teorije jesu njemački mislioci **Maks Horkhajmer, Teodor Adorno, Herbert Markuze, Erich From i Jirgen Habermas** koji pripadaju tzv. *frankfurtskom krugu*. Oslanjajući se na stvaralački opus Karla Marksa, ovi mislioci su razvili temeljnu kritiku društava svog vremena. Pored kritike tadašnjih *sistema vlasti* i njihovih ideologija (nacizam, fašizam, komunizam) u središtu njihove misli nalazi se i kritika masovne kulture i potrošačkog društva. Kao što je Karl Marks primijetio da kontrola nad sredstvima za proizvodnju dovodi do tlačenja i iskorišćavanja jednih grupa ljudi od strane drugih, tako su ovi mislioci ustanovili da kontrola nad kulturnim sadržajima i medijskim sredstvima informisanja stvara *uljuljkanog* konzumenta kulturne industrije koji nije sposoban da pokrene društvenu revoluciju, niti je sposoban da se izbori za pravednije društvo koje je Karl Marks prizivao. Kritikujući modernu tehnologiju kao *služavku* kapitalističke ideologije konzumerizma, ovi mislioci su ukazali da kapitalisti i drugi *ideolozi moći* koriste tehnologiju ne samo da bi umrtvili ljudsku sposobnost kritičkog rasuđivanja, i shodno tome, otpora prema snagama koje ih kontrolišu i ugnjetavaju, već inherentno gube svoju individualnost i sposobnost traganja za slobodom. Kada ljudi izgube svoju individualnu slobodu i kritičku svijest prema strukturama koje ih kontrolišu, tada nastaje *jednodimenzionalno društvo* (Herbert Markuze), koje bogatstvo čovjekovih sposobnosti svodi na nekoliko instrumentalnih funkcija koje služe očuvanju postojećeg sistema moći u društvu.



1. Kako formalizam pristupa proučavanju društvenih pojava?
2. Po čemu se razlikuje funkcionalističko u odnosu na interakcionističko stanovište?
3. U čemu se sastoji razlika između teorijskog stanovišta Karla Marksa i kritičke teorije društva?
4. Koja je razlika između funkcionalizma i strukturalizma u proučavanju društvenog sistema?
5. U čemu se ogleda doprinos Harijet Martino razvoju sociologije?

METOD U SOCIOLOGIJI I PRINCIPI NAUČNOG SAZNANJA



Metod predstavlja način na koji određena nauka saznaje i istražuje predmet svog interesovanja.

Kada pokušavamo da definišemo određenu nauku, obično polazimo od određivanja njenog predmeta na osnovu kojeg se ona razlikuje od drugih naučnih disciplina. Potom pristupamo određenju njenog metoda, koji sa svoje strane bliže određuje i sam predmet. Kada govorimo o *metodu u sociologiji*, za početak je neophodno napraviti razliku između metoda i metodologije, jer se često zanemaruje bitna razlika između njih. U odnosu na metodologiju kao logičku naučnu disciplinu, metod je način istraživanja koji se primjenjuje u nekoj nauci.

U najširem smislu, *metodologija* (grč. *methodos* – istraživanje, način istraživanja; *logos* – riječ, govor, nauka) smatra se posebnom granom logike. Njen primarni zadatak jeste da na sistematski način prouči epistemološke pretpostavke i istraživačku praksu jedne nauke ili grupe srodnih nauka.

S druge strane, metod (grč. *methodos* – način, put) jeste način da određena nauka saznaje i istražuje predmet svog interesovanja. Oslanjajući se na teorijska dostignuća, nauka uz pomoć metoda ostvaruje svoje osnovne težnje i zadatke u objašnjenju svog predmeta.

Metod je nerazdvojni i sastavni element svake nauke putem koga ona traga za novim saznanjima i na taj način produbljuje postojeći kvantum saznanja. Imajući u vidu složenost predmeta sociologije, sociolozi u svojim istraživanjima nužno koriste različite metode kako bi obezbijedili utvrđivanje što istinitijeg saznanja.

U najširem smislu, metod je način pomoću koga nauka dolazi do objektivnog, preciznog, sistematičnog i iskustveno provjerljivog naučnog saznanja koje se kao takvo razlikuje od ostalih oblika saznanja. Shodno tome, za početak je potrebno napraviti razliku između nauke i drugih oblika saznanja, odnosno objasniti epistemološke *principe naučnog saznanja* koji predstavljaju jezgro za jedno naučno zasnovano objašnjenje konkretne predmetne stvarnosti. Principi naučnog saznanja zapravo predstavljaju sistem opštih pravila koje propisuje metodologija. Njih bi trebalo da se pridržavaju istraživači kako bi njihova istraživanja imala naučnu utemeljenost.

Epistemologija (grč. *episteme* – znanje; *logos* – riječ, govor, nauka) jeste grana filozofije koja se bavi prirodom, izvorima i granicama saznanja.

Sociologija i principi naučnog saznanja

Naučna saznanja počivaju na nekoliko konstitutivnih epistemoloških principa koji joj obezbeđuju veću istinitost naučnih stavova. Osnovni principi naučnog saznanja jesu: 1) objektivnost (pouzdanost); 2) provjerljivost; 3) preciznost (mjerljivost); 4) sistematičnost; 5) opštost. Osnovna funkcija principa saznanja sastoji se u tome da regulišu i usmjeravaju proces naučnog istraživanja.

Objektivnost naučnog saznanja. Objektivnost je jedan od najvažnijih principa naučnog saznanja. U najopštijem smislu, ovaj princip počiva na pretpostavci da naučno saznanje mora biti oslobođeno od ličnih uvjerenja, emocija i stavova istraživača, lišeno kulturnih ili tradicijskih predrasuda, kao i drugih individualnih i grupnih želja i interesa. Međutim, za razliku od prirodnih nauka koje karakteriše visok stepen objektivnosti naučnog saznanja, ovaj zahtjev nije tako jednostavno ostvariti u društvenim naukama, jer vrlo raznovrstan splet tradicionalnih, kulturnih, grupnih i ličnih, stavova/uvjerenja otežava zauzimanje objektivnog stava prema određenim istraživačkim pojavama. Zbog svega toga *objektivnost kao stav prema stvarnosti* u sociološkim istraživanjima, prije svega se odnosi na nastojanje istraživača da prilikom razmatranja bilo kog problema uzme u obzir sve relevantne iskustvene podatke i da neprestano traga za novim kako bi na taj način obezbijedio potpuniju sliku o predmetu svog istraživanja.

Provjerljivost (pouzdanost) naučnog saznanja. Provjerljivost je drugi konstitutivni princip naučnog saznanja koji je tijesno povezan s objektivnošću. Osnovno svojstvo ovog principa počiva na stavu da svaki izneseni naučni stav mora imati odgovarajuće empirijske dokaze koji ga potvrđuju. Provjeravanje iskaza u praksi je definišuća osobina nauke koja nju strogo odvaja od drugih saznavnih sistema. Nijedan iskaz nema naučnu valjanost ukoliko ne izdrži svoju provjerljivost u iskustvenoj praksi.

Preciznost (mjerljivost) naučnog saznanja. Ovaj princip je tijesno povezan s principima objektivnosti i provjerljivosti, i zapravo predstavlja neophodan preduslov za njihovo ostvarenje. Kako bi se neki iskaz mogao provjeriti, dokazati ili opovrgnuti, on mora biti precizno formulisan i saopšten. Iskaze koji su neprecizno formulisani i saopšteni nije moguće valjano provjeriti, a samim tim svaki pokušaj njihovog tumačenja je uzaludan. U osnovi, ovaj princip naučnog saznanja sa formalnog stanovišta zahtijeva precizno određivanje značenja konkretnih pojmova koji označavaju istraživane pojave (definicija, hipoteza), kao i analize prikupljenih podataka, bilo da se radi o kvantitativnim ili kvalitativnim pokazateljima.

Sistematičnost naučnog saznanja. Sistematičnost kao princip naučnog saznanja ogleda se u nastojanju da se svi relevantni pojmovi i iskazi u nauci sistematizuju u jednu koherentnu, sadržajno i logički neprotivrječnu cjelinu u kojoj vlada unutrašnja saglasnost između osnovnih postulata,



Principi naučnog saznanja

s jedne strane, i iskustvenih saznanja formuliranih u naučnim iskazima, zakonima i teorijama, s druge strane.

Opštost naučnog saznanja. U odnosu na zdravorazumsko saznanje koje je isključivo vezano za tumačenje pojedinačnih, promjenljivih veza i odnosa među pojavama i procesima, nauka je primarno usmjerena na otkrivanje opštih veza i odnosa između iskustvenih pojava i procesa u objektivnoj stvarnosti. Stepenn opštosti naučnog saznanja varira među naukama u zavisnosti od stepena opštosti njihovog predmetnog interesovanja; tako je stepenn naučnog saznanja sociologije, koja proučava društvo kao cjelinu svih društvenih pojava, mnogo opštiji od posebnih društvenih nauka, kao što su pravo, ekonomija, politikologija, koje proučavaju samo pojedine djelove društvene stvarnosti. Krajnja nastojanja nauke, na planu opštosti naučnog saznanja, izražavaju se u otkrivanju naučnih zakona te u izgradnji naučnih modela i idealnih tipova.

Naučni zakon, objašnjenje i predviđanje u sociologiji

Sa stanovišta principa naučnih saznanja o uzrocima određenih pojava i odnosima koji se javljaju između njih, ideal svake nauke sastoji se u tome da izgradi naučne zakone i teorije kao najrazvijenije tvorevine za *objašnjenje* predmetne stvarnosti i njenih konkretnih pojavnosti. Njihova uloga u sistemu naučnog saznanja izražava se u utvrđivanju objektivnih, stalnih i nepromjenljivih odnosa između istraživanih pojava.

Upravo ova težnja da se otkrije jedan opšti, konstantni i nepromjenljivi odnos između istraživanih pojava izražava se putem *naučnog zakona* koji predstavlja krajnji cilj svake nauke. Prema tome, primarni cilj nauke sastoji se u otkrivanju zakona koji vladaju pojavama iz njenog područja istraživanja.

U okvirima nauke, naučni zakon se definiše kao opšti, nužan, suštinski i relativno stalan odnos između pojava.

Determinizam (lat. *determinare* – odrediti) predstavlja filozofsko gledište po kome je sve što se događa u stvarnosti određeno (determinisano) dejstvom spoljašnjih ili unutrašnjih okolnosti i činilaca. Suprotno gledište je indeterminizam.

Kao što vidimo, osnovni principi naučnog saznanja koje smo naveli predstavljaju elementarne čestice za definiciju naučnog zakona. Ovako formulisan naučni zakon jeste ideal svake nauke, a postojanje više utvrđenih zakona se uzima kao znak njene razvijenosti.

Osnovna funkcija socioloških zakona sastoji se u tome da oni posluže kao racionalna podloga sociološkom objašnjenju, razumijevanju i predviđanju društvenih pojava. To znači da su osnovni saznavni ciljevi

socioloških istraživanja: 1) objašnjenje uzroka; 2) razumijevanje smisla; 3) predviđanje posljedica konkretnih društvenih događaja.

Kada je u pitanju sociologija, postoji širok dijapazon objašnjenja u analizi društvenih pojava. Tako, u zavisnosti od toga da li želimo da objasnimo uzroke koji proizvode neke pojave i procese ili želimo da objasnimo njihovu svrhu i smisao, razlikujemo *uzročno* i *teleološko* objašnjenje. Dok uzročno objašnjenje počiva na strogom determinističkom sklopu – uzrok u datim okolnostima, kada se stvore svi neophodni i dovoljni uslovi, uvijek proizvodi određenu posljedicu – dotle teleološko objašnjenje traga za odgovorom, za svrhom i smislom pojave koju objašnjava.

Pored navedenih objašnjenja u sociologiji široku primjenu imaju još *strukturno* objašnjenje – koje pojedine djelove objašnjava (strukturnom) cjelinom (na primjer: raspad bračne zajednice kao cjeline pogađa sve njene članove); *funkcionalno* objašnjenje – koje funkcionalnim djelovima objašnjava cjelinu (na primjer: bračna zajednica se raspada jer supružnici nijesu valjano ispunjavali svoje bračne uloge (funkcije); *genetičko* objašnjenje – koje je slično uzročnom objašnjenju, a konkretne pojedinačne pojave objašnjava njihovim nastankom i razvojem (genezom). Kada se nastoji objasniti složeni mozaik društvenih pojava, svako od ovih objašnjenja ima svoje prednosti i nedostatke. Shodno tome, ovi tipovi objašnjenja najčešće se kombinuju i dopunjuju pri analizi konkretnih društvenih pojava, pa je tako nastalo *strukturno-funkcionalno* objašnjenje, *genetičko-strukturalno* objašnjenje itd.

Pored objašnjenja društvenih pojava i procesa, druga važna funkcija socioloških zakona sastoji se u tome da oni posluže kao osnova za *predviđanje* budućih događaja. Iako prividno izgledaju kao dva tijesno povezana elementa u strukturi naučnih zadataka, objašnjenje i predviđanje su dva nezavisna postupka. Objašnjenje se u vremenskom smislu prvenstveno odnosi na prošlost i sadašnjost (tek djelimično na budućnost), tj. na ono što se već desilo, dok se predviđanje odnosi samo na budućnost, tj. na ono što bi se moglo desiti. Jedna od glavnih zamjerki na račun društvenih nauka odnosi se na to da one nikada ne mogu dostići stepen tačnosti predviđanja koji je ostvaren kod prirodnih nauka. Zato sociolozi, kao i ostali društveni učenjaci, ne treba da se *bave predviđanjem događaja*, već posljedicama aktuelnih i mogućih događaja. Sociolozi mogu po osnovu brižljivo sprovedenih istraživanja povećati razumijevanje postojeće stvarnosti i sa izvjesnim stepenom vjerovatnoće predvidjeti šta će se dešavati u budućnosti. Tako, oslanjajući se na trenutne podatke o opadajućoj stopi sklapanja brakova u našem i mnogim drugim društvima iz našeg okruženja, možemo ih odmah iskoristiti za predviđanje manjeg broja porođaja u neposrednoj budućnosti. To će, nekoliko godina kasnije, dovesti do manjeg broja djece školskog uzrasta, pa će biti potrebno i manje škola i profesionalno osposobljenih učitelja i sl.

Metodološki postupak u sociološkom istraživanju

Budući da je predmet sociologije veoma složen, neophodno je da sociolozi pažljivo prikupljaju i analiziraju podatke o društvenoj stvarnosti kako bi razvili i obogatili svoje tumačenje, razumijevanje i objašnjenje istraživanih pojava. Teorijski kvantum znanja i metode istraživanja sociologiji omogućavaju dublje uvide u društvene procese koji oblikuju društveni život ljudi. Metode istraživanja koje sociolozi koriste za prikupljanje i analizu podataka su raznolike.

One su tijesno povezane s teorijskim pristupom, predmetom i ciljevima istraživanja. **Pozitivistički pristup**, koji počiva na načelu o epistemološkom jedinstvu prirodnih i društvenih nauka, insistira na *kvantitativnim istraživanjima*, koja počinjavaju na težnji da se prikupi što veći broj iskaza o temi istraživanja, koji se potom pretvaraju u broјčane (statističke) pokazatelje. S druge strane imamo tzv. **antipozitivistički pristup** koji počiva na načelu o strogoj razlici između sociologije i prirodnih nauka i, shodno tome, zagovara *kvalitativna istraživanja* koja prednost daju iskazima pojedinačnih ispitanika ili manjeg broja ljudi, a radi dubljeg razumijevanja njihovog djelovanja u konkretnim društvenim situacijama.

Metodološki postupak naučnog istraživanja svake nauke, pa i sociologije, odvija se po precizno utvrđenim fazama.

Tok naučnog istraživanja

Priprema istraživanja. Postupak naučnog istraživanja ima više faza:

1. **Odabir istraživačkog problema i definisanje predmeta istraživanja:** Izbor teme ili uočavanje problema istraživanja može biti uslovljeno brojnim faktorima – od lične zainteresovanosti istraživača za neke pojave u društvu, preko najizraženijih (aktuelnih) problema u društvu koji *privlače pažnju* javnosti, do institucionalno naručenih istraživanja koja su u vezi s konkretnim praktičnim potrebama. U društvu postoji bezbroj različitih problema. Kada odabere određenu temu, sociolog prije negoli krene u istraživanje treba dobro da prouči temu kako bi došao do novih saznanja o njoj. Recimo, tema mogu biti međuetnički odnosi u određenoj lokalnoj sredini. Pošto se izabere tema, potrebno je prije početka istraživanja temeljno iščitavanje postojeće *literature* koja je povezana s temom istraživanja i pregledanje sekundarnih izvora podataka (prvenstveno ranijih istraživanja iz oblasti na koju se izabrana tema odnosi, zatim novinskih izvještaja, statističkih podataka iz istraživanja koja su povezana sa izabranom temom itd.). Poslije uvida u postojeće naučno znanje iz sekundarne građe, pažnja se usmjerava na otkrivanje šupljina i nedostataka u toj građi, a onda se pristupa prikupljanju *primarnih izvora*, odno-

sno definisanju predmeta istraživanja i formulisanju istraživačkih pitanja (teorijsko definisanje pojmova, radno ili operacionalno definisanje predmeta istraživanja).

2. **Cilj naučnog istraživanja:** Cilj naučnog istraživanja tijesno je povezan s predmetom istraživanja. On može da obuhvati samo opisivanje (deskripciju) stanja ili problema međuetničkih odnosa u lokalnoj sredini, bez analize uzročnih veza. Međutim, sociološka istraživanja primarno nastoje da otkriju uzroke lošeg, zadovoljavajućeg ili dobrog stanja istraživane pojave kako bi produbila dosadašnja saznanja o njoj. Ciljevi mogu biti strogo naučnog, ali i praktičnog karaktera, kada se npr. želi upoznati javnost s određenim problemom ili podstaknuti odgovarajuća društvena akcija za rješavanje datog problema.
3. **Postavljanje hipoteza:** Postavljanje hipoteza se vrši po osnovu određenog kvantuma obavještenja i saznanja o predmetu koji se istražuje. Na osnovu svojih saznanja istraživači iznose određene pretpostavke o uzrocima, razvoju i posljedicama uočenih obilježja posmatrane pojave. Ukoliko se po osnovu kontinuiranih opažanja određenih ponašanja u lokalnoj sredini stekne utisak da međuetnički odnosi nijesu dobri, jer su uočena određena podvajanja i netrpeljivost na nacionalnoj osnovi, onda se formuliše određena hipoteza. Na primjer, ako je uočeno da postoje izražene razlike u materijalnom statusu između dviju etničkih zajednica u lokalnoj sredini, hipoteza bi mogla da glasi: „Što su veće razlike u materijalnom statusu između dvije etničke zajednice, to je izraženija međuetnička netrpeljivost“. Hipoteze u naučno-istraživačkom postupku su putokazi koji usmjeravaju tok istraživanja i služe kao orijentir pri analizi dobijenih rezultata istraživanja.
4. **Izbor metoda za prikupljanje podataka:** Izbor metoda za prikupljanje podataka tijesno je povezan sa sadržinom predmeta istraživanja, postavljenim ciljevima i formulisanim hipotezama. Ukoliko želimo dobiti veći broj iskustvenih stavova o međuetničkim odnosima u lokalnoj sredini, stavova koji se mogu kvantifikovati, pogodna bi bila anketa. Ali, ako želimo kvalitativne stavove određenih pojedinaca, onda je pogodniji intervju i sl.
5. **Određivanje uzorka istraživanja:** Određivanje uzorka istraživanja odnosi se na broj stanovnika od kojih se traže obavještenja o istraživanoj pojavi. Kada je u pitanju određivanje uzorka, prvi imperativ koji se postavlja pred istraživača jeste da uzorak mora biti *reprezentativan*, odnosno da zastupljenost učesnika koji su obuhvaćeni istraživanjem mora odgovarati presjeku date populacije kako bi se i zaključci istraživanja mogli odnositi na čitavo stanovništvo.



Tok naučnog istraživanja zahtijava čitav set izbora: od teme istraživanja, preko cilja i metoda istraživanja do analize dobijenih empirijskih podataka.

Tehnike za prikupljanje podataka

Dvije osnovne tehnike za prikupljanje podataka jesu *posmatranje* i *razgovor*.

Posmatranje je najstarija tehnika za prikupljanje podataka o društvenim pojavama na osnovu njihovog čulnog opažanja. U odnosu na *obično*, naučno posmatranje se odvija prema unaprijed utvrđenom planu i jasno određenom cilju. Postoje dvije osnovne vrste posmatranja društvenih pojava:

- *Posmatranje s učestvovanjem* – ovaj vid posmatranja ostvaruje se tako što istraživač-posmatrač određeno vrijeme boravi u životnoj sredini koju istražuje.
- *Posmatranje bez učestvovanja* – posmatrač sa strane posmatra pojave koje istražuje.

Razgovor je druga važna tehnika za prikupljanje podataka u sociologiji. Ona nam omogućava da dobijemo iskaze koje inače ne možemo dobiti posmatranjem, a naročito kada se žele dobiti podaci o stavovima ljudi. Postoje dvije vrste razgovora.

- *Anketa* – pisani oblik prikupljanja podataka. Pitanja mogu biti zatvorenog ili otvorenog tipa. Najčešće se primjenjuje kada želimo da prikupimo veliki broj iskustvenih stavova o istraživanoj pojavi.
- *Intervju* – oblik usmenog ispitivanja koji se zasniva na ispitivanju manjeg broja ljudi (koji su dobro obaviješteni o pojavi koju istražujemo) putem otvorenog tipa pitanja.

Fokus-grupno istraživanje – prikupljanje kvalitativnih podataka. Prikupljanje podataka se zasniva na tome da se formiraju grupe 8–12 ljudi prema određenim osobinama ili iskustvima kako bi se organizovano diskutovalo, pod vođstvom moderatora, o pitanjima koja su važna za istraživanje. Diskusija se odvija po tačno utvrđenom redoslijedu. Tok diskusije se snima, a kasnije analizira, i obično traje 1,5–3 sata. Za sociologiju su fokus-grupe veoma značajne, posebno kada se želi doći do podataka koji nam npr. otkrivaju kako različite društvene grupe vide svoj status ili zajedničke probleme.

Metode za sređivanje i prikazivanje podataka

Osnovne tehnike za sređivanje i prikazivanje podataka jesu klasifikacija, sociometrija, statistički metod i analiza sadržaja.

1. *Klasifikacija* predstavlja logičko-metodološku radnju kojom se jedna vrsta pojava (činjenica) dijeli na pojmove roda, vrste, klase, potklase itd. Klasifikacija (način razvrstavanja pojave na povezane djelove) našla je svoje mjesto kako u prirodnim tako i u društvenim naukama. Najpoznatiji primjeri takvih klasifikacija jesu Lineova klasifikacija biljnih vrsta u biologiji i Mendeljejeva klasifikacija hemijskih elemenata. S obzirom na stepen složenosti razlikuju se *jednostavne klasifikacije* (kada se cjelina dijeli po jednom kriterijumu).



Marksova klasifikacija, koja je izvršena prema načinu proizvodnje materijalnih dobara) i *složene klasifikacije* (kada se cjelina dijeli prema većem broju obilježja), je primjer društveno-ekonomskih formacija (prvobitna zajednica, robovlasništvo, feudalizam, kapitalizam i komunizam). Zbog složenosti društvenih pojava u sociologiji se češće oblikuju tipologije kao složene klasifikacije (npr. Veberov idealni tip društvenog djelanja).

2. *Mjerenje* predstavlja označavanje iskustvenih pojava (njihovih osobina, odnosa i procesa) pomoću brojčanih simbola. Primarni zadatak mjerenja jeste povećanje stepena preciznosti naučnih podataka. Osnovni instrument koji se koristi za mjerenje podataka je *skala* putem koje se određena pojava nastoji opisati numeričkim veličinama (takav primjer je poznata Bogardusova skala za merenje rasne ili etničke distance). Međutim, kada su u pitanju društvene pojave, uspjehnost primjene mjerenja je *uslovna* i zavisi od prirode problema koji istražujemo.



Kada se nastoji utvrditi materijalni standard ili dohodak po glavi stanovnika, primjena tehnike mjerenja ima veću preciznost, ali kada se nastoje kvantitativno opisati kvalitativni sadržaji društvenog života, kao na primjer *stepen demokratskičnosti jednog društva*, onda primjena tehnike mjerenja ne može ponuditi adekvatne odgovore.

3. *Statistički metod* predstavlja kvantitativni postupak koji počiva na „zakonu velikih brojeva“ putem koga mjeri rasprostranjenost i učestalost određene pojave (ili njenih djelova), a radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih i korelacionih veza između pojava. Primjena statistike u sociološkim istraživanjima višestruka je u kvantitativnoj analizi pojava i njihovih odnosa, ali i u obradi i prikazivanju gotovih rezultata istraživanja.
4. *Analiza sadržaja* predstavlja posebnu tehniku koja kombinuje kvantitativni i kvalitativni pristup prilikom sređivanja sekundarnih izvora podataka. Kao posebna tehnika, analiza sadržaja se primarno koristi za opisivanje sadržaja poruka i učestalosti javljanja karakterističnih fraza u sferi javnog komuniciranja. To uključuje analizu sadržaja poruka koje se emituju preko TV programa, radio-stanica, novinskih publikacija, pisanih dokumenata itd.

Metode za analizu i tumačenje podataka

Analiza dobijenih i sređenih rezultata istraživanja predstavlja konačnu fazu istraživanja. U ovoj fazi rezultati istraživanja se dovode u vezu s postojećim znanjima iz oblasti predmeta istraživanja. Povjeravaju se

postavljene hipoteze, pišu se zaključci itd. Akcenat se stavlja na funkcionalnu analizu i uzročnu analizu odnosa među istraživanim pojavama. Najvažnije tehnike za analizu i tumačenje podataka jesu eksperiment, uporedni metod i metod multivarijantne analize.



Pogledaj film *Trumanov šou* i razmisli o negativnim posljedicama primjene socijalnih eksperimenata u stvarnom životu.

- **Eksperiment** kao naučni metod pretpostavlja stvaranje strogo kontrolisanih uslova unutar kojih se nastoji *oponašati* stvarnost zarad provjeravanja postavljenih hipoteza o postojanju uzročnog odnosa među istraživanim pojavama. Iako je široko prihvaćen u brojnim istraživanjima njegova primjena u društvenim naukama ipak se često osporava, što zbog neetičnosti ispitivanja u vještačkim uslovima, a što zbog nemogućnosti da se u eksperimentalnim uslovima ispita uticaj mnoštva faktora koji u svakodnevnom životu djeluju na istraživanu pojavu. Upravo zbog toga, za tumačenje uzročnih veza mnogo češće se koristi uporedni metod i multivarijantna analiza.
- **Uporedni metod** kao analitički postupak za proučavanje društvene uzročnosti ima dugu istoriju u sociologiji. Aristotel, Emil Dirken, Maks Veber i mnogi drugi smatrali su uporedni metod najvažnijim za analizu društvene uzročnosti zbog njegove višestruke primjenljivosti: može se koristiti kada varijetete jedne pojave analiziramo unutar jednog društva (npr. poređenje stila života kod seoske i gradske omladine); kada jednu pojavu iz jednog društva poredimo s istom pojavom u drugim društvima (npr. poređenje porodice u našem društvu s porodicom u ruskom društvu); kada jednu pojavu poredimo sa istim ili sličnim pojavama u istorijski različitim periodima (npr. poređenje savremene porodice s tradicionalnom porodicom iz prošlosti).
- **Metod multivarijantne analize** predstavlja vrlo kompleksan skup kvantitativnih (statističkih) metoda putem kojih se mogu simultano analizirati višestruki uticaji različitih faktora na istraživanu pojavu. Na primjer, istovremeni uticaj političkih, ekonomskih, pravnih i kulturnih faktora na zasnivanje radnog odnosa, napredovanje u karijeri itd.
- **Sociometrija** – mjerenje kvalitativnih osobina grupe, uveo je psihijatar Jakob Moreno. Osnovu sociometrije čini *sociometrijski test*. On se sastoji u tome da se od osobe traži da izabere druge osobe u grupi s kojima bi željela da stanuje, radi, uči, provodi slobodno vrijeme i slično, kao i da izabere osobe s kojima ne želi da obavlja te aktivnosti. Sociometrijski test je sredstvo za proučavanje privlačnosti ili odbijanja u jednoj grupi, i uvijek je vezan za jasno određen kriterijum (bliskost, odbojnost, saradnja). Sociometrija nam omo-

gućava ispitivanje sukoba u grupi, samoocjenjivanje položaja u grupi, socijalni ugled i psihološku strukturu grupe.



1. Šta karakteriše sociološki pogled na svijet?
2. Objasni šta je metod.
3. Istraži porijeklo pojma metodologija i objasni šta on znači.
4. Koji su naučni principi?
5. U čemu se sastoji razlika između hipoteze i naučnog zakona?
6. Navedi vrste objašnjenja u sociologiji.
7. Objasni razlike između determinizma i indeterminizma.
8. Navedi faze naučnog istraživanja.
9. Koje tehnike sociološkog istraživanja znaš?
10. Koje vrste posmatranja i razgovora znaš?
11. Analiziraj probleme svoje generacije i napravi skicu za istraživački projekat koji bi predstavljao *portret* tvoje generacije.
12. Analiziraj (s pozicije istraživača) ulogu slenga i žargona u komunikaciji među mladima.
13. Napravite istraživački projekat (rad u grupi 4-5 učenika/učenica). Jedan od učenika/učenica ima zadatak da se „preruši“ u pripadnika neke osjetljive socijalne grupe, a nekoliko njih da snima i bilježi kako okruženje reaguje na „prerušenog“ učenika. Po završetku snimanja zajedno analizirajte ponašanje pojedinaca.

DRUŠTVENA STRUKTURA I SISTEM

*Društvo nije prost
zbir individua. Ono
je sistem formiran
na osnovu njihovog
udruživanja,
i predstavlja
specifičnu realnost
koja ima sopstvene
karakteristike.*

Emil Dirkem



II



DRUŠTVENA STRUKTURA

Pojam i svojstva društvene strukture

Pojam *struktura* potiče od latinske riječi *structura*, što znači građenje, redosljed, i može se shvatiti kao cjelina u kojoj su povezani svi njeni elementi na određeni način. Sve što nas okružuje ima određenu strukturu (rečenica, jezik, molekul, organizam, kuća, preduzeće).



Analiziraj jednu riječ, a potom promijeni raspored slova u njoj.

Šta se desilo?

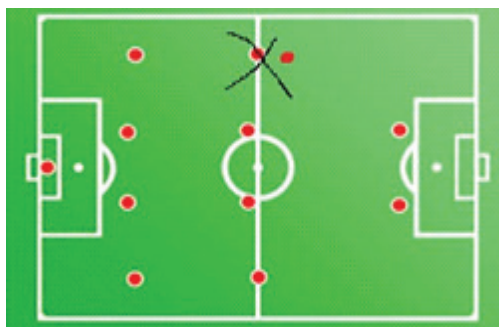
Ukoliko dođe do promjene načina na koji su elementi jedne strukture povezani, struktura se mijenja, nastaje neka nova, iako nije došlo do promjene samih elemenata. Upravo prosti skup elemenata iz kojih je sastavljena jedna struktura naziva se sastav.

Sastav je kvantitativan pojam, i predstavlja prost zbir elemenata od kojih je sastavljena struktura. **Struktura** je kvalitativan pojam, jer obuhvata i elemente iz kojih je sastavljena, ali i odnose koji se između njih uspostavljaju.

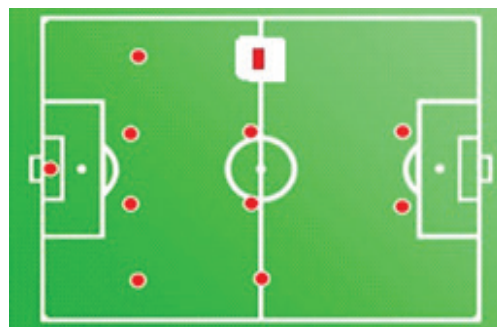
Odnos strukture i sastava možemo objasniti i kroz primjer fudbalskog tima.



Na sljedećim slikama predstavljen je fudbalski tim, pri čemu su crvenim tačkicama označeni igrači i pozicije koje oni u tom timu imaju; znači, govorimo o strukturi fudbalskog tima.



Ukoliko dođe do zamjene igrača, došlo je do promjene sastava, ali ne i strukture, jer igrač koji je ušao u igru pokriva istu poziciju kao i igrač koji je igru napustio.



Ukoliko igrač dobije crveni karton, on napušta igru i pozicija koju je pokrivao ostaje nepokrivena. Sada je došlo do promjene sastava (tim ima igrača manje), ali i do promjene strukture usljed nepokrivenosti pozicije.

Struktura nije nepromjenljiva kategorija. Promjenom sastavnih elemenata, ili pak promjenom odnosa među njima, dolazi i do promjena strukture i nastajanja nove.

Društvenu strukturu čine elementi društva i odnosi koji se među njima uspostavljaju.

Proučavanje ljudskog društva za sociologiju znači proučavanje društvene strukture i društvenih promjena. Ogist Kont društvo posmatra preko *socijalne statike* (društvene strukture) i *socijalne dinamike* (društvene promjene). U sociologiji struktura se posmatra kao manje ili više stabilna cjelina odnosa između elemenata jedne stvari, pojave ili šireg područja realnosti.

Društvena struktura je relativno trajni sklop elemenata koji sve te elemente povezuje u jednu uređenu cjelinu.

Strukturu karakterišu tri osnovna činioca:

- elementi iz kojih se sastoji i njihove karakteristike;
- odnosi kojima su elementi povezani;
- relativno stabilna cjelina ovih odnosa.

Nema realne strukture kojoj bi nedostajalo jedno od ovih obilježja. Što je društvo nerazvijenije, društvena struktura je jednostavnija, jer je mali broj elemenata i potencijalnih odnosa između njih. Što je društvo razvijenije, u njemu se ostvaruje sve veća diferencijacija, struktura je sve razuđenija, a odnosi između djelova ili elemenata društva postaju sve složeniji.

Društvena struktura se posmatra kroz četiri osnovne dimenzije:

1. *Horizontalno-funkcionalna dimenzija* – podrazumijeva društvene uloge koje pojedinci ili grupe obavljaju u datom društvu i njihovo rangiranje u skladu sa njihovim značajem za društvo. Najbitnije funkcije globalnog društva jesu:
 - a) proizvodno-reproduktivne funkcije (potomstvo i zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba);
 - b) organizaciono-regulativne funkcije (stvaranje, održavanje i razvijanje potencijala društava kako bi se ono očuvalo);
 - c) kulturno-duhovne funkcije (stvaranje identiteta čovjeka i njegovo samoodređenje kao pojedinca u grupi i u društvu).
2. *Vertikalno-hijerarhijska dimenzija* – podrazumijeva podjelu društva prema društvenom položaju ili mjestu koje pojedinac ili grupa zauzimaju (odnos nadređenosti i podređenosti). Hijerarhijsko rangiranje prema ulozi koju pojedinac zauzima naziva se diferencijacija, dok se rangiranje društvenih grupa naziva društvena stratifikacija i predstavlja izraz društvene nejednakosti.



Za društvenu strukturu su podjednako važni i elementi koji je grade i veze i odnosi koji se uspostavljaju među elementima.



Primjer strukture u preduzeću



Istraži i analiziraj kriterijume na osnovu kojih se vrši hijerarhijsko rangiranje društvenih grupa.

3. *Prostorno-teritorijalna dimenzija* – odnosi se na prostorno fizički okvir u kojem egzistira društvo i nije bitna samo kao geografski prostor, već i kao društveno-kulturni prostor ukrštanja brojnih društvenih djelovanja. Osnovni elementi ove dimenzije jesu naselja.
4. *Istorijsko-vremenska dimenzija* – podrazumijeva period u kojem se dešavaju promjene u strukturi nekog društva (npr. promjene istorijskih, društveno-ekonomskih formacija).

Pored opšte društvene strukture, postoje i posebne (parcijalne) socijalne strukture, kao što su:

- demografska (struktura stanovništva i njene promjene);
- profesionalna (zanimanja, profesije);
- klasna (diferencijacija članova jednog društva na vlasnike sredstava za proizvodnju i na one koji to nijesu);
- politička (pravni sistem, političke institucije, politički procesi);
- idejna (različiti oblici društvene svijesti).

Osnovni elementi društvene strukture jesu: društvene grupe, društvene organizacije, društvene ustanove i kulturni obrasci ponašanja i djelovanja.

Svi elementi društvene strukture su međusobno povezani i utiču jedni na druge.



Ilustruj kroz primjer odnos struktura – sastav.

Društveni položaj i društvena uloga

Društvena uloga je bitan element društvene strukture i društvenog života, jer ljudi stupaju u sve društvene odnose igrajući određene uloge, koje su opet u interakciji s drugim ulogama.



Uloga doktora jeste uloga u odnosu na pacijenta; uloga majke u odnosu na dijete; profesora u odnosu na učenike. Društvene uloge uređuju sve društvene odnose i čine naše ponašanje predvidljivim.

Društvena uloga doktora u odnosu na pacijente je važan dio cjelokupne društvene strukture.

Društvena uloga jeste prepoznatljiv način ponašanja i djelovanja pojedinaca i grupa po unaprijed utvrđenim pravilima i kulturnom obrascu.



1. Koliko imamo društvenih uloga danas?
2. Koje su to društvene uloge? Da li su povezane, i kako?

Pojam društvene uloge ne odnosi se samo na stvarno ponašanje pojedinaca, već obuhvata i zahtjeve društva u skladu s društvenim položajem koji pojedinci zauzimaju.

Što je društvo razvijenije, i broj društvenih uloga raste, pri čemu one mogu da budu komplementarne i antagonističke.

Društvena uloga je u neraskidivoj vezi s *društvenim položajem (statusom)*. Svi ljudi koji nas okružuju zauzimaju određeni položaj u odnosu na nas. Očigledno je, dakle, da i mi imamo određeni položaj, i to ne samo jedan. Svako od nas zauzima mnoštvo položaja, time što neke u životu nasljeđujemo, gubimo, a neke stičemo.

Društveni položaj ili **status** je mjesto koje pojedinac ili društvena grupa zauzimaju na hijerarhijskoj društvenoj ljestvici.

Za antropologa Ralfa Lintona uloga je dinamičan aspekt statusa, jer nema uloge bez statusa ni statusa bez uloge. Na primjer, status profesora praćen je ulogom profesora.

Pripisani status se dobija rođenjem.



U indijskom kastinskom sistemu pojedinac se rađao kao pripadnik jedne kaste i cijeli svoj život provodio je u toj kasti, bez mogućnosti promjene. Primjeri pripisanog statusa u savremenom društvu su u vidu statusa koji postaju dio identiteta pojedinca (porodica, porijeklo, religija), a koji mu se automatski pripisuju činom rođenja. Pripisani status može da bude osnov za društvenu nejednakost (npr. pol: žene i muškarci).

Za razliku od pripisanog, **stečeni status** je rezultat znanja, vrijednosti, ličnih zasluga. Na primjer, različiti nivoi obrazovanja utiču na sticanje različitih statusa u društvu.



1. Analiziraj statuse koje mi danas imamo i uloge koje iz njih proizilaze.
2. Koje smo statuse dobili rođenjem, a koje smo stekli svojim trudom?



Uloga nastavnika u odnosu na učenike je još jedan bitan element društvene strukture.



Pojedincu je društvo odredilo neki status, i on ga zauzima u odnosu na ostale statuse. Kada ostvaruje ova prava i dužnosti, koja konstitušu status, on vrši određenu ulogu.

Ralf Linton



Svaki društveni položaj može imati više uloga. Sve te uloge mogu biti povezane i usklađene. Ukoliko je neka uloga u raskoraku sa ostalim ulogama, onda nastaje situacija koja se karakteriše kao konflikt uloga. Na primjer, kad nastavnik koji realizuje nastavu u odjeljenju u kojem uči njegovo dijete (uloga nastavnika i uloga oca, objektivnost i subjektivnost).



Istraži položaj žene i uloge koje iz njega proizilaze – nekad i sad.

Britanski naučnik Karl Poper pravi razliku između **otvorenih** i **zatvorenih društava**. Zatvorena društva su ona u kojima nije moguće promijeniti status, dok se u otvorenim društvima status formira na osnovu znanja, vrijednosti, ličnih zasluga.

Savremeno društvo nije statična cjelina u kojoj jednom stečen status mora biti trajan i nepromjenljiv. U skladu s navedenim razlikujemo:

- **Vertikalna pokretljivost** – promjene na vertikalnoj ljestvici, promjene društvenih položaja; uzlazna pokretljivost (promocija) – npr. radnik zahvaljujući svom trudu, zalaganju na poslu, postaje šef određenog sektora ili obrnuto – silazna pokretljivost (degradacija).
- **Horizontalna pokretljivost** – pokretljivost u prostoru, migracije. Horizontalna pokretljivost podrazumijeva promjene mjesta boravka, ali ne i društvenog položaja. Npr. migracije ili promjene zanimanja sa istim socijalnim statusom (pojedinač čije je zanimanje rudar, počinje da radi kao zidar; promijenio je zanimanje, ali ne i socijalni status radnika).

Pojam društvene grupe

Život čovjeka je teško zamisliti izvan neke grupe.

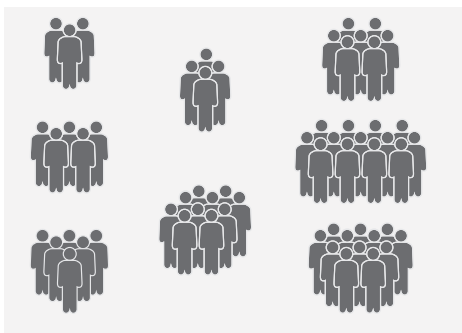


Razmisli i prodiskutuj u odjeljenju o potrebi pojedinaca za udruživanjem u društvene grupe.

Društvene grupe su relativno trajne skupine ljudi međusobno povezanih zajedničkim društvenim djelovanjem, porijeklom i društvenim položajem, sličnim potrebama, interesima i vrijednostima.

Pojedinac pripada globalnom društvu upravo preko društvenih grupa.

Kod pripadnika grupe pojavljuje se manje ili više izražen osjećaj pripadnosti. Bitno je, dakle, da grupa ima neke zajedničke karakteristike i da njeni pripadnici imaju razvijenu svijest o tome šta ih povezuje. Prema tome, najopštija definicija mogla bi da glasi:



Društvene grupe

Društvene grupe su skupine ljudi koji stupaju u zajedničke odnose i koje povezuju neki zajednički interesi, želje, težnje, sklonosti i druge osobine.

Nekoliko je osnovnih elemenata koji su karakteristični za sve grupe, a to su:

- ljudi, koji stupaju u određene međusobne odnose i na taj način započinju formiranje grupe;
- potrebe, kao osnovni uzrok nastanka i razvoja neke grupe;
- odnosi (saradnje, pomoći, podrške), koji predstavljaju početak artikulacije potreba i njihovo pretvaranje u interese;
- norme, koje su neophodne da bi se uspostavili skladni odnosi u grupi;
- unutrašnja organizacija grupe;
- rezultat djelovanja grupe;
- veličina grupe i njen sastav (polni, starosni, obrazovni).

Vrste društvenih grupa

U sociološkoj literaturi brojne su podjele društvenih grupa, jer postoji čitav spektar kriterija na osnovu kojih se može izvršiti njihova klasifikacija.

Za klasifikaciju društvenih grupa koristi se metod složena tipologija, kojom se na osnovu kombinacije najvažnijih grupnih obilježja vrši podjela.

Jedna od najčešćih klasifikacija društvenih grupa u sociologiji jeste:

- **srodničke društvene grupe**, kao najprimarnije i bazične društvene grupe (rod, bratstvo, porodica);
- **funkcionalne društvene grupe**, nastaju usljed obavljanja zajedničkih društvenih djelatnosti (ekonomske, političke, vjerske);
- **statusne društvene grupe**, čiji pripadnici imaju isti ili sličan društveni položaj (klase, kaste, staleži, slojevi, elite);
- **prostorne društvene grupe**, koje u osnovi imaju zajedničku teritoriju (mjesna zajednica, selo, grad);
- **kulturno-istorijske grupe**, čije pripadnike odlikuje zajedničko porijeklo, život na određenoj teritoriji. Među njima su najznačajnije etničke zajednice (pleme, narod, nacija).



Razmisli pa navedi grupe kojima danas pripadaš.

Neke dihotomne (dvojne) klasifikacije društvenih grupa jesu:

- prema veličini: *velike i male* (narod i supružnici);
- prema trajanju: *privremene i stalne*. Privremene grupe se formiraju spontano, i najčešće ne postoji socijalna veza između pripadnika – publika na nekoj utakmici, koncertu, pozorišnoj predstavi itd.;
- prema otvorenosti: *otvorene i zatvorene*;
- prema stepenu organizovanosti: *neorganizovane i organizovane*;



Društvene grupe



Prijatelji (neformalna društvena grupa)

- prema unutrašnjoj organizaciji: *autoritarne* i *egalitarne*;
- prema stepenu formalizacije: *formalne* i *neformalne*. U formalnim društvenim grupama je jasno određen društveni položaj i uloga pojedinca;
- prema odnosima u grupi: *primarne* i *sekundarne*.

Što je društvo razvijenije, to je i broj društvenih grupa veći.



Pročitaj i prokomentariši odlomak iz teksta Stivena Džonsa.

„Internet nam, pravo u naše dnevne sobe i kancelarije, i nehotice donosi osjećaj povezanosti, ali to je jedna slučajna povezanost, među onima koji osjećaju da „mi“ i „oni“ ipak imamo nešto zajedničko. Kad se jednom uvjerimo, sve smo bliži tome da moramo otići „tamo nekud“. Ta slučajna povezanost ne može učiniti internet zajednice ništa boljim ili gorim od onih van interneta, ali ih čini drugačijim. Da li je internet zapravo prostor, onlajn svijet na jednoj i oflajn na drugoj strani? Koji je domen jurisdikcije kada se uzme u obzir da internet nema geografsku zasnovanost? Ako je on zajednica ili skup zajednica, kakve su njegove strukture moći i kako su povezane sa oflajn strukturama? Kako arbitrirati u slučaju miješanja fizičkih i virtuelnih granica između društvenih grupa i zajednica? Internet stvara krizu granica između stvarnog i virtuelnog, između vremenskih zona i između bliskih i udaljenih prostora, između našeg shvatanja bića i osjećaja da se naše uloge mijenjaju.“



Institucija je ustanovljena norma ponašanja, koju kao takvu priznaje posebna društvena grupa ili klasa.

Alfred Retklif Braun

Društvene institucije

Pojam **institucija** potiče od latinske riječi *institutio*, što znači ustanova. Društvene institucije možemo odrediti kao najveći sastavni element društvene strukture.

Pojam *institucija* uvijek dovodimo u vezu s pojmom društvene norme i društvene regulacije, odnosno s nekim očekivanim pravilima i preciziranim interakcijama ljudi u društvu.

Svako društveno djelovanje pokreću različite potrebe i interesi, pa mu je neophodno dati društveno prihvatljivu formu, kroz različite mehanizme regulacije (norme).

Emil Dirkem i brojni drugi sociolozi ukazivali su na značaj institucionalizacije društvenog života kako bi se organizovalo djelovanje svih članova društva i na taj način omogućilo efikasnije funkcionisanje.

U najširem smislu, društvene institucije možemo odrediti kao ustaljen, uobličen (formalizovan) način vršenja onog društvenog djelovanja koje je značajno za održavanje i funkcionisanje društvenog poretka.

Društvena institucija podrazumijeva ustaljene obrasce ponašanja, to jeste strogo definisane odnose između ljudi. Najčešće ih osniva država, ali mogu biti i privatne institucije.

Strukturu svake društvene institucije čine:

- vrijednosni elemenat (ciljevi)
- normativni elemenat (pravila) djelovanja.

Društvene institucije su univerzalna kategorija, jer su prisutne u svim društvima.

Na osnovu funkcija koje obavljaju, odnosno koju potrebu zadovoljavaju, razlikujemo sljedeće organizacije:

- biološko-reproduktivne (npr. brak i porodica)
- ekonomske (npr. preduzeće, svojina, novac, roba)
- političke (npr. država, politička partija)
- kulturne (vjerske, obrazovno-vaspitne, umjetničke, naučne, informativne, zdravstvene).

Vidjeli smo da je život u društvu neophodno organizovati kako bi nesmetano funkcionisali svi njegovi segmenti.



Šta znači pojam organizovati? Šta sve podrazumijeva organizacija u jednoj školi?

U najširem smislu, organizovati nešto značilo bi uvesti određeni red, *uklopiti u cjelinu*, pa bismo organizaciju mogli shvatiti kao uređivanje odnosa unutar društvene grupe ili institucije.



Škola je obrazovno-vaspitna institucija. Organizacija u okviru škole kao obrazovno-vaspitne institucije podrazumijeva dobro napravljen/usklađen raspored časova, koji olakšava nesmetanu realizaciju nastavnog procesa. Ukoliko se napravi dobra organizacija posla: podijele zaduženja svim učesnicima u skladu s njihovim mogućnostima/afinitetima, odredi vrijeme realizacije i sl., zadatak će biti uspješno obavljen.

Pomoću društvenih organizacija ostvaruje se djelatnost društvene institucije. Neke društvene institucije su istovremeno i društvene organizacije. Na primjer, Ministarstvo prosvjete, škole, popravni domovi jesu organizacije, ali o njima često govorimo kao o institucijama, zato što su ciljevi i aktivnosti ovih organizacija jasno definisani i društveno prihvaćeni.



Istraži i zapiši svoja zapažanja.

Njujork tajms je privatna novinska kuća, ali se često navodi kao primjer novinske institucije. Zašto je to tako?



The New York Times – poslovna zgrada



The New York Times – dnevni list



1. Šta je društvena struktura, i zašto je važno njeno proučavanje u sociologiji?
2. U kakvom se odnosu nalaze pojmovi *struktura* i *sastav*?
3. Objasni osnovne dimenzije društvene strukture.
4. Koji su osnovni elementi društvene strukture?
5. Objasni pojmove *društvena uloga* i *društveni položaj*. U čemu se ogleda njihov značaj?
6. Kakav je odnos društvenog položaja i društvene uloge?
7. Navedi neke od najvažnijih uticaja/značaja društvenih grupa.
8. Navedi klasifikaciju društvenih grupa i objasni principe na osnovu kojih je klasifikacija izvršena.
9. Šta su društvene institucije, i u čemu se ogleda njihov značaj?
10. Navedi i objasni podjelu društvenih institucija. Da li prepoznaješ prioritete društvenog interesa?

PORODICA

Sociološko određenje pojma porodice i srodstva



Šta za tebe znači porodica? Zašto ti je ona važna?

U nastojanju da definišu porodicu brojni sociolozi davali su deskriptivne definicije – nabrojavanje članova iz kojih se porodica sastoji, ili operacionalne definicije – prema funkciji koju porodica vrši.



Da li je određenje porodice koje je dao Klod Levi Stros danas prihvatljivo?

Porodica je društvena grupu koja ima tri karakteristike: nastaje putem braka, sastoji se od muža, žene i djece; ujedinjena je pravnim i ekonomskim propisima, religioznim i drugim pravima i dužnostima.

Porodica je najstarija i najvažnija društvena grupa za koju možemo reći da je univerzalna, jer postoji u svim društvima.

Za Emila Dirkema porodica je društvena, pravna i moralna institucija, a unutrašnja integracija porodice je i uslov i posljedica integracije sistema.

Sociolog Luis Kozer porodicu određuje kao grupu koja ispunjava osnovne potrebe djeteta za ljudskim kontaktom i obezbjeđuje konstantan model kompleksne interakcije u kojoj dijete uči da razlikuje sopstvenu ulogu u odnosu na uloge drugih članova, i da razumije i ocjenjuje realnost.

Antropološkinja Margaret Mid porodicu naziva *kolijevkom ljudskosti*.

Porodica je primarna društvena grupa koja se istorijski mijenjala i razvijala, a zasnovana je na biološkim, bio-socijalnim, socijalnim i ekonomskim osnovama.

Biološke osnove odnose se na *proces reprodukcije*, jer da bi porodica opstala, ona mora obnavljati svoje članove iz generacije u generaciju.

Bio-socijalna osnova predstavlja *odnose srodstva*, i porodica se shvata kao jezgro srodničkih odnosa.



Nema sumnje da se najvažnije vrline ljudskog društva stvaraju, jačaju i održavaju u porodici i domu.

Vinston Čerčil



Stepen kohezije koji je ostvarila porodica u nekom društvu jeste interno i opšte stanje na čitavom prostoru tog društva.

Emil Dirkem



Da li je srodstvo, tj. srodnički odnos bitan? Zašto? Koja je njegova osnovna funkcija? Za koje oblike srodstva znaš?

Sociolozi su saglasni da srodstvo predstavlja osnov socijalne organizacije, društveno prihvatljive odnose među ljudima koji su utemeljeni na biološkim vezama, braku, adopciji.

Osnovna funkcija srodničkog odnosa jeste povezivanje pojedinca s drugima i njihovo organizovanje u grupe. U tijesnoj vezi s pojmom srodstva jesu pojmovi incest i egzogamija. Pojam incest odnosi se na polne odnose među srodnicima, dok egzogamija predstavlja zabranu incesta.



Oblici srodstva

Socijalna osnova porodice uključuje niz transmisionih funkcija koje omogućavaju povezivanje porodice sa socijalnom sredinom.

Ekonomska osnova porodice je bitna i za funkcionisanje i za održanje porodice, jer dominantni oblik djelatnosti u porodici, odnosno tip ekonomije, značajno utiče kako na njen sastav tako i na njenu strukturu.

Brak i vrste braka

Kako se mijenjalo i razvijalo ljudsko društvo, razvijalo se i značenje pojma *brak*. Još od najranijih istraživanja porodice, ona se dovodi u vezu s određenim tipovima bračnih veza.

Danas je zastupljeno određenje braka kao društveno prihvatljive veze između dviju ili više osoba.



Pogledaj kratak film o istoriji braka. Sa drugovima i drugaricama podijeli svoja zapažanja.

<https://ed.ted.com/lessons/the-history-of-marriage-alex-gendler>

Zavisno od broja partnera razlikujemo **monogamni** i **poligamni brak**. Monogamija je brak između dvije osobe, dok je poligamija brak između više osoba (i danas je prisutna u određenim kulturama južne Afrike, kao i područjima s dominantnom islamskom religijom).

Poligamija ima dva osnovna oblika: poliandriju (brak između jedne žene i više muškaraca) i poliginiju (brak između jednog muškarca i više žena).

Od ukupnog broja poligamijskih brakova, svega 1% čini poliandrija, koja danas postoji na Tibetu, Nepal, u mnogim planinskim područjima južne Indije.

Brakove možemo podijeliti i na sljedeći način:

- običajni (ugovoreni), crkveni i građanski brak – prema načinu sklapanja braka;
- endogamni (između pripadnika iste društvene grupe) i egzogamni (između pripadnika različitih društvenih grupa);
- raznopolni (brak dvoje ljudi različitog pola) i istopolni (brak dvoje ljudi istog pola) – prema polu partnera.

Istorijski razvoj porodice i braka

Fridrih Engels je u knjizi *Porijeklo porodice, privatne svojine i države* prihvatio i izložio klasifikaciju istorijskih tipova porodice, do koje je došao antropolog Luis Morgan prilikom proučavanja najranijih oblika porodičnog života, a svojstveni tipovi bračnih veza, koji su se postepeno razvijali, imali su ulogu ograničavanja polnih odnosa između najbližih srodnika.

■ Grupni oblik braka

- *Porodica krvnog srodstva* – prvi oblik porodičnog života u kojem je postojala zabrana polnih odnosa između roditelja i djece.
- *Porodica punalua* – zabrana polnih odnosa se proširuje, s roditelja i djece, na braću i sestre.
- *Porodica parova* ili *poligamija* nastala je sklapanjem brakova unutar bračnih grupa. Možemo je posmatrati kao začetak monogamne porodice.

■ Monogamni oblik braka

- *matrijarhalna* porodica
- *patrijarhalna* (tradicionalna) porodica
- *egalitarna* (savremena) porodica

Matrijarhalna porodica se označava kao porodica u kojoj je dominantno matrilinearno srodstvo, a oko njenog postojanja i danas se vode



Princ Manga Bel sa suprugama



Draupadi i njenih pet muževa

naučne polemike. Često se pojam matrijarhalna porodica pogrešno poistovjećuje sa matrijarhatom. Matrijarhat jeste oblik vladavine ili tradicije u kojoj je društvena moć u rukama najstarijih žena u zajednici.



Istraži i analiziraj način života tibetanskih budista Mosua, koji naseljavaju područje jezera Lugu u podnožju Himalaja. Na ulazu u naseljeno područje je znak na kojem piše *Dobro došli na jezero Lugu! Dobro došli u kraljevstvo žena!*



Mosuo žene

Da li je ovo primjer matrijarhata u 21. vijeku? Na koji je način organizacija života Mosua uticala na porodicu?

Patrijarhalna (tradicionalna) porodica je porodica s dominantnim patrilinearnim srodstvom, u kojoj centralno mjesto zauzima *pater familias* – porodični starješina. Tradicionalna porodica je po pravilu proširena porodica, sastavljena od nekoliko generacija, dok je glava porodice njen najstariji muški član. On odlučuje o svim bitnim pitanjima, i njegove odluke se moraju poštovati. Jasno su određene uloge svih članova porodice prema polu i starosti.

Ako znamo da su dominantne privredne djelatnosti kojima se bavila tradicionalna porodica bile poljoprivreda i stočarstvo, onda nam je lako zaključiti da je neophodno bilo da što veći broj članova bude uključen u njih, pa je samim tim proširena porodica bila nužnost.

Često se može čuti pojam *društvo u malom* kako bi se opisala ova porodica, što je i opravdano. Ona je prije svega bila *proizvodno-potrošačka* jedinica – proizvodila je čak 80% proizvoda namijenjenih za ličnu potrošnju. Žena je bila zadužena za vaspitavanje djece i vođenje domaćinstva, pa se samim tim i vaspitna funkcija ove porodice nalazi u njoj samoj.



Portret patrijarhalne porodice



Napiši esej o karakteristikama crnogorske tradicionalne porodice kroz crnogorska filmska ostvarenja.



Dekna još nije umrla, a ka' će ne znamo



Originali

Egalitarna (savremena) porodica je produkt demokratskog društva. Proces industrijalizacije i urbanizacije, promjene u položaju žena i sl. doveli su i do promjena unutar same porodice. Naime, poljoprivreda više nije dominantna privredna djelatnost, pa se polako gubi vezanost porodice za zemlju, i ona postaje mobilnija. Broj članova se smanjuje, i može se govoriti o nuklearnim porodicama, koje čine roditelji i djeca.

Odnosi moći i autoriteta se mijenjaju u odnosu na tradicionalnu porodicu, supružnici su ravnopravni, veća su prava djeteta, ne postoji oštra podjela obaveza unutar porodice. Egalitarna porodica je isključivo potrošačka porodica, jer supružnici izvan nje ostvaruju prihode, od kojih zavisi njen opstanak.

Funkcije porodice

Funkcije porodice kao primarne društvene grupe zavisile su od stepena razvitka društva, ali su uvijek omogućavale zadovoljavanje osnovnih ljudskih potreba. Porodica je, kako navodi Margaret Mid, „jedino mjesto gdje se stvara čovjek“.

Kao osnovne funkcije porodice mogu se navesti: reproduktivna, socijalizacijska, ekonomska i emocionalna funkcija.

Reproduktivna funkcija porodice omogućava konstantno obnavljanje društva. U zavisnosti od društvene sredine u kojoj se nalazi, podliježe odgovarajućim zakonima u vezi s rađanjem i odgajanjem djece.

Socijalizacijska funkcija porodice je veoma značajna, jer se upravo u porodici odvija proces primarne socijalizacije, formiranje ličnosti djeteta kroz usvajanje vrijednosnog sistema društvene sredine u kojoj živi, a koji kasnije postaje sastavni dio njegove ličnosti. U porodici se kroz proces vaspitanja usvajaju određeni modeli ponašanja, prvi pogledi na svijet, formiraju stavovi, kreira vrijednosni sistem. Zato je skladna i uravnotežena porodica, u kojoj vlada ljubav, međusobno poštovanje i razumijevanje, ključ za formiranje stabilne ličnosti, koja kao takva doprinosi



Porodica

Porodica je svojevrsna fabrika koja proizvodi ličnosti.



Talkot Parsons

razvoju cijelog društva. Kako navodi Entoni Gidens, porodica omogućava pojedincima da razviju svoje mogućnosti, da uče i da se prilagođavaju.

Ekonomska funkcija porodice je veoma bitna za stabilnost same porodice, jer nužnost porodice jeste da obezbijedi ekonomsku stabilnost i egzistenciju svojih članova. Ova funkcija porodice najviše se mijenjala kroz istoriju, od porodice kao proizvođačko-potrošačke jedinice, u kojoj su svi njeni članovi bili uključeni u porodičnu proizvodnju i ekonomiju, do porodice kao potrošačke jedinice, kakva je današnja savremena porodica, a njena egzistencija direktno zavisi od prihoda koje članovi porodice ostvaruju izvan nje.



Koji elementi najviše utiču na ekonomsku funkciju porodice? Da li oni dovode u pitanje postojanje same porodice?

Porast nezaposlenosti, niski prihodi, ekonomska kriza, pa samim tim i siromaštvo, dovode u pitanje opstanak porodice i ispunjavanje njenih funkcija. Oni su često razlog raspada porodice ili nemogućnosti njenog formiranja.

Emocionalna funkcija porodice naglašava značaj porodice kao utočišta koje pruža ljubav, sigurnost i zaštitu. Savremeni tempo života, sve veća otuđenost ljudi u razvijenim društvima stvaraju nemir i nelagodu, ali i povećavaju emotivna očekivanja kada je riječ o porodičnom životu koji treba sve to da kompenzuje.

Ukoliko porodica ispunjava svoje zadatke, govorimo o funkcionalnoj porodici, koja je kao takva u stanju da se prilagodi promjenama i potrebama razvoja. Ukoliko porodica nije u stanju da ispunji svoje zadatke, ne posjeduje kapacitete za pronalaženje načina i kreativnih rješenja za probleme i konflikte, označava se kao disfunkcionalna porodica.



Uporedi tradicionalnu i savremenu porodicu kroz analizu njihovih osnovnih funkcija.

Alternative porodici i braku

Postindustrijski razvoj ekonomije, sve brži razvoj tehnike i tehnologije, porast značaja obrazovanja, visok nivo urbanizacije, visok nivo ekonomske aktivnosti žena usloveli su pad popularnosti braka, porast razvoda brakova, porast broja jednoroditeljskih porodica i vanbračnih rađanja djece, pa danas možemo govoriti o različitim alternativama braka, što nikako ne znači da porodica propada, već da se ona samo mijenja.

Kohabitacija (lat. *cohabitatio* – stanovati zajedno, život udvoje) najčešće označava dogovor dvije osobe koje nijesu u srodničkim odnosima da žive zajedno, često kao dio emotivne veze, bez formalno sklopljenog braka. U mnogim zemljama zakon izjednačava kohabitaciju i brak u smislu prava i obaveza, pa samim tim djeca rođena u kohabitaciji imaju ista prava i obaveze kao djeca rođena u formalnom braku.

Danas je u svijetu, posebno u zapadnim društvima, kohabitacija masovna pojava.

Jednoroditeljske porodice su nepotpune porodice, i danas imamo nagli porast njihovog broja. Uzroke nastanka ovakvih porodica pronalazimo u naglom i izraženom porastu broja razvoda brakova i rađanja djece od strane nevjenčanih majki.

Rekonstruisane porodice su porodice u kojima je makar jedan od supružnika već ranije imao bračno iskustvo. Ovakve porodice, sem supružnika, obuhvataju i djecu iz prethodnog braka i djecu rođenu ili usvojenu u novom braku.



Pročitaj i prokomentariši odlomak teksta Anđelke Milić.

„Porodica je u toj mjeri dio naše svakodnevne životne rutine da ju skoro i ne primjećujemo. Dakako, takav odnos prema porodici svojstven je, prije svega, onima koji u porodici i sa porodicom nemaju posebnih problema; onima kojima porodica pruža svakodnevno osjećanje sigurnosti i razumijevanja neprimjetno se starajući za zadovoljavanje njihovih potreba. Porodicu, međutim, daleko više primjećuju i osjećaju oni koji se bore ili sa njenim „prevelikim“ prisustvom koje ih guši, ili pak sa njenim djelimičnim ili potpunim odsustvom, koje ih čini nesigurnim i inferiornim u svakodnevnom životu. Ali oni najčešće nijesu u prilici da razmišljaju o porodici, oni su njome praktično zaokupljeni. Ispada na kraju da porodicom nema ko da se bavi!“

Devijantni oblici ponašanja i nasilje u porodici

Još od 19. vijeka devijantno ponašanje predstavlja predmet interesovanja sociologije kao nauke. Ne postoji jedinstvena definicija devijantnog ponašanja, jer je ono kulturno determinisano: nešto što je u jednom društvu devijantno, ne mora da bude devijantno i u drugom.

Problem nasilja je jedan od najčešćih socio-patoloških problema s kojim se susrijeće savremena porodica. Egzistencijalna neizvjesnost većine

Sve srećne porodice liče jedna na drugu, svaka nesrećna porodica nesrećna je na svoj način.



Lav Nikolajevič Tolstoj



Nasilje u porodici

zaposlenih, preopterećenost obavezama na poslu i u porodici, kao i želja da se sve uskladi i realizuje, dovode do sve češćih konfliktnih situacija, koje ponekad prerastaju u nasilje.



Nasilje je činjenje ili nečinjenje člana porodice kojim se ugrožava fizički, psihički, seksualni ili ekonomski integritet, mentalno zdravlje i spokojstvo drugog člana porodice, bez obzira na mjesto gdje je učinjeno.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici

Nasilje u porodici obuhvata sva djela fizičkog, seksualnog, psihološkog ili ekonomskog nasilja koja se javljaju u porodici, porodičnoj zajednici ili između bivših ili sadašnjih supružnika/partnera bez obzira na to da li počinitelj nasilja dijeli ili ne dijeli mjesto boravka sa žrtvom.

Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja u porodici i nasilja nad ženama

Mnogi sociolozi korijene nasilja u porodici vide u strahu, neizvjesnosti i teškoćama koje pojedini članovi doživljavaju u društvu i to prenose na porodicu. Neostvarene ambicije, namjere i interesi pojedinih članova porodice stvaraju *refleksno* nasilje koje se ispoljava u porodici kao neka vrsta emotivnog i socijalnog *ventila*.

Nasilje se dešava u porodicama svih kultura, rasa, religija, socioekonomskih slojeva, nivoa obrazovanja, uzrasta partnera.

Svi oblici nasilja najčešće se nadovezuju jedan na drugi i uvijek predstavljaju zloupotrebu moći (fizičke, socijalne, ekonomske) počinioca u odnosu na ostale članove porodice.



Zašto žrtve nasilja trpe nasilje?

Pokušajte da objasnite da li je danas nasilje u porodici više zastupljeno nego što je bilo ranije u patrijarhalnoj porodici.



Na nasilje ne smijemo ćutati

Brojne međunarodne organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava ukazuju na konstantan porast nasilja u porodici, gdje je najčešći oblik nasilje nad ženama.

Zabrinjavajući je stalni trend rasta porodičnog nasilja čije su žrtve djeca. Svaki oblik ponašanja nad osobama ispod 18 godina s ciljem da im se nanese fizička ili psihička bol, ugrozi integritet i osujeti normalan razvoj, smatra se nasiljem nad djecom.



Kancelarija programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori u saradnji s Ministarstvom za ljudska i manjinska prava sprovela je istraživanje o nasilju u porodici i nasilju nad ženama 2017. godine.

Na linku <https://www.youtube.com/watch?v=-63jg7wMfU8> pogledaj rezultate istraživanja. Potom istraži da li su riješeni ključni problemi navedeni u istraživanju i kakva je danas situacija u Crnoj Gori kada je riječ o nasilju u porodici.



Nasilje u porodici je ozbiljan društveni i lični problem koji zahtijeva reagovanje i intervenciju relevantnih institucija socijalne i pravne zaštite.

Na linku <https://www.youtube.com/watch?v=0ct-K3DrV3Y> nalazi se video-uputstvo za žrtve i potencijalne žrtve nasilja u porodici koje je snimljeno u organizaciji UN Montenegro.



1. Objasni sociološko određenje porodice.
2. Objasni značaj i vrste srodstva.
3. Kako se definiše brak? Kakav je njegov oblik/struktura u tradicionalnom, a kakav u modernom društvu?
4. Navedi istorijske oblike porodice.
5. Koje su najbitnije karakteristike patrijarhalne porodice?
6. Koje su osnovne funkcije porodice?
7. Analiziraj savremenu porodicu kroz njene funkcije.
8. Objasni uzroke promjena savremene porodice.
9. Koje su najčešće alternative porodici i braku?
10. Da li alternative porodici i braku nužno znače nestanak porodice?
11. Navedi i objasni najčešća devijantna ponašanja u porodici.

STATUSNE, FUNKCIONALNE I PROSTORNE GRUPE



Istorija svih klasnih društava je istorija klasne borbe.

Karl Marks



Građevinski radnik



Prekarni rad je radni odnos u kojem ne postoji sigurnost zaposlenja, koja se smatra osnovnim elementom ugovora o radu.

Međunarodna organizacija rada

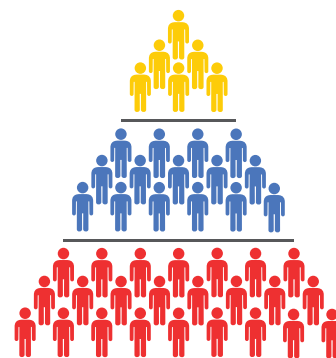
Statusne društvene grupe

Statusne društvene grupe jesu one čiji pripadnici imaju isti ili sličan društveni položaj (klase, kaste, staleži, slojevi, elite).

Klasa i sloj

Podjela društva na klase smatra se najstarijom podjelom, vezuje se za robovlasničko društvo i podjelu ljudi na slobodne ljude i robove. Za veliki broj istaknutih grčkih filozofa, pa i Aristotela, ovakva podjela je bila potpuno prirodna, jer je proizlazila iz *prirodne* nejednakosti ljudi.

Najistaknutiji sociolozi saglasni su da je uslov za pojavu klasa postojanje privatne svojine. Prema marksističkoj teoriji, društvo je podijeljeno na dvije međusobno suprotstavljene klase: klasa koja posjeduje sredstva za proizvodnju (buržoazija, eksploatatorska klasa) i klasa radnika (proleterijat, eksploatisana klasa). Maks Veber produbljuje stanovište Karla Marksa, smatrajući da se pojam klase ne vezuje samo za ekonomsku osnovu, već i za politički status (moć) i socijalni status (prestiž).



Društvena stratifikacija

Klase su velike otvorene društvene grupe, koje nijesu statična društvena kategorija nego istorijski promjenljiva društvena grupa. Kao osnovna klasna obilježja navode se: klasni interesi, način života, klasna svijest, klasna organizovanost i suprotstavljenost drugim klasama.

U savremenom društvu, zahvaljujući transformaciji klasične industrijske proizvodnje, razvoju novih tehnologija, ekspanziji tercijarnog sektora i sl., dolazi do značajnih promjena u klasnoj strukturi društva. Danas kao osnovne klase možemo razlikovati: višu klasu, srednju klasu, poljoprivrednu klasu i radničku klasu.

Klase su velike heterogene društvene grupe. Sastoje se iz više manjih homogenijih društvenih grupa – **slojeva**.

Ekonomista i teoretičar Gaj Stending s djelom „Prekarijat, nova opasna klasa” (2011) otvara pitanje nove klasne podjele. Naime, on kroz analizu tendencija na novom tržištu rada, zabrinjavajućom svjetskom distribucijom pravde koja nastaje pod dominacijom neoliberalizma, ukazuje na

novu *opasnu klasu* prekarijat. Na vrhu ljestvice jeste plutokratija, koju čine bogati, potom su oni s redovnim zaposlenjem, dok se na najnižem nivou nalazi prekarijat, koji karakterišu sve nesigurniji oblici rada. Sam termin **prekarnost** označava nesiguran rad.

Izdvađa se sedam oblika radne sigurnosti, a to su: stalno zaposlenje s punim radnim vremenom; zaštita od neopravdanog otpuštanja u smislu otkaznog roka i otpremnine; zadržavanje radnoga mjesta i/ili mogućnost napredovanja; zaštita na radu i zdravstvena zaštita; mogućnost razvijanja kompetencija stečenih edukacijom; sigurnost prihoda i zaštita kroz sindikalno predstavništvo.

Zabrinjavajuća je činjenica da ogroman broj ljudi u svijetu radi na privremenim i loše plaćenim poslovima, s neizvjesnim ugovorima, bez perspektive, s dosta *fleksibilnim* radnim vremenom, koje nekada traje mnogo duže od osam sati. Mnogo ljudi je izgubilo povjerenje u socioekonomski i politički sistem, osjeća neslobodu, neravnopravnost, nepravednost, nezadovoljstvo, pa čak i bijes. I upravo u nezadovoljstvu i bijesu nalazi se osnova svakog progresivnog pokreta, pa i klase prekarijata.

O velikom broju radnika na privremenim poslovima ne postoji adekvatna evidencija, Ne uplaćuje im se zdravstveno osiguranje, nemaju fiksno radno vrijeme, a najčešće ni pravno regulisano radno mjesto. Honorari im se isplaćuju lično, a ne putem žiro računa. Iako su svjesni svog neravnopravnog položaja, pristaju na ovakve uslove rada radi ostvarivanja osnovne egzistencije.

Prekarni radnici po svom sastavu nijesu homogeni, pripadaju različitim društvenim klasama – pokret bez ideološkog usmjerenja. Ukoliko se kod njih razvije osjećaj solidarnosti, klasna svijest u pravom smislu riječi, mogu biti značajan revolucionarni faktor u društvu.

Kasta

Kasta je najzatvorenija društvena grupa u istoriji ljudskog društva. Sam termin je počeo da se koristi u 16. vijeku kako bi se opisala indijska društvena grupa zasnovana na porodičnom nasljeđu, strogoj hijerarhiji i čvrstoj hinduističkoj religiji. Pojedinač se rađa kao pripadnik jedne kaste i ostaje u njoj sve do kraja života.

Manuov zakonik propisuje pet osnovnih kasti:

- brahmani – sveštenici
- kšatrije – vladajuća i vojna elita
- vajšije – slobodno arijevska stanovništvo, trgovci, zemljoradnici i odgajivači stoke
- šudre – nearijevsko porobljeno stanovništvo i socijalno odbačeni arijevc.
- parije – *nedodirljivi* – ljudi bez statusa čovjeka, prognani zbog kršenja socijalnih normi.



Radnik u proizvodnji cigli

Brakovi između različitih kasti nijesu preporučeni, ali su mogući ako muž pripada višoj kasti nego žena. Međutim, njihova djeca nijesu ravnopravna u svojim pravima na nasljeđivanje.



Manuov zakonik



Mahatma Gandhi



Džavaharlal Nehru

Kaste su bile uglavnom socijalno izolovane. Obavezna je bila endogamija (sklapanje braka unutar pripadnika iste kaste, grupe...), čak je za sklapanje braka između pripadnika različitih kasta bila predviđena smrtna kazna, osim u slučaju, kao što je predviđeno Manuovim zakonikom, kada je muž pripadnik više kaste, a žena niže kaste. Manuov zakonik je najznačajnije/najpoznatije indijsko pravno djelo koje pripada drevnoj indijskoj književnosti, nastalo je u periodu između drugog vijeka prije nove ere i drugog vijeka nove ere.

Poslije sticanja nezavisnosti 1947. godine najotvoreniji oblici diskriminacije su uglavnom nestali, a najistaknutiji borci za ukidanje nedodirljivosti i uopšte kastinske podjele jesu Mahatma Gandhi, inače šudra prema kastinskoj podjeli, i Džavaharlal Nehru, indijski premijer od njenog uspostavljanja kao nezavisne nacije 1947. godine do svoje smrti 1964. godine.



Pogledaj prilog koji je snimljen 2012. u Nepal, a potom istraži postojanje kastinskog sistema danas, kao jednog od ekstremnih oblika diskriminacije.

<https://www.youtube.com/watch?v=ANGMUG3ui-w>



Stalež

Staleži su društvene grupe karakteristične za evropsko feudalno društvo. Njihov društveni položaj je definisan pravnim propisima, i odlikuju se posebnim stilom života. Pripadnost staležu se nasljeđuje ili učvršćuje sklapanjem braka. Socijalna izolacija nije toliko oštra kao u kastinskom sistemu, i može se reći da su otvorenije društvene grupe.

Elita



Šta su društvene elite danas? Kakvo im je porijeklo?

Kakve su vrijednosti koje one promovišu? Kakav je njihov uticaj u društvu?



Pojam *elita* potiče od latinske riječi *eligere* i francuske riječi *élite* što znači izabrati, odabrati. Termin se najprije upotrebljavao kako bi se izdvojila roba izuzetne finoće. Kasnije se termin počeo upotrebljavati kako bi se određene društvene grupe izdvojile iznad ostalih društvenih grupa.

Elita predstavlja manjinsku grupu odabranih pojedinaca koja zauzima vodeće društvene položaje. Sama ideja da „odabrani“ treba da vladaju društvom uvijek je postojala. Još u Platonovom radu pronalazimo ideju da najbudrji, odnosno filozofi, treba da vladaju društvenom zajednicom.

U sociologiju pojam elita uvodi italijanski sociolog Vilfredo Pareto kako bi ukazao da je u društvu dominantna podjela na elitu i neelitu (masu), pri čemu elitu čine ljudi koji posjeduju emocije i sposobnosti u najvišem stepenu. Prilikom razmatranja pitanja elite on pravi razliku između upravljačke i neupravljačke elite. Formuliše teoriju poznatu pod nazivom *kruženje elite*, smatrajući da je istorija stalan proces smjenjivanja elita, odnosno njihova cirkulacija.

Sve teorije o eliti mogu se svrstati u tri osnovna modela u zavisnosti od načina formiranja i izbora elite: *konzervativni*, *kritički* i *liberalni model*.

Konzervativni model posmatra članove elite kao prirodno sposobnije ljude, koji su upravo na osnovu tih karakteristika predodređeni da vladaju. Najznačajniji predstavnici ovog modela jesu: Vilfredo Pareto, Gaetano Moska i Robert Mičels. Gaetano Moska podijeljenost društva na one koji vladaju i one koji su podređeni smatra neizbježnom u svim društvima. Robert Mičels kroz „gvozdeni zakon oligarhije“ ukazuje na nužnost nastanka vladavine manjine u svakoj organizaciji.

Kritički model negira presudnost sposobnosti pojedinaca, stavljajući u prvi plan formiranje elite kao proizvoda društvenih institucija. Najznačajniji predstavnik ovog modela jeste Rajt Mils.

Liberalni model zagovara ideju da se pojedinci na osnovu sopstvenog obrazovanja i zalaganja kandiduju za elitne društvene položaje u uslovima slobodne konkurencije. Najznačajniji predstavnik ovog modela jeste Karl Majnhajm, koji smatra da su narodu neophodne obrazovane grupe, s dovoljnom količinom informacija, koje bi vladale u njegovo ime.

U svim sferama društvenog života elitu čine najobdareniji i najsposobniji pojedinci. Tako na primjer, književnu elitu čine najbolji pisci; privrednu elitu čine najuspješniji privrednici; sportsku elitu najbolji sportisti itd.

U savremenom svijetu u svim oblastima života pojavljuje se globalna elita koju čine direktori multinacionalnih kompanija, političari koji podržavaju globalizaciju i vode međunarodne organizacije, svjetski uticajni naučnici, umjetnici i drugi istaknuti pojedinci.



Istraži da li su, i u kojoj mjeri, današnje elite odraz dominantnog sistema vrijednosti.

Odvojimo klasu ljudi koji imaju najviše pokazatelje u svojoj grani djelatnosti i nazovimo je elitom.



Vilfredo Pareto

U svim društvima postoji samo manjina koja vlada i većina koja se pokorava.



Gaetano Moska

Funkcionalne i prostorne društvene grupe

Funkcionalne društvene grupe su društvene grupe u kojima su pojedinci povezani obavljanjem zajedničkih društvenih djelatnosti.

Mogu biti: profesionalne (grupe radnika, sindikati), ekonomske (preduzeća, banke), političke (političke partije) i vjerske (kult, sekta, denominacija...).

Prostorne društvene grupe su naselja kao složene prostorne strukture, manja ili veća mjesta stalnog ili privremenog boravka ljudi na kojima se odvija njihov način zajedničkog društvenog i ličnog života i proizvodnje. Najznačajnije prostorne društvene grupe jesu: selo (ruralno područje) i grad (urbano područje). Njih odlikuje specifičan stil života njihovih stanovnika. Prostorne grupe izučava posebna sociološka grana *sociologija naselja*, u okviru koje razlikujemo ruralnu sociologiju (sociologiju sela) i urbanu sociologiju (sociologiju grada).

Selo je najstarija stalna prostorna društvena grupa koja nastaje još u neolitu formiranjem prvih stalnih naseobina (oko 5000 god. p. n. e.) u dolinama velikih rijeka – Tigra, Eufrata, Nila, Jordana, Inda, Ganga, Jangcekjanga, Hoanghoa.

Dominantna privredna djelatnost ljudi u ruralnom području jeste poljoprivreda. Porodice obično stanuju u zajedničkoj porodičnoj kući. Odnosi među ljudima su neposredniji, prisniji, stvaraju se osobeni obrasci mišljenja, djelovanja i ponašanja (tzv. narodna ili seljačka kultura).

Gradovi su gusto naseljena mjesta, s većim brojem stanovnika (uglavnom nepoljoprivrednog). U njima je razvijenija društvena i tehnička podjela rada, koncentrisane su glavne ekonomske, političke i kulturne ustanove i organizacije, kao i globalne (upravne) društvene funkcije. Zbog toga su gradovi postali centri moći i središta kulture u civilizovanim društvima, ali su u njima odnosi među ljudima manje prisni, a danas često i otuđeni.

Gradska oblast jeste oblast koja obuhvata grad i naselja koja ga okružuju. Spajanjem više gradskih oblasti nastaje *konurbacija* (London). Ukoliko dođe do spajanja nekoliko konurbacija, nastaje megalopolis.

Upoređivanjem ruralne i urbane sredine osnovne razlike se ne pronalaze u pogledu veličine, gustine i pokretljivosti populacije, već se one pronalaze u društvenim relacijama. Naime, gradske sredine odlikuje brojnija populacija, što utiče na bezlične interpersonalne odnose. Različita zanimanja stanovnika grada, postojanje velikog broja različitih društvenih grupa, a samim tim i veliki broj društvenih uloga koje oni imaju u različitim društvenim grupama, u velikoj mjeri usložnjava relacije između ljudi, pa se u gradu društveni život sastoji iz više ili manje izolovanih segmenata, što nije slučaj u ruralnoj zajednici u kojoj svi rade zajedno, imaju zajedničke rekreacije, rad je kooperativan, svi su međusobno susjedi itd.



Durmitorsko selo Bosača



London

Razmatranja brojnih sociologa ukazuju na faktore integracije sela, odnosno dezintegracije gradova, jer sam sistem kontrole je mnogo veći u malim sredinama u kojima kritika i osuda efikasno pomažu uspostavljanju konformizma. Ipak, treba razmisliti da li je konformizam zaista osnova integracije.



1. Šta su statusne grupe?
2. Analiziraj klasnu podijeljenost društva kao izvor društvene nejednakosti.
3. Koje su osnovne karakteristike klase i sloja?
4. Analiziraj kaste i kastinski sistem.
5. Uporedi pojmove klase, kaste i staleža.
6. Objasni pojam elite.
7. Koji su osnovni modeli elitističkog stanovišta?
8. Da li je savremeno shvatanje elite odraz sistema vrijednosti modernog društva?
9. Objasni funkcionalne društvene grupe.
10. Koje su najznačajnije prostorne društvene grupe?
11. Kako su nastale prve urbane sredine u dalekoj prošlosti?
Kako nastaju nove urbane sredine usred pustinje?
12. Istraži i uporedi kvalitet života na selu i u gradu.

Etničke zajednice

Etničke zajednice su najvažniji društveni oblik globalnih ljudskih skupina u dosadašnjoj historiji. Označavaju društvene zajednice sastavljene od članova istog ili sličnog porijekla koji imaju zajednički jezik, običaje, tradiciju i niz drugih, prije svega – historijskih karakteristika. Članovi svake etničke zajednice formiraju više ili manje društveno-historijsku samosvijest, tj. *etnički identitet*.

Osnovno obilježje ovih skupina jeste njihovo svojstvo zajednice koje ukazuje na poseban socijalno-psihološki karakter, osjećaj grupne pripadnosti i kulturne bliskosti članova.

Najznačajnije etničke zajednice: *pleme, narod i nacija*.

Pleme

Pleme je etnička zajednica prvobitnog društva koja je nastala povezivanjem više rodova i bratstava. Pripadnike plemena povezuje zajedničko ime, porijeklo, teritorija, organizacija, jezik, tradicijska kultura, osjećaj pripadnosti.

S pojavom plemena formiraju se prva stalna naselja, ali još uvijek ne postoji državna organizacija kao globalna, već plemenska organizacija s plemenskim starješinom na čelu. Od pripadnika rodovsko-plemenskih starješina i članova njihovih porodica formira se plemenska aristokratija, koja se grupiše oko vojnih starješina.

Narod

Narod predstavlja veliku etničku zajednicu koja nastaje spajanjem više plemena, a njegovu osnovu čini teritorijalna povezanost članova, zajedničko porijeklo, jezik, kultura, običaji, moral, a ponekad i religija.

Nastanak naroda povezuje se s periodom pojave klasnog društva – kada se usložnjava razvoj proizvodnih snaga, novčani promet prodire u društveni život ljudi, razvija se privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju, usložnjava društvena podjele rada.

Smatra se da je narod prva etnička zajednica civilizovanih društava. Najstariji narodi nastali su u starom vijeku (Kinezi, Persijanci, Egipćani, Jevreji, Grci). U nekim državama Afrike i Azije još uvijek se odvija stapanje posebnih plemenskih zajednica u narod.

Nacija

Nastanak nacija vezujemo za period prelaska iz feudalizma u kapitalizam i nacionalno buđenje. Najčešće se XIX vijek pominje kao vijek nacionalnih buđenja i nacionalnih pokreta, a naročito period poslije Francuske buržoaske revolucije.

Nacije su savremene etničke zajednice koje nastaju u okviru modernih institucija građanskog društva, tj. u okviru:

- suverene nacionalne države
- jedinstvenog nacionalnog tržišta
- standardizovanog književnog jezika kao osnove nacionalne kulture.

Suverena država je najvažnija politička organizacija svake nacije, i predstavlja najjači instrument ostvarivanja i zaštite nacionalnih interesa.

Karakteristika svake nacije jeste nacionalni identitet kao samosvijest pripadnika jedne nacije koja istorijski nastaje i razvija se u zavisnosti od kriterijuma koje ta nacija uspostavlja u odnosu s drugim nacijama.

Ekonomista i filozof Adam Smit kao značajne elemente nacionalnog identiteta navodi: kompaktnu teritoriju, jer su nacije teritorijalno omeđeni entiteti, zajedničke mitove i istorijska sjećanja, zajedničku kulturu, zakonska prava i dužnosti svih pripadnika nacije u okviru zajedničkog pravnog sistema i zajedničku ekonomiju.

Nacija je specifična narodna zajednica nastala na osnovi društvene podjele rada epohe kapitalizma, na kompaktnoj teritoriji i u okviru zajedničkog jezika i bliske etničke i kulturne srodnosti uopšte.



Edvard Kardelj



Pročitaj odlomak teksta Ivana Šijakovića i prodiskutuj o razlici između pojmova *nacionalni identitet* i *nacionalizam*.

„Danas nije rijetka pojava nacionalne homogenizacije, gdje se pojedinci odriču vlastite individualnosti, specifičnosti, slobode u ime kolektivnog, nacionalnog identiteta. A kada se postigne unutrašnja homogenizacija i identifikacija i ostvari većinska podrška za proklamovani nacionalni identitet, onda se počinje ispoljavati namjera da se ograniči sloboda i samostalnost kod pojedinaca u svojoj naciji (koji nisu prihvatili 'jednodimenzionalni identitet'), zatim se težnja širi na sužavanje slobode i prostora kod drugih etničkih grupa u okviru iste političke zajednice ili u užem i širem okruženju. Proces se dalje širi do pojave nacionalizma. Nacionalizam postaje moć koja privlači pojedince i grupe s parolom „nacija važnija od ličnog života.“ Nacionalni identitet može egzistirati bez nacionalizma, on je tada tradicija koja ne pritiska i ne sputava pojedinca, a nacionalizam je iskrivljeni, jednostrani, instrumentalizovani (sredstvo manipulacije i zloupotrebe), otuđeni identitet.“

Danas (u svijetu) multietničnost i multikulturalnost predstavljaju bogatstvo savremenih država, pa podsticanje međunacionalne, međuetničke i međureligijske tolerancije treba da bude cilj svima nama.

Mržnja prema pripadnicima drugih etničkih grupa ili nacija, uz obavezno isticanje i favorizovanje svoje nacije, etničke grupe naziva se **šovinizam**. Šovinizam jeste oblik ekstremnog nacionalizma, koji teži ugrožavanju slobode drugih nacija, vjere, rase, običaja.



Analiziraj uticaj nacionalizma i šovinizma u savremenom svijetu.



Identitet

Više od 30 miliona ljudi u Evropi pripada nekim etničkim i nacionalnim manjinama.

Više od sedam milijardi ljudi komunicira na više od 700 jezika, a po etničkom porijeklu dijele se u više hiljada grupa.



1. Šta su etničke zajednice?
2. Koje su osnovne etničke zajednice?
3. Objasni pleme kao etničku zajednicu.
4. Navedi i objasni karakteristike naroda.
5. Objasni pojam nacija.
6. Analiziraj karakteristike *nacije*.
7. Šta predstavlja nacionalni identitet?
8. Uporedi pojmove *nacionalni identitet* i *nacionalizam*.
9. Objasni pojam *šovinizam*.
10. Predloži mjere prevencije i borbe protiv pojava koje ugrožavaju multietnički i multinacionalni sklad danas.

Država i društvo

U istoriji čovječanstva vrlo dugo se nije pravila razlika između države i društva. Tek na početku epohe građanskog društva (17. i 18. vijek) naučnici prave razliku između ova dva pojma, i odnos države i društva predstavlja jedno od ključnih pitanja političke sociologije.

Društvo je ljudska zajednica u kojoj ljudi žive od rođenja do smrti.

Država je, za razliku od društva, osnovni oblik političke zajednice. Ona je najvažnija politička ustanova civilizovanih društava i jedan od neophodnih uslova za opstanak i razvoj društva, bar kada je riječ o modernim društvima.

U sociologiji postoji veliki broj teorija o nastanku države. Po *teoriji društvenog ugovora*, koju su zastupali poznati filozofi i teoretičari Tomas Hobs, Džon Lok i Žan-Žak Ruso, nastanak države se objašnjava kao dogovor pojedinaca da međusobno regulišu svoje odnose ugovorom, formiraju državu i na nju prenesu dio svojih prirodnih prava u cilju zaštite lične, imovinske sigurnosti i zaštite određenog društvenog poretka. Osnovni zadatak države jeste zaštita prava svih ljudi koji se u njoj nalaze.

Kasnije se uobličavaju druga dva, znatno realističnija, ali međusobno suprotstavljena stanovišta: *teorija sile* i *teorija klasnih sukoba*. Prema teoriji sile, država nastaje porobljavanjem slabijih plemena od strane plemena koja su raspolagala većom i organizovanijom silom, boljim naoružanjem i ratničkim kvalitetima. Prema teoriji klasnih sukoba, država nastaje kada počne raslojavanje plemenske zajednice na bogate i siromašne, a bogati stvaraju aparat državne prinude da bi njime držali u pokornosti siromašne, eksploatisali ih i vladali njima.

Država je najvažnija politička ustanova modernog društva, čija je osnovna uloga zaštita društvenog poretka i globalno usmjeravanje društvenih procesa.

Osnovni elementi strukture svake države:

- *teritorija* s precizno određenim granicama;
- *stanovništvo* koje naseljava datu teritoriju, poštuje uspostavljenu vlast i prihvata njenu politiku;
- *suverena javna vlast* koja samostalno, kao vrhovna vlast na određenoj teritoriji (načelo suvereniteta), upravlja društvom koristeći sredstva koja su pravno propisana.

Najveća ljudska moć je moć države, ili ujedinjena moć najvećeg broja ljudi.



Tomas Hobs

Samo snažna apsolutna država s moćnim vladarom na čelu može da zauzda 'zlo' inherentno čovjekovoj prirodi i osigura opstanak i stabilnost. Da bi mogli živjeti sigurno i zadovoljno od svog rada i plodova zemlje, pojedinci prenose svoja prava i moć na nju.



Tomas Hobs
Levijatan, 1651. godine

Državu možemo odrediti kao najznačajniji oblik pravno-političkog organizovanja stanovništva koje živi na određenoj teritoriji. To je najviši oblik političke, javne, suverene vlasti na određenoj teritoriji.



Ivan Šijaković

Iz određenja države proizilaze i njene osnovne funkcije, i to:

- *ekonomska* – zaštita osnovnih ekonomskih odnosa;
- *politička* – oblici vladavine i upravljanja društvom instrumentima državne prinude;
- *pravna* – organizacija i realizacija društvenih, tj. državnih vrijednosti kroz sistem pisanih obavezujućih pravila.

Oblici i tipovi državne vlasti

Tipologije državne vlasti mogu se vršiti na osnovu različitih kriterijuma, pa u skladu s tim razlikujemo sljedeće oblike državne vlasti:

- *prema istorijskom kriterijumu*: robovlasničke, feudalne, građanske, socijalističke;
- *prema obliku vladavine*: monarhija (apsolutna i ustavna) i republika;
- *na osnovu političkih odnosa i karaktera režima*: demokratske i autokratske;
- *prema organizaciji vlasti*: centralističke i decentralističke;
- *prema uređenju*: federacije, konfederacije i unitarne države.

Federacije – više teritorijalnih jedinica koje se razlikuju po nekom svom obilježju, ali suverenitet počiva na saveznoj državi (SFRJ, SSSR, SAD).

Konfederacije – više teritorijalnih jedinica koje se razlikuju po nekom svom obilježju, samo što suverenitet počiva na državama članicama (Švajcarska).

Unitarne države – postoji teritorijalno jedinstvo, vrhovna vlast je u jednom centru – centralizovana država.

Autokratija

Termin **autokratija** je grčkog porijekla, (*autos* – sam; *kratein* – vladati), pa autokratija označava samovlašće pojedinca ili male grupe ljudi nad cijelim društvom.

Značajno je pomenuti tri osnovna oblika autokratije: *prostu*, *cezarističku* i *totalitarnu diktaturu*.

Prosta diktatura jeste neograničena vlast pojedinca koja se oslanja na tradicionalna sredstva prinude (vojska, policija, sudovi).

Cezarističku diktaturu karakteriše personalizacija vlasti, politizacija masa uz manipulaciju kolektivnim osjećajima.

Totalitarna diktatura, koja se pojavljuje u modernom industrijskom društvu, označava diktaturu manjine uz pomoć izmanipulisanih masa. Ona je sama sebi cilj. Totalitarna država stavlja pod svoju kontrolu sve oblasti društvenog i privatnog života, razvija sistem tajne policije, policijski teror, ideološku manipulaciju i potpunu kontrolu medija (nacizam, fašizam...).

AUTOKRATIJA

vladavina jednog



OLIGARHIJA

vladavina nekolicine



PLUTOKRATIJA

vladavina bogatih



DEMOKRATIJA

vladavina svih





Istraži i analiziraj karakteristike totalitarne vlasti.

Demokratija

Termin **demokratija** je grčkog porijekla, *demos* – narod i *kratein* – vladati, i u bukvalnom prevodu: demokratija je vladavina naroda.

Antički grčki pisac Herodot smatra se tvorcem termina demokratija. On je vladavinu naroda doživljavao kao najbolji oblik vladavine jer podrazumijeva jednakost za sve.



Koji su to osnovni elementi koji moraju da postoje da bi se neki sistem mogao okarakterisati kao demokratski?

Šta podrazumijeva pojam *demokratski odnosi*?

Da bi se razvila demokratija u određenom društvu, neophodno je postojanje određenih pretpostavki. Američki politikolog Robert Dal navodi da „pismenost, obrazovanje, ljudska prava, pošteno i nezavisno sudstvo, autonomija organizacija i pluralizam, rasprostranjenost bogatstva i ravnopravnost visine dohotka“ jesu neophodni uslovi za razvoj demokratije. Svaki građanin mora imati ista prava i slobode. To su: građanska, politička, ekonomska, socijalna i prava u vezi sa životnom sredinom.

Demokratija podrazumijeva slobodu vjeroispovijesti, nacionalnog i etničkog opredjeljenja, upotrebe jezika, slobodu medija i štampe. Pluralizam je sastavni element demokratije, pa shodno tome demokratiju karakteriše bogatstvo političkih stranaka i interesnih grupa (grupe za pritisak) kojima građani mogu slobodno pristupiti, ili pak osnovati neke nove.

Prema načinu reprezentovanja interesa građana demokratija se može podijeliti na:

- *posrednu (predstavničku) demokratiju* – narod neposrednim putem bira svoje predstavnike na izborima;
- *neposrednu (direktnu) demokratiju* – narod neposredno vrši vlast.

Najčešći oblici jesu referendum i narodna inicijativa.

Osnovne vrijednosti demokratije jesu jednakost ljudi u društvu po svim osnovama, sloboda, politički, ekonomski i kulturni pluralizam.

Ako želimo da imamo zdravo društvo i jaku demokratsku državu, učešće građana u demokratskom društvu mora biti zasnovano na informisanosti, kritičkoj refleksiji, na prihvatanju i razumijevanju prava i odgovornosti koje pripadaju svima.

Demokratija zaslužuje to ime samo ukoliko bi građani imali stvarnu moć da djeluju kao građani; to jest, kada bi mogli da uživaju niz prava koja im omogućavaju demokratsko učešće.



Dejvid Held

Demokratija je vladavina naroda, od naroda za narod.



Abraham Linkoln

Demokratija je vladavina manjine u ime većine.



Norberto Bobio

Demokratija postoji kada postoji otvoreno društvo u kome je odnos između onih koji vladaju i onih kojima se vlada preliminarno shvaćen u smislu da je država servis građana, a ne građani u službi države, da vlast postoji zbog naroda, a ne obrnuto.



Đovani Sartori



Međunarodni dan demokratije



Analiziraj negativne strane demokratije i razmotri pitanje jednakosti i slobode danas.

Gdje počinje, a gdje se završava naša sloboda?

Postdemokratija

U savremenoj političkoj teoriji brojne su rasprave o savremenim demokratijama, odnosno o postdemokratskom stanju kao segmentu postmodernog stanja, koje nastaje kao posljedica globalizacije.

Poremećena ravnoteža moći u korist manjine, koja karakteriše postdemokratska stanja, opredijelila je britanskog politikologa Kolina Krauča da dâ poredak u kome su interesi moćne manjine iznad interesa građana kojima se manipulise nazove **postdemokratijom**. Nasuprot demokratskom sistemu u kojem građani aktivno učestvuju u određivanju prioriteta javnog života, u postdemokratijama njihovo učešće svedeno je na „manipulisano, pasivno i rijetko učešće u politici“.

Neki od elemenata savremene demokratije, kao što su: uticaj novca (kapitala) i moćnih korporacija na politički proces, depolitizacija sfera djelovanja, ili pak profesionalizacija, jasno pokazuju da se politička moć i procesi odlučivanja udaljavaju od građana.

Razočaranje ili pad povjerenja građana u demokratske institucije, i uopšte u demokratski poredak, uzrokovan koncentracijom moći političke klase, dovodi ih u stanje pasivnosti, pa se može primijetiti sve veći procenat neizlaznosti građana na izbore.



Niska izlaznost na izbore prouzrokovala je (u nekim zemljama) donošenje izbornih zakona. Zemlje u kojima je izlazak na izbore obavezan jesu: Argentina, Australija, Belgija, Bolivija, Brazil, Kongo, Kostarika, Dominikanska Republika, Ekvador, Egipat, Grčka, Honduras, Luksemburg, Meksiko, Nauru, Paragvaj, Peru, Singapur, Tajland i Urugvaj.

Kolin Krauč u svojim razmatranjima ne dovodi u pitanje formalno funkcionisanje demokratskih institucija u postdemokratijama (izbori, stranački pluralizam i zdrava konkurencija, podjela vlasti), mada ističe da se stvarni politički proces odigrava u pozadini insceniranih *izbornih igara*.

Vladajuće političko-ekonomske elite vrlo dobro kontrolišu ishode demokratskih procedura, pa građani na izborima ne biraju političke koncepte, već se opredjeljuju na osnovu predstavljanja kandidata u medijima, trivijalnih izbornih kampanja u kojima se umjesto racionalnih diskusija o ključnim problemima mnogo više pažnje posvećuje pojednostavljenoj retorici koja ima za cilj buđenje emocija.

Diskusija kao temelj demokratije, u postdemokratijama je strogo kontrolisana, površna je ili se pak ukida. Fondacija Centar za demokratiju ističe da populizam, razaranje demokratskih institucija, guši demokratske slobode, obeshrabruje participaciju mladih i onemogućava građanima da ostvare demokratski dijalog.

Vladavina prava

Pravo je sistem pisanih pravila koja propisuje država. Svojim aparatom prinude država obezbjeđuje poštovanje prava, usmjeravajući tako ponašanje pojedinaca i grupa i razvoj društva.

Pravne norme se pojavljuju u obliku:

- *dispozicija*, propisa u kojima se kaže šta treba a šta ne treba činiti;
- *sankcija*, predviđene kazne u slučaju kršenja dispozicija.

Prvi i osnovni uslov za postojanje pravne države jeste podjela vlasti na: *zakonodavnu*, *izvršnu* i *sudsku*. Sljedeći uslovi postojanja pravne države jesu postojanje demokratije, javnog dijaloga, političkog pluralizma, civilnog društva, građanskih pokreta i inicijativa, javnog mnjenja i slobodnih medija itd.

Osnovni principi pravne države jesu:

- ustavnost i zakonitost
- ustavno i upravno sudstvo
- nezavisnost i slobodno vršenje sudske funkcije
- precizan sudski postupak uz poštovanje osnovnih pravnih načela, tako da se niko ne može smatrati krivim dok se ne dokaže njegova krivica
- obrazovanje zakonodavnih organa po prethodno usvojenom postupku
- sloboda udruživanja
- sloboda mišljenja.

O postojanju pravne države možemo govoriti samo ukoliko postoji ne-selektivna primjena zakona i pravnih normi, a samim tim odsustvo svih oblika diskriminacije.



Simbolika pravne države



Država je stvorena za čovjeka, a ne čovjek za državu.

Ajnštajn

Funkcionisanje savremene države

Kada govorimo o savremenoj ili modernoj državi, ona postoji u formi nacionalne države kao snažne institucije političke vlasti i mehanizma kontrole društvenih tokova, koja počiva na ustavnosti i zakonitosti, političkom pluralizmu, građanskim, društvenim odnosima i demokratiji.

Teritorijalno određenje savremene države je pravno-politički uređeno i stabilno, a nosilac suvereniteta su građani, koji imaju svoja prava i obaveze, odnosno suverenitet počiva na volji građana, principima legaliteta i legitimiteta.



Koji su to neophodni elementi da bismo mogli reći da postoji pravna država?



Jednakost pred zakonom

Konstituisanjem Ujedinjenih nacija (1946) nameću se međunarodna pravna i politička pravila ponašanja i novi organizacioni principi u odnosima među samostalnim, suverenim državama; dolazi do izražaja međuzavisnost savremenih država.

Stvaranje globalne ekonomije uticalo je na povećanje nemoći država da upravljaju ekonomskim životom, jer je sve teže kontrolisati multinacionalne kompanije, koje se prilagođavaju, premještaju poslove i investicije zavisno od aktuelnih društvenih situacija. Takođe, stvaranjem MMF-a, Svjetske banke, STO, NATO-a, OEBS-a, EU i sl. sve više se smanjuje moć



Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi



Zastava Evropske unije

nacionalnih država. Ovdje se može navesti i neophodnost zajedničke borbe za iskorjenjivanje siromaštva, borbe protiv terorizma itd.



1. Definiši razliku između pojmova *država* i *društvo*.
2. Šta je država, i koji su njeni osnovni elementi?
3. Objasni nastanak države.
4. Navedi osnovne funkcije države.
5. Na koji se način može izvršiti tipologija državne vlasti?
6. Analiziraj autokratiju kao oblik državne vlasti i uporedi je s drugim oblicima državne vlasti.
7. Na kojim principima počiva demokratska država?
8. Objasni vrste demokratije.
9. Analiziraj postdemokratiju, kao oblik moderne demokratije.
10. Šta je pravo a šta pravna norma? Iz čega se sastoji pravna norma?
11. Objasni pojam vladavine prava.
12. Na kojim principima počiva pravna država? Zašto?
13. Istraži i prokomentariši sa drugovima i drugaricama načine funkcionisanja savremene države.



Da bi se vodila zdrava i pravedna politika, nije dovoljno da poznamo ljude; potrebno je još i da ih volimo.

Arturo Graf



Ono što je ljudima potrebno nije pravedna ili čestita država, već sigurna i bezbjedna, a cilj politike je da to postigne.

Nikolo Makijaveli



Moj politički ideal je demokratija. Poštujemo svakog čovjeka kao biće i ne pravimo ni od koga idola.

Albert Ajnštajn



Politika

Termin *politika* najčešće se izvodi iz riječi *pólis* (antički grad-država, politička zajednica).

Pojam **politika** ima različita značenja, koja proizilaze upravo iz dvostranosti političkih pojava i procesa. Jedno od određenja politike jeste politika kao umješnost i vještina vladanja ljudima, tj. osvajanje i vršenje vlasti, ili kao vještina izbora sredstava i iznalaženje mogućnosti da se postignu određeni društveni ciljevi kojima se rukovodi subjekat političke aktivnosti. U užem smislu politika predstavlja vještinu vladanja.

Izučavanje politike znači traganje za odgovorom na pitanja o tome ko vlada, u čijem interesu se vrši vlast, kakvi su mehanizmi i koja su sredstva vladavine u nekom društvu. Takvo shvatanje politike usmjerava pažnju ka analizi države, političkih stranaka, političkih ustanova, političke kulture i, prije svega, analizi samog pojma vlasti.

Pojam politika se javlja s nastankom prvih oblika ljudske organizacije (rod, pleme), ali njeno pravo značenje javlja se s pojavom građanstva.

U antičkom periodu imamo naglašeno jedinstvo etike i politike. Ono što je etika značila za pojedinca, to je politika značila za zajednicu. Aristotel smatra da je čovjek po prirodi državotvorno biće (grč. *zoon politikon*), a država nastaje po prirodi i važnija je od pojedinca.

U srednjem vijeku dominacija ideja o dvostrukoj pripadnosti čovjeka (crkvi i državi) uslovlila je i razvoj politike kao vladavine isključivo pojedinca, koji je bio podređen vrhovnoj vlasti crkve.

U novom vijeku politika postaje vještina (virtus) vladanja uz pomoć države, a ukida se načelo prema kojemu se politika mora voditi etičkim sredstvima. Tomas Hobs politiku je shvatao kao proizvedenu volju vladara, kojoj ne treba opravdanje božjom voljom.

Nikolo Makijaveli vjeruje da su ljudska bića po prirodi sebična, iskvarena, kukavička, bezvjerna i sklona nasilju i da su obmana i prinuda neophodni kako bi se držala pod kontrolom nesavršena ljudska priroda, koja je prijetnja građanskom poretku. Po njegovom mišljenju politički subjekt ne bira metode i sredstva kako bi ostvario politički cilj. Njegovo mišljenje, odnosno sentencu *Cilj opravdava sredstvo*, možemo posebno da primijetimo u politici mnogih totalitarnih režima.



Istraži i analiziraj politiku nacističke Njemačke u vrijeme Adolfa Hitlera.

S razvojem građanskog društva politika postaje složenija djelatnost, ne samo vođenja državnih poslova već i predstavljanja interesa u medijima, rasprave i komunikacije. Javnost postaje novo obilježje političkog života.

Vrhunac pronalazimo u razvoju političkih stranaka i pluralističkom konceptu politike u XIX i XX vijeku.

U zavisnosti od subjekta političkog odlučivanja, ciljeva politike i sredstava kojima se služi, razlikujemo:

- politiku prosperiteta
- konzervativnu politiku
- politiku *status quo*.

Latinski pojam *status quo* označava postojeće stanje neke stvari, pa samim tim suština politike *status quo* jeste težnja da se postojeće stanje u određenoj državi održi.

Pojam ideologije

Pojam **ideologija** (prema francuskoj riječi *idéologie*) prvi put je upotrijebio francuski filozof Antoin Desti de Trasi u XVIII vijeku, a označavao je nauku o idejama, koja obuhvata otkriće svih ideja, a ne samo političkih.

U pozitivističkim i funkcionalističkim sociološkim teorijama ideologije se tumače kao oblik identifikacije društvenih grupa sa svojim legitimnim interesima, koje mogu plasirati u političkoj areni i tako učestvovati u društvenim promjenama. Za Emila Dirckema ideologija je kolektivna svijest, sistem uvjerenja koji ujedinjuje ljude. Međutim, sociolog Talkot Parson smatra da ona nije samo skup ideja o kojima se razmišlja, već ona posjeduje i normativni element, kao sistem poželjnih ponašanja, pa se na taj način omogućava i društvena kontrola.

Kako ideološka svijest može nastati samo u klasnom društvu, jer je klasno uslovljena svijest i svaka društvena klasa može postati svjesna svog položaja u društvenoj strukturi, razmatranje pojma ideologije nesumnjivo je zauzimalo značajno mjesto u marksističkim teorijama.

Karl Marks ideologiju shvata kao misli vladajuće klase, vladajuće misli u toj epohi, pa samim tim ona predstavlja lažan ili iskrivljen pogled na svijet, otuđenu svijest koja će nestati prevazilaženjem klasnog društva. Suprotno od Karla Marksa, Vladimir Iljič Lenjin ideologiju objašnjava kao sistem ideja radničke klase koji poboljšava njen položaj u politici i društvu.



Vrste ideologija



Misli vladajuće klase u svakoj epohi su vladajuće misli, tj. klasa koja je vladajuća materijalna sila društva istovremeno je njegova vladajuća duhovna sila.

K. Marks i F. Engels



Ideologija je sistem ideja, vjerovanja i vrijednosti kojima se izražavaju osnovni interesi jedne grupe, tako da se ti interesi manje ili više svjesno prikazuju kao interesi većine u društvu, da bi tako racionalizovani bili lakše nametnuti drugim grupama kao njihovi vlastiti interesi i kao njihovi vlastiti sistemi vrijednosti i akcije.

Ilija Vujačić

Antonio Gramši, italijanski marksista, pojam ideologije razmatra u okviru svoje teorije hegemonije. Po njegovom shvatanju *ideologija* predstavlja pogled na svijet koji se izražava u umjetnosti, u pravu, u svim individualnim i kolektivnim manifestacijama života.

Ideologija se shvata kao vodič za političku i društvenu akciju. Ona se ne ograničava na opis postojeće stvarnosti, već uključuje i viziju poželjne budućnosti. Opisujući postojeće stanje, ona u prvi plan ističe svoj saznavni karakter, i zato se često kaže da predstavlja pogled na svijet i pomaže jačanju grupne svijesti, a time i unutrašnjoj koheziji grupe. Upravo se u navedenom ogleda suština njene integrativne funkcije.

Glavne funkcije ideologije su:

- *podsticajna*, podstiče na vršenje političke aktivnosti radi realizacije političkih ciljeva koje proklamuje data ideologija;
- *homogenizirajuća*, teži jedinstvu onih koji dijele istu ideologiju;
- *objašnjavajuća*, jer pruža pogled na svijet, objašnjava probleme i daje smjernice za aktivnosti;
- *opravdavajuća*, opravdava ono što je učinjeno za projektovane ciljeve.

Takođe, može se govoriti i o *pozitivnoj funkciji* – kada je ideologija pokretač društvenog napretka, ali i o *negativnoj funkciji* – kada ispoljava retrogradno djelovanje.

Komunizam predstavlja krajnje lijevu poziciju, *socijalizam* umjereno lijevu, *liberalizam* centralnu, *konzervativizam* umjereno desnu, a *fašizam* krajnje desnu poziciju.

Klasifikacija ideologija; ideologije u istorijskom kontekstu

Postoje različiti načini na koje je moguće klasifikovati ideologiju.

Karl Manhajm klasifikuje ideologije na:

- *totalne* – koje teže davanju odgovora na sva pitanja koja se tiču društva i koje su zvanične u jednom društvu;
- *partikularne* – koje teže rješavanju određenog društvenog problema ili su usmjerene ka određenoj grupi kojoj se obraćaju i koja treba da bude nosilac ideološke aktivnosti.

Prema sadržaju, ideologije mogu biti:

- a) *reakcijske* – propagiraju represiju, diskriminaciju, neslobodu;
- b) *konzervativne* – propagiraju zadržavanje postojećeg stanja u društvu (*status quo*);
- c) *progresivne (liberalne)* – propagiraju značaj društvenih promjena i inovacija, slobode, jednakosti i prevazilaženje tradicionalnih elemenata;
- d) *radikalne* – ističu značaj korjenitih promjena društva.

Najčešće je korišćen model koji političke ideologije razvrstava na lijevo-desno.



Porijeklo termina *ljeвица* i *desnica* datira od Francuske revolucije i rasporeda sjedjenja koje su usvojile različite grupe na prvom zasjedanju staleža 1789. god. Aristokrate, koje su podržavale kralja, sjedjele su sa njegove desne strane, dok su radikali, članovi trećeg staleža, sjedjeli sa njegove lijeve strane. Uskoro je termin *desnica* shvaćen u značenju reakcionarnog ili monarhističkog, a termin *ljeвица* je podrazumijevao revolucionarne ili egalitarne pobornike.

Konzervativizam je ideologija koja se pojavila krajem 18. vijeka kao reakcija na promjene koje je donijela Francuska revolucija, smatrajući da je rušenje tradicionalnih autoriteta, crkve i krune, dovelo do moralne izopačenosti. Na prvom mjestu ističe se značaj tradicije, jer ona garantuje stabilnost poretka, što ljudima daje osjećaj sigurnosti. Ako se odbaci prošlost, gubi se kompas i više se ne zna pravac kretanja. Nema povjerenja ni u ljudski razum ni u ljudsku prirodu. Prema njihovom mišljenju, čovjek je sebičan, pohlepan i vlastoljubiv. Zato je potrebna jaka država sa strogim zakonima i kaznama da bi se obezbijedila sigurnost. Najviši položaji u državi pripadaju najtalentovanim pojedincima, odnosno eliti.

To znači da su nejednakost i hijerarhija nužni i prirodni odnosi među ljudima. Osnovne ideje konzervativne ideologije jesu: nejednakost, hijerarhija, tradicija, autoritet, stabilnost, disciplina. Konzervativizam se u današnje vrijeme ispoljava u obliku formule „slobodna ekonomija + jaka država“.

Kapitalizam, kao oblik ekonomske djelatnosti, nastaje u 18. vijeku usponom industrijalizacije. Zasnovan je na privatnom vlasništvu, profitu, tržištu, a prati ga ideologija socijalne pravde i individualnih prava. Sociolog Maks Veber, analizirajući društvene odnose u kapitalizmu, navodi da je podređenost radnika, koji nemaju kontrolu nad sredstvima za proizvodnju, nužna kada se govori o profitu, dok je učenje Karla Marksa zasnovano na antagonizmu dviju suprotstavljenih klasa – klase vlasnika sredstava za proizvodnju i radnika. Iz njegovog učenja nastaje nova ideologija – *socijalizam*.

Socijalizam je ideologija čije korijene nalazimo u učenju Karla Marksa. Akcenat je na revoluciji kao korjenitoj promjeni kako bi se ostvarila načela socijalne jednakosti zasnovana na zajedničkoj svojini. Socijalisti smatraju da se ljudski odnosi grade na saradnji, a društvena jednakost proističe iz stava da svi ljudi imaju iste potrebe. Bez ekonomske jednakosti nema stvarne društvene jednakosti, a ona se postiže ukidanjem privatne svojine, čime se ostvaruje i krajnji cilj socijalizma – ukidanje svih klasa, odnosno klasnih suprotnosti.



Simboli socijalizma



Parole koje su označile Francusku buržoasku revoluciju, i postale simbol liberalne ideologije (sloboda, jednakost, bratstvo).



Neoliberalizam

Liberalizam je kao termin prvi put upotrijebljen 1812. godine. Osnivačem liberalizma smatra se Džon Lok, sa svojom teorijom društvenog ugovora u kojoj su prirodna prava čovjeka pravo na život, slobodu i imovinu. Liberalizam je u posljednja dva vijeka dominantna ideologija u razvijenom dijelu svijeta. Najviša vrijednost liberalizma jeste sloboda ljudi da ostvaruju svoje interese, pri čemu je sloboda svakog čovjeka ograničena jedino slobodom drugog čovjeka. U političkom smislu se zalažu za ustavnost, toleranciju, slobodne izbore i za podjelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku kako bi se spriječilo *kvarenje vlasti* i ograničila apsolutna vlast. U razvoju liberalne ideologije mogu se razlikovati tri faze: klasični liberalizam; liberalizam u periodu od kraja 19. vijeka do kraja Drugog svjetskog rata i neoliberalizam. Za razliku od klasičnog liberalizma koji je propagirao nezavisnost privrede od države i slobodno tržište, neoliberalizam smatra neophodnim aktivnu ulogu države u organizovanju tržišne ekonomije.

Fridrih fon Hajek, zastupnik *neoliberalizma*, smatra da se cjelokupna realnost posmatra kroz prizmu ekonomskog mišljenja, odnosno, ekonomske konkurencije. Za ekonomskog teoretičara Džona Majnarda Kejnza održavanje tržišta, finansijski rast i stabilnost jeste osnovni društveni cilj. Ekonomska ideologija postepeno ispunjava sve društvene sfere. Neoliberalizam je od samog nastanka imao međunarodni karakter. Od sedamdesetih godina prošlog vijeka postepeno se oblikuje u centralni model globalne ekonomske politike.

Jedno od najsveobuhvatnijih određenja neoliberalizma daje Džordž Šilaba: „Neoliberalizam u suštini predstavlja proširenje tržišne dominacije na sve sfere društvenog života koje podstiče i sprovodi država. U ekonomskoj politici to označava deregulaciju i privatizaciju. U kulturi to označava nesputani marketing i komodifikaciju svakodnevnog života, uključujući i intimnu sferu.“

Šta znači neoliberalizam u različitim društvenim sferama? U pravu, neoliberalizam se ogleda kroz suverenitet potrošača, nediskriminaciju i restriktivnu koncepciju javnog interesa. U obrazovanju, javno finansiranje obrazovanja zamjenjuje se privatnim finansiranjem škola, univerziteta. U civilnom društvu imamo privatnu kontrolu nad medijima i privatno finansiranje političkih partija. U međunarodnim odnosima, to znači 'slobodno tržište', ali i ograničavanje prava država da zaštite prava svojih radnika od moćnih korporacija.

Suština neoliberalne ideologije ogleda se u nesmetanom poslovanju i sticanju profita, što dovodi do novih investicija, stvaranja i otvaranja novih radnih mjesta, te u krajnjoj instanci prosperiteta za sve.



Pobjedu zapadne liberalno-demokratske ideologije nad nedemokratskim ideologijama (fašizmom, nacizmom i komunizmom) američki politikolog Frensis Fukijama naziva *krajem istorije*, čime se završava sukob velikih ideologija.

Međutim, ova ishitrena teza Frensis Fukijame o jednom modelu organizacije izazvala je brojne kritike, posebno Semjuela Hantingtona, koji iznosi mnogo pesimističniji pogled u djelu *Sukob civilizacija*, objašnjavajući da „u sve globalizovanijem svijetu – karakterisanom istorijski izuzetnim stepenom civilizacijskog, društvenog i drugog načina međuzavisnosti i široko rasprostranjene svijesti – postoji pogoršanje civilizacijske, društvene i etničke samosvijesti“.

Porast vjerskog fundamentalizma, rast globalne nejednakosti, jaz između bogatih i siromašnih, stvaranje pogodnog tla za područja jeftine radne snage, otvaraju brojna sociološka pitanja.



Istraži i analiziraj feminizam i ekologizam kao ideologije.



Simbolika ekologizma

Političke partije

Termin partija potiče od latinske riječi *pars, partis*, što znači *dio, parče*.

Svaka **politička partija** ima tri osnovna elementa:

- *Statut* je interni pravni akt unutar političke partije kojim se uređuju osnovni programski ciljevi partije, unutrašnja organizacija, način prijema i isključenja članova partije, prava i obaveze članova partije, način obezbjeđenja afirmativne akcije radi ostvarenja



Država koja nastaje na kraju istorije liberalna je u onoj mjeri u kojoj prepoznaje i kroz sistem prava štiti univerzalna čovjekova prava na slobodu, a demokratska u onoj mjeri u kojoj postoji samo uz pristanak onih kojima se upravlja.

Frensis Fukijama



Političke partije su trajne organizacije koje se inspirišu određenom ideologijom, formirane sa ciljem da (samostalno ili u koaliciji) osvoje ili zadrže vlast u društvu u interesu određene klase.

Vladimir Goati



Slobodni i fer izbori su osnova demokratije



Partijska organizacija

ravnopravnosti polova u postupku izbora organa, odgovornost za materijalno i finansijsko poslovanje partije, način ostvarivanja javnosti rada partije itd.

- *Politički program* sadrži opis političkih ciljeva, vrijednosti i načela za koje se partija zalaže.
- *Ideologija* jeste skup ideja, ciljeva, kojima partija teži.

U zavisnosti od ideologije i sredstava kojim želi da je ostvari, politička partija može biti: revolucionarna, prosperitetna, reformatorska, konzervativna ili partija *status quo* politike.

Prema veličini, razlikujemo male i velike (masovne) partije, ili kadrovske i masovne. Prema unutrašnjim odnosima i stepenu komunikacije članstva i rukovodstva, partije se mogu podijeliti na centralizovane i decentralizovane.

Među mnogobrojnim funkcijama političke partije, četiri osnovne funkcije su:

- selekcija i agregacija interesa;
- organizovanje vlasti;
- usmjeravanje aktivnosti državnih organa;
- izbor nosilaca najvažnijih položaja u političkom sistemu.



Da li su nam političke partije potrebne? Zašto?

Partije su neophodne upravo da bi na osnovu neograničeno mnogo ideja, ciljeva i vrijednosti, koje zastupaju građani, formulisale razuman broj političkih programa o kojima se odlučuje na izborima.

Bazična tipologija političkih partija jeste tipologija Morisa Diveržea, podjela na: *kadrovske* (male) i *masovne* (velike) *partije*. S vremenom je ova tipologija nadograđivana, pa danas možemo razlikovati četiri osnovna tipa:

- *Kadrovske partije* – nastale krajem 18. i početkom 19. vijeka. Sastoje se od malog broja članova koji se aktiviraju samo u vrijeme izbora. Malobrojno članstvo rezultat je visokih cenzusa (imovinskih, obrazovnih, polnih) koji bitno ograničavaju broj nosilaca biračkog prava.
- *Masovne partije* su partije koje se oslanjaju dominantno na masovnost članstva.
- *Sveobuhvatne partije* (*catch-all party*) funkcionišu kao „izborna mašinerija“ u kojoj dominira partijsko rukovodstvo. Članovi partije su prilično marginalizovani, unutarpartijske demokratije nema.
- *Kartelske partije* nastaju transformacijom sveobuhvatnih partija sedamdesetih godina prošlog vijeka. Njih čine profesionalni političari, koji za svoje kampanje angažuju profesionalce radi organizacije masovnih kampanja koje garantuju izborni uspjeh.

Prema ideološkom usmjerenju političke partije mogu biti *ljevičarske*, *desničarske* i *partije centra*. Prema vrsti cilja koji politička partija ima, razlikujemo *interesne* i *ideološke*. Prema unutrašnjim odnosima i stepenu komunikacije članstva i rukovodstva, partije se mogu podijeliti na *centralizovane* i *decentralizovane*.

U odnosu na broj partija unutar nekog društva razlikujemo: jednopartijske, dvopartijske i višepartijske sisteme. Višepartijski sistem jeste osnov za razvoj demokratskog društva.



U Crnoj Gori političke partije nastaju 1905. godine. Najprije je osnovan Klub narodne stranke, čije su se pristalice nazivale 'klubaši', a osnovna ideja partije bila je borba protiv samovolje knjaza Nikole Petrovića. Kao protivteža 'klubašima' formirana je i Prava narodna stranka, čije su se pristalice nazivale 'pravaši'.

Kada je riječ o finansiranju političkih partija, prema *Zakonu o finansiranju političkih subjekata i izbornih kampanja u Crnoj Gori* sredstva za redovan rad i izbornu kampanju mogu se sticati iz javnih i privatnih izvora. Kontrolu finansiranja političkih subjekata i izbornih kampanja vrši Agencija za sprečavanje korupcije. Javni izvori finansiranja su sredstva koja se izdvajaju iz budžeta Crne Gore i budžeta lokalne samouprave, a privatni izvori su: članarine, prilozi, legati i zaduživanje kod banaka i drugih finansijskih institucija.



Analiziraj dobre i loše strane djelovanja političkih partija i značaj opozicije u višepartijskom sistemu i izloži svoja zapažanja.

Građansko i civilno društvo

Na samom početku neophodno je napraviti razliku između pojmova **građansko i civilno društvo**. Pojam *građansko društvo* je širi pojam. Javlja se u 17. vijeku uporedo s nastojanjima da se napravi razlika između države i društva. Osnovna pretpostavka demokratskog društva jeste građansko društvo, odnosno ujedinjeni građani sa svim svojim ljudskim pravima, koji uz poštovanje uspostavljenih pravila ponašanja i djelovanja ravnopravno učestvuju u političkom životu.

S razvojem modernog građanskog društva, krajem 20. vijeka, javlja se potreba za aktivnijim političkim djelovanjem građana i građanskim inicijativama, a samim tim nastaje i uži pojam građanskog društva, *civilno društvo*. Ono obuhvata civilno djelovanje, odnosno društveno i političko djelovanje pojedinaca, grupa, udruženja i organizacija radi uticaja

Volim da mislim o civilnom društvu kao sigurnom uporištu ustava slobode, uključujući i njegove ekonomske sastojke. Oba su potrebna, i civilno društvo i država, ali svako od njih ima sopstvenu autonomnu realnost.



Ralf Darendorf

na vlast, njenog kontrolisanja i učestvovanja u rješavanju eventualnih društvenih problema.

Civilno društvo je istorijski izgrađeni oblik javnog života, koji uključuje ekonomiju, interesne društvene grupe i institucije koje su odgovorne za administriranje civilnih zakona, pa se samim tim može istaći da civilno društvo istovremeno zahtijeva i obezbjeđuje preduslove za institucionalno odvajanje suverene i apsolutne države.


Najznačajnija karakteristika civilnog društva jeste pluralizam interesa njegovih građana, koji se organizuju i djeluju kroz različite vrste organizacija, institucija i ustanova. Na taj način stvaraju mrežu društvenih veza koje grade društveni (socijalni) pluralizam i civilno društvo.

Civilno društvo ima tri osnovna nivoa: građanin, udruženja građana i građanske ustanove. Osnova koncepta civilnog društva jeste slobodan čovjek, građanin sa svojim izvornim i autonomnim ljudskim pravima, pa se veliki značaj civilnog sektora upravo ogleda u zaštiti građana i njihovih prava i sloboda. U civilni sektor možemo svrstati: *sindikate, lobističke grupe, nevladine organizacije i medije.*

Sindikati su formalne, interesne, društvene grupe zaposlenih u koje se oni dobrovoljno udružuju radi zastupanja, predstavljanja, unapređenja i zaštite svojih profesionalnih, radnih, ekonomskih socijalnih, kulturnih i drugih pojedinačnih i kolektivnih interesa. Ovo je važan segment civilnog društva koji zastupa interese zaposlenih, predstavlja partnera poslodavcima u ugovornim odnosima u sferi rada i ima značajnu ulogu u uspostavljanju socijalnog dijaloga. Osnovna uloga sindikata je da, koliko god je to moguće, uskladi interese dviju grupa – poslodavca i radnika. Sindikati se mogu udruživati i formirati savez sindikata kako bi na lakši način komunicirali sa svim relevantnim institucijama.

Lobističke grupe ili *lobisti* mogu zastupati interese pojedinaca ili organizacija da utiču na donosiocje odluka da podrže određena normativna rješenja u interesu naručilaca lobiranja, koje je u javnom interesu. Lobiranje je legitimna i zakonom definisana aktivnost i važan je dio demokratskih procesa.

Lobiranje u Crnoj Gori uređeno je Zakonom o lobiranju, čije sprovođenje prati Agencija za sprečavanje korupcije.



U čemu se ogleda moć medija danas?
Kakva je njihova uloga i značaj?

Mediji imaju značajnu ulogu u promovisanju različitih interesa. Osnovni zadatak im je da blagovremeno i objektivno prenose informaciju građanima i na taj način formiraju, uobličavaju i usmjeravaju javnost.



Lobiranje, značajan segment civilnog sektora



Mediji, značajan segment civilnog sektora



Navedi primjere NVO. Kakva je njihova djelatnost?
Koliki je njihov značaj u savremenom društvu?

Nevladine organizacije su dobrovoljne neprofitne formalne organizacije koje se osnivaju radi ostvarivanja određenih zajedničkih ili opštih ciljeva i interesa. Imaju veoma bitnu ulogu u razvoju demokratskog društva, jer obezbjeđuju važan glas civilnog sektora, što ima za rezultat donošenje boljih i legitimnijih odluka. Postojanje jakog nevladinog sektora je jedna od ključnih vrijednosti civilnog društva.



Istraži djelatnosti NVO sektora u Crnoj Gori i prezentuj ih u odjeljenju.



Različita obilježja dominantnih područja interesovanja NVO.



1. Kako možemo definisati pojam *politika*?
2. Kako se razvijao pojam politike kroz istoriju?
3. Koja je uloga politike?
4. Šta je ideologija?
5. Analiziraj teorijska razmatranja ideologije (pozitivizam, funkcionalizam i marksizam).
6. Navedi i objasni tipologiju ideologije.
7. Objasni osnovne karakteristike konzervativizma, kapitalizma, socijalizma i liberalizma.
8. Uporedi liberalni i neoliberalni koncept.
9. Šta su političke partije, i kakav je njihov značaj?
10. Objasni osnovne elemente političke partije.
11. Objasni funkcije političke partije.
12. Nabroj i objasni tipologiju političkih partija.
13. Šta obuhvata civilni sektor, i koji je njegov značaj za savremeno demokratsko društvo?
14. Objasni ulogu i značaj sindikata.
15. Šta znači lobiranje? Objasni njegov značaj.
16. Analiziraj ulogu i značaj medija danas.
17. Prokomentariši ulogu i značaj NVO pa prezentuj u učionici.

Naučili smo, ili je trebalo da naučimo, mnogo toga tokom posljednjih deset ili dvadeset godina dvadesetog vijeka o tome šta pristojno društvo čini mogućim. Dobro društvo, lokalno, nacionalno ili globalno, jeste ono društvo koje balansira državu i vladu, civilno društvo i tržišnu ekonomiju. Mogu da postoje, a stvarno i postoje, patologije na spojevima ovih elemenata. Društvo u kojem je država suviše jaka postaje represivno. Ali tamo gdje je ona isuviše slaba, društvu nedostaju mehanizmi, uključujući i one koji su nužni za stabilan ekonomski razvoj. Tamo gdje je civilno društvo neadekvatno razvijeno, ne može biti ni dobre uprave ni stabilnog ekonomskog razvoja. A ipak, tamo gdje je civilno društvo isuviše jako, društvo u cjelini zapada u etničke podjele i identitetske konflikte. Isto je i s ekonomijom. Pristojno društvo ne može biti ono u kojem se tržište upliće u sve, a sve vrijednosti su komercijalizovane. Pa ipak, bez prostora za tržište, sloboda i prosperitet su ugroženi.

Entoni Gidens



DRUŠTVENA MOĆ I SVOJINA



Moć je univerzalni fenomen, mijenjaju se samo njeni oblici i sredstva.

Maks Veber



Želja za moći je bezgranična.

Meša Selimović



Ni najjači nije dovoljno jak ako svoju snagu ne pretvori u pravo, a poslušnost u dužnost.

Žan Žak Ruso



Moć ima onaj koji je u stanju da realizuje svoju volju iako mu drugi pružaju otpor.

Rajt Mils

Društvena moć

Društvena moć je jedna od najznačajnijih pojava u društvu.



Navedi neke primjere koji opisuju moć.

Da li svaki čovjek želi moć? Zašto?

Koji bi se razlozi mogli navesti da potvrde da je moć najznačajnija pojava u društvu?

Kako bi se što preciznije objasnio pojam moći, Maks Veber uvodi pojam *vlast*, koji je *precizniji i može značiti samo šansu da se izazove poslušnost prema nekom naređenju*. Moć se zasniva na nametanju volje, a vlast podrazumijeva prihvatanje i izvršavanje zapovijesti ili naredbi. Vlast je legalizovana moć.

Svaka društvena moć je organizovana moć, bilo da je u rukama pojedinca ili grupe.

Ipak, radi potpunijeg shvatanja pojma, sociolog Slobodan Vukićević navodi da moramo imati u vidu sljedeće elemente: *sredstva kojima se vrši uticaj, način uticaja, sposobnost da se provede vlastita volja uprkos otporu druge strane i društveni položaj pojedinaca i društvenih grupa*.

Izvori i oblici društvene moći

Kroz istorijski razvitak ljudskog društva razlikovali su se i razvijali i izvori društvene moći. U starom vijeku izvor moći je bila ratnička privreda i ropstvo, u feudalizmu to je zemljišni posjed (feud), dok u kapitalizmu izvor moći postaje novac, roba, privatno vlasništvo u industriji, ali i organizacija i politika. U modernom društvu izvori moći su brojni: novac, znanje, informacije, mediji, tržište, upravljanje, politika i slično.



O teorijama moći možeš pogledati izlaganje prof. Slobodana Antonića na linku https://www.youtube.com/watch?v=br0_aill4Ko

U idealnotipskom smislu značajno je razlikovati dva tipa društvene moći:

- *antagonistički tip društvene moći* – kada povećanje moći jednih subjekata obavezno znači smanjenje moći drugih subjekata;

- *asocijativni tip društvene moći* – kada povećanje moći jednog subjekta proizvodi i povećanje moći drugih subjekata i moći društva u cjelini (npr. povećanje moći države kao institucije koja služi građanima, znači povećanje moći samih građana).

U zavisnosti od izvora moći razlikujemo:

- *prirodnu moć* – proizilazi iz fizičke snage;
- *ekonomsku moć* – proizilazi iz posjedovanja materijalnih i duhovnih dobara, svojine;
- *statusnu moć* – proizilazi iz društvenog položaja koji pojedinac ili grupa imaju na društvenoj hijerarhijskoj ljestvici;
- *funkcionalnu moć* – proizilazi iz društvene uloge, odnosno njenog značaja u društvu;
- *manipulativnu moć* – proizilazi iz pozicije kontrole sredstava masovne komunikacije, preko kojih se kreira i usmjerava javno mnjenje;
- *moć znanja i posjedovanja informacija* – proizilazi iz znanja, koje je, posebno danas, osnov društvenog razvitka.

Nosioци moći svoju moć mogu da zasnivaju na više izvora moći, koji mogu biti realni i iracionalni. Ukoliko je riječ o iracionalnim izvorima moći, onda je takva moć često skrivena i nepredvidiva. Nelegitimna moć je ona moć koja nije zasnovana na etičkoj opravdanosti, na usvojenim pravilima, već se nameće na osnovu sredstava prinude, manipulacije i slično.

Pojam svojine

Svojina je univerzalna pojava koja je prisutna u svakom društvu i vrši presudan uticaj na cjelokupnu društvenu strukturu, društveni položaj pojedinca u društvu, odnose na relaciji pojedinac – pojedinac, pojedinac – društvo.

Slobodan Vukićević

Svojina je:

- *istorijska kategorija*, jer je prisutna u svim epohama istorijskog razvoja društva i uvijek je direktno ili indirektno određivala karakter osnovnih društvenih odnosa;
- *ekonomska kategorija*, jer predstavlja sredstvo posjedovanja ili raspolaganja na osnovu kojeg se putem rada stvara novo dobro, profit;
- *politička kategorija*, jer je sadržaj, obim i karakter svojinskih odnosa uvijek zavisio od volje političkog subjekta;
- *pravna kategorija*, jer je pravo svojine jedno od osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Svojinski odnos je sastavni dio društvenog odnosa i osnovni uzrok nejednakosti ljudi, jer se kroz njega manifestuje nejednaka mogućnost pojedinaca da prisvajaju materijalna i duhovna dobra.

Osnovni elementi svojinskog odnosa su: *predmet svojine, subjekt svojine i pravni sistem svojine.*

Moć podrazumijeva izgled jednog čovjeka ili više ljudi da sprovedu sopstvenu volju u nekom zajedničkom djelovanju, čak i uprkos otporu drugih koji u tom djelovanju učestvuju.



Maks Veber

Čovjek želi moć. Zato što živi, što se kreće, što se sudara sa ljudima. A želi da nešto ostavi iza sebe, da nešto stvori, da ne bi samo bitisao, kao drvo...



Meša Selimović



Svojina



Privatno je vlasništvo nepovredivo, osim u slučaju na temelju zakona utvrđene javne potrebe i uz pravednu naknadu.

Francuska deklaracija o pravima čovjeka iz 1789. god., čl. 17



Svako ima pravo da posjeduje imovinu, sâm kao i u zajednici s drugima. Niko ne smije biti samovoljno lišen imovine.

Opšta deklaracija o pravima čovjeka iz 1948. god. čl. 17

Predmet svojine (imovina) jeste dobro kojim pojedinac ili grupa raspolažu. Obuhvata sredstva za proizvodnju i predmete za ličnu potrošnju.

Subjekt svojine je fizičko ili pravno lice koje se javlja kao nosilac svojinskog odnosa. Zavisno od toga ko je subjekt svojine, razlikujemo: privatnu, grupnu, državnu ili javnu, društvenu i mješovitu svojinu.

Pravni sistem svojine jeste sistem kojim se regulišu odnosi prisvajanja, posjedovanja.

Za kvalitetnu sociološku analizu određenog društva neophodno je prvo utvrditi koji je dominantni oblik svojine, jer on utiče na sve odnose u datom društvu.

Na primjer, u robovlasničkom društvu dominantni oblik svojine je privatna svojina (robovi i zemlja), koja je ujedno i izvor moći.

Neophodno je napraviti razliku između svojine i vlasništva, jer je vlasništvo uspostavljeni odnos posjedovanja, neposjedovanja ili neraspolaganja prava na sadržaj svojine.

U savremenom društvu možemo da govorimo o svojinskom pluralizmu, odnosno o kombinaciji više oblika svojine, i o regulaciji odnosa između vlasništva i upravljanja imovinom, gdje se upravljanje povjerava stručnjacima – menadžerima.



1. Objasni pojam društvene moći.
2. Analiziraj odnos pojmova *moć* i *vlast*.
3. Koji su osnovni elementi društvene moći?
4. Objasni značenje antagonističkog i asocijativnog tipa moći.
5. Analiziraj izvore moći i oblik moći koji iz njih proizilazi.
6. Zašto je proučavanje svojine važno za sociološke analize?
7. Šta je svojinski odnos, i koji su njegovi elementi?
8. Analiziraj odnos društvene moći i svojine.
9. Objasni pojam *vlasništvo*.
10. Šta označava pojam *svojinski pluralizam*?

DRUŠTVENA NEJEDNAKOST

Pojam i uzroci društvene nejednakosti

Različiti oblici društvenih nejednakosti postoje u svim društvima, naročito u pogledu bogatstva, moći, uticaja ili ugleda, pa je podjela društva sastavni dio života i funkcionisanja društva.

Postoje stanovišta prema kojima je društvena nejednakost biološki utemeljena kao: prirodna, starosna, rasna, rodna. Na primjer, Platon u svom djelu *Država* ukazuje na prirodne nejednakosti ljudi, smatrajući da uređena država mora počivati na podjeli rada prema prirodnim sposobnostima ljudi, pri čemu svako radi ono za šta je sposoban.

Međutim, prirodne nejednakosti dobijaju karakter društvenih nejednakosti, jer su društveno stvorene, pretpostavljaju povlastice koje ljudi imaju u odnosu na druge i teško da možemo pronaći društvo u kome svi pojedinci istih sposobnosti imaju jednak društveni položaj i jednake šanse.



Da li se susrijećeš s nekim oblicima nejednakosti u svakodnevnom životu? Koje su to nejednakosti?



Beskućništvo

Svi oblici društvenih nejednakosti mogu se grupisati u tri oblasti:

- *ekonomska oblast* – nejednakosti u distribuciji društvenih dobara
- *politička oblast* – nejednakosti zasnovane na monopolu političke moći (vlast)
- *kulturološka oblast* – kulturološke nejednakosti su brojne, od obrazovanja, morala, religije, tradicije, običaja do pogleda na svijet.



Na linku <https://www.youtube.com/watch?v=f0Qp66655qY> mogu se pogledati rezultati istraživanja koje je sprovedla Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava u Crnoj Gori 2019. godine.

Crna Gora je sa vrijednošću indeksa rodne ravnopravnosti od 55 ostvarila niži rezultat od prosjeka Evropske unije, gdje vrijednost indeksa iznosi 67,4 (od ukupno 100 poena). Na vrhu ljestvice nalaze se Švedska, Danska, Francuska, Finska i Velika Britanija, dok se četiri zemlje članice EU nalaze ispod Crne Gore.

Jednaki se s jednakima najlakše udružuju.



Ciceron

Nejednakosti su društveno uslovljene razlike između pojedinaca i društvenih skupina u pogledu distribucije, materijalnog bogatstva, političke moći (vlasti) i ugleda (prestiža).



Milan Tripković

Izvor društvenih nejednakosti leži u nejednakosti u raspolaganju materijalnim i drugim društvenim dobrima, odnosno u njihovom korišćenju.



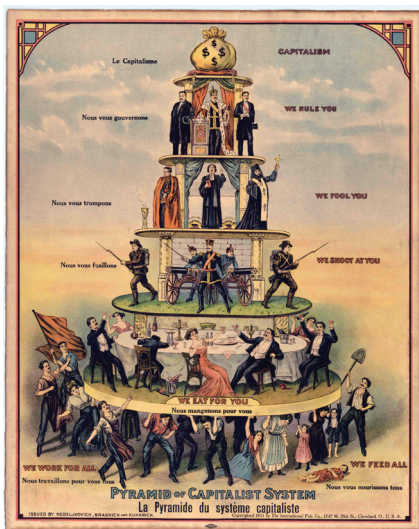
Mihajlo Popović



Društvena nejednakost



Rodna ravnopravnost



Piramida u kapitalističkom sistemu

Poseban oblik nejednakosti jeste rodna nejednakost kao izraz nejednakih pozicija muškaraca i žena u pogledu moći, prestiža i bogatstva, što je uslovlila dominantna podjela rada između polova. Funkcionalisti rodnu nejednakost i prirodnu podjelu rada pokušavaju prikazati kao osnovu za stabilnost društva.

U savremenim uslovima pojam nejednakosti počinje polako da se mijenja, promjene pronalazimo i u položaju žena, etničkih manjina itd., ali je taj proces dosta spor.



Istraži mogućnosti ukidanja društvenih nejednakosti.

Ipak, proces globalizacije i tehnološki razvoj društva sa sobom nose nove oblike nejednakosti, prevashodno ekonomskog tipa, gdje imamo veliku koncentraciju bogatstva u malom broju zemalja, dok u zemljama u razvoju veliki broj ljudi živi na granicama apsolutnog siromaštva ili ispod njih.

Kao ekstremni oblik nejednakosti sociolozi navode ropstvo.

Društvena stratifikacija

Kada govorimo o postojanju nejednakosti između društvenih grupa, njihovom hijerarhijskom rangiranju, onda se takva nejednakost naziva **društvena stratifikacija**.

Funkcionalistička teorija: Talkot Parsons i Vilbert Mur objašnjavaju društvenu stratifikaciju kao integrativni faktor neophodan za stabilno društvo. Po njihovom shvatanju potpuno je prirodno da najsposobniji pripadnici društva obavljaju najvažnije funkcije u društvu.

Marksistička teorija: Karl Marks stratifikaciju objašnjava kao dezintegrativni faktor. Podjela društva na klase (kapitalisti i radnici) u kojoj radnici nemaju kontrolu nad svojim radom, omogućava kapitalistima ostvarivanje profita na račun proizvoda rada radnika. Maks Veber dopunjuje teoriju Karl Marksa uključujući u izvore nejednakosti, sem ekonomske i socijalne, i političku sferu, ukazujući da nejednakost proizilazi iz onih elemenata društvenog života koji se ne odnose na vlasništvo.

Ekonomske razlike potiču ne samo iz odnosa prema imovini, nego i iz stepena posjedovanja stručnog znanja, tipa radnih mjesta itd.

Često se s pojmom društvenih nejednakosti dovodi u vezu i pojam *marginalizacija*, koji znači umanjivanje vrijednosti nekoga ili nečega; davanje nekome ili čemu nebitnih, nevažnih svojstava; poklanjanje nekome ili nečemu manje pažnje, tretirajući ga kao sporednu ličnost, odnosno stvar.

Marginalizovane grupe imaju otežan ili onemogućen pristup dobrima, uslugama i ostvarivanju prava. Ljudi se mogu dovesti na marginu društva

iz različitih razloga, a najčešće su to socijalni, ekonomski, etnički, vjerski i kulturni faktori. U marginalizovane grupe ubrajamo stare ljude, dugotrajno nezaposlene, jednoroditeljske porodice, osobe s invaliditetom, rasne i etničke manjine, siromašne, osobe oboljele od teških bolesti, LGBTIQ populaciju, beskućnike, manjinske vjerske grupe itd.



Istraži proces marginalizacije u crnogorskom društvu.

Globalna nejednakost

Globalna nejednakost predstavlja posebno izražen oblik društvene nejednakosti koja se odnosi na razlike u stepenu razvijenosti između država i regiona.

Sociolog Zigmunt Bauman govori o jasnoj polarizaciji svjetskog stanovništva na globalizovane bogate i lokalizovane siromašne slojeve, što podrazumijeva postojanje suprotnosti između globalno moćnih i lokalno nemoćnih u globalizaciji kao „novoj podjeli privilegija i obespravljenosti, bogatstva i siromaštva, mogućnosti i bezizlaznosti, moći i nemoći, slobode i neslobode“.

Na osnovu statističkih podataka može se uočiti da većina siromašnog stanovništva živi u takozvanim zemljama u razvoju, a većina bogatog stanovništva živi u razvijenim zemljama.



Analiziraj i prodiskutuj u odjeljenju citat Branka Milanovića:

„Pod uticajem globalizacije se stvara nezdrava struktura društva, pri čemu mali procenat stanovništva živi životom koji je potpuno različit od načina života ogromne većine.“

Pauperizacija

Pauperizacija vodi porijeklo od latinske riječi *pauper* što znači siromašan i označava pojavu masovnog osiromašenja stanovništva.

Siromaštvo se ispoljava na različite načine, ali je specifično za svako područje, grupu, domaćinstvo ili pojedinca, tj. nema dijela svijeta koji je imun na siromaštvo.

Siromaštvo je multidimenzionalan fenomen. Ako se shvati kao takav, i borba protiv njega mora biti višedimenzionalna, jer su neke dimenzije ove pojave međusobno povezane i uslovljene. Danas se pojam siroma-



Globalna nejednakost



Bogati za sebe ostavljaju prekomjerne rezerve stvari koje im nijesu potrebne, dok milioni žive na rubu gladi. Ako bi svako ograničio svoj posjed samo na ono što mu je zaista potrebno, niko ne bi morao da živi u bijedi i svi bismo bili zadovoljni.

Mahatma Gandhi



Jaz između bogatih i siromašnih

štva ne odnosi samo na materijalnu oskudicu, već i na brojne druge sfere (socijalnu, političku, kulturnu, psihološku).

Da li društvena isključenost, u stvari, predstavlja stare koncepte siromaštva, nejednakosti, lumpenproletarijata i donje klase, samo izražene novim riječima? Da li je u pravu danski sociolog Pete Abrahamson koji kaže da je isključenost u odnosu na siromaštvo samo „staro vino u novim bocama“?

Prema evropskoj definiciji siromaštva, koja je prvi put usaglašena 1975. godine i koja se još uvijek koristi, pojedinci su siromašni 'ako su resursi u toj mjeri neadekvatni da im ne omogućavaju da ostvare minimalno prihvatljiv način života u državi članici u kojoj žive' pri čemu 'resursi' obuhvataju 'dobra', dohodak u gotovini, kao i javne i privatne usluge.

Pojam socijalne (društvene) isključenosti je u neku ruku eufemizam za siromaštvo. U Evropi je kroz protekle dvije decenije koncept socijalne isključenosti postao gotovo pomodan, a koristi se da opiše širok opseg *neprilika* koje proganjaju pojedince ili grupe u društvu.

Mnogi siromašni, u istraživanjima koja su među njima sprovedena, opisuju svoje stanje upravo kao „nesposobnost da preuzmu kontrolu nad vlastitim životom“. Ekonomisti definišu siromaštvo najčešće kao nemogućnost da se postigne određeni životni standard.

U Lisabonskoj strategiji (2000) navodi se da siromaštvo predstavlja nemogućnost zadovoljenja osnovnih životnih potreba.

U modernoj literaturi govori se o dva osnovna koncepta siromaštva:

- *apsolutno siromaštvo* – definiše se kao nedostatak sredstava za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba i zasniva se na apsolutnoj liniji siromaštva koja ostaje konstantna tokom vremena;
- *relativno siromaštvo* – predstavlja nemogućnost zadovoljavanja potreba koje čine dio prihvatljivog životnog standarda zemlje. Pojam relativnog siromaštva se uglavnom vezuje za dohodovno siromaštvo.

Nijesu sve kategorije stanovništva jednako izložene riziku siromaštva. Najranjivije kategorije stanovništva jesu nezaposleni, starije generacije, bolesni, osobe sa invaliditetom, jednoroditeljska domaćinstva i sl.

Siromaštvo vodi u socijalnu isključenost, to jest društvenu marginalizaciju, koja pojedince sve više udaljuje od mogućnosti izbjavljenja iz začaranog kruga siromaštva. Koncept socijalne isključenosti svoju veliku popularizaciju tokom posljednjih nekoliko decenija duguje i Evropskoj uniji čiji su osnovni ciljevi borba protiv socijalne isključenosti, unapređenje socijalne pravde i osnovnih prava. U izvještaju nekoliko agencija UN-a (2018) navodi se da oko 822 miliona ljudi širom svijeta gladauje.

Kako se siromašne kategorije stanovništva ne bi koristile kao izvor jeftine radne snage, programi za iskorjenjivanje siromaštva sadrže brojne mjere – adekvatnu politiku zapošljavanja (širenje mogućnosti zapošljavanja,



Djevojčica zaposlena u fabrici cigli



poštovanje prava iz oblasti radnog prava...); adekvatnu socijalnu politiku (novčanu pomoć, osnivanje javnih kuhinja, prinudnih smještaja...).

Danas veliki problem u rješavanju problema siromaštva predstavlja kultura siromaštva, odnosno prihvatanje vrijednosti, navika i života siromašnih. Američki antropolog Oskar Levis je uveo ovaj pojam kako bi objasnio „adaptaciju i reakciju siromašnih na sopstveni marginalizovan položaj u klasno stratifikovanom, visokoindividualističkom kapitalističkom društvu“.

Prema njegovom shvatanju, siromaštvo se putem porodičnog načina života prenosi na narednu generaciju i samim tim se formira *krug siromaštva*.

Siromaštvo utiče na porast sociopatoloških pojava – siromašne porodice imaju velike predispozicije za porodičnu dezintegraciju; negativno utiče na zdravlje stanovništva i sl.

Ekstremno siromaštvo u zemljama u razvoju se definiše kao nemogućnost pristupa adekvatnoj ishrani, čistoj vodi ili primarnoj zdravstvenoj zaštiti. U Evropi siromaštvo ukazuje na različite oblike uskraćenosti pojednaca u odnosu na prosječan standard života.

Lisabonska strategija (2000)



„Zarada zaposlenog je bruto zarada koja obuhvata zaradu za obavljene rad i vrijeme provedeno na radu, uvećanu zaradu, naknadu zarade i druga lična primanja, koja podliježu plaćanju poreza na dohodak fizičkih lica, utvrđena zakonom, kolektivnim ugovorom i ugovorom o radu... Prosječna zarada izračunava se tako što se ukupno isplaćena masa zarada u mjesecu dijeli sa brojem zaposlenih na koje se odnose izvršene isplate.“

Istraživanje *Minimalna potrošačka korpa* se odnosi na utvrđivanje vrijednosti minimalne korpe koja je neophodna četvoročlanom domaćinstvu za zadovoljenje minimalnih potreba koje uključuju hranu i bezalkoholna pića i neprehrambene proizvode i usluge, polazeći od potrošnje koju su domaćinstva evidentirala u anketi o potrošnji domaćinstava.“

(MONSTAT)

Prokomentariši odnos potrošačke korpe i prosječne zarade u Crnoj Gori.

(podaci MONSTAT-a nalaze se na linku <https://www.monstat.org/cg/>)



1. Objasni pojam *društvena nejednakost*.
2. Predstavi uzroke društvene nejednakosti.
3. Koji su najčešći oblici društvenih nejednakosti danas?
4. Objasni značenje pojma *društvena stratifikacija*.
5. Napravi razliku u tumačenju društvene stratifikacije između marksističke i funkcionalističke teorije.
6. Šta obuhvata pojam *marginalizacija*?
7. Na šta se odnosi pojam *globalna nejednakost*? Prodiskutuj o njenim uzrocima i posljedicama.
8. Objasni pojmove siromaštva i pauperizacije.
9. Objasni pojam *socijalna isključenost* i navedi primjere.
10. Objasni u čemu se sastoje strategije nacionalnih i međunarodnih institucija po pitanju suzbijanja siromaštva.

OSNOVNE DIMENZIJE DRUŠTVENOG ŽIVOTA

*Čovjek se radom
potvrđuje kao
ljudsko biće.*

Karl Marks



III



RAD KAO DRUŠTVENA DJELATNOST

Određenje pojma rada i podjela rada kao osnovnog fenomena ljudskog postojanja

Rad je važna sfera čovjekovog života. Količina i svojstva rada bitno utiču na kvalitet života ljudi i uspostavljanje njihovog položaja u modernom društvu. Od položaja koji zauzima u sferi rada, vrste posla koji obavlja, njegove stabilnosti, nagrada koje dobija, ugleda koji nosi određena vrsta posla, zavisi i ukupan čovjekov položaj u društvu.

Veliki značaj za razvoj čovjeka i ljudskog društva u cjelini ima upravo rad, zato je predmet proučavanja različitih nauka: antropologije, ekonomije, psihologije, sociologije, medicine, demografije i drugih. Unutar pojedinih nauka formirane su i posebne discipline koje se bave proučavanjem rada, kao što su: sociologija rada, ekonomija rada, psihologija rada, medicina rada i slično. Svaka od navedenih disciplina iz sopstvenog ugla analizira sferu rada dovodeći ga u vezu s drugim značajnim društvenim pojavama.

Među sociološkim disciplinama, *sociologija rada* se najdirektnije bavi proučavanjem rada.

U modernom društvu rad je nesumnjivo dobio mnoga svojstva, pogotovu svojstvo visokoproduktivnog rada u odnosu na rad u predmodernim društvima, zahvaljujući doprinosima posebnih nauka o radu. Sociologiju interesuju promjene kroz koje prolazi rad, samim tim i kako te promjene utiču na život pojedinca.

Pojam rada

U antropološkom smislu, čovjek se posmatra kao *homo sapiens* – svjesno biće; *homo ludens* – biće koje se igra; *homo faber* – biće koje radi, što je i jedno od temeljnih određenja čovjeka.

Čovjek se radom potvrđuje kao ljudsko biće. Zato Karl Marks na prvo mjesto postavlja rad kao suštinsku ljudsku potrebu, jer radom čovjek mijenja svoju okolinu i svoju ljudsku prirodu i nije samo sredstvo za zadovoljavanje drugih potreba, već je sam po sebi potreba.

U svakodnevnom jeziku često koristimo riječ *rad* da bismo označili i pojave koje ne pretpostavljaju rad u pravom smislu. Često kažemo da mašina radi, a umjetničko djelo zovemo umjetničkim radom. Međutim, treba praviti razliku između rada i njemu sličnih aktivnosti i pojava.



Rad kao suštinska ljudska potreba

Rad je uži pojam od pojma *društveno djelovanje*. To znači da je svaki rad društveno djelovanje, ali svako društveno djelovanje nije rad.



Šetnja gradom uz pozdravljanje poznanika je društveno djelovanje, ali nije rad. U najširem smislu, *društveno djelovanje* je društvena akcija (socijalna akcija) ili djelatnost.

Veoma je teško dati potpuno preciznu definiciju rada jer postoji veliki broj tumačenja ovog fenomena. Navešćemo sljedeće karakteristike na osnovu kojih se on najbolje određuje:

Rad je:

- svjesna i svrsishodna djelatnost ili aktivnost
- prilagođavanje prirode ljudskim potrebama
- plaćena i neplaćena aktivnost
- aktivnost koja stvara upotrebnu vrijednost
- društvena djelatnost.



Kako tumačiš tvrdnju: *Rad je stvorio čovjeka?*

Neki autori rad izjednačavaju sa zaposlenošću, što bi značilo da je rad aktivnost za koju primamo nadoknadu i kojom obezbjeđujemo sredstva za život. Međutim, postoji i rad koji nije plaćen, a to je **dobrovoljni** ili **volonterski rad** koji je takođe veoma prisutan i aktuelan u našim životima, kao i rad u kući, koji kao svaki drugi oblik rada može biti naporan i odgovoran.

Termin *volonterstvo* potiče od latinske riječi – *voluntarius*, što znači slobodna volja ili lični izbor. Volontiranje pobuđuje najplemenitije vrijednosti u čovjeku: slobodu, jednake mogućnosti, bezbjednost i pravdu za sve ljude, a prije svega humanost. U potrošačkim društvima u kojima se zanemaruju emocije i individualnost čovjeka, sve važniji aspekt volonterstva je humanost.

Entoni Gidens navodi da je u modernom društvu veoma važno imati posao, jer se time održava samopoštovanje. Rad koji obavljamo kada smo zaposleni ima nekoliko bitnih karakteristika:

- *novac* – usljed nedostatka novca brige se uvećavaju, jer je novac glavni izvor zadovoljavanja svakodnevnih životnih potreba;
- *nivo aktivnosti* – u procesu rada stičemo različite vještine i sposobnosti;
- *raznovrsnost* – poslovi u radnoj sredini su uglavnom različiti od kućnih poslova;
- *struktura vremena* – stalno zaposlenima dan je obično organizovan prema ritmu njihovog rada koji daje pravac i ostalim dnevnim ak-



Volonteri

tivnostima, dok onima koji su bez posla stvaraju problem i osjećaj apatije u odnosu na vrijeme;

- *društveni kontakti* – sklapanje prijateljstva i učešće u zajedničkim aktivnostima se proširuje u radnoj sredini, a ako je odvojen od radne sredine, krug mogućih prijatelja i poznanika nekog pojedinca se sve više smanjuje;
- *lični identitet* – kroz rad se pruža osjećaj stabilnog društvenog identiteta, a samopoštovanje je često povezano s ekonomskim doprinosom održavanju domaćinstva.

Navedene karakteristike rada pokazuju koliko je rad kompleksan pojam i uključuje šire društvene promjene.

Podjela rada

Platon je još u antičkom dobu (427–347. p. n. e.) uvidio značaj podjele rada, smatrajući da je pravedna ona država u kojoj svako radi posao za koji je nadaren.

Adam Smit (1723–1790) prije više od dva vijeka uočio je da je prednost podjele rada u tome što se povećava njegova produktivnost.

Karl Marks i Emil Dirken također u prvi plan ističu značaj podjele rada na:

- prirodnu podjelu rada
- društvenu podjelu rada
- tehničku podjelu rada
- istorijsku podjelu rada.

Prirodna podjela rada je najstarija podjela rada, odnosi se na podjelu rada prema polu i starosti.

Društvena podjela rada se vrši prema funkcijama koje pojedine grupe imaju u društvu (prema profesiji, zanimanju, položaju, moći).

Tehnička podjela rada je usitnjavanje procesa rada na uže jedinice (razmrvljavanje procesa rada).

Istorijska podjela rada odnosi se na izdvajanje oblasti proizvodnje u određenim epohama (poljoprivreda, zanatstvo, trgovina).



Da li je došlo do promjene u raspodjeli kućnih poslova u odnosu na period od prije pedeset godina?

Ljudsko društvo je izloženo stalnim promjenama, pa se i savremena sociološka istraživanja bave konkretnim problemima koji se odnose na uticaj tehnologije, specifičnost zanimanja.

Postoji velika razlika između podjele rada u tradicionalnim društvima i modernim društvima. U tradicionalnim zajednicama većina ljudi je obra-

đivala zemlju, a osnovna karakteristika zanatskog rada je samostalnost. Podjelom rada na mnoštvo jednostavnih operacija na istom prostoru nastaje **manufaktura**, koja omogućava veću produktivnost rada.

Većina tradicionalnih zanata je potpuno iščezla s razvojem moderne industrijske proizvodnje, koju karakteriše uvođenje mašina, fabrička organizacija proizvodnje, uvođenje menadžmenta i masovna proizvodnja standardizovanih proizvoda koja dovodi do niže cijene proizvoda.

U savremenom svijetu je zastupljena složena podjela rada, naročito tehnička podjela rada, gdje je rad podijeljen na mnoštvo različitih zanimanja za koja se ljudi specijalizuju. Pojedini autori navode da postoje čak desetine hiljada zanimanja.

Usljed tehnološkog razvoja svakodnevno nestaju neka zanimanja (na primjer: pijanista u bioskopu, telegrafista, slovoslagač itd.), a nova nastaju.



Istraži i navedi zanimanja koja su nestala. Šta misliš, koji su uzroci doveli do njihovog nestanka?

U svakodnevnom govoru za riječ *profesija* vezuju se različita značenja. Najčešće se profesija veže za stručno obavljanje posla, za ugled ili prestiž, neke djelatnosti ili obavljanja određenog posla za novac, a ne iz zadovoljstva.

Profesija (lat. *proffesio* – zanimanje, struka, stručni poziv) predstavlja radnu aktivnost koja zahtijeva posebna teorijska znanja i određene praktične profesionalne vještine do kojih se dolazi obrazovanjem i radnim iskustvom (npr. električar, keramičar, ljekar, nastavnik...). Ponekad se dešava da se profesija i zanimanje ne poklope, odnosno, da pojedinac bude profesionalno osposobljen za jednu vrstu zanimanja, ali da zbog nemogućnosti zaposlenja, a u cilju obezbjeđivanja sredstava neophodnih za život, ima potpuno drugačije zanimanje. S razvojem proizvodnih tehnologija usložnjava se i podjela rada.

Podjela rada ima moguće posljedice i na radnika i na društvo u cjelini. Karl Marks je ukazivao da najamni rad u industrijalizaciji dovodi do otuđenja radnika, pogotovo u kapitalističkom sistemu, gdje je rad sredstvo zarađivanja za život. Takođe, Emil Dirkem je ukazivao na štetnost podjele rada, ali je smatrao da specijalizacija uloga doprinosi učvršćivanju društvene solidarnosti u okviru zajednica. On solidarnost posmatra kao sponu koja povezuje i drži na okupu članove jednog društva. Ukoliko se, međutim, promjene u društvu budu dešavale brzo, solidarnost će se narušiti. Razvojem moderne podjele rada slabi povezanost pojedinca s grupom, a jača osjećaj izolovanosti i nesigurnosti, što društvo dovodi u stanje anomalije (stanje moralne krize i nerada u društvu).



Profesije

Jedan zanatlija može da napravi 20 čioda dnevno. Međutim, kada se rad podijeli na proste operacije, 10 radnika, od kojih svaki obavlja po jednu operaciju, može da napravi 48.000 čioda. Manufaktura zato predstavlja prelaz između zanatske i industrijske proizvodnje.



Adam Smit



Adam Smit smatra da podjela rada (specijalizacija) povećava produktivnost rada, a time i društveno bogatstvo naroda. Tako, na uvodnim stranicama svog djela *Bogatstvo naroda*, on piše: „Podjela rada, koja posao svakog čovjeka svodi na neku jednostavnu radnju i tu radnju čini jedinim zaposlenjem njegova života, nužno i u velikoj mjeri povećava spretnost radnika. Tako u proizvodnji igala, jedan čovjek izvlači žicu, drugi je izravnavava, treći reže, četvrti zašiljuje, peti brusi vrh na koji će doći glavica. Izrada glavice zahtijeva dvije ili tri odvojene radnje; njeno pričvršćivanje poseban je zanat...”

Ideje Adama Smita o povećanju produktivnosti rada poslužile su u nastojanju da se industrijski sistem učini produktivnijim, gdje rad mašine zavisi od radnika. U tome veliku ulogu imaju Frederik Tejlor i Henri Ford.

Amerikanac Frederik Tejlor (1856–1915) tvorac je koncepta **naučne organizacije rada** koja je postala dominantna u industrijskim društvima kako kapitalizma tako i socijalizma. Svoj pristup je predstavio kao **naučni menadžment** jer se zasnivao na preciznom mjerenju, a koji je kasnije nazvan **tejlorizam**. Njegove osnovne karakteristike jesu:

- potpuno odvajanje izvršnog od upravljačkog rada (radnici dobijaju pisane instrukcije kako treba obaviti radni zadatak na konkretnim radnim mjestima);
- specijalizacija (manuelni radnici obavljaju sve uže operacije, a javlja se i kod administrativnih radnika);
- radnici se biraju na radna mjesta prema sposobnostima i vještinama koje to radno mjesto zahtijeva (takozvana naučna selekcija kadrova);
- nagrađivanje se vrši prema učinku, čime se radnici motivišu (kako da ispune propisane zadatke tako i da proizvode preko propisane norme).

Međutim, ovakva organizacija rada je naišla na otpor i kritike mnogih teoretičara jer dovodi do:

- potpunog gubitka autonomije radnika u radu;
- mrvljenja rada na sitne, besmislene i monotone operacije;
- izuzimanja radnika iz oblikovanja radnog procesa;
- dekvifikovanja radne snage (radnik se za jednostavne poslove može obučiti za nekoliko sati).

Uprkos kritikama, *tejlorizam* je postao dominantan oblik organizovanja rada u fazi razvijenog industrijalizma, koji će nekoliko decenija kasnije usavršiti Henri Ford.

Industrijalac Henri Ford (1863–1947) uočio je vezu između masovne proizvodnje i masovnog tržišta, te se naziv **fordizam** koristi za sistem masovne proizvodnje koji je povezan sa osvajanjem masovnih tržišta.

Koristeći princip tejlorizma, da se na najefikasniji način izvrše pojedinačni zadaci, *fordizam* je podrazumijevao povećanje brzine, preciznost i pojednostavljivanje radnih operacija, što je dovelo do uvođenja specijalizovanih alata i mašina. Najznačajnija inovacija je bila izrada pokretnih montažnih traka na kojima radnik obavlja samo jedan specijalizovan zadatak (na primjer: postavlja bravu na lijeva vrata automobila).

Iako je ovaj sistem doveo do masovne proizvodnje jednog istog proizvoda, koji zbog načina proizvodnje postaje jeftin i dostupan većini, on ima svoje nedostatke. Sam rad se opisuje kao *razmrvljen* jer zahtijeva najjednostavnije operacije, monoton je i nekreativan, što utiče na radnika koji u procesu rada ne osjeća zadovoljstvo, već besmislenost. U ovakvom radnom procesu menadžment određuje poslove, dok su radnici pod stalnom kontrolom, što kod njih izaziva nezadovoljstvo. S druge strane, masovna proizvodnja stvara problem prodaje proizvoda usljed masovnosti. Fordistički pristup nije mogao da odgovori navedenim zahtjevima.

Postfordizam ili **tojtizam** – novi sistem fleksibilne proizvodnje, nudi mogućnost brzog prilagođavanja zahtjevima tržišta, jer je to nedostajalo starom sistemu. Postfordizam je pojam koji se koristi da označi novu eru kapitalističke ekonomske proizvodnje u kojoj dolazi do maksimalne fleksibilnosti i inovacija kako bi se zadovoljili uslovi tržišta za različitim proizvodima izrađenim po mjeri potrošača.

Upravo promjene u raznim sferama proizvodnje, napredak tehnologije zasnovane na kompjuterima, omogućile su brzo redizajniranje proizvoda. Fleksibilnu proizvodnju čine mali timovi radnika koji imaju stručna znanja. Koristeći nove oblike tehnologije, proizvode manje količine robe, koja je usmjerena na pojedinačne potrošače.

Podjela rada ima brojne posljedice. S jedne strane povećava produktivnost rada, povećava životni standard, ali s druge strane doprinosi otuđenju od procesa rada, monotoniji u radu, društvenom raslojavanju. Podjela rada, kao osnov za stvaranje materijalnog bogatstva društva, doprinijela je stvaranju viška proizvoda, što je vodilo svojinskom prisvajanju iz čega je proisteklo raslojavanje društva na klase.



1. Koje su karakteristike rada?
2. Šta je rad, a šta društveno djelovanje?
3. Navedi vrste podjele rada.
4. Šta je tejlorizam, i koje su njegove osnovne karakteristike?
5. Šta je fordizam, i koji su mu nedostaci?



Ford je osnovao svoju prvu fabriku za proizvodnju automobila u Mičigenu 1908. godine da bi proizveo samo jedan jedini proizvod, ford-T.

Uzroci nezaposlenosti i diskriminacije u radu

Promjene tržišta rada izazvane savremenom tehnologijom, globalizacijom, kao i finansijskim i ekonomskim krizama, imaju za posljedicu visoku nezaposlenost koja, kao i nejednakosti, predstavlja najveći izazov savremenog društva.

Nezaposlenost nije samo lični problem pojedinca, iako se manifestuje kao gubitak prihoda. Nezaposlenost i gubitak prihoda stvaraju emotivnu nesigurnost, ali su i društveni problem. Rast nezaposlenosti proizvodi niz negativnih problema: ekonomskih, demografskih i socijalnih.



Šta je ekonomska kriza? Za koje ekonomske krize znaš?

Nezaposleni su pojedinci radno sposobni ili djelimično sposobni koji traže zaposlenje, ali ga ne mogu naći. Prema zvaničnoj definiciji Međunarodne organizacije rada (ILO), nezaposleni su oni pojedinci:

- koji nemaju posao;
- koji su spremni da stupe na radno mjesto u roku od dvije nedjelje;
- koji su tokom prethodnog mjeseca pokušavali da nađu posao.

Stopa nezaposlenosti predstavlja procenat nezaposlenih u ukupnom broju aktivnog stanovništva. Važan je indikator stanja u kojem se društvo nalazi. Uzroci nastajanja nezaposlenosti su veoma kompleksni i najčešće su posljedica niske produktivnosti, prenaseljenosti, niskog nivoa obrazovanja, nerazvijenosti infrastrukture, nerazvijenosti i nesavršenosti tržišta, globalizacijskih procesa, recesije i sl.



Analiziraj tvrdnju Adriana Sinfielda da „uticaj nezaposlenosti devalvira ili urušava standard, odnosno sam kvalitet života u društvu“. Navedi njen uticaj na crnogorsko društvo.

Pored problema nezaposlenosti, koji sve više opterećuje društvo i različite kategorije stanovništva, može se pojaviti i problem diskriminacije na radu.

Riječ **diskriminacija** potiče od latinske riječi *discriminare*, što znači odvajati, praviti razliku. Koristi se za označavanje nedozvoljenog razlikovanja pojedinaca ili grupa i različito postupanje na osnovu činjenica koje ih određuju „različitima“ zbog nekog njihovog ličnog svojstva.

Lična svojstva mogu biti osnova ili uzrok diskriminacije, a dijele se na *urođena* (boja kože ili pol) i *stečena* (koja usvajamo ili stičemo tokom



života). Diskriminacija se odnosi na: pol, rasu, boju kože, etničko porijeklo i nacionalnu pripadnost, dob, bračni i porodični status, političku, sindikalnu, ideološku ili vjersku pripadnost, seksualno opredjeljenje i na invalidnost, odnosno opšte zdravstveno stanje. Takođe se u osnovi diskriminatornog postupanja najčešće navode stereotipi i predrasude, odnosno uopšteni stavovi koje gradimo na nepotpunim i često netačnim informacijama.

Zaposlenima koji dožive diskriminaciju na radnom mjestu, osim što se uskraćuje šansa za rad, narušavaju se i ljudska prava i dostojanstvo. A sve to negativno utiče na veći doprinos koji mogu ostvariti u procesu rada i u društvu.



Prilikom zapošljavanja se može desiti diskriminacija ako je neki kandidat drugačije tretiran zbog karakteristika koje nisu povezane sa zahtjevima radnog mjesta.

Svi zaposleni treba da imaju pravo na jednake mogućnosti, odabir posla ili napredovanje na poslu na osnovu stručnosti, bez izdvajanja, isključivanja ili naklonosti po nekim drugim osnovama.



1. Šta je stopa nezaposlenosti?
2. Koje posljedice za društvo ima nezaposlenost?
3. Koji su uzroci nezaposlenosti?
4. Navedi pojedine uzroke diskriminacije na radu.



Diskriminacija na radnom mjestu

Značaj, uloga i način djelovanja sindikata

U toku radnog procesa mogući su konflikti između poslodavaca i zaposlenih, a glavni pregovarač koji zastupa interese radnika jeste sindikat.

Sindikat je dobrovoljno udruženje radnika sa ciljem zastupanja, promovisanja, unapređenja i zaštite svojih profesionalnih, radnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih pojedinačnih i kolektivnih interesa.

Uloga sindikata je da uskladi interese poslodavaca i radnika, što se ostvaruje kroz kolektivno pregovaranje radi stvaranja i obezbjeđivanja boljeg kvaliteta života. Da bi se ostvarila sloboda sindikalnog organizovanja i djelovanja, neophodan je demokratski sistem i poštovanje osnovnih ljudski prava. Strategije sindikalnog djelovanja mogu dovesti do većeg stepena uspješnosti sveukupnih političkih, ekonomskih i socijalnih demokratskih promjena u društvu. U modernom društvu, djelovanje sindikata se ispoljava kroz različite forme, i to od upozorenja, peticije, pravne zaštite, pregovora, pa do najradikalnijeg oblika djelovanja – štrajka. Ovi

oblici djelovanja sindikata predstavljaju mehanizam zaštite ekonomskih prava i sloboda radnika.

Štrajk je prekid rada koji zaposleni organizuju radi zaštite svojih profesionalnih, ekonomskih i socijalnih interesa po osnovu rada. Prekid rada je organizovano i neprekidno odbijanje zaposlenih da izvršavaju svoje radne zadatke.

Prve štrajkove organizovale su neformalne grupe, a prvi masovni štrajkovi izbili su početkom 19. vijeka u Engleskoj. Tako je u štrajku tkača 1812. godine učestvovalo preko četrdeset hiljada radnika.

Prvi zakon o štrajku donijet je 1854. godine u Engleskoj. **Sindikalizam** se kao ideološki pravac razvio u okviru francuskog radničkog pokreta, a početkom 20. vijeka se proširio na Evropu i SAD.



Engleski generalni štrajk u Londonu ispred banke Engleske

Osnovni cilj sindikalizma i njegovih predstavnika nije politička borba i dolazak na vlast radničkih partija. Oni se prvenstveno fokusiraju na zaštitu ekonomskih prava i sloboda radnika.



U čemu leži moć sindikata?

Tržište rada je apstraktan prostor u kome postoji ponuda i tražnja radne snage, a zasnovan je na formalnim i neformalnim pravilima koja uređuju procese razmjene rada.

Potrebe i problemi koje imaju zaposleni u globalnoj ekonomskoj krizi, predstavljaju realne uslove za preispitivanje uloge i značaja sindikata u savremenom društvu. Sindikat mora imati snage da izvrši pritisak na poslodavce i državu.

Sindikat često pripisuje političkim elitama i poslodavcima da nemaju kulturu socijalnog dijaloga. Tokom godina sindikati su prerasli u velike i stalne organizacije s mnoštvom predstavnika, koji nerijetko zauzimaju i određene pozicije u državnom aparatu, a koji su u pojedinim situacijama otuđeni od uslova u kojima njihovi članovi rade. Ta otuđenost dovodi do aktivnosti i stavova sindikalnih vođa koji znaju biti i u suprotnosti sa stavovima onih koje zastupaju, što naravno dovodi do sukoba.

Tom sukobu doprinosi prekarni rad. Već ste se upoznali sa tim pojmom kada ste govorili u drugom poglavlju o klasi i sloju. Podsjećamo da se pojam **prekarizacija** počeo koristiti u Evropi osamdesetih godina XX vijeka i opisuje sve vrste neizvjesnog i nesigurnog zaposlenja.



1. Šta je sindikat?
2. Koja je uloga sindikata u sferi rada?
3. U čemu se ogleda uloga sindikata u savremenim okolnostima?

Uslovi rodne (ne)ravnopravnosti na tržištu rada

U savremenom društvu dolazi do mnogih promjena, a jedna od njih je i uloga žene na tržištu rada. Tradicionalna shvatanja uloge žene kao majke i domaćice sve više se odbacuju. Vidimo da je danas sve više zaposlenih žena, i sve češće im pripadaju visoke funkcije. Međutim, sve ovo ne znači da su nejednakosti među polovima u oblasti rada ukinute, jer se i dalje na tržištu rada određenim poslovima daje značenje *muški* odnosno *ženski*.

Uočava se da se kao ženska zanimanja i dalje smatraju zanimanja vaspitačice, učiteljice, poslovne sekretarice itd., kao i da se ženama često dodjeljuju poslovi s manje odgovornosti, bez mogućnosti za napredovanje. Da bi uklopile radne i porodične obaveze, žene se često opredjeljuju za skraćeno radno vrijeme. Vršeci ovakav izbor, one su svjesne posljedica koje on sa sobom nosi – smanjena mogućnost napredovanja na poslu, manja zarada i sl. Sve to povećava i neizvjesnost njenog stalnog zaposlenja. Ovo ukazuje da žene praveći ovakav izbor i dalje prihvataju tradicionalnu podjelu rada.

Posljednjih decenija se često govori o rodnoj nejednakosti, ali se termin *rod* upotrebljava u istom značenju kao i *pol*. Međutim, u nauci se riječ *rod* koristi da bi označile socijalne razlike, kao što je *rodni identitet*.

Pol se odnosi na biološke karakteristike i strukturu, dok se **rod** najčešće koristi u društvenom i kulturnom kontekstu, pretpostavlja očekivana, tokom života usvojena ili pak nametnuta društvena ponašanja. Sociolozi



Uloge žene koje se od nje očekuju

definišu rodnu nejednakost kao razliku u statusu, moći i prestižu između muškaraca i žena u okviru grupa, kolektiva i društava.

U savremenim društvima ekstremne rodne nejednakosti su manje izražene, naročito među mladima, i to zbog očiglednog povećanja broja žena s visokim obrazovanjem. One biraju poslove s punim radnim vremenom i imaju veće interesovanje za napredovanje, što na kraju rezultira visokim rukovodećim položajem.

Mijenja se uobičajeni stereotip prema kojem zaposlene žene obavljaju najveći dio kućnih poslova. Ovaj stereotip mijenjaju mladi ljudi, pa tako muškarci danas više učestvuju u kućnim poslovima, čime se odbacuje model *muškarac koji zarađuje*.



1. Kakva je uloga žene u tradicionalnom crnogorskom društvu?
2. Da li u našem društvu dolazi do opadanja stope nataliteta?
3. Istraži koliko vremena provede žena u obavljanju raznih aktivnosti u porodičnoj zajednici. Kolika bi bila novčana vrijednost tog rada?
4. Analiziraj rezultate istraživanja o položaju žena u Crnoj Gori.



Pročitaj na veb-stranici: <https://www.gov.me/dokumenta/75eb5b10-d38e-43ad-8ab3-185080f0c3e4>

Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti (PAPRR) 2017–2021 s Programom sprovođenja za period 2017–2018.

Značaj preduzetništva

Preduzetništvo kao ideja staro je koliko i ljudsko društvo. Kao djelatnost se razvilo između 12. i 15. vijeka (preduzetnici su u to vrijeme bili trgovci, zanatlije i državni činovnici), dok naučno izučavanje ovog fenomena počinje od 18. vijeka.

Kao nezaobilazan segment razvoja i napretka modernog društva, *preduzetništvo* otvara nove mogućnosti – nova radna mjesta. Pokretačka je snaga privrede, gdje dolazi do izražaja kreativnost, rađanje novih ideja, rješavanja problema, realizacija nekog poslovnog poduhvata na nov način, a sve u cilju zadovoljenja čovjekovih potreba i stvaranja profita, što potpomaže društveni razvoj.

Veoma je važno uočiti povezanost preduzetničkih i socioloških znanja, jer nam upravo ona u domenu preduzetništva pomažu da razumijemo u punom smislu promjene koje se dešavaju u ekonomskom životu jedne zemlje. Sociološka analiza se usmjerava na izučavanje preduzetnika kao



Preduzetnik je inovator. Preduzetnici stvaraju novu vrijednost, ruše postojeća tržišta, stvaraju novu potražnju i povećavaju bogatstvo.

Jozef Šumpeter

osobnog socijalnog aktera, na društvene okolnosti koje podstiču ljude na preduzetništvo i na osnovne društvene odnose preduzetnika i drugih socijalnih aktera u prostoru rada.

Biznis ideja nastaje kao rezultat stvaralačkog mišljenja. Međutim, nije svaka ideja pogodna za preduzetnički poduhvat. Svaku biznis ideju potrebno je pažljivo analizirati i provjeriti mogućnost njene tehničke realizacije, ali i njenu ekonomsku isplativost.

Preduzetništvo je proces učenja koji doprinosi razvoju znanja, vještina i stavova koji su potrebni za realizaciju vlastitog poslovnog poduhvata. Značajno je za zapošljavanje i kreiranje novih radnih mjesta. Ono dovodi do privrednog rasta, jer su upravo nosioci održivog ekonomskog razvoja mikro, mala i srednja preduzeća koja svoju konkurentnost zasnivaju na znanju i inovativnosti.

Veoma je važno ovladati preduzetničkim znanjima i vještinama radi lakšeg snalaženja u oblastima poslovanja. Međutim, ta znanja i vještine se mogu primijeniti i u svim oblastima života. Preduzetnik sam bira čime će se baviti, na koji način i kada. Razvoj ljudskog potencijala kroz obrazovanje iz oblasti preduzetništva ključni je element zapošljavanja i ekonomskog razvoja u cijelom svijetu.

Slobodno vrijeme i dokolica

Slobodno vrijeme je vrijeme u kojem se pojedinac oslobađa od svojih obaveza i tradicionalnih uloga koje mu nameće društvo.

Slobodno vrijeme, po mišljenju mnogih teoretičara, kroz razonodu i najrazličitije vidove opuštanja i relaksacije, popravljajući *psihofizičku štetu* koju stvaraju nehumani uslovi rada. Slobodno vrijeme omogućava čovjeku da koliko-toliko koriguje sve negativne strane profesionalne orijentacije. Predavanje fizičkim i intelektualnim aktivnostima omogućava mu da pokrene svoje latentne (skrivenne) sposobnosti, svoju inteligenciju i imaginaciju. Tako se slobodno vrijeme javlja kao bitna pretpostavka umnožavanja čovjekovih opštekulturnih i profesionalnih vrijednosti.

Kulturni sadržaji kojima je ispunjeno slobodno vrijeme javljaju se kao uslov za razvoj afiniteta i sposobnosti pojedinca ili kao uslov intelektualne lijenosti, umora, praznine i otuđenja.

Sami ideali kulture slobodnog vremena povezani su isključivo sa „idealima potrošnje“ – filmskim zvijezdama, olimpijskim asovima, junacima predstava i igara, ličnostima povezanim s masovnom kulturom. Znatno broj djela masovne kulture pruža mogućnost velikom broju čitalaca i gledalaca da ostvare jedan vid bjekstva iz realnosti.



Različiti aspekti biznis plana



Najsnažnija privlačna sila današnjih uspješnih filmova i romana sastoji se u bijegu od stvarnosti – u poistovjećivanju čitaoca ili gledaoca s njihovim junakom.

Arnold Hauzer

Najvažnije funkcije slobodnog vremena:

- odmor
- razonoda
- razvoj ličnosti.

Često se izjednačavaju pojmovi *slobodno vrijeme* i *dokolica*. Kako u sociološkoj literaturi tako i u svakodnevnom životu, među njima postoji određena razlika. Dokolica u našem jeziku označava i vrijeme nerada, odmora, kao i aktivnosti, od kojih neke mogu da budu kreativne i doprinesu razvoju ličnosti.

Analizirajući i tumačeći navode više autora o dokolici i njenoj važnosti za obrazovanje, izdvajaju se dva najdominantnija elementa:

- doprinos slobodi izbora
- doprinos prilici za samoaktuelizaciju čovjeka.



1. Šta je preduzetništvo?
2. Šta je glavni cilj preduzetništva?
3. Šta podrazumijevaš pod pojmom *slobodno vrijeme*?
4. Da li treba praviti razliku između slobodnog vremena i dokolice?
5. Navedi oblike i sadržaje kojima mladi ispunjavaju svoje slobodno vrijeme.

Pojam i funkcije kulture, suštinske razlike osnovnih elemenata kulture

U nastojanju da se etimološki odredi riječ **kultura**, kulturolozi su postigli saglasnost da je ona latinskog porijekla. Na to ponajviše upućuje glagol *colere*, čije je osnovno značenje: uzgajati, obrađivati zemlju. Odatle potiče i *cultus agri* i *cultura agri*, u značenju – poljoprivreda, i govori o iskonskoj čovjekovoj vezanosti za prirodu. Ovaj termin među prvima je upotrijebio rimski filozof Ciceron. U evropskim jezicima sve do kraja 17. vijeka riječ *kultura* se često upotrebljavala s prefiksom *agri*.

Smisao pojma kultura tumači se kao briga za oplemenjivanje ili pročišćavanje života. U prošlosti je postojala tijesna povezanost pojmova kao što su *kult* i *kultura* (*kult* – poštovanje, smjerno obožavanje, na primjer: kult predaka u Kini, kult Sunca u Egiptu).

Kada riječ kultura upotrebljavamo u svakodnevnom razgovoru, najčešće mislimo na nešto *više i duhovno* – umjetnost, literaturu, muziku i slikarstvo. Ako je koriste sociolozi, njome se podrazumijevaju i te i druge aktivnosti. U tom smislu, taj izraz se odnosi na način života članova društva ili grupe u okviru društva. Njime je obuhvaćen način oblačenja ljudi; njihovi običaji pri sklapanju braka; porodični život; način rada i stvaranja; religiozni obredi; način korišćenja slobodnog vremena i sl.

Kultura se konceptijski može razlikovati od društva, ali između ta dva pojma postoji uska veza. Društvo je sistem međudnosa kojim se pojedinci povezuju u jednu cjelinu. Kultura ne može postojati bez društva, ali, isto tako, ni društvo ne postoji bez kulture.

Može se reći da ima gotovo isto onoliko definicija kulture koliko i teoretičara koji su se bavili problemima kulture.

Jedna od definicija pojma kultura podrazumijeva skup naučenih načina ponašanja, preuzetih pozicija, sistema vrijednosti i znanja koje međusobno dijele članovi nekog posebnog društva i prenose ih putem tradicije.

Kultura se posmatra i kao model ponašanja. Nastojanje istraživača da kulturu vide kao modele ponašanja koji pripadaju stečenim ili prenijetim simbolima, suočava nas s kulturnim sistemima koji se mogu smatrati proizvodima ljudske aktivnosti i elementima uslovljavanja buduće aktivnosti.

Kultura je jedinstvo umjetničkih stilova jednog naroda.



Fridrih Niče



Ciceron

Kultura je način života nekog naroda, uključujući njegove stavove, vrijednosti, vjerovanja, umjetnost, nauku, naučne percepcije i djelovanje. Kulturne osobine životnih formi su naučene, ali su često isuviše obuhvatne da bi bile lako primijećene iznutra.



Sajmon Blekburn

Da bi se prevazišla izvjesna ograničenja u određivanju pojma *kulture*, važno je uzeti u obzir integralnu definiciju kulture koja podrazumijeva skup svih onih procesa, promjena i tvorevina koje su nastale kao posljedica materijalne i duhovne intervencije ljudskog društva (u prirodi, društvu, mišljenju). Osnovni smisao kulture sastoji se u tome da olakša održanje, produženje i napredak ljudskog društva.

Kultura je višeznačna pojava u ljudskom životu s obzirom na svrhe i uloge koje ima. Stoga se ne može uspješno razumjeti i objasniti ako se ne vodi računa o njenom djelovanju, odnosno funkcionalnosti. Od niza mnogobrojnih funkcija kulture, najvažnije su:

- komunikativna funkcija ili funkcija opštenja
- normativna funkcija
- zaštitna funkcija.

Komunikativna funkcija ili **funkcija opštenja** zastupljena je u kulturi zahvaljujući činjenici da je svaka ljudska jedinka relativno izolovana i sama sebi nedovoljna. Ona svoje potrebe mora da zadovoljava izvan sebe i pomoću drugih, te stoga mora da razvija široke veze komunikacije.

Ukoliko se u društvu neki pojedinac želi ponašati na apsolutno slobodan, autonoman i čak po zajednicu štetan način, društvo mora da reaguje. Ono nastoji da pomoću kulture izgradi i održi opštevažeće **norme** (normativne funkcije), pomoću kojih želi da utiče u pravcu korisnog i svrsishodnog, a da spriječi štetno i nekorisno ponašanje. Kulturne norme su uperene protiv sebičnosti, haosa i dezorganizacije.

Svaka kultura raspolaže određenim vrstama i brojem pravnih, etničkih, moralnih, zdravstvenih normi i običaja koje potpomažu i podržavaju smisaona i korisna ponašanja.

Kada se govori o **zaštitnoj funkciji**, kultura je proizvela i kulturu odijevanja, stanovanja i ishrane.



Čovjek je ponekad razapet između normi koje društvo propisuje.



Analiziraj ove fotografije sa pozicija kulture odijevanja, stanovanja i ishrane.



Kultura se sastoji od mnoštva različitih elemenata. Najvažniji elementi kulture:

- **vrijednosti** – koje prihvataju članovi određene grupe
- **norme** – koje slijede
- **jezik** – kojim govore
- **simboli** – koje prepoznaju i poštuju
- **materijalna dobra** – koja su stvorili itd.



Da li bi čovjek mogao da opstane bez kulture? Objasni.

Vrijednosti i norme

Kulturu je nemoguće zamisliti bez vrijednosti. Čovjek tokom kulturne istorije stvara vrijednost. Suštinska karakteristika kulture je stvaranje vrijednosti i njihovo razlikovanje pomoću određenih mjerila. Kultura stvara lijepo i ružno, dobro i zlo, istinito i lažno, pravedno i nepravedno i istovremeno pokušava da ih pomoću kriterijuma razlikuje i ocijeni.

Vrijednost može da bude svaki objekat (predmet, događaj, ličnost, ponašanje) koji zadovoljava neke materijalne, duhovne i emocionalne potrebe pojedinca ili zajednice. One usmjeravaju ponašanje i djelovanje ljudi.

Vrijednost je *slika svijeta*, odnosno pogled na prirodu, čovjeka, historijsko vrijeme, društvo, kulturu.

Čovjekov život odvija se unutar onoga:

- što jeste ili što se vjeruje da jeste (postojećeg);
- što se želi (željenog);
- što treba željeti (poželjnog).

Vrijednosti su ugrađene u strukturu društva i u kulturu. Život neke društvene i kulturne zajednice može se slikovito uporediti s nekom igrom: kao što je igra određena pravilima, tako je i cjelokupni život u nekoj kulturi određen pravilima. Pojedinici se orijentišu pomoću vrijednosti koje nam kazuju gdje smo, šta hoćemo, čemu da se posvetimo, šta je važnije, šta kod sebe ili zajednice podsticati, a šta obuzdavati. Vrijednost *ideali* ili *svetinje*, kao što su pravednost, poštenje, ljepota, učtivost, nježnost itd., razlikuju se zavisno od kulture.

Budući da ne postoji jedan model vrijednosti, već je to uvijek izbor pojedinca i društvenih grupa, sociolog i kulturolog su pozvani da ispituju društvene uslove koji doprinose dominaciji jednog nad drugim. Zašto jedan tip vrijednosti ima veći broj pristalica od drugih? Naravno, odgovor je kulturno-istorijski uslovljen. Međutim, i u savremenim društvima blagostanja (Amerika, Zapadna Evropa) vrijednosti nijesu potisnute. Može se reći da su dopunjene hedonističkim i individualističkim vrijednostima.

Istorija ljudske kulture predstavlja stvaranje, sukobljavanje i dopunjavanje vrijednosti. Na pozornici kulture odvija se borba starih i novih vrijednosti. U svim oblastima kulture postoji odbrana i kritika određenih vrijednosti. Sve te razlike se izražavaju pojmom vrijednosnih sudova. Jedna umjetnička knjiga je kulturna činjenica, ali svaki razgovor o njoj uključuje i vrijednosne sudove (od likovnog rješenja, štamparskog sloga – do umjetničkih kvaliteta).

Razlike među vrijednostima nijesu samim tim i sukob vrijednosti. Tako nešto nije nužno. Različite vrijednosti mogu da postoje u međusobnom tolerisanju njihovih nosilaca, ali one su uvijek u potencijalnom sukobu. Kakav će biti njihov odnos, stvar je afiniteta, vaspitanja, zakonskih normi, kulturne tradicije.

Norme su društvene pojave, sredstva za regulisanje društvenog djelovanja i zajedničkog života ljudi. One imaju korijen u potrebi za uređenim, svrsishodnim društvenim životom. Norme dijelimo na formalne i neformalne, pravne i nepravne, pisane i nepisane, tehničko-organizacione norme, političko-ekonomske norme, moralne norme itd.

Što se tiče vrsta, tipova normi, odnosno njihovih sistema, možemo konstatovati da postoje dva velika sklopa te društvene pojave.

Za jedan se može reći da normiranje prosto *prožima* društveni život, a da ljudi nijesu nužno svjesni te činjenice. O postojanju i djelovanju tog sklopa društvenih normi obavještavamo se samo preko sankcija koje se primjenjuju odmah kad neko prekrši odgovarajuća pravila.



Nigdje nije izričito rečeno da u sredstvima javnog saobraćaja mladi ljudi treba da ustupe sjedište starijima ili ženama s malom djecom; takođe nigdje nije izričito određeno da treba da kucamo na vrata prije nego što uđemo u prostoriju. Međutim, onaj ko se ne bi pridržavao tih prostih pravila, brzo bi ih postao svjestan zbog posljedica koje bi uslijedile – makar one bile i tako blage kao što su prezir, podsmijeh, obazriva opomena itd.

Drugi veliki sklop društvenih normi je onaj u kojem postoje i djeluju pravne norme. *Pravna norma* predstavlja skup pravila o ponašanju ljudi u društvu, zagantovano državnim autoritetom, odnosno institucionalizovanom prinudom. Društvo nužno stvara društvena pravila ponašanja ljudi. Pravi problem za svako društvo predstavljaju devijacije koje ugrožavaju život pojedinca, društvenih grupa i nacije. Pravne norme su najvažniji oslonac koje koristi kultura u suzbijanju svih oblika devijacije. Nema društva bez svjesnog, slobodnog i cjelishodnog ponašanja čovjeka, a nema ni društva bez normi.



1. U kojoj je mjeri kultura odgovorna za ponašanja pojedinaca?
2. Da li razlike među vrijednostima pretpostavljaju nužno i sukob vrijednosti?
3. Analiziraj neke tradicionalne vrijednosti crnogorskog društva i dovedi ih u vezu sa savremenim vrijednostima u našem društvu.

Kultura i civilizacija

U definisanju kulture uvijek je dolazilo do nesporazuma zato što ovaj pojam dodiruje, a ponekad se miješa s pojmom *civilizacija*. Može se, na primjer, čuti da neka zemlja ima bogatu kulturu, ali ne i razvijenu civilizaciju. To znači da se kultura suprotstavlja civilizaciji. Istovremeno, kultura i civilizacija često su se određivale jedna pomoću druge: kultura se smatrala stadijumom civilizacije, a civilizacija stepenom kulture.

Postoje brojni autori koji pod civilizacijom podrazumijevaju samo društva koja imaju razvijenu pismenost i gradska naselja, dok pod pojmom kultura podrazumijevaju seoska i plemenska pretpismena društva. Tako se civilizacija shvata kao faza u razvitku društva koja dolazi nakon divljaštva i varvarstva, dok neki zapadni sociolozi pod civilizacijom podrazumijevaju epohu kapitalizma.

Istražujući odnos kulture i civilizacije, mnogi naučnici su došli do zaključka da su se istorija ljudskog duha i ukupnost društvenog nasljeđa nekad identifikovali s kulturom, a nekad s civilizacijom.

Razlikovanje kulture i civilizacije po principu prevlasti tehničkog napretka prisutno je u mnogobrojnim radovima. Prema tom stanovištu svako društvo ima određenu kulturu, ali je ta kultura manje ili više *civilizovana*, tj. dosegla je raznolike stupnjeve razvitka s obzirom na znanje, vještine i uglađenost. Sa aspekta znanja i vještine, civilizacijske tekovine lakše se usvajaju od nekih elemenata kulture.

Postoji mnogostruka veza između tehnike, društvenih struktura, kulture i stupnja civilizacije. Oswald Špengler je vjerovao da se na kulturu, kao stvaralačko nastojanje i duhovnost, nadovezuje civilizacija kao *okamenjeno stanje društva*.

Posmatranju kulture i civilizacije kroz dihotomiju ciljeva i sredstava pridružuje se i Herbert Markuze. On veći značaj daje kulturi u odnosu na civilizaciju, smatrajući da kulturi pripadaju čovjekove duhovne i psihičke aktivnosti: umjetnost, nauka, religija, dok sve druge materijalne tvorevine prebacuje na polje civilizacije.

Savremeno shvatanje kulture uvažava činjenicu da se teorijski i praktično kultura i civilizacija stapaju u jedno. *Civilizacija* ne označava društveni doprinos koji je suprotan kulturi. Ona gradi neraskidivo jedinstvo s kulturom. Svakako, to ne znači da snage civilizacije ne mogu postati protivkulture.

Multikulturalizam



Multikulturalizam

Pod **multikulturalizmom** se obično podrazumijeva oblik kulturne politike, koncept društva (multikulturalno) u kojem ravnopravno koegzistira više kultura; *multus/plures* (lat. mnogo, mnogi, više njih) impliciraju istovremeno postojanje više kultura.

Multikulturalizam postavlja pitanje različitosti mjesta koje joj treba dodijeliti; takođe postavlja pitanje da li različitost napada tradiciju, da li obogaćuje ili osiromašuje. Različitost nije neka apstrakcija, već prije svega jedna konkretna realnost, ljudski i društveni proces.

Multikulturalizam je kultura svakodnevice. U interpretaciji multikulturalizma postoji političko i kulturološko stanovište. Pažnja se usmjerava na zahtjeve grupa koje nijesu etnički, politički i nacionalno zasnovane. To su prije svega novi socijalni pokreti koji se okupljaju oko zajedničkih vrijednosti, oko načina življenja, kolektivne pripadnosti.

Osnovni cilj multikulturalnih zamisli jeste širenje tolerancije, dijaloga i uvažavanja između različitih kultura. U tom pogledu, multikulturalizam se suprotstavlja svakom obliku dominacije nad kulturom raznovršnošću ljudske zajednice.

U svakoj višenacionalnoj državi odnosi između kultura imaju dva lica:

- postoje skladni odnosi
- postoji strah od asimilacije i gubljenja kulturne posebnosti.



1. Navedi primjere sklada kultura u njihovoj raznolikosti.
2. Na koji je način multikulturalizam kultura svakodnevice?



Ko se poistovjećuje samo sa vrijednostima svoje kulture, taj je slijep za sve druge kulture – on je čovjek jedne kulture, osuđen da duhovno ne raste.

Đuro Šušnjić

Kulturni identitet

Porijeklo riječi **identitet** može se nazreti u latinskim riječima *idem* (isto) i *identidem* (ponovljeno). Pojam identitet podrazumijeva odgovor na pitanja: Ko sam ja? Ko je drugi?

Kao ličnost čovjek je jedinstven, kao društveno biće on je kao i neki drugi ljudi, kao biološka jedinka on je kao i svi drugi ljudi. Identitet kao kvalitet nije nepromjenljiv jer su biološke i sociološke činjenice koje ga određuju promjenljive. Gledano i biološki i sociološki, ne postoje dva bića koja bi bila istovremeno potpuno identična ili potpuno različita, jer je uvijek kod svakog od njih moguće naći odlike po kojima se razlikuju, odnosno koje ih čine identičnim. Tako je identitet ma kog bića u stvari relativan, budući da njegovo određenje zavisi od više ili manje strogog izbora odgovarajućih odlika bića koje je u pitanju. Identitet se uvijek određuje naspram nekog drugog, pa je *drugost*, tj. princip razlike, relacija u kojoj se definiše identitet.

Kulturni identitet je samosvijest pripadnika jedne grupe koja historijski nastaje i razvija se u zavisnosti od kriterijuma koje ta grupa uspostavlja u odnosima s drugim društvenim grupama.

Svaka kultura ima sopstvene i jedinstvene obrasce ponašanja koji najčešće izgledaju tuđi ljudima drugačijeg kulturnog porijekla. Svaku kulturu bi trebalo proučavati uz uvažavanje njenih specifičnosti i vrijednosti, s nastojanjem da se, što je moguće više, izbjegava etnocentrizam, koji znači prosuđivanje drugih kultura kroz poređenje sa svojom. Pošto se ljudske kulture toliko međusobno razlikuju, ne iznenađuje činjenica da je većini ljudi koji dođu u nepoznatu (za njih stranu), drugu sredinu, teško da prihvati ideje i ponašanja koja u njoj vladaju.

Kulturna raznovrsnost – proširuje spoznaju i slobodu izbora, vodi boljem samorazumijevanju, pruža priliku svakom pojedincu da proširi svoje vidike i formira drugačiji pogled na svijet, doprinosi napretku društva.



U *Univerzalnoj deklaraciji o kulturnoj raznolikosti* ističe se da je *kulturna različitost jedan od korijena razvoja*, ne samo intelektualnog i moralnog, nego i ekonomskog.

Kulturna raznolikost proširuje svakome mogućnost izbora: ona je jedan od korijena razvoja, ne samo u smislu ekonomskog rasta već i u zadovoljavajućem intelektualnom, emotivnom, moralnom i duhovnom pogledu. (Univerzalna deklaracija UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti, 2001, član 3)

Generalna skupština Ujedinjenih nacija proglasila je 21. maj Svjetskim danom kulturne različitosti.





Masovna kultura ne traži kritike. Ona u najboljem slučaju traži uživanje. Počiva na fragmentima, zanemaruje generičkog čovjeka. Ne tiče je se šta će biti: nju zanima šta biva.

Zagorka Golubović

Društvenoj koheziji, vitalnosti društva i miru može se doprinostiti samo ako je svakom pojedincu omogućen pristup kvalitetnom obrazovanju, ako mu je pružena prilika da slobodno iznosi svoje mišljenje, da stvara i plasira svoja djela na jeziku po sopstvenom izboru, da učestvuje u kulturnom životu i neometano razvija svoje kulturne talente.

Masovna kultura

Kultura masovnog društva jedan je od najzanimljivijih fenomena u savremenoj kulturi. Za nju je uobičajen i termin masovna kultura. Karakteristike masovne kulture uobličile su se u miljeu savremenog industrijskog društva. Procesi industrijalizacije i urbanizacije uslovlili su nastanak i širenje masovne kulture.

Osnovnu osobenost modernog društva predstavlja *serijska proizvodnja*, koja je presudno uticala da vrijednosti kulture, njena originalnost, postepeno nestaju u polju industrijalizma.

Svojim sadržajima masovna kultura propagira *osrednjost*. Ona je stvorila nov način percepcije, obrazac mišljenja, življenja i ponašanja. Ona je preoblikovala ljudske potrebe. Od početka je masovna kultura bila povezana s interesima kapitalističkog društva. I već od tog vremena ona je pridobila manipulativne funkcije propagirajući određeni način života.

Uslovi nastanka masovne kulture jesu:

- industrijalizacija
- urbanizacija
- razvoj opšteg obrazovanja
- podizanje društvenog standarda, stvaranje slobodnog vremena i dokolice
- postojanje masovnih medija (štampa, radio, film, internet...).

Ako se pristupi analiziranju sadržine masovne kulture, mogu se uočiti sljedeće karakteristike:

- smanjuje se socijalna distanca u oblasti kulture između pojedinih društvenih grupa;
- istovremeno traženje i pojava masovnog potrošača kulturnih dobara;
- sve dublje prožimanje i uzajamna uslovljenost kulture i tehnoloških inovacija;
- pomjeranja u sistemu kulturnih vrijednosti i ranga njihovog značaja;
- pojačana komercijalizacija kulturnih vrijednosti;
- pretežno reproduktivni karakter masovne kulture.

Masovna kultura je postala rodno mjesto svih modernih mitova. Stvaranje mitova masovne kulture nezamislivo je bez reklame, strogo razrađenog i agresivnog marketinga. Medijska kultura postaje planetarna činjenica našeg doba koja, za razliku od tradicionalne kulture, nije više izolovana

u vremenu i prostoru. Ideja da smo svi pripadnici *globalnog sela*, zahvaljujući satelitima i nevjerovatnom ubrzanju prenošenja informacija, ima svoju ideološku poruku.

Marketing, sponzorstvo i menadžment postali su sastavni djelovi novih tokova kulture. Marketing je prije svega način razmišljanja i oblik komuniciranja, pa tek onda proizvodnja i prodaja proizvoda koji zadovoljavaju kupce. Sponzorstvo danas sve više postaje obrazac, stil ponašanja, ali i poslovni odnos. Masovni mediji (štampa, radio, televizija, film, internet) imaju odlučujuću ulogu u širenju sadržaja masovne kulture tako što određuje svijet u kome živimo, kreirajući naše potrebe, naša mnjenja, naše vizije. Krajnji cilj masovne kulture nije širenje istinskih kulturnih vrijednosti već sticanje profita.

Jedan od poznatijih teoretičara kulture Edvard Šils mislio je da su osnovne kategorije kulturnog života u svim društvenim sredinama podjednake, ali da ipak postoje i izvjesne razlike koje dozvoljavaju izdvajanje sljedeća tri nivoa kulture:

- tzv. *viša* ili *rafinirana* kultura, koja se odlikuje ozbiljnošću sadržaja. Pod proizvodima visoke kulture on podrazumijeva: poetska djela, novele, filozofiju, naučne teorije, istoriju, ekonomiju, političke analize;
- kategorija *osrednje* kulture podrazumijeva takva djela koja se ne mogu mjeriti standardima korišćenim za djela visoke kulture. Ova kultura (mediokritetna) manje je originalna od visoke, ali je zato u većoj mjeri reproduktivna;
- treći nivo je *brutalna kultura*, čija je bitna odlika da je njena simbolička obrada još elementarnija po stepenu. Neki od njenih žanrova su identični sa žanrovima visoke i srednje kulture, ali su ostali potpuno drugačiji. U takve spadaju npr. spektakli i igre, kao i ekspresivne aktivnosti s minimalnim simboličkim sadržajem.



Kritike masovne kulture najčešće ističu da:

- nudi ispraznu zabavu;
- pretvara običnog čovjeka u pasivnog potrošača, primaoca;
- komercijalizuje kulturu rukovođena isključivo profitom, čime uništava suštinu kulture;
- stvara pasivnog potrošača koji prestaje da bude individua sa sopstvenim mišljenjem i ukusom;
- potrošači postaju pripadnici jednoobrazne, bezoblične mase, čime se otvara prostor za razne manipulacije (čak se i nastanak totalitarnih političkih sistema pripisuje djelovanju masovne kulture).



Način reklamiranja jednog proizvoda



Kič je posljednji izdanak svega onoga što je lažno i neistinito u životu našeg doba.

Klement Grinberg

Kič i šund

Kič je njemačka riječ (*kitsch*) koju možemo prevesti kao: nešto sklepati, napraviti na brzinu. **Šund** je takođe njemačka riječ (*schund*) koja znači: krpe, tralje, otpad. Dok se šund odnosi na lošu literaturu, kič se može pogrdno primijeniti na okolinu, arhitekturu, unutrašnju dekoraciju, muziku, televizijske i filmske programe, na sve ono što podliježe prosuđivanju ukusa.

Kič je relativno novija pojava u kulturi, i nastao je u doba masovnog društva. Po mišljenju sociologa Abrahama Mola, danas se sve može povezati sa kičem, s jeftinim obezvređivanjem umjetničkog djela kroz popularizaciju putem masovnih sredstava komunikacije. Ono što se nekad nazivalo umjetnošću bila su remek-djela. Danas se ona popularišu, šire i rasplinjavaju u masi svojih kopija.

Pojedini autori govore o društvenoj i estetskoj strani kiča, kao i njegovoj istoriji. Oni navode da je kič proizvod industrijske revolucije, koja je u Zapadnoj Evropi i Americi obezbijedila opštu pismenost i obrazovanje. Stanovništvo koje se opismenilo nije imalo dovoljno vremena za upražnjavanje tradicionalne građanske kulture. Izgubivši ukus za tzv. *narodnu kulturu* čiji je oslonac bilo selo, novo gradsko stanovništvo počelo je da vrši pritisak na društvo da im obezbijedi takvu vrstu kulture koja bi bila u stanju da zadovolji njihove novonastale potrebe. Da bi se ispunili zahtjevi novog tržišta, izmišljena je nova vrsta robe: kič, surogat kulture, kao neka vrsta društvenog odgovora.

Jedinu krivicu za kič ne snose samo nosioci novih zahtjeva, jer oni su tražili samo nove kulturne vrijednosti, a ne kič. Kapitalističko društvo im je u datim uslovima stvorilo i ponudilo kič.

Kič ne zahtijeva ništa više od svojih potrošača osim novca. On isključuje svaku aktivnost subjekta u procesu kulturnog i umjetničkog doživljavanja. Kič se proizvodi mehanički i u serijama, i tako postaje integralan dio proizvodnog sistema.

Čovjek je mjerilo prema kojem se stvara kič. Kič je univerzalan, stvara se na takav način da ga svi mogu prihvatiti, postaje određeni stil življenja. On se ne može pojaviti niti napredovati ako ne postoji kič-čovjek, ljubitelj kiča koji je pripremljen da ga pribavi i da za njega veoma dobro plati.

Fenomen kiča zasnovan je na potrošačkoj civilizaciji koja proizvodi da bi trošila i troši da bi proizvodila. Ogromni profiti koje kič ostvaruje na tržištu kulturnih dobara predstavljaju izvor ozbiljnog iskušenja. Mnogi umjetnici pod pritiskom kiča daju prednost tržišnoj vrijednosti nad upotrebnom vrijednošću svojih proizvoda.

Kič nije samo snižavanje vrijednosti i negativno pomjeranje u oblasti ukusa i shvatanja lijepog, nego, još više izričito percipiranje odnosa društvo – umjetnost. Pitanja kiča nijesu samo pitanja estetike, već kulturno i socijalno pitanje u najširem smislu i najdubljem značenju.

Šund literatura je ono što još nazivamo i trivijalnom književnošću. To je kičasta književnost koja ima nisku umjetničku vrijednost, ali je zbog svog sadržaja zanimljiva, nekada i zabavna masama. Šund literatura je vrlo jednostavno napisana i lako čitljiva forma, najčešće roman, kako bi samo kratkoročno, na jednostavan način, okupirala čitaoca, zadovoljavajući samo njegove površne emocije, ali ne i intelekt.

Supkultura i kontrakultura

Osim opšteg pojma kulture (tj. univerzalne ljudske kulture) možemo razlikovati i neke druge oblike kulture koji su specifični za pojedine društvene grupe koje nazivamo supkulturama ili potkulturama.

Pojam **supkulture** u sociologiju je uveo Albert Koen. U okviru kulture kao cjeline, ona podrazumijeva poseban način života, vrijednosni sistem, drugačije ideje, norme i pravila ponašanja. Supkultura nije izolovana u odnosu na univerzalnu i vladajuću kulturu, već je samo relativno zaokružena.

Supkultura se odlikuje određenim značenjem stila, osobenim stavovima i uvijek se javlja u tijesnoj vezi s određenom društvenom grupom (mladi, stari, sportisti, estradni umjetnici itd.).

Supkulture izražavaju osobenosti na nivou pravila ponašanja, odijevanja, ukusa, zabave, razonode, muzike i sporta, pri čemu se u obzir uzimaju i uzrast i pol, raznovrsne profesije i slobodna zanimanja. Tako se govori npr. o kulturi grada i sela, mladih i starih, radnika i intelektualaca.

Supkulturu određuje upravo razlikovanje njenih vrijednosti od vrijednosti dominantne kulture, koja se u sociologiji kulture često naziva *roditeljskom* ili *matičnom kulturom*. Supkultura može biti povlastica koja pripada samo nekima, ali se prenosi i nameće kao uzor drugima. Zajednički način života, naročito životni stil i sudbina grupe, predstavlja osnovu za oblikovanje supkultura. Supkulture nastaju zbog nemogućnosti uspostavljanja istovjetnog načina života za sve pripadnike određenog društva.

Kultura se dijeli na raznovrsne djelatnosti sa posebnom svrhom. Tako se stvara niz supkultura koje se nužno ne suprotstavljaju globalnom sistemu. One se samo organizuju oko određenih vrijednosti koje su društveno prihvaćene, ali se tim vrijednostima, na nivou potkulture, pridaje veći značaj. Potkulture predstavljaju pokušaj obnavljanja aktivnijeg učešća u kulturi i najavljuju simboličko rušenje



Savremena publika je često zatrpata šund literaturom



Primjer supkulture

društvenog reda. To je otpor putem stila. Novi stilovi su uvijek privlačili pažnju, ali su ponekad izazivali i žestoko neodobravanje zbog pokušaja da odstupe od ustaljenih normi, mišljenja i djelovanja. Da bi se supkultura oblikovala, potreban je relativno duži zajednički život.

Dakle, pojam supkulture se zadržava za grupe koje nijesu u sukobu sa širim globalnim sistemom, dok se pojam kontrakture najčešće koristi za označavanje grupa čija je osobenost sukob s vrijednostima konkretnog društva. Supkultura se zadovoljava nekim simboličnim oblicima otpora, s ritualom kao oznakom stila (bedževi, govor, rječnik, odijevanje, moda itd.).

Kontrakultura predstavlja pobunu mladih protiv kulture starih. Nastala je u SAD, u decenijama poslije Drugog svjetskog rata, kao odgovor na rastuće socijalne nejednakosti, nepravdu američkog kapitalističkog sistema i rata u Vijetnamu. U tom je smislu karakteristično geslo Amerikanaca koji su se suprotstavljali ratu u Vijetnamu: *Vodimo ljubav, a ne rat.*

Za razliku od supkulture, nosioci kontrakture (protivkulture) otvoreno se suprotstavljaju vladajućoj kulturi, teže da je sruše i zamijene svojom kulturom. Vrlo često se kontrakultura ograničava na područje tzv. duhovne kulture (recimo muzike). Nosioci kontrakture su često idealistički orijentisani s obzirom na svoje shvatanje kulture, morala i duhovne strukture društva.



Mladi često razvijaju karakteristične oblike supkulture

U sociološkoj literaturi je ukazano na nekoliko osnovnih razloga koji dovode do pojave kontrakture:

- kada je jedinka ili društvena grupa prinuđena na lišavanje (blokiranje profesionalnih ambicija ili isključenja iz procesa komunikacije);
- u slučaju poremećaja i konfuzije u sistemu vrijednosti;
- pri nedostatku socijalne kontrole, koja podrazumijeva odsustvo određenog autoriteta.

Kontrakulture nastaju iz potkultura koje zajedno s dominantnom kulturom sačinjavaju složen socio-kulturni kompleks. Kontrakultura predstavlja one kulturne elemente koji osporavaju sistem i vladajući način života. Svaka prepreka i frustraciona situacija može biti ishodište kontrakulture i mladalačkog bunta.

Mas-mediji

Masovni mediji se često povezuju samo sa zabavom, i kao takvi, smatraju se relativno marginalnim u životu većine ljudi. Takvo gledište je samo djelimično tačno jer su masovne komunikacije neodvojive od mnogih drugih aspekata naših društvenih aktivnosti.

Postoje teoretičari koji su mišljenja da treba razlikovati *autonomne medije*, kojima nije potrebno spajanje s mrežom (knjige, novine itd.), i *komunikacijske medije*, koji omogućavaju uspostavljanje interaktivnosti (telefon, internet, komunikacioni video).

Iako spada u tzv. klasična sredstva mas-medija, televizija je i danas moćno sredstvo informisanja i oblikovanja javnog mnjenja. Televizijski program se stalno emituje. Ako dođe do prekida emitovanja programa (nestane slika sa TV ekrana), slijedi izvinjenje zaduženih za njegovo nesmetano odvijanje.

Jedan od najuticajnijih savremenih teoretičara medija je francuski autor Žan Bodrijar. On smatra da se u ovo naše doba, u kome su masovni mediji prisutni svuda, stvara jedna nova realnost ili hiperrealnost, koju čini mješavina ponašanja ljudi i slika koje daju mediji. Danas nijedan politički lider ne može pobijediti na izborima ako se stalno ne pojavljuje na televiziji.

U svakom društvu mediji se ubrajaju u najvažnije informativne ustanove. Njihov status pokazuje stanje slobode, tolerancije, morala. Dilema u vezi s medijima ima mnogo, jer svaki talas njihove ekspanzije donosi nove nedoumice. Sociološki posmatrano, najvažnije je razrješenje nedoumica koje donosi sloboda i uslova pod kojim se ona razvija.

Kritičari savremene kulture smatraju da se publika nekritički predaje svakoj novoj tehnologiji (npr. internetu) i da zbog toga moćni mediji lako manipulišu. Složene kulture zaista tako funkcionišu, ali se nerijetko javlja i otpor prema novoj tehnologiji i onome što mediji preporučuju. Taj otpor je od suštinskog značaja, mada se tome još uvijek ne poklanja dovoljno pažnje u proučavanjima.

Značajna uloga medija ogleda se i u prenošenju kulturnih vrijednosti. Neki teoretičari govore o *medijskoj kulturi* kao preovlađujućem obliku kulture u savremenom društvu. Medijska kultura predstavlja poprište borbe za prevlast između ključnih socijalnih grupacija i suprotstavljenih političkih ideologija. Pojedinci proživljavaju ovu borbu pomoću slika, mitova i predstava medijske kulture.

Mediji su tehnička sredstva koja ljudima omogućavaju prenos misli, bilo kakva da je njihova forma i njihov krajnji cilj.



Dragan Koković

Medijska kultura nameće svoje vrijednosti, ukus, način mišljenja, stvarajući nove modele identifikacije, predstave stila, mode i ponašanja. Razvoj informacionih tehnologija i njihova primjena predstavlja fenomen koji je uticao ne samo na globalizaciju medija, već na društvo u cjelosti.

Internet je ključni reprezent novih informaciono-komunikacionih medija, ne samo zbog činjenice da povezuje milione korisnika, već i zbog svog uticaja na savremenu medijsku produkciju i tradicionalne medije. Informacionom revolucijom nastaje novi oblik društva, tzv. *umreženo društvo*.



Medijska pismenost je jedna od ključnih kompetencija koja je neophodna za uspješan rad i život u savremenom digitalnom svijetu. Svaki pojedinac treba da razlikuje empirijsku od medijske stvarnosti. Ovu razliku moguće je utvrditi dekonstruisanjem medijskih poruka. Dakle, medijskim porukama koje za cilj nemaju samo informisanje, već i ubjeđivanje, ostvaruje se određena moć i dobit. Zbog toga je važno poznavati tehnike ubjeđivanja i svrhu medijskih konstrukata.

Ne zaboravi da postaviš pet ključnih pitanja:

1. Ko je oblikovao ovu poruku?
2. Kojim se kreativnim tehnikama poslužio u oblikovanju poruke?
3. Kome je ova poruka namijenjena?
4. Kako ova poruka utiče na mene?
5. Kako ova poruka utiče na druge činioce društva?

Ako uspiješ da otkriješ odgovor na ova pitanja, uvijek ćeš čitati između redova bez obzira na to radi li se o tradicionalnim ili digitalnim medijima.

Zato je važno, još od samog početka školovanja, uvesti u škole nastavni predmet **Medijska pismenost** (kao izborni predmet), radi boljeg razumijevanja medijskih sadržaja i namjera pošiljalaca poruka. Na taj način se povećava mogućnost zaštite pojedinaca od medijske manipulacije. Izučavajući medijsku pismenost, naučić ćeš da kreiraš medijske sadržaje, prepoznaješ potencijalne prijetnje na mreži (kao što su preuzimanje podataka bez saglasnosti, sajber-kriminal), tj. nasilje na internetu.

Kulturna globalizacija

Pitanje **kulturne globalizacije** izaziva danas mnoge oprečne stavove budući da se radi o procesu koji ima svoju predistoriju, ali i potpuno novu manifestaciju potpomognutu savremenim globalnim telekomunikacijama.

Današnja globalna kultura oslobođena je prostorno-vremenskog konteksta, i kao takva predstavlja univerzalnu i neutralnu mješavinu različitih elemenata, znakova i simbola. Stvorena na vještački način, ona bi trebalo da gradi jedan od stubova budućeg globalnog društva izloženog konstantnom strujanju ideja, vrijednosti i informacija. Međutim, osnovnu

dilemu nameće dvostruka priroda globalizacije koja bi mogla dovesti kako do homogenizacije tako i do heterogenizacije kulture.

Bogatstvo globalnih informacija i sličnost životnih stilova koji se pod njihovim uticajem formiraju, dovode do izvjesne deterritorijalizacije i stvaranja novog vida globalne potrošačke kulture.

Pod uticajem kulturne globalizacije gube se mnoge oštre razlike, a dosadašnja povezanost mjesta, identiteta i kulture nestaje pod naletima tehnološkog napretka i visoke mobilnosti stanovništva. Zbog toga se mnoge države susrijeću s veoma brojnim doseljenim zajednicama, koje su više ili manje kulturno asimilovane. Takvi primjeri se mogu naći širom svijeta, i u ekstremnim slučajevima mogu biti potencijalni uzročnici konflikata.

Svjedoci smo da je cijela planeta suočena s pandemijom koronavirusa (kovid 19), koji je umnogome promijenio, *zaustavio* život ljudi. Spirala straha koja je generisana savremenim medijima, dovela je do globalnog straha od bolesti i smrti. Nestali su neposredni kontakti ljudi. Maksimalno se koriste savremena tehnološka sredstva radi održavanja kontakata, kulturnih sadržaja – stvoren je neki novi kulturni obrazac.

Da li je to kultura straha?



Američki sociolog Bari Glasner u svojoj knjizi *Kultura straha* dokazuje da postoje ljudi i organizacije kojima je to posao – da se *hrane* našim strahom i da ga, naravno, izazivaju. Zastrašivanje je suptilan i veoma djelotvoran koncept. Tim prije što mediji, uglavnom kada su tzv. velike i aktuelne teme u pitanju, izbjegavaju da objavljuju ono što nije sinhronizovano sa opštevažećim stanovištem. Zasigurno je da će biti izazova za kulturologe i antropologe za dublje promišljanje o promjenama koje je donijelo *doba korone*.



Istraži i analiziraj navedene posljedice globalizacije medija:

- komercijalizacija medija
- uticaj na kulturne i tradicionalne vrijednosti (uspostavljanje kulturnog imperijalizma)
- unificiranje sadržaja medija
- politizacija komercijalnih medija
- jaz između bogatih i siromašnih
- digitalni rascjep.

Zapiši svoja zapažanja.

Nažalost, mnogi ljudi ne žive svoje snove zato što žive svoje strahove. Jer sve što želimo nalazi se na suprotnoj strani od straha. Možda zato svijet izgleda ovako.



Bari Glasner



1. Objasni šta je kultura.
2. Definiši pojam civilizacije.
3. Kako se sve može objasniti razlika između kulture i civilizacije?
4. Napravi razliku između kiča i šunda.
5. Koje su karakteristike supkulture?
6. Koji su uzroci nastanka kontrakture?
7. Objasni kakav uticaj mas-mediji ostvaruju na mlade ljude.

SOCIJALIZACIJA

Pojam, vrste, funkcije i faktori socijalizacije; značaj i faktori hominizacije

Da bismo razumjeli odnos pojedinca, društva i kulture, veoma je važan pojam **socijalizacije**. Usvajajući određeni način ponašanja (tipičan za njegovu kulturu: znanja, vještine, norme, vrijednosti za život u društvu), pojedinac stiče i individualne karakteristike, navike, težnje, svoj identitet i postaje ravnopravan i prilagođen član društva.

Čovjek genetski (rođenjem) donosi dispozicije koje u zajednici razvija u opšteljudske osobine, to upravo i čini fazu hominizacije (lat. *homo* – čovjek).

Hominizacija je proces očovječavanja, tačnije, 'postajanja čovjekom', tj. proces sticanja isključivo ljudskih specifičnosti kojih nema u ostatku živog svijeta.

Na pitanje o tome čime se čovjek razlikuje od svih drugih živih bića, i šta ga čini čovjekom, mnogi autori navode da upravo bit čovječnosti moramo tražiti u njegovoj svjesnoj, stvaralačkoj, društveno-istorijskoj i moralnoj prirodi. Ovdje se ne radi o biološkom, nego o društveno-etičkom određenju čovjeka, jer biološku komponentu posjeduju i životinje, a čovječnost je izrazito ljudsko obilježje, koje podrazumijeva funkcije centralnog nervnog sistema (mišljenje, svijest, inteligencija, moralnost i duhovnost), a ubrajaju se među najbitnije činioce procesa hominizacije i najprepoznatljivije posebnosti vrste *homo sapiens*. Zato sociolog Arnold Gelen navodi da je čovjek taj koji predviđa, on je „Prometej – upućen na ono što je udaljeno, na ono što nije prisutno u prostoru i vremenu, on živi – suprotno od životinje, za budućnost, a ne u sadašnjosti“.

Različite nauke (pedagogija, psihologija, sociologija, antropologija) bave se značenjem socijalizacije, pa zato imamo i različita određenja. Sociolozi ili antropolozi, baveći se problemom socijalizacije, naglašavaju važnost osposobljavanja jedinice za život u društvu, dok psiholozi naglašavaju ulogu socijalizacije u formiranju ličnosti pojedinca.

Socijalizacija (lat. *sociare* – spojiti) označava proces usvajanja znanja, stavova, vrijednosti, normi i ponašanja određene kulture, kojim se održava kulturni kontinuitet i prenosi s generacije na generaciju. Pojam je uveo francuski sociolog Emil Durkheim, a pod procesom socijalizacije je podrazumijevao proces formiranja ljudske jedinice pod uticajem društvene sredine.

Socijalizacija je dvostruki proces u kojem pojedinac na jednoj strani formira svoju ličnost, svoj identitet, a na drugoj svoju društvenost.



Slobodan Vukićević



*Proces hominizacije, odnosno stvaranja *homo sapiens*, koji je započeo prije više miliona godina, nije samo biološki proces, kao što se obično misli, ali ni samo sociokulturni proces, već je to veoma složena i višedimenzionalna morfogeneza u kojoj sarađuju podjednako genetički, ekološki, moždani, socijalni i kulturni faktori.*



Rudi Supek

Jedino uz pomoć kulture, u uslovima sistematskog i usmjerenog rukovođenja odraslih, dijete može da postane normalno ljudsko biće, da stekne govornu moć, predmetnu aktivnost i simbolizaciju.



Evgenije V. Sokolov



Socijalizacija je proces postajanja društvenog bića, proces osposobljavanja biološke jedinice da uz pomoć kulture u najširem značenju živi u određenom društvu.

Zoran Avramović

Socijalizacija može biti:

- **primarna** – ostvaruje se u prvim godinama života (u porodici tokom djetinjstva), odnosi se na postupke vaspitavanja djece;
- **sekundarna** – događa se u mladosti i zreloj dobi. Odnosi se na učenje i usvajanje odgovarajućih načina ponašanja i normi vezanih za posebne društvene uloge kroz različite sfere društvenog života i rada (brak, roditeljstvo, profesija, politika, religija i dr.) ili pripadajući posebnim društvenim grupama ili institucijama (gdje su odnosi među pojedincima formalno uređeni).

Izvori socijalizacije su *kultura* i *društvo* (propisuju norme, standarde, vrijednosti i vjerovanja koja će dijete usvajati tokom odrastanja).

Agensi (faktori, vršioци, posrednici) jesu prenosioci kulturnih normi i obrazaca ponašanja na dijete, a izdvajaju se: porodica, vrtić, škola, grupa vršnjaka, religija, društvene organizacije i sredstva masovne komunikacije.

Porodica ima najveći uticaj na formiranje i razvoj ličnosti jer dijete rana iskustva, emocionalna, saznajna i socijalna, vezuje upravo za porodicu. Pod uticajem roditelja stiče bazične vrijednosti i uči osnovne obrasce ponašanja. Ovaj agens se smatra najvažnijim od svih. Funkcija porodice je zaštitna, jer se dijete u njoj osjeća sigurno, dobija najviše ljubavi i pažnje.



Sigmund Frojd kaže da je dijete otac čovjekov.

Protumači ovu tvrdnju.

Škola na planiran i efikasan način prenosi sistem vrijednosti i pravila datog društva. Ona kao vaspitno-obrazovna institucija organizovano i dugotrajno vrši uticaj na intelektualni, emocionalni, moralni i socijalni razvoj učenika kroz nastavni plan i program. Škola uređuje način školskog života postavljanjem pravila ponašanja koja su obavezujuća za nastavnike i učenike. Osim znanja, u školi se stiču radne navike, moralna uvjerenja, socijalni stavovi, poštovanje ličnosti pojedinca, kultura dijaloga, a sve u cilju lakše integracije u društveni život.

Masovni mediji ili sredstva masovnog komuniciranja, čiji je uticaj svakim danom sve veći, veoma su važan činilac socijalizacije i razvoja ličnosti. Postoji više vrsta masovnih medija: štampani (dnevne, nedjeljne i mjesečne novine) i elektronski (film, radio, televizija, internet). Njihov uticaj je važan, jer dopiru do velikog broja ljudi i svojim sadržajima utiču na razne oblike ponašanja. A kako je savremena tehnologija do neslučenih razmjera unaprijedila sredstva komuniciranja, učinila ih je i neizbježnim jer im je pojedinac (konzument) izložen svakodnevno.



Da li su mladi bespomoćne žrtve medijskih uticaja?

Religija svojom etikom i normama ponašanja, mitološkim učenjima, kao i sakralnom umjetnošću (arhitekturom, slikarstvom, književnošću i muzikom) sastavni je dio duhovne kulture određenog društva i utiče na njegove članove, prije svega na vjernike, ali i na one koji nijesu vjernici.

Vršnjaci u djetinjstvu i mladalačkom dobu imaju značajan uticaj na formiranje mnogih osobina ličnosti. Kako djeca rastu, provode sve više vremena s vršnjacima, postavljajući jedni drugima standard ponašanja (način oblačenja, žargon, muzički ukus, vrijednosti, uzori, interesovanja). Vršnjaci postaju najznačajnija grupa u periodu adolescencije jer mladi žele da se osamostale i oslobode autoriteta roditelja. Ovo je naročito izraženo u periodu puberteta, između 13 i 18 godina. U ovom periodu javljaju se snažnije socijalne potrebe, pripadnost grupi vršnjaka i ostvarivanje uloge u njoj, tj. biti prihvaćen.



Grupa mladih

Zbog različitih potreba, kako za afirmacijom u grupi vršnjaka, tako i ispitivanjem svojih mogućnosti i granica, isprobavajući različite uloge, adolescenti često pribjegavaju prestupničkom ponašanju i postaju članovi asocijalnih grupa (narkomana, maloljetničkih bandi, gangova). Zato je važno postojanje socijalno poželjnih grupa kao što su sportski timovi, planinarska društva, amaterska pozorišta, NVO i druga, kako bi se usmjerile potrebe mladih za druženjem i samoafirmacijom. To se kvalitetno ostvaruje kroz volonterstvo, aktivizam, rad omladinskih organizacija i sl. Potrebe mladih za samoafirmacijom ostvaruju se kroz aktivizam.

Uzroci devijacije i elementi prisile u socijalizaciji

Analizirajući izvore i agense socijalizacije, uviđamo da je socijalizacija dvostruki proces u kojem pojedinac s jedne strane formira svoju ličnost i svoj identitet, a s druge svoju društvenost. Koliko je važan kontakt sa sredinom i drugim ljudima, vidjećemo kroz sljedeće primjere koji govore o prisilnoj socijalizaciji *divlje djece*.



Amala i Kamala

Misionar sveštenik A. L. Sing je 1920. godine u šumama Indije, zajedno s mještanima, pronašao dvije djevojčice koje su odrasle s vukovima u vučjoj jazbini. Djevojčice, koje su nazvane Kamala (koja je imala oko osam godina) i Amala (koja je imala samo jednu i po godinu), u svemu su ličile na vukove i ponašale su se poput njih – puzale su na sva četiri uda; bile su čupave; na koljenima i dlanovima imale su tvrde žuljeve od puzanja. Jele su i pile tako što bi zagnjurile glavu u hranu, puštale krike, lajale i sl. Po spasavanju željele su da se vrate u divljinu. Bile su veoma nesrećne u civilizovanom svijetu, na koji se nikada nijesu navikle. Noću bi se šunjale po kući, a ponekad bi i zavijale. Više su voljele da budu u društvu mačaka i pasa nego djece. Spavale su zajedno, sklupčane na podu.

Mlađa djevojčica, Amala, nije preživjela, a Kamalin napredak je bio veoma spor. Nije govorila, hodala je četvoronoške, jela sirovo meso i grebala vrata kada je htjela napolje. Zahvaljujući dugotrajnom učenju, Kamala je na kraju uspjela da se prilagodi ljudskom životu – naučila je da hoda na dvije noge (ali nespretno), naučila je i neke elemente govora (koristila je tridesetak riječi).



Divlji dječak

Ovaj primjer iz južne Francuske datira iz 1800. godine. Dječak koji je pronađen u šumi ponašao se kao zvijer, oglašavao se krikom, a odjeću koju su mu oblačili trgao je zubima. Nakon što je doveden u Pariz, pokušali su da ga socijalizuju. Naučen je održavanju osnovne higijene, samostalnom oblačenju, ali nije mogao da nauči da govori iako medicinski pregledi nijesu pokazivali bilo kakvu mentalnu zaostalost.

Primjeri nesocijalizovane djece svjedoče o značaju društvene okoline na razvoj čovjeka. Pored prisilne socijalizacije, za ukupne socijalizacijske procese važan je pojam resocijalizacije.

Uzroci za asocialno ponašanje kao bilo koji vid kontrakulturalnog ponašanja, koje je udaljilo pojedinca od uobičajenih oblika ponašanja, mogu biti različiti: alkoholizam, narkomanija i dr.



Istraži slučajeve prisilne socijalizacije, i predstavi činjenice o tome šta se desilo sa djecom nakon njihovog pronalaska:

- U planinama Perua 1990. pronađen je dvanaestogodišnji dječak, živio je sa kozama.
- Nigerijski dvogodišnji dječak Belo pronađen je 1996. godine u porodici šimpanza.
- Petogodišnja djevojčica Nataša pronađena je 2009. u sibirskom gradu Čita.
- Ukrajinka Oksana Malaja, koju su pronašli socijalni radnici 1991. godine, nije umjela da priča, režala je i lajala, hodajući četvoronoške.

Resocijalizacija (*lat. re* – ponovo; *sotialisatio* – podruštvljavanje) jeste ponovno podruštvljavanje čovjeka.

Resocijalizacija podrazumijeva ponovno usklađivanje ponašanja s društveno prihvaćenim vrijednostima i normama.

Kada govorimo o ponašanju koje odstupa od važećih društvenih normi ili očekivanja, obično smatramo da je to devijantno ponašanje. Međutim, nije svako odstupanje od normi prestupničko ponašanje. Možemo naći primjere da su mnoge historijske ličnosti, poput Sokrata, Isusa Hrista, Nikole Kopernika, Nelsona Mandele, bili proganjani i kažnjavani od svoji savremenika, jer su kršili postojeće norme.

S druge strane, nekada zbog pridržavanja postojećih normi ponašanja može doći do prestupničkog i kriminalnog ponašanja. Mnogi ratni zločinci na sudu se brane da su samo ispunjavali naređenja i pravila pretpostavljenih, a koja su im bila nametnuta od njihove društvene grupe. To važi i za pripadnike kriminalnih bandi.

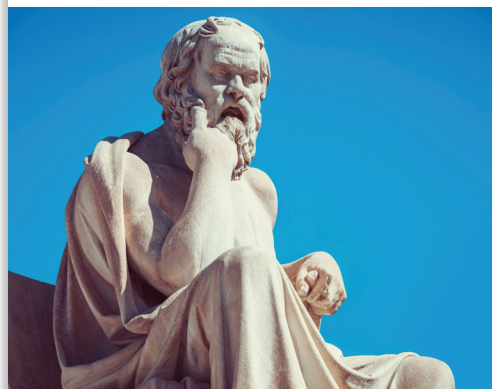
Ovi primjeri nam govore da pojam devijantnosti nije lako odrediti, zato što je devijantnost relativan pojam. Postupci su devijantni samo u odnosu na norme nekog društva u određenom historijskom razdoblju. Reakcije društva na nepoželjno ponašanje nazivamo *socijalnom kontrolom*.

Govoreći o društvenom prilagođavanju kao prihvatanju društvenih vrijednosti i normi ponašanja, svako društvo od svojih članova očekuje određen stepen **konformizma**.

Konformizam se uglavnom negativno doživljava, jer znači pretjerano prilagođavanje po cijenu gubljenja autonomije ličnosti.

Konformizam je nekritičko prihvatanje mišljenja i ponašanja drugih osoba ili članova grupe kojoj se pripada, tj. većine.

Konformizam je poseban vid socijalnog pritiska na mišljenje i ponašanje pojedinca. To najbolje ilustruje Ašov eksperiment, gdje je pod uticajem većine – pod socijalnim pritiskom – došlo do promjene u percepciji.



Sokrat (470–399. p. n. e.)
antički grčki filozof, osuđen
na smrt jer je kvario atinsku
omladinu



Non scholae, sed vitae discimus – Ne za školu, već za život učimo.

latinska poslovice



Obrazovanje se ne sastoji od toga koliko ste zapamtili ili koliko znate. Sastoji se od toga da razlikujete koliko znate, a koliko ne znate.

Anatol Frans



Humanističko vaspitanje ne podrazumeva robotizaciju ličnosti, već skladan i maksimalno moguć razvoj svakog pojedinca.

Brane Mikanović

Značaj i ciljevi humanističkog obrazovanja i vaspitanja

Koncepcija humanističkog vaspitanja je težnja pedagogije ka humanizmu, demokratiji i izgradnji građanskog društva.

Humanističko vaspitanje teži ka ostvarivanju ciljeva koji imaju univerzalnu vrijednost – istina, ljepota, pravda.

Svakog učenika treba prihvatiti kao jedinstvenu ličnost s predispozicijama za lični razvoj, s ciljem da postane autonomna ličnost, čiju individualnost određuju: potrebe, posebnosti, predispozicije, sposobnosti, iskustva, uvjerenja, stavovi.

Ličnost je samoostvarena (samoaktualizovana) kada je u stanju da svjesno iskaže svoje unutrašnje potencijale. Zato sva lična obilježja treba uskladiti s potrebama društva, demokratskim i humanističkim vrijednostima, a što je bitno za razvoj ličnosti.

Humanistički pristup podrazumijeva demokratski proces vaspitanja, gdje su pored uspjeha i postignuća veoma bitni kompetentnost, samopouzdanje i autonomija. Odrasli moraju da razumiju i adekvatno odgovore na zahtjeve i potrebe djece u sticanju znanja i vještina, gdje se naglašava razvojna funkcija učenja i otvara put individualnog razvoja ličnosti učenika.

Škola će i dalje biti mjesto na kojem se stiču znanja, razvijaju opšte i profesionalne kompetencije koje su bitne za život, rad i cjeloživotno učenje, pa samim tim i nastavnici moraju biti kompetentni (sa konstantnim profesionalnim razvojem). Oni su partneri s učenicima za vrijeme učenja u nastavi, ali i u vannastavnim aktivnostima i slobodnom vremenu učenika. Nastavnici tragaju za metodama i postupcima efikasnog učenja u indirektnom radu s učenicima, posebno vodeći računa o socijalnoj promociji učenika i njihovom slobodnom vremenu.

Humanističko vaspitanje nije samo pitanje vaspitno-obrazovnih institucija, već težnja i zalaganje cijelog društva.

Ljudi se razlikuju po polu, rasi, etničkoj pripadnosti, sposobnostima, kulturi i običajima.

Međutim, često se događa da se o nekim osobama i grupama ljudi donose zaključci na osnovu nepotpunih i netačnih podataka, koji se ne zasnivaju na činjenicama i kritičkom mišljenju. Tada govorimo o *predrasudama*, koje u osnovi imaju negativne emocije i ponašanja, i mogu biti uzrok konflikata i agresivnog ponašanja. Predrasude, kao i stavovi, mogu biti i pozitivne i negativne, i mogu se odnositi na bilo koji objekat (osobu, ideju, pojavu).

Predrasuda je emocionalno obojen i prije svega negativan stav prema određenoj grupi ljudi.



Šta su rasne i etničke predrasude?

Dok kod predrasuda dominira emocionalna obojenost, kod stereotipa dominira saznanjna komponenta stava. **Stereotipi** se formiraju u djetinjstvu, pod uticajem porodičnog vaspitanja u čijoj osnovi se nalazi pogrešno uvjerenje i generalizacija zasnovana na nepoznavanju grupe i pripadnika te grupe o kojoj se govori. Zato se može reći da stereotipi negiraju individualnost osobe. U periodu javljanja i razvoja rasnih, etničkih, vjerskih i socijalnih netrpeljivosti nastaje izraz stereotip.

Stereotip je uprošćeno i pristrasno mišljenje o karakteristikama neke grupe ljudi.



1. U čemu je razlika između izvora i agenasa socijalizacije?
2. Šta je proces socijalizacije?
3. Objasni značaj socijalizacije sa aspekta pojedinca i društva.
4. Objasni pojam *resocijalizacija*.
5. Čemu teži „humanističko obrazovanje“?
6. Šta su predrasude, a šta stereotipi?
7. Koji su najčešći rasni, etnički, polni i profesionalni stereotipi?

RELIGIJA



Homo faber bio je podjednako i homo ludens, sapiens i religiosus. Ili prevedeno: Čovjek koji radi bio je podjednako i čovjek koji se igra, i svjesno biće i religiozni čovjek.

Mirča Elijade



Istorija religije pojavljuje se u izvjesnom smislu kao istorija društva: religijski simboli natopljeni su i društvenim iskustvom, a društveno iskustvo prožeto je i religijskim simbolima.

Đuro Šušnjić



Crveni bizon iz pećine Altamira

Religija

Sociologija izučava **religiju** kao društveni fenomen, jer se javlja i u ranijim društvima, a njeno prisustvo je vidljivo u savremenom društvu, a njen značaj i uloga nijesu uvijek isti.

Kroz posebnu sociološku disciplinu, *sociologiju religije*, sociologiju interesuje društveni aspekt religije, tj. kako ona utiče na društveni život, ne baveći se pitanjem da li bog postoji.

Religija kao posebna forma *društvene svijesti* prošla je kroz različite faze razvoja i mijenjala se s razvojem ljudske civilizacije.

Još iz praistorijskog perioda, odnosno od same pojave čovjeka, datira vjerovanje u natprirodna bića. To najbolje dokumentuju slike na zidovima pećine Altamira u Španiji, na kojima se mogu vidjeti predstave životinja. Čovjek je oduvijek vjerovao u postojanje natprirodnih sila, za koje je smatrao da mu mogu pomoći u svakodnevnom životu, a slike su bile jedan od načina da uspostavi kontakt sa njima.

U svakoj društvenoj zajednici, od one najranije, prvobitne, do zajednice savremenog čovjeka „postoje dva jasno izražena domena: duhovni i svjetovni, tačnije „domen magije i religije i domen nauke“, primjećuje britanski antropolog Bronislav Malinovski.

Dva opšta tipa vjere jesu magija i religija.

Magija je karakterističan oblik vjerovanja prvobitnog čovjeka u moć natprirodne sile.

Sličnosti između magije i religije ogledaju se u vjerovanju u moć natprirodne sile, koje prate karakteristične obredne i ritualne radnje.

Razlike se ogledaju u sljedećem elementima: magija teži da kontroliše prirodu snagom bakanja i obrednih čini, dok religija više sile pokušava da umilostivi; magijske radnje izvode se u trenutku potrebe, a religijske na tačno određene datume (sveci); magijsku radnju izvodi vrač, šaman ili žrec, a pozitivan efekat se očekuje odmah, dok se religijski obred izvodi zbog njega samog, bez neposrednog cilja; religijske radnje se odvijaju u hramovima, dok se magijski čin izvodi bilo gdje.

Oblik vjerovanja koji je bio zastupljen u fazi kada je čovjek počeo da se upućuje na drugog čovjeka (razmjenjivanje iskustava, objašnjavanje svega postojećeg) jeste **mitologija**.

Mit (grč. *mytos*) označava priču koja govori o nastajanju svijeta, o porijeklu smrti, uništenju čovječanstva, o nadljudskim bićima, bogovima, precima, pa je samim tim utemeljen u svaku kulturu. Mit je često povezan s bajkama i legendama, ali i s poezijom, filozofijom i moralnim djelovanjem.

Oblici vjerovanja koji su bili zastupljeni u vrijeme kada je čovjek bio upućen na prirodu jesu:

Totemizam – riječ *totem* nastala je među sjevernoameričkim indijanskim plemenima. Označava životinje i biljke za koje se vjeruje da imaju natprirodne moći. Izvor totemizma jeste vjera u duhovno jedinstvo s prirodom. S ovim pojmom usko je povezan i pojam *tabu* (stroga zabrana).

Fetišizam – na portugalskom jeziku riječ *feitico* znači amajlija, označava predmet kome se pripisuje zaštitna moć. Fetišizam je usko povezan s kultom i magijom, tačnije s vjerovanjem u natprirodnu moć određenih predmeta i stvari, ali i životinja. Prema ovom vjerovanju, nošenjem fetiških predmeta čovjek bi bio u stanju da magijskim putem ostvari neobičnu snagu.

Naturizam (lat. *natura* – priroda) jeste religija koja nastaje iz snažnih čovjekovih dodira s prirodom. Zato su prvi bogovi zamišljeni kao prirodna bića. Čovjek obožava prirodu i klanja joj se, npr. obožavanje hrasta, pojedinih životinja, u islamu – crni kamen.

Animizam (lat. *anima* – duša) jeste najstariji i najprimitivniji oblik religije i suprotan je naturizmu. U prvobitnoj ljudskoj zajednici vjerovalo se u postojanje duše, duhova i drugih onostranih bića koji se manifestuju u raznim stvarima i pojavama. Prema animističkom vjerovanju, cjelokupna stvarnost je nastanjena i prožeta duhovima ili dušama.

Sljedeća faza u razvoju religijske svijesti i slike o svijetu jeste odnos čovjeka i boga, tj. vjera u bogove ili **teizam**, koji se javlja u dva osnovna oblika: **politeizam** (vjera u više bogova) i **monoteizam** (vjera u jednog boga).



Starogrčka mitologija

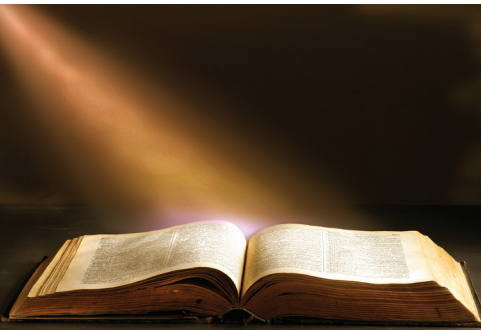
Politeizam (grč. *poli* – mnogo i *theos* – bog, dakle „mnogoboštvo“) jeste vjerovanje u više bogova (kakav je slučaj s mitologijama kao prirodnim religijama). Politeističke ili mnogobožачke religije su narodne religije.

Monoteizam (grč. *monos* – jedan i *theos* – bog) jeste vjerovanje u jednog boga.

Obično svaka srodnička grupa ili klan unutar društva ima svoj totem, za koji se vezuju različite obredne radnje.



Entoni Gidens



Svete knjige su izvor učenja monoteističkih religija.



Religija je čvrsto povezan sistem vjerovanja i običaja koji se odnosi na svete, tj. izdvojene i zabranjene stvari, i koji sve svoje pristalice sjedinjuje u istu moralnu zajednicu zvanu crkva.

Emil Dirkem

Monoteističke religije su nadnacionalne i univerzalne jer se ne ograničavaju samo na jedan narod, nastajale su u periodu od 6. vijeka prije n. e. do 7. vijeka n. e. To su jevrejska religija (koja nosi i elemente narodne religije), hrišćanstvo, islam i budizam (koji ima elemente monoteizma).

Osnovna obilježja monoteizma

Monoteističke religije imaju zajedničke karakteristike:

- univerzalni karakter – jer su prisutne u čitavom svijetu, imaju tendenciju širenja. Izuzetak je jevrejska religija jer ima elemente narodne religije (ako posmatramo da su Jevreji kao narod rasuti po cijelom svijetu, onda je i njihova religija posredno univerzalna).
- otkrivene su ili „objavljene“ – jer je Bog „objavio“ svoju istinu preko proroka, božjih poslanika, (Hristos i Muhamed, a Buda je probuđen u duhovnom i moralnom smislu), i smatraju se osnivačima religija.
- soterološke (grč. soter – spasilac), jer se Buda, Isus i Muhamed pojavljuju kao reformatori, spasioci, izbavitelji naroda.
- asketsko stanovište – ovaj svijet je pun zla, nepravdi i iskušenja, a prema ovom stanovištu čovjek svojom duhovnom snagom (asketskim – smjernim životom, odricanjem od pretjerane čulnosti i zadovoljstva, jer svo zlo za čovjeka potiče od njegovog tijela) može prevladati zlo i iskušenja.
- eshatološke (grč. eshaton – „ono krajnje“), tj. učenje o kraju svijeta, apokalipsi. Prema ovim religijama, postoji „kraj svijeta“ (na primjer, hrišćanstvo uči o vaskrsenju mrtvih, o dolasku i uspostavljanju božjeg carstva na zemlji, o „strašnom sudu“).

U biti svake religije je učenje koje se odnosi na suštinu, svrhu i porijeklo svega postojećeg. Svaka religija podrazumijeva određene oblike vjerskih zajednica, kao i određene obrede, ritualne radnje koje se obavljaju na posvećenim mjestima, odnosno u određenim institucijama (crkve, džamije, sinagoge, hramovi).

Razlika između vjere i religije

Pojam „religija“ (*religio* – pobožnost, tj. izražavanje poštovanja prema bogovima) prvi je upotrijebio hrišćanski filozof Laktacije (4. vijek n. e.). Izvodi ga iz riječi *religare*, što znači „ponovo pričvrstiti, povezati, pripovezati čovjeka s Bogom“. Bog je ljudska zamisao o nekoj natprirodnoj, onostranoj sili.

Elementi koji čine religiju su: sistem vjerovanja i ideja; običaji – religijska praksa; sveto kao izraz religijskog iskustva; pristalice koje čine posebnu zajednicu i crkva kao religijska organizacija.

Religijska vjerovanja i ideje izloženi su kroz molitve, proročanstva, svete knjige i sl. Religijsko iskustvo predstavlja lični doživljaj svetog i onoga što

prevazilazi ovozemaljsko iskustvo. Religijska praksa se odnosi na praktične aktivnosti koje izvode sveštenici i vjernici (rituali ili obredi). Religijske zajednice su veoma brojne, na svijetu ih je na hiljade, a najraširenije su hrišćanstvo, islam, hinduizam i budizam.

Moramo praviti razliku između *religije* kao društvene ustanove i *vjere* kao ličnog uvjerenja. Vjera je individualni, subjektivni ili lični čin nekog pojedinca, koji ima onu punu slobodu nadilaženja svega što ga okružuje, i što mu logički ne dozvoljava da vjeruje.



Koji od navedenih simbola pripada određenoj religiji?



Središnje mjesto u svakoj religiji imaju simboli, čija je glavna funkcija da predstave nešto drugo ili podsjetu na nešto drugo, i moćni su podsticaji u ljudskom ponašanju.



1. Šta je predmet izučavanja sociologije religije?
2. Navedi dva opšta tipa vjere.
3. Kako razlikovati magiju od religije?
4. Koji su oblici vjerovanja koji su bili zastupljeni kada je čovjek bio upućen samo na prirodu?
5. Objasni razliku između politeizma i monoteizma.
6. Koje su karakteristike monoteističkih religija?
7. Objasni razliku između vjere i religije.



Sikstinska kapela u Vatikanu,
Bog stvara Adama – Mikelanđelo



Religija kao društvena ustanova i vjera kao osobno uvjerenje nijesu više na istoj ravni: religija je spoljašnja, javna, objektivna, ustanovljena i racionalna, dok je vjera unutrašnja, lična, subjektivna i emocionalna.

Đuro Šušnjić



I reče Bog Avramu:
ti pak drži zavjet moj, ti
i sjeme tvoje nakon tebe
od koljena do koljena.

Stari zavjet – Prva knjiga
Mojsijeva – Postanje 17: 9–13



Statua Mojsija sa Deset
zapovjesti na dvije kamene ploče

Judaizam (jevrejstvo)

Najstarija monoteistička religija koja seže do biblijskih, Mojsijevih vremena jeste **Judaizam**. To je religija Jevreja i zato se označava kao narodna religija, jer prati historiju jevrejske zajednice koja obuhvata više milenijuma, i nije samo skup religijskih ideja i obreda koji predstavljaju uputstvo za ispravan život. Judaizam je preteča i izvor hrišćanstva i islama.

Naziv Jevrej potiče od riječi *Yehudah* – Judeja, Južno kraljevstvo Izraela, koje je postojalo od otprilike 922. do 586. godine prije nove ere. Naziv *Judaeus* prešao je u termin Jevreji. Jevreji su veoma star narod, pominju se još u 14. vijeku prije nove ere pod imenom Hebreji ili sinovi Izrailja.



Zašto se Hebreji nazivaju sinovima Izrailja?

Jevrejstvo u svom razvoju ima više etapa, a najpoznatije je biblijsko jevrejstvo. **Biblija** ili **Stari zavjet** je pripovijest o tom jevrejstvu. Predstavlja drevnu historiju i mitologiju jevrejskog naroda. Riječ je o *postanku svijeta*, o historiji rodova i plemena jevrejskog naroda. Karakteristika *biblijskog jevrejstva* jesu savezi velikana jevrejskog naroda, s jedne, i Boga (Jahve), s druge strane. Postojala su četiri takva saveza.

Druga faza u razvoju jevrejstva slijedi nakon što su Vavilonjani u 6. vijeku prije nove ere srušili jerusalimski hram (Solomonov hram) i protjerali Jevreje iz Judeje, koji su se nakon toga rasuli po svijetu. Još od tada postoji potreba da se vrate u svoju postojbinu, a brdo iznad Jerusalima – Cion postalo je simbol povratka Jevreja u otadžbinu. Tako je i nastao (1885) pokret *cionizam*, čiji je cilj bio povratak Jevreja u Izrael.

U 10. vijeku prije nove ere izgrađen je Solomonov hram, tj. prvi hram koji je srušen tokom vavilonskih osvajanja Judeje. Poslije višedecenijskog vavilonskog ropstva Jevreji grade drugi hram – Irodov hram. Dobio je ime po kralju Irodu koji ga nije sagradio, već ga je rekonstruisao. Rimljani su 70. godine razorili Irodov hram, jer se jevrejsko stanovništvo pobunilo protiv rimske vlasti. Hram je opljačkan, spaljen i uništen zajedno sa ostatkom grada. Iako je hram uništen, jedini ostatak tog jerusalimskog hrama koji danas postoji jeste *Zapadni zid*, koji je u savremenom svijetu poznat kao *Zid plača*. Upravo zbog razorenih hramova počinje novi period u razvoju jevrejstva, koji se naziva rabinsko jevrejstvo (*rabin* na hebrejskom znači *moj učitelj*) radi obnove vjerskog života bez hrama.

Svete knjige Jevreja su: **Tanah** (Biblija – Stari zavjet), koji čine 24 knjige, podijeljene u tri grupe:

- *Tora* (nauk, pouka) – pet knjiga Mojsijevih;
- *Neviim* (proroci) – osam knjiga;
- *Ketuvim* (spisi) – jedanaest knjiga.

Tora je za Jevreje najvažniji i najsvetiji dio *Tanaha*. Predstavlja cjelokupnu religijsko-etičku književnost Jevreja, sve oblasti jevrejske kulture, morala, pravosuđa, religije i obrazovanja (sadrži etička i obredna uputstva za pravilno vođenje života, između ostalog o poštovanju roditelja, o učenju, o obzirnosti, posjećivanju bolesnih, predanosti molitvi, posvećenosti miru među ljudima i dr.).

Talmud – jerusalimski talmud (oko 400 godine n. e.) i vavilonski talmud (oko 500 g. n. e.), koji se bavi najrazličitijim religijskim i svjetovnim pitanjima.

Rabini su školovani tumači svetih knjiga Biblije i Talmuda, koji predstavljaju zbirku pravila i uputstava za svakodnevni etički i religijski život, a koja se tumače u sinagogama.

Sinagoga (grč. *skupština, okupljanje*) jeste alternativa za razoreni vjerski hram, gdje se obavljaju vjerske aktivnosti.

Jevreji se nakon rušenja dva hrama odlučuju da obavljaju vjerske obrede, ne samo u sinagogama nego i u svojim domovima ili na drugim mjestima koja su prilagođena za dnevne molitve, proučavanja Tore, proslavljanje Šabata i sl.

Nakon završetka Drugog svjetskog rata i stvaranja države Izrael, judaizam postaje državna/službena religija u Izraelu. Ona za Jevreje nije samo religija, nego i način življenja, kroz tradiciju u kojoj religijska vjerovanja prožimaju društvenu zajednicu i svakodnevni život ljudi. Jevreji su prošli kroz periode mira, rata, izгона, ropstva, pogrome, ali su opstali zahvaljujući vjeri u božje obećanje i posvećenost njegovim zakonima.

Jevrejske zajednice uspjele su da se održe u Evropi, sjevernoj Africi i Aziji iako su često bile izložene progonima. Najveći od njih desio se tokom Drugog svjetskog rata, kada su milioni Jevreja pobijeni u nacističkim koncentracionim logorima. (Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta obilježava se 27. januara – u znak sjećanja na 27. januar 1945. godine, kada je Crvena armija oslobodila logor Aušvic-Birkenau).



Jevrejski praznici

Po judaizmu, cjelokupan čovjekov život (od rođenja do smrti) odvija se u religijskim znakovima: od obrezivanja novorođenčadi, kao prvog obreda, do kadiša, molitve za mrtve. Posebno su značajni propisi o čistoći, higijeni, zdravlju i čistoj hrani (košer), kao i dan odmora (subota – sabat), kao četvrta Mojsijeva zapovijest. Veliki značaj pridaje se praznicima: Roš Hašana (Nova godina), Jom kipur (Dan praštanja i oslobođenja), Sukot (praznik koliba), Pasha (praznik oslobođenja Izraela od egipatskog ropstva), Šavuot (kada je Bog dao Mojsiju vjeru) i drugi.



Detalj starog svitka Tore



Unutrašnjost Moskovske sinagoge (Davidova zvijezda i menora)



Zid plača



Ja sam Put i Istina i Život:
niko ne dolazi Ocu osim
kroz mene.

Novi zavjet, Jov. 14,6



Raspeće

Hrišćanstvo

Hrišćanstvo je najveća i najrasprostranjenija svjetska religija. Nastala je na prelasku iz starog u novi vijek, na prostoru moćne Rimske imperije. Propagiranjem jednakosti svih ljudi, u uslovima rimske podjele na civilizovane i pagane, tj. varvare, hrišćanstvo postaje prihvaćeno među brojnim porobljenim narodima raznih jezika, vjera i kultura. I pored svirepih kažnjavanja i stradanja hrišćana, posebno za vrijeme cara Nerona, koji je 64. godine zabranio hrišćanstvo, ova religija je nastavila da se širi i van granica carstva i proširila se na svim kontinentima, već u prvim vijekovima nove ere.

Naziv hrišćanstvo potiče od riječi *hristos* – grčkog prevoda hebrejske imenice *mašiah* koja znači *pomazanik*, *Mesija*, *od Boga poslat*. Mesiju su očekivali i sami Hebreji.

Sljedbenici Isusa Hrista su prvi put nazvani hrišćanima u sirijskoj Antiohiji, oko 50. godine nove ere. Isus iz Nazareta u Galileji centralna je ličnost ne samo u istoriji hrišćanstva, već i čitave jedne kulture i civilizacije kojoj je ta religija, tokom dva milenijuma, dala svojevrsno obilježje.

Hrišćanska sveta knjiga je **Sveto pismo – Biblija**, koja se sastoji iz Starog zavjeta i Novog zavjeta. **Stari zavjet** opisuje iščekivanje izabranog naroda božjeg (Jevreja) da dođe Mesija. **Novi zavjet**, pisan rukom svetih apostola, svjedoči o dolasku **Mesije, Isusa Hrista**, i svakako je ispunjenje Starog zavjeta, jer su u ličnosti Hrista ispunjena sva proroštva, gdje je i predstavljen kao božji *izabranik*, *mesija*.

Isus je lično ime, dok riječ *hristos* znači *pomazanik*, *od Boga poslat*.

U *Novom zavjetu*, koji je nastao u periodu od 30. do 120. god. poslije smrti Isusa Hrista, izloženo je učenje hrišćanstva, a sačinjavaju ga:

- četiri jevanđelja (grč. *evangelion* – dobra vijest): po Mateju, Marku, Luki i Jovanu (u kojima je opisan život i učenje Isusa Hrista)
- djela apostolska
- 21 poslanica
- najvažniji tekst *Otkrovenje Jovana Bogoslova* ili *Apokalipsa*.



Prema Svetom pismu, najveće hrišćanske vrline jesu vjera, nada i ljubav. Sveti apostol Pavle je najljepše i najbolje opisao ljubav u svojoj Prvoj poslanici Korinćanima, 13. glava. Mnogi ovaj tekst nazivaju Himna ljubavi.

„A sada ostaje vjera, nada i ljubav ovo troje; ali je ljubav najveća među njima.“



Deset Božjih zapovijesti

1. Ja sam Gospod tvoj; nemoj imati drugih bogova osim mene.
2. Ne pravi sebi idola niti kakva lika; nemoj im se klanjati niti im služiti.
3. Ne uzimaj uzalud imena Gospoda Boga svog!
4. Sjećaj se dana odmora da ga svetkuješ; šest dana radi i obavi sve poslove svoje, a sedmi dan je odmor Gospodu Bogu tvome.
5. Poštuj oca svoga i mater svoju, da ti dobro bude i da dugo poživiš na zemlji.
6. Ne ubij!
7. Ne čini preljube!
8. Ne ukradi!
9. Ne svjedoči lažno na blišnjega svoga!
10. Ne poželi ništa što je tuđe!

Prema hrišćanskoj religiji, jedini put čovjekovog spasenja je prihvanjanje vjere u jednoga Boga. Pojam božanstva u hrišćanstvu jeste *Sveto Trojstvo*, jer se Bog otkriva kao *Otac*, *Sin (Isus Hristos)* i *Sveti duh*, i treba slijediti Deset Božjih zapovijesti.

U hrišćanstvu, crkva predstavlja organizovanu institucionalizovanu vjeru. *Crkva* je formalna organizacija s hijerarhijom vjerskih zvaničnika. Crkva je univerzalna, jer teži da uključi sve članove društvene zajednice. Njoj se pripada samim rođenjem ili krštenjem. Ona je ustanova i poprima neka bitna obilježja ustanova šireg društva.



Simboli hrišćanstva

Riba je vrlo rano u hrišćanstvu postala simbol samog Isusa Hrista. Pet slova grčke riječi za ribu (ΙΧΘΥΣ) čine monogram koji u prevodu znači: Isus Hristos, Sin Božji, Spasitelj.

U ranohrišćanskim katakombama su, pored riba, na zidovima i drugim mjestima bili ponekad crtani i delfini.

Golub/golubica je u hrišćanskoj ikonografiji u neposrednoj vezi s epizodom o Isusovom krštenju, opisanom u jevanđeljima. Jovan Krstitelj, pustinjač koji je krstio samog Isusa, svjedoči o pojavi goluba koji je sišao s neba u trenutku krštenja i ostao na Isusu. U starozavjetnoj pripovijesti o potopu, Noje pušta golubicu iz barke, a ona donosi maslinovu grančicu kao znak da se voda povukla i da se Bog pomirio s ljudima. Zbog toga je golubica s maslinovom granom u kljunu i danas simbol pomirenja.



Deset Božjih zapovijesti na hebrejskom jeziku na papirusu iz 2. vijeka

Rimska imperija je priznavala mnogoboštvo, čemu se suprotstavljao vjerski pokret sa Isusom Hristom na čelu. Njega je rimska vlast, u vrijeme kada je Pontije Pilat bio guverner Judeje, zarobila i osudila ga na smrt.

Isus je razapet na krstu (otuda je krst simbol hrišćanstva), da bi nakon tri dana *vaskrsnuo* iz mrtvih, sjedinivši se duhom svojim, sa Bogom Ocem.



Cetinjski manastir, gdje se nalazi ruka Svetog Jovana Krstitelja



Ruka Svetog Jovana Krstitelja

Hrišćanstvo je najprije zabranjivano i proganjeno. Svi koji su vjerovali da je Isus mesija hapšeni su, saslušavani, prebijani, a često i osuđivani na smrt. Godine 313. *Milanskim ediktom* (dogovor potpisan u Milanu) car Konstantin je priznao hrišćanstvo za zvaničnu religiju Rimskog carstva, čime prestaje progon hrišćana.

Rimsko carstvo je bilo razapeto između zapadnog i istočnog dijela, tako da se sve više počela uočavati razlika između **zapadnog hrišćanstva** (Rimska crkva) i **istočnog hrišćanstva** (Vizantijska crkva).

Crkva je tokom istorije prolazila kroz brojna neslaganja i raskole, od kojih je najveći bio u 5. vijeku. Međutim, najpoznatiji raskol jeste *Velika šizma* iz 1054. godine, koji je bio posljedica dugotrajnih vjerskih sporova i kulturnog i političkog razmimoilaženja Carigrada i Rima kao dva centra hrišćanstva, koji dovodi do podjele na istočnu – **pravoslavnu** odnosno ortodoksnu i zapadnu – **rimokatoličku** crkvu.

Suštinski problem je bio u teološkoj razlici u shvatanju dogme o Svetom Trojstvu, koje čine Bog Otac, Sin, i Sveti duh.

Osim ovog problema, još od 5. vijeka različit razvoj bogoslovlja stvorio je razlike koje su bile opterećene i vancrkvenim problemima.

Posebna odlika Rimokatoličke crkve je njena težnja da se izdigne iznad *nacionalnog* interesa. I sam termin *katolikon* na grčkom jeziku znači *opšte*.

Na čelu Rimokatoličke crkve je **papa**, kao vrhovni poglavar, sa sjedištem u Rimu. A na čelu svake pomjesne pravoslavne crkve je **patrijarh** – *prvi među jednakima*. U različitom tumačenju njihovog položaja leži još jedan uzrok spora, a to je dogma o papskoj nepogrešivosti, po kojoj je papa nepogrešiv kad govori o pitanjima vjere i morala.



Unutrašnjost Aja Sofije u Istanbulu. Car Konstantin je u 4. v. na mjestu antičkog grada Vizantona izgradio nov grad kao sjedište istočnog hrišćanstva, Konstantinopolj, koji je često mijenjao ime – od Carigrada do Istanbula.

Pojedine pravoslavne crkve svoje godišnje vjerske praznike i svetkovine računaju prema **julijanskom**, a rimokatolici prema **gregorijanskom** kalendaru.

U hrišćanskoj religiji postoje tri glavna nivoa sveštenstva: episkop, sveštenik i đakon. Svi sveštenici rimskog obreda su neoženjeni – žive u celibatu. Kod pravoslavaca se razlikuje oženjeni i neoženjeni (monaški) klir.

Dva najvažnija hrišćanska praznika jesu Vaskrs (vaskrsenje Hristovo) i Božić (rođenje Hristovo).

Rimokatolička crkva se suočavala s problemima u unutrašnjoj organizaciji crkvenog poretka. Tokom protestantske reformacije u 16. vijeku nastaje nova hrišćanska konfesija – **protestantizam** (lat. *protestant* – onaj koji protestuje i javno nešto dokazuje). Protestantaska reformacija je pokret, tj. pokušaj da se reformiše Rimokatolička crkva. Pokrenuo ga je Martin Luter 1517. godine, a završen je Vestfalskim mirom 1648. godine.

Protestantizam se suprotstavio papskoj nepogrešivosti, monaštvu, nekim svetim tajnama, glavnim katoličkim dogmama, ikonama, svecima, celibatu, posebnosti sveštenečkog staleža kao veze između boga i ljudskog roda.

Danas postoji mnogo protestantskih crkava, od kojih su najveće: luterani, kalvinisti, anglikanci, baptisti, metodisti, prezbitarijanci.

Inkvizicija je bila crkveni sud koji je ustanovila Rimokatolička crkva u periodu protivreformacije u 16. vijeku. Crkveni odred jezuita privodio je pravdi sve one koji su odstupali od dogmi Rimokatoličke crkve. Zadatak je bio da pronalazi, zatvara, optužuje, ispituje, sudi i kažnjava ljude proglašene jereticima. Uprkos jakim pritiscima sprovedenim kroz inkviziciju, nije se uspjela zaustaviti težnja zapadnih zemalja za vjerskim osamostaljenjem.

Na svom Tridentskom koncilu, završenom 1563. godine, Rimokatolička crkva je konačno priznala za svoje zvanično crkveno učenje teološku misao Tome Akvinskog (1225–1274).



Mikelandelo, Strašni sud, Sikstinska kapela u Vatikanu



Veliki broj naučnih otkrića u 16. vijeku nije bio u skladu s katoličkim dogmama. Primjeri takvog neshvatanja jesu Galileo Galilei, Đordano Bruno (spaljen na lomači), Nikola Kopernik i drugi.





U ime Boga, milostivog i milosnog.

Početak sure *Bismil*



Prema tradiciji, arhangel Gavrilo se pred njim pojavio sa knjigom, naređujući Muhamedu: „Čitaj!“

Mirča Elijade



Pećina Hira na vrhu brda gdje je Muhamed primio objavu od Boga



Crkva Groba Gospodnjeg u Jerusalimu

Jedno od najznačajnijih hodočasničkih putovanja za hrišćane jeste posjeta Jerusalimu, mjestu mučeničkog stradanja Isusa Hrista na krstu i njegovog vaskrsenja, gdje se nalazi oko pedeset hrišćanskih crkava.

Islam

Druga po broju sljedbenika/pripadnika religija u svijetu jeste **islam** (što na arapskom znači *pokornost božjoj volji*). Kao najmlađa monoteistička religija, razvila se iz učenja proroka **Muhameda**. Njemu se, preko anđela Gabrijela (Džibril) „sam Bog otkrio“, „objavio“, u 7. vijeku naše ere, na tlu današnjeg Arabijskog poluostrva. Smatra se da je Muhamed negdje 610. godine, kada mu je bilo četrdeset godina, počeo da prima objave od Boga, u pećini blizu Meke.



„Čitaj u ime Gospodara tvoga, Koji stvara, stvara čovjeka od ugruška! Čitaj, plemenit je Gospodar tvoj, Koji poučava peru, Koji čovjeka poučava onome što ne zna.“

(Kur'an, 96: 1-5)

Ovo su prve riječi jedne od sura (poglavlja) svete knjige muslimana – Kurana.

S Muhamedom (570–632) počinje novo razdoblje arapske civilizacije. Muhamed je poveo borbu protiv mnogoboštva, ujedinio razbijena arapska plemena razvijajući vjeru u jednog Boga, a svoj duhovni i vjerski rad je usredsredio na dva grada, Meku i Medinu. Njegov dolazak u Medinu

622. godine, da propovijeda svoje učenje, računa se za prvu godinu muslimanske ere, i naziva se hidžra.

Sve vjernike u islamu povezuje arapski jezik, na kome je napisana i sveta knjiga islama **Kuran** (arapski *Al-Qur'an*), što doslovno znači *recitovanje*, čitanje, *ono što se ponavlja*. Sastoji se od 114 sura (*poglavlja, nizova*) koje sadrže ajete (*znakove, stihove*). Muslimani je smatraju za riječ Božju, savršenu i nepromjenljivu, koja reguliše društvene odnose muslimanske zajednice, kao što su strogi monoteizam, moralno ponašanje i propise dozvoljenog i zabranjenog, zalaganje za socijalnu pravdu, sa ustaljenim običajima iz prorokovog života, formirajući osnovu islamskog zakona (šerijat).



Kuran na specifičan način potvrđuje istinu prethodnih objava (Tore, Evanđelja), tako da mnoge pripovijesti u Kuranu liče na biblijske događaje zapisane u Svetom pismu. Međutim, neki biblijski likovi ponekad su u Kuranu prikazani u iznenađujućoj različitosti, ili se na neke događaje gleda s različitog stanovišta. Takođe, prethodni poslanici se imenom spominju i u Kuranu (npr. Adam, Noa, Avram/Abraham, Mojsije, Isus) kao što se pominje i Muhamed kao posljednji poslanik.

Stubovi islama predstavljaju pet osnovnih religijskih dužnosti muslimana:

- davanje izjave o potvrđivanju vjere (čin svjedočenja da nema Boga osim Alaha i da je Muhamed njegov poslanik);
- klanjanje namaza, tj. obredna molitva;
- davanje milostinje;
- post tokom mjeseca ramazana;
- hodočašće u Meku (hadž).

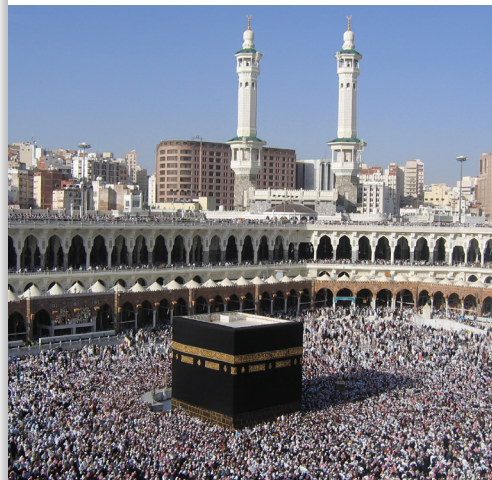
Postoji šest osnovnih vjerovanja koja dijele svi muslimani: vjerovanje u Alaha, meleke, Božje knjige, u sve Božje poslanike, vjerovanje u sudnji dan i vjerovanje u sudbinu (vjerovanje da sve što biva, biva s Alahovom voljom i određenjem).

U islamu postoji religijsko vođstvo – *ulema* (učenjaci) koji predstavlja autoritet u vjerskim naukama. Najčešće su to imami. Riječ *imam* označava osobu koja je predvodnik u namazu, pogrebnim obredima i sl.

U *džamijama* (mjesto za bogoslužjenje) nije dopušteno prikazivanje Boga, a osnovna likovna odlika jesu arabeske; ima jednog ili više imama.

Petak je molitveni dan (džuma).

Simbol islama – polumjesec i zvijezda. Polumjesec simbolizuje božanstvenost i suverenost. Nalazi se na minaretima džamija.



Kaaba („utočište Islama“), centralno svetište u Meki, ima oblik kocke, sa crnim kamenom kao svetim predmetom koji se nalazi u jugoistočnom dijelu građevine.



„Muhamed, Božiji prorok“, ispisano na vratima Prorokove džamije u Medini



Plava džamija u Istanbulu



Muslimani, shodno šerijatu (običajnom pravu), kada se sretnu pozdravljaju se tako što prvi pozdravlja riječima *Es-selamu alejkum*, što u prevodu znači „Neka je mir s tobom“, a pozdravljeni odgovora riječima *Ve alekumumu-s-selam*, odnosno „Neka je i s tobom mir“. Međutim, danas u svakodnevnom životu često se koristi skraćena verzija pozdrava, samo *selam*, što doslovno znači „mir“.

Kao što postoje podjele u hrišćanstvu, tako postoje i u islamu. Najznačajnija podjela je na većinski *sunitski* i manjinski *šiitski* pravac. Nastala je oko pitanja ko treba da zauzme Muhamedovo mjesto na čelu muslimanskog svijeta.

Praznici koji se obilježavaju u islamu jesu Ašura, Lejletul-kadr, Lejletulberat, Mevlud i Bajram (Ramazanski bajram i Kurban-bajram).

Budizam

Budizam je otkrivena religija, kao što su judaizam, hrišćanstvo i islam, nastala na prostoru sjeverne Indije sredinom 6. vijeka p. n. e. Postoje tumačenja da je budizam filozofija i neteistička religija ili religiozno-filozofski sistem.

Osnivač budizma je **Sidarta Gautama** koji je rođen kao princ u bogatoj porodici (560–480. p. n. e.). Prema njegovoj duhovnoj tituli – **buda**, učenje je dobilo ime *budizam*. Prema legendi, svoju palatu je napustio usred noći i krenuo u potragu za duhovnim prosvjetljenjem i načinom da ljude oslobodi patnje. Sidarta je poslije 49 dana meditacije, pod krošnjama indijske smokve, u dvadeset devetoj godini života doživio duhovno buđenje, prosvjetljenje ili *otkrovenje*, i otuda izraz *buda*, što znači *prosvijetljeni*. Prosvjetljenje budisti nazivaju *nirvanom* (probuđenje/buđenje, najuzvišeniji krajni cilj budističke prakse).

Buda je putovao Indijom preko 50 godina i prenosio svoje učenje ili *zakon* (dharmu) svima koji su htjeli da čuju – od kraljeva do najvećih siromaha, i stekao je mnoge sljedbenike i učenike. Budizam, kao stara religija, svoj uticaj je širio na ogromnoj teritoriji azijskog kontinenta, među brojnim postojećim kulturama i vjerovanjima tamošnjih naroda i plemena.

Jedan od najznačajnijih i najpoznatijih budističkih spisa Dhammapada – **Damapada** (Put istine ili Put ispravnosti) kompilacija je 423 stiha podijeljenih u 26 poglavlja, Budinih učenja – poruka. Sveta knjiga budizma je *Tripitaka* („Tri korpe“).

Svoje učenje Buda je formulisao kroz Četiri plemenite istine:

- Cio život ispunjen je patnjom i prolaznošću.
- Patnja je posljedica žudnji ili htjenja.



Od hiljade uzaludnih riječi vrednija je jedna jedina riječ koja spokojstvo pruža.

Damapada



Buda – statua u Kamakuri, Japan

- Da bi prekinuo patnju, čovjek mora da prevaziđe želje ili htjenja.
- Da bi se prevazišle žudnje ili htjenja, čovjek mora da slijedi plemeniti osmostruki put.

Ovaj Budin put, očišćen od sebičnosti, vodi do *nirvane*.

Osnovni zadatak budističkih vjerskih objekata jeste da obezbijede mir i tišinu za molitvu i meditaciju. Oni se po svom izgledu veoma razlikuju, jer su prilagođeni i uklopljeni u lokalne uslove, tradiciju i običaje. U najopštijem smislu, simbolizuju budistički kosmos. U osnovi su građeni prema šemi mandala.

Budisti često u mirnijim djelovima svojih kuća prave oltare i male molitvenike. Budističku zajednicu čine monasi čiji je zadatak da održe u životu Budino učenje, sistem vrijednosti i način života.

U budizmu takođe ne postoji jedno strogo pravilo ko i kada može biti monah, ali postoje pravila manastirskog života. Najvažnije je prenošenje duhovnog znanja i njegovanje odnosa učitelj – učenik, pa je jedan od glavnih zadataka starijih monaha i starješina manastira da osiguraju dalji život budizma prenošenjem učenja (darne) i tehnike meditacije.

Molitva-meditacija koja ima za cilj postizanje koncentracije, može da se obavlja svuda i na najrazličitije načine – specijalnom tehnikom disanja (zen budizam), ponavljanjem mantri (tantrički budizam), pjesmom, sviranjem, baštovanstvom, slikanjem, pisanjem.

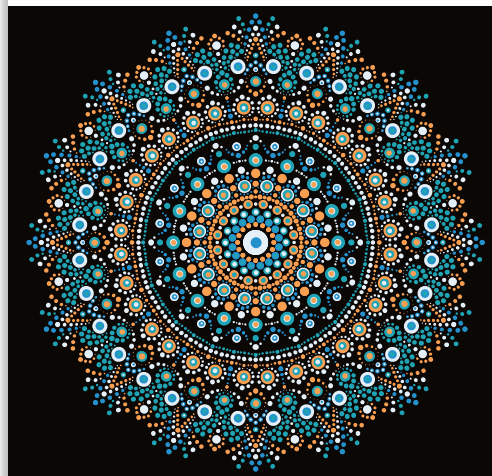
Tek 600 godina poslije smrti istorijski Buda dobija ljudski oblik u umjetnosti. Prije toga su on i njegovo učenje bili predstavljani samo simbolima. Najčešće simboli bili su lotosov cvijet – simbol duhovne čistote i Budinog jezika; točak – simbol zakona ili učenja; otisak stopala i tron, tj. presto – simboli Budinog prisustva.



Kao što u hrišćanstvu postoji Deset Božjih zapovijesti, tako i budizam propisuje pet uputstava kojih se vjernik treba pridržavati:

1. Ne ubij!
2. Ne kradi!
3. Ne vrši preljubu!
4. Ne laži!
5. Ne uzimaj alkohol!

Budizam je do 19. vijeka bio manje poznat izvan granica Indije, da bi početkom 20. vijeka postao svjetska religija koja ima 360 miliona sljedbenika u svijetu (Indokina, Mongolija, Tibet, Kina, Koreja, Japan). Praznici koji su zajednički za sve budističke zemlje odnose se na glavne događaje iz života istorijskog Bude. To su rođenje Sidarte, prosvjetljenje i smrt.



Mandala je simbol u budizmu, koji predstavlja univerzum



Budistički monasi se mole Budi u Velikom Budinom hramu



Uporedi zapovijesti monoteističkih religija. Da li uočavaš neke sličnosti?



Upoznavanje s religijama moglo bi da doprinese razumijevanju različitosti i jačanju tolerancije. Detaljnije možeš pročitati u *Osnovnom pojmovniku religijske kulture*, na linku Ministarstva za manjinska prava:

<http://www.minmanj.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=375768&rType=2&file=POJMOVNIK%20za%20sajt.pdf>



Nakon gledanja nekog od predloženih filmova, na času razgovarajte o temi i sadržaju filma:

- 2001: Odiseja u svemiru (Stenli Kjubrik), 1968
- Andrej Rubljov (Andrej Tarkovski), 1969
- Deset zapovijesti (Sesil B. Demil), 1956
- Gandi (Ričard Atenboro), 1982
- Gladijator (Ridli Skot), 2000
- Isus iz Nazareta (Franko Zefireli), 1977
- Kraljica Margo (Patris Šero), 1994
- Kundun (Martin Skorsiz), 1997
- Mali Buda (Bernardo Bertoluči), 1993
- Misija (Roland Džofi), 1986
- Posljednje Hristovo iskušenje (Martin Skorsiz), 1988
- Quo Vadis (Martin Leroj), 1951
- Sedam godina na Tibetu (Žan-Žak Ano), 1997
- Stradanje Isusovo (Mel Gibson), 2004

Uloga sekta, funkcija i ciljevi sektaškog organizovanja

U svim religijama postoje zajednice vjernika, ali i različiti načini njihovog organizovanja. Kako navodi Entoni Gidens, jedan od načina da se klasifikuju vjerske organizacije prvi su predložili Maks Veber i historičar religije Ernst Trelč, koji su napravili distinkciju između crkava i sekta.

Sekta (lat. *secta*, od *sequi* – slijediti, ići za nekim, pratiti načela kojih se neko drži) predstavlja manju religijsku grupu sljedbenika, izdvojenog vjerskog mišljenja ili pravca.

Sekta je, gotovo u potpunosti, suprotna crkvi. Tako Ernest Trelč pod sektom podrazumijeva male, čvrsto integrisane organizacije u koje se

ulazi slobodnom voljom u odraslom dobu. „Oni koji nijesu pronašli svoje mjesto u crkvenoj hijerarhiji odvojili su se i osnovali sekte“, navodi Stiv Brus. On ističe da su one prijatnija i državi i crkvi i da se zato suočavaju s represijom, i da je to glavni razlog što su sekte malobrojne grupe.

Biti član neke sekte, znači pripadati jednom religijskom učenju koje se suprotstavlja zvaničnom crkvenom učenju – dogmama. Sekte umanjuju značaj organizacije i hijerarhije, a centralni autoritet, ako postoji, obično je povezan s harizmatiskim vođom. Cilj im je da otkriju i slijede *pravi put*, a najčešće se povlače iz svog društvenog okruženja u izolovane zajednice.

Osim sekta, u tzv. manje vjerske grupe spadaju i denominacije, kultovi i novi vjerski pokreti (NVP).

Denominacije su se razvile uglavnom u SAD. Imaju pojedine elemente i religije i sekte. Otvorene su za sve pripadnike društvenih slojeva (njeni članovi dolaze najčešće iz srednje klase), imaju hijerarhiju i sveštenstvo, uglavnom prihvataju vladajuće norme i društvene vrijednosti. Nastanak denominacija je složen proces, jer postoji velik broj kriterijuma za utvrđivanje razvoja sekte u denominaciju. Pojedini autori smatraju da je denominacija praktično posmatrana kao prelazni oblik između sekte i crkve. Kod Entoni Gidensa nalazimo primjer da su „kalvinizam i metodizam bili sekte na svom početku, ali su tokom godina postali dostojniji *poštovanja*. Crkve manje-više priznaju legitimet denominacija koje postoje rame uz rame s njima, a često i skladno sarađuju“. Đuro Šušnjić, dajući karakteristike denominacija, navodi da su „neke denominacije počele svoj život u obliku sekta, ali da bi se održale, morale su se otvoriti: npr. metodisti i baptisti, evangelisti, adventisti, kalvinisti, luterani...“

Kultovi liče na sekte, ali im je cilj drugačiji jer su usredsređeni na individualno iskustvo i okupljaju pojedince koji slično misle, zato ih često nazivaju sljedbenicima neke ideje. Ne postoji formalna organizacija, već se okupljaju oko harizmatiskih ličnosti (kultovi na Zapadu su transcendentna meditacija, spiritualizam itd.).

Novi vjerski pokreti (NVP) obuhvataju ogroman broj različitih grupa, od duhovnih do onih za samopomoć, kako Entoni Gidens navodi „unutar pokreta Nju ejdž, do ekskluzivnih sekta poput Hare Krišna. Nastali su iz tradicija velikih religija (hinduizam, hrišćanstvo, budizam), dok su drugi nastali iz tradicija koje su nepoznate na Zapadu, stvarajući harizmatске vođe koje upravljaju njihovim aktivnostima“.

Mnoge od ovih manjih vjerskih grupa izazivaju velike polemike oko načina života i vrijednosti koje su u suprotnosti s vrijednostima njihovog društvenog okruženja. Malkom Hamilton navodi zašto ih sve optužuju: „za ispiranje mozga, kidnapovanja, korišćenje hipnoze i drugih tehnika za kontrolu uma, kao i za korišćenje droge. Pripisuje im se uništenje karijere, budućnosti i život preobraćenika, manipulacija omladine, nemoralnost i iskorištavanje“.





Sekte se javljaju u vremenima opšte društvene, političke, vjerske i moralne krize, one su pouzdan pokazatelj da se šira zajednica mora ujediniti na nov, razumniji i umniji način.

Đuro Šušnjić



Misterioznost je jedna od odlika vjerskih sekti.

Brojni su društveni uslovi za nastanak sekti, a među osnovnim faktorima koji uslovljavaju njihovo djelovanje jesu: sekularizacija, globalizacija, raspad tradicionalnih vrijednosti, vjerska neobrazovanost, kriza porodice i braka, kriza materijalnog i duhovnog identiteta, potreba pripadništva i dokazivanja, globalna kompjuterska komunikacija, svjetski domet mas-medija i drugo.

Mnogi autori pretpostavljaju da su brojne anomalije u društvu, patologije i krize savremenog društva upravo posljedica djelovanja vjerskih sekti. Kao primjeri se navode ubistva i terorističke aktivnosti; individualna i kolektivna samoubistva; nasilna preuzimanja političke vlasti; preuzimanje privrednih objekata i sl.

U savremenom dobu broj sekti se povećao – i to između dva svjetska rata. Drugu polovinu 20. vijeka karakteriše naglo i ubrzano formiranje i djelovanje sekti na cjelokupnom svjetskom prostoru. Upadljiv je porast sekti sedamdesetih godina 20. vijeka, koje karakteriše raspad socijalističkih zemalja. Najveći porast broja i uticaja sekti bilježe tzv. zemlje u tranziciji, prije svega bivše socijalističke zemlje.

Sociolozi koji se bave istraživanjima sekti upozoravaju da su satanističke poruke i simboli često sadržani u mas-medijima, bilbordima, reklamama, koncertima, predavanjima i drugim oblicima masovnog okupljanja i komuniciranja, ulazeći neprimjetno u podsvijest konzumenata.

Tendencije sekularnog društva

U sociologiji religije postoji neslaganje o moći i važnosti religije u modernom svijetu.

Sociolozi poput Karla Marksa, Emila Dirkema i Maksa Vebera imali su zajedničko gledište da će tradicionalna religija imati sve marginalniju ulogu, i da će proces sekularizacije morati da se dogodi kako se društva budu modernizovala i sve više se oslanjala na nauku i tehnologiju. Dok protivnici ove koncepcije tvrde da religija ostaje značajna snaga, iako često u novim i nepoznatim oblicima.

Sekularizacija (termin *sekularan* znači svjetovan) jeste proces tokom koga religija gubi svoj uticaj u različitim sferama društvenog života.

Sekularizacija je složen proces savremenog društva. Oglada se u bitno smanjenoj ulozi crkve, smanjivanju broja vjernika, odumiranju vjerske prakse i smanjenom uticaju vjerske prakse na svakodnevni život.

Zagovornici teze o sekularizaciji, trend smanjenja uticaja religije i crkvenih organizacija na društveni život vide na osnovu:

- sve manjeg broja vjernika i neredovnijeg obavljanja vjerskih aktivnosti (odlazak u crkvu i učešće u ritualima);
- smanjenja ugleda, moći i bogatstva vjerskih organizacija;

- toga što je savremeni svijet mnogo manje prožet religioznošću (prisustvo vjere u svakodnevnom životu i uticaj na porodični i lični život).

Međutim, postoji mišljenje koje je suprotno tezi o sekularizaciji. Svjedoci smo oživljavanja religije, pa se dovode u sumnju podaci o smanjenju broja vjernika (istraživanja bilježe opadanje broja tradicionalnih vjernika, ali i rast broja onih koji vjeruju u „neku višu silu“); rast broja pripadnika različitih novih vjerskih pokreta; posmatrajući situaciju u svijetu, a ne samo u razvijenim zemljama, uočava se rast interesovanja za religiju i jačanje uticaja crkve, što je naročito prisutno u bivšim socijalističkim zemljama.

Može se zaključiti da je usporen trend sekularizacije koji je dominirao tokom 20. vijeka, ali je u pojedinim djelovima svijeta drugačije, gdje su u porastu različiti oblici vjerskog fundamentalizma, čija isključivost utiče na usporavanje međuvjerskog dijaloga.



1. Koja je najstarija monoteistička religija?
2. Navedi svete knjige Jevreja i njihov značaj.
3. Koje je najpoznatije svetište Jevreja, i koji su simboli jevrejstva?
4. Kako se naziva sveta knjiga u hrišćanstvu?
5. Navedi simbol hrišćanstva i najveće hrišćansko svetište.
6. Kakav je bio status hrišćanstva u Rimskom carstvu do 313. godine?
7. Zbog čega je i kada nastao protestantizam?
8. Kako se naziva sveta knjiga u budizmu?
9. Navedi osnovne karakteristike nastanka islama.
10. Koji su najpoznatiji simboli islama? Koja je sveta knjiga u islamu, kakav je njen značaj?
11. Šta je sekta, i koji je njen osnovni cilj?
12. Koji su najčešći uslovi za nastanak i razvoj sekti?
13. Objasni pojam *sekularizacija*.



U Vatikanu (Bazilika Svetog Petra)



Manastir Ostrog



Vjerski fundamentalizam opisuje stav onih vjerskih grupa koje pozivaju na doslovno tumačenje osnovnih svetih tekstova i koji vjeruju da doktrine koje proističu iz takvog načina čitanja treba primijeniti na sve aspekte društvenog, ekonomskog i političkog života.

Entoni Gidens

IZAZOVI SAVREMENOG DRUŠTVA

*Obrazovanje je zlatni
ključ slobode.*

Džordž Vašington Karver



IV



POJAM I PREDMET SOCIJALNE PATOLOGIJE

Pojam i predmet socijalne patologije, društveni nadzor

Pojam **socijalna patologija** je latinsko-grčka kovanica, potiče od latinske riječi *societas* – društvo; grčkih *pathos* – patnja, bolest i *logos* – nauka. Ovaj pojam nastao je u drugoj polovini 19. vijeka. U osnovnom značenju socijalna patologija bi se mogla odrediti kao nauka o bolestima društva. Ovaj termin prvi put (1848) upotrijebio je francuski ljekar Žil Gere u okviru socijalne medicine.

U **socijalne bolesti** ubraja se nezaposlenost, siromaštvo, abortus, samoubistva, prostitucija i kriminalitet.

U radovima francuskog sociologa Emila Dirkema susrijećemo se s pokušajima definisanja socijalne patologije kao nauke o bolesnim i nepovoljnim društvenim pojavama koje se razlikuju od normalnih, jer odstupaju od društvenih normi.

Socijalna patologija definiše se kao nauka o bolestima društva, društvenoj dezorganizaciji, pri čemu je njen zadatak da utvrdi društvene obrasce, zbog kojih čovjek nije u stanju da se prilagodi sredini kao nužnosti egzistencije i zadovoljavanja svojih potreba.

Predmet izučavanja socijalne patologije jesu socijalni problemi/devijacije i druga protivdruštvena ponašanja, mentalna i socijalna poremećenost.

Socijalna patologija proučava devijantna ponašanja kojima se krše institucionalna očekivanja, koja su priznata kao legitimna u okviru nekog sistema.

Socijalna patologija obuhvata:

- društvene devijacije
- socijalne probleme
- društvenu reakciju.

Devijantno ponašanje je širok pojam kojim su obuhvaćeni manji prestupi kršenja društvenih normi, ali i ozbiljniji prestupi – kriminal, zločin i sl. U devijantna ponašanja spadaju:

- maloljetnička delinkvencija
- alkoholizam
- prostitucija
- narkomanija



Socijalna patologija

- kockanje
- krađe
- ubistva
- suicid
- mobing itd.

Osoba kojoj se pripisuje ovakvo devijantno ponašanje naziva se **devijant** i njeni postupci su devijantni samo u odnosu na norme određene društvene grupe ili društva u cjelini. Ovaj pojam se različito shvata u različitim kulturama i društvima, može se i mijenjati u istom društvu tokom promjene normi i vrijednosti.

Riječ **devijacija** potiče od latinske riječi *deviatio*, što znači odstupanje od uobičajene putanje ili skretanje nekog tijela sa svoje putanje ili pravca. Devijacija je najbolji izraz za karakteristične socijalne reakcije. Devijantno ponašanje definisano je u odnosu na društvene norme, a ne u odnosu na strukturu ličnosti. Termin devijantno ponašanje vezuje se za sve oblike ponašanja koji u značajnoj mjeri odstupaju od opšteprihvaćenih vrijednosti, normi i pravila ponašanja jedne zajednice i izaziva društvenu reakciju neodobravanja. Postoji velik broj različitih odstupanja od društveno dozvoljenog kodeksa ponašanja, počev od vrlo bezazlenih (povlačenje ili izolacija pojedinca), do veoma opasnih (ugrožavanje života drugih ljudi).

Pojedinačni oblici devijantnih ponašanja

Prostitucija

Prostitucija je jedna od najstarijih sociopatoloških pojava i oduvijek je bila problem za svako društvo u različitom istorijskom periodu. Ona se naročito uočavala i razvijala s kolonizacijom, migracijama (naročito s preseljavanjem stanovništva iz sela u gradove). S razvojem gradova razvijali su se i neki negativni uslovi – loši stambeni, komunalni i drugi socijalni uslovi. S razvojem automobilske industrije, telefonije, kompjuterskog povezivanja, prostitucija dobija nove načine ispoljavanja i povezivanja između davalaca i korisnika tih usluga.

Ova djelatnost je neposredno povezana s velikim brojem zločina. Prostitutke su često žrtve mnogih nedozvoljenih radnji, kakve su npr. trgovina ljudima ili prinuda na bavljenje ovom djelatnošću (od strane pripadnika organizovanog kriminala). S druge strane, i osobe koje se bave prostitucijom često vrše krivična djela prema svojim klijentima (krađe, ali i druga djela). Uz prostituciju vrlo često se povezuju i mnogi drugi oblici devijantnog ponašanja kao što je alkoholizam, narkomanija, trgovina ljudima.



Povlačenje ili izolacija pojedinca



Prostitucija je različito regulisana u različitim zakonodavstvima – u mnogim zemljama je zabranjena zakonom, dok je negdje pravno regulisana kao djelatnost. Pravno regulisanje prostitucije u nekim zemljama podrazumijeva sistem koji legalizuje prostituciju propisivanjem posebnih pravila nadzora i obaveza prostitutki da budu pod zdravstvenom kontrolom.

Narkomanija

Polazeći od osnovnog etimološkog značenja (termin je nastao kao kovanica od grčkih riječi *narke* – ukočenost i *mania* – bijes, ludilo, sumanutost) **narkomanija**, u najopštijem smislu, znači „strast za uživanjem u opojnim sredstvima“.

Bolesti zavisnosti predstavljaju ozbiljan socio-patološki fenomen i postaju sve učestalija pojava i u Crnoj Gori, jer se broj lica koja su sklona upotrebi narkotika i alkohola stalno povećava. Naročitu ozbiljnost i težinu ovom problemu daje i to što se starosna granica zloupotrebe psihoaktivnih supstanci sve više smanjuje.

Štetne posljedice koje nastaju usljed razvoja ovakvih pojava su mnogobrojne i raznovrsne, tako da neumjerena i sve veća dostupnost narkotika na tržištu, naročito djeci školskog uzrasta, dovodi do ozbiljnog ugrožavanja psihičkog i fizičkog zdravlja. Kod nastanka narkomanije značajnu ulogu imaju specifični faktori biološke, psihološke i socijalne prirode, koji se kod svake prednarkomanske ličnosti javljaju u specifičnom međuodnosu, koji određuje tip i intenzitet narkomanske sklonosti.

Karakteristike narkomanije jesu:

- neodoljiva želja za uzimanjem droge i njenim nabavljanjem po svaku cijenu;
- postojanje tolerancije usljed dugotrajnog uzimanja droge, s tendencijom da se doza povećava;
- postojanje psihičke ili fizičke, ili i psihičke i fizičke zavisnosti;
- pojava apstinencijalnog sindroma poslije naglog prekida uzimanja droge.

Razlozi prvog uzimanja droge i daljeg eksperimentisanja jesu: radoznalost; druženje sa istima (ugledanje na vršnjake, imitacija, identifikacija), često u vidu želje za očuvanjem prijateljstva s vršnjacima koji uzimaju drogu; sugestija induktora (starijeg, iskusnijeg narkomana); lična nesigurnost u cilju samoanalize; potreba za dokazivanjem *zrelosti*; buntovništvo; oslobađanje od osjećanja dosade; nespremnost za suočavanje s problemima u porodici ili školi; loši međuljudski odnosi u užem ili širem okruženju.



Zavisnost od droga

Najčešći duševni poremećaji kod narkomana jesu psihopatološke pojave (vizije, halucinacije, strah, dezorijentisanost, panika, psihoze, pokušaji samoubistva, karakterne promjene).

Najčešći oblici antisocijalnog ponašanja narkomana jesu laži i obmanjivanja; zapostavljanje lične higijene i škole; krađa; prosjačenje; prostituisanje; distribucija droge (dilovanje); neovlašćena proizvodnja, prerada i prodaja droge, krijumčarenje.

Kockanje

Kockanje (kocka, igre na sreću) naziv je za sve igre pomoću kojih se stiče mogućnost dobitka, gdje ishod igre zavisi od slučajnog događaja. S druge strane, postoje igre koje zavise od znanja i dobre informisanosti npr. kvizovi i sl.

Patološki kockar je osoba koja nije u stanju da kontroliše svoje impulse, što dovodi do ozbiljnih ličnih i društvenih posljedica. Nagon za kockanjem postaje sve veći, što stvara napetost kod kockara, koju oslobađa jedino ponovnim kockanjem. Zavisnost od kockanja dovodi do finansijskih problema u porodici, poremećenih porodičnih odnosa i lične propasti. Problem kockanja povezan je sa brojnim kriminalnim radnjama.



- Zavisnost od kockanja može uništiti život osobi koja se kocka, kao i čitavoj njenoj porodici.
- Porodica i kockar vjerovatno pate od ličnih i finansijskih problema.
- Sportsko klađenje može biti ozbiljan problem za neke ljude.
- Kockanje ponekad može dovesti i do kriminalnog ponašanja.

Samoubistvo

Samoubistvo je čin kojim osoba svjesno i namjerno uništava svoj život.

Emil Dirkem je prvi klasifikovao samoubistva s obzirom na njihovu društvenu prirodu. Razlikovao je:

- egoističko (posljedica izrazite individualnosti samoubice);
- altruističko (žrtvovanje za druge);
- anomičko (posljedica društvene dezintegracije);
- fatalističko samoubistvo (usljed krutih normi, npr. u koncentracionim logorima).

Učestalost samoubistva se mjeri brojem samoubistava na 100.000 stanovnika. Stopa samoubistva u savremenom društvu je sve veća; sprovede se mjere prevencije, naročito među rizičnom populacijom. **Rizične grupe** su mladi iz disfunkcionalnih porodica, izbjegli, siromašni, psihički oboljeli, stari koji žive sami.



Zavisnost od kockanja



- Fizički zdrav mladić ulazi u javni prevoz i zauzima prostor. U tome nema ničeg lošeg. Na sljedećoj stanici ulazi stariji čovjek. Mladić se počinje pretvarati da spava i ne primjećuje starca. U većini slučajeva, ovo odstupanje je posljedica ne samo ličnih kvaliteta, već i neprikladnog vaspitanja.
- Učenik stalno krši disciplinu u učionici, ometajući učitelja i njegove vršnjake. Nažalost, ova manifestacija devijantnog ponašanja često izaziva oštru reakciju nastavnika, što stvara još veći otpor. Nedostatak discipline kod učenika u pravilu je odraz psiho-emocionalnog stanja i problema u porodici.



Društveni nadzor

Društveni nadzor

Društveni nadzor predstavlja društvenu reakciju na devijantna ponašanja, odnosno objašnjenje društvenih mjera za prevenciju, redukciju i eliminisanje devijantnih društvenih pojava. Kako se društvene devijacije posmatraju kao specifičan tip društvenih odnosa koji ima posebnu društvenu uzročnost, logično je da se društvene reakcije javljaju kao dio predmeta izučavanja socijalne patologije.

Da bi devijantno ponašanje moglo da izazove društvenu reakciju, treba da bude vidljivo pripadnicima grupe ili zajednice. U nekim slučajevima, zajednica može biti potpuno nezainteresovana, pasivna, a u nekim drugim može primijeniti represiju, što zavisi od toga koja su dobra pogođena devijacijama i kakav se značaj tim dobrima pridaje.

Društveni nadzor se sastoji od dva elementa: društvenih normi i društvenih sankcija.

Društvene norme – društveno odobrena ili zakonska pravila, standardi, obrasci koji regulišu socijalno ponašanje ljudi.

Društvene sankcije su sredstvo kažnjavanja i podsticanja ljudi da se pridržavaju društvenih normi. Kako to odstupanje od prosjeka može biti odstupanje u pozitivnom i u negativnom smjeru, uvodi se i kriterijum društvene (socijalne) reakcije, pa se ističe da je riječ o *odstupajućim* ponašanjima koja izazivaju društvenu reakciju. Sociolozi ih često klasifikuju prema njihovom sadržaju. Socijalna kontrola putem spoljašnjih pritisaka uključuje pozitivne i negativne sankcije.

Negativna sankcija je kazna koja se uvodi s namjerom da obeshrabri devijantno ponašanje. Negativne sankcije su kazne koje su osmišljene kako bi se uklonili negativni oblici devijantnog ponašanja ili kako bi se smanjila njegova vjerovatnoća.

Pozitivna sankcija je nagrada čiji je cilj da ohrabri ponašanja koje je u skladu s normama. Pozitivne sankcije su nagrada ili podsticaj za usklađenost ponašanja s društvenim standardima. One podstiču poštovanje normi.

Takođe, sociolozi prave klasifikaciju sankcija na temelju njihovih izvora: *neformalne sankcije*, kao što su verbalna osuđivanja postupaka, jesu neslužbeni oblik djelovanja društvene grupe ili pojedinaca, dok su *formalne sankcije* poput kazni za neko krivično djelo.

Tabela 1. Različiti tipovi sankcija

Vrste sankcija	Formalne	Neformalne
Pozitivna	Povećanje plate	Pohvala
	Napredovanje u službi	Ohrabrenje
	Sertifikat	Čestitanje
Negativna	Zatvor	Kritika
	Otpuštanje s posla	Uskraćivanje naklonosti



Prije nekoliko godina na željezničkoj stanici u Tokiju jednu putnicu je silovao radnik, zaposlen na obezbjeđivanju sigurnosti putnika. Nakon tog događaja direktor željezničke stanice je podnio ostavku. Na isti način postupili su i njegovi zamjenici, iskazujući zajedno s direktorom solidarnost zbog počinjene sramote u okviru njihove firme. Ovakva percepcija odgovornosti je prije svega izraz japanske kulture.

U drugom primjeru, slično je postupio i japanski ministar odbrane poslije slučaja u kojem je borbeni avion nesrećnim slučajem udario u putnički avion. Takođe, nijesu rijetki slučajevi u kojima će japanska porodica počiniti suicid kada im dijete bude uhapšeno zbog gnusnog zločina.



1. Objasni pojam socijalne patologije.
2. Koji skup društvenih pojava obuhvata socijalna patologija?
3. Navedi primjer devijantnog ponašanja.
4. U kojoj mjeri faktori rizika kao što su vaspitanje, crte ličnosti, nedostatak obrazovanja, uticaj vršnjačkih grupa, kultura, mediji, nepovoljno okruženje, doprinose nastanku i razvoju devijantnog ponašanja kod mladih?

Bolesti zavisnosti – izazovi za društvo, porodicu, pojedinca

Dejstvo psihoaktivnih supstanci na čovjeka bilo je poznato i u najstarijim plemenima. Stari Sumeri gajili su mak. Oni su ostavili tehnička uputstva na glinenim pločama o načinu njegovog uzgajanja i postupku dobijanja opijuma, dok su Indijanci za potrebe religioznih ceremonija koristili smolu hašiša iz konoplje. Arapi su hašiš smatrali svetom biljkom koja je svojim uživaocima omogućavala otvaranje *vrata raja*.

Od 1965. godine u našoj zemlji je prisutan trend porasta upotrebe psihoaktivnih supstanci, naročito posljednjih deset godina. Ne može se s preciznošću govoriti o broju osoba koje povremeno upotrebljavaju, zloupotrebljavaju ili su zavisne od psihoaktivnih supstanci. Na razvoj bolesti zavisnosti posebno utiču društveni faktori kao što su ekonomska kriza, rat, prisilne migracije, političke promjene, porast kriminaliteta itd.



Bolesti zavisnosti

Svjetska zdravstvena organizacija je 1951. godine proglasila alkoholizam bolešću, a narkomaniju 1957. godine, ističući njihove zdravstvene, porodične, profesionalne i socijalne posljedice.

Psihoaktivna supstanca je hemijska materija koja unošenjem u organizam mijenja psihičku strukturu, odnosno utiče na raspoloženje, mišljenje i ponašanje. Ne mogu sve psihoaktivne supstance stvoriti zavisnost, ali sve mogu doprinijeti oštećenju psihičkog i fizičkog zdravlja.

Sindrom zavisnosti predstavlja skup fizioloških, kognitivnih i bihevioralnih promjena – tolerancija na supstancu (potreba za uzimanjem sve veće količine radi postizanje efekta), jaka želja (žudnja) za uzimanjem

supstance, postojanje apstinencijalnog sindroma, zanemarivanje obaveza, nastavljanje uzimanja supstance i pored saznanja o štetnim psihološkim, socijalnim i medicinskim posljedicama. Ukoliko je osoba doživjela tri od nekih prethodno navedenih fenomena zavisnosti, dijagnostikuje se zavisnost od psihoaktivnih supstanci.

Apstinencijalni sindrom ili kriza predstavlja grupu simptoma koji se javljanju nakon prekida unošenja psihoaktivne supstance od koje je osoba zavisna. Početak i tok apstinencijalne krize je vremenski ograničen i zavisi od vrste i količine unijete supstance. Simptomi apstinencijalne krize mogu biti izraženi na psihičkom i na tjelesnom nivou.

Proizvodnja i korišćenje psihoaktivnih supstanci mogu biti društveno dozvoljeni, ali i ilegalni i zakonom sankcionisani. Po tom osnovu supstance se dijele na:

- medikamente (analgetici, sedativi i sl.)
- alkohol, kafa, duvan
- droge, čije je korišćenje nezakonito i društveno neprihvaćeno.

Psihoaktivne supstance svrstavaju se u tri velike grupe zavisno od njihovog dejstva na mozak i nervni sistem.

Depresori su vrste droge koje snižavaju nivo funkcionisanja djelova mozga ili mozga u cjelini, gdje spadaju: alkohol, sedativi, opijati i isparljivi rastvarači. Oni dovode do pospanosti, osjećaja umrtvljenosti, usporavanja psihomotornih aktivnosti.

Stimulansi su droge koje privremeno ubrzavaju psihičko funkcionisanje. Tu se mogu svrstati amfetamini, kofein, nikotin, kokain. Dovode do osjećaja sreće, povećane snage, odsustva straha, podižu krvni pritisak.

Halucinogeni su supstance koje utiču na strukturu mentalnog funkcionisanja mijenjajući je: LSD, meskalin, kanabis, ekstazi. Dovode do izmijenjenog opažanja s pojavom halucinacija, promijenjenog osjećaja za vrijeme, promijenjenog doživljaja sebe i okoline. Konzumenti ispoljavaju neurotično ponašanje, kao što je impulsivnost, nestrpljivost, a često su skloni i samooptuživanju.

Uzroci zavisnosti od psihoaktivnih supstanci – psihosocijalni faktori rizika nastanka

Psihosocijalni faktori čine veliku grupu faktora rizika za nastanak ovih problema. Ove pojave se manifestuju najčešće na sljedeći način: problemi u učenju, problemi u ponašanju, odnosi s vršnjacima, odnosi s roditeljima.

Porodični faktori rizika obuhvataju širok spektar faktora u djetinjstvu, uključujući porodično-vaspitne faktore, specifične odnose između roditelja



Zavisnost od psihoaktivnih supstanci

i mladih, koji su povezani s povećanim rizikom zloupotrebe psihoaktivnih supstanci od strane mladih.

Rizik predstavljaju i problemi u funkcionisanju porodice, kada odnosi između roditelja i djece nijesu zadovoljavajući. Izrazito negativan uticaj imaju i porodične traume (smrt jednog člana porodice, teška bolest, razvod ili duže odsustvo jednog od roditelja). Zavisnik od droge je samo nosilac simptoma, a zapravo je bolesna cijela porodica.

Korišćenje psihoaktivnih supstanci dovodi do poremećaja porodičnih odnosa u inače slabo funkcionalnoj porodici. Može se, na primjer, desiti da dijete koristi drogu radi skretanja pažnje s napetosti i konflikata između roditelja na sebe. U ovom slučaju roditelji se zbog problema koje ima dijete više ne koncentrišu na svoj loš odnos. Često se govori ili je česta pojava da se droga koristi u devijantnim porodicama, gdje roditelji zanemaruju dijete i ne brinu o njemu. U tim situacijama droga se koristi kao izlaz/bježanje od porodičnih problema.



Za većinu zavisnika od psihoaktivnih supstanci karakteristična je povodljivost i nisko samopoštovanje. Kada su u pitanju emocije, kod narkomana je upadljivo izraženo zapostavljanje interesa i emocija drugih u korist zadovoljenja sopstvenih. Narkomani imaju egocentrično ponašanje. Nijesu u stanju da se izbore ni sa svojim osjećanjima, a još manje da razmišljaju o osjećanjima drugih.

Kod njih postoji visok stepen otuđenosti, nedostatak bliskosti i teškoće u povezivanju s drugim osobama, te prema tome narkomani nemaju dovoljno razvijene vještine komunikacije. Mnogo je lakše prepoznati zavisnika od psihoaktivnih supstanci kada je pod dejstvom droge: upadljivo proširene zenice, nesiguran hod, nepovezan govor, pospan izraz lica, vidljiv ubod igle.

Zavisnost od alkohola

U klasifikaciji bolesti, **alkoholizam** se tretira kao mentalni poremećaj, odnosno kao poremećaj ponašanja zbog uzimanja psihoaktivnih supstanci.

Javlja se kod lica koja pretjerano konzumiraju alkohol. Razvija se kroz nekoliko faza i ima ozbiljne psihosocijalne posljedice.

Osnovni simptomi alkoholne zavisnosti jesu:

- alkoholna amnezija – gubitak sjećanja;
- gubitak kontrole – nekontrolisano konzumiranje alkohola;
- pad tolerancije – potreba za uzimanjem sve veće količine pića;
- nemogućnost apstinencije – neprekidno konzumiranje alkohola.

Pod dejstvom alkohola govor je otežan, reakcije su usporene. Alkoholičari imaju znatno umanjenu radnu sposobnost, najčešće ispoljavaju neurotične manifestacije, kao što je impulsivnost, imaju nedostatak strpljenja, a često su skloni i samooptuživanju. Najveće posljedice trpi porodica alkoholičara.

Ključnu ulogu u definisanju alkoholizma ima samo društvo. Često se dešava da se alkoholizam toleriše kao društveno prihvatljivo ponašanje, sve do momenta dok ne bude kasno. Tako se alkoholizam prepoznaje, a uloga alkoholičara nameće tek kad nastupe socijalno patološke posljedice. Uzroci alkoholizma se mogu pronaći u domenu ličnog, porodičnog, u socijalnoj zajednici, školskom okruženju, kvalitetu odnosa između vršnjaka. Rizik povećava upotreba alkohola među vršnjacima, dostupnost, socijalna izolacija, bježanje iz škole, nepostojanje preventivnih programa u zajednici.



Često se ističe da svako kozumiranje alkohola ne predstavlja alkoholizam. Takozvano društveno dozvoljeno pijenje prisutno je u gotovo svim kulturama i često je povezano s različitim svetkovinama i običajima. Obred nazdravljanja predstavlja bitnu komponentu u sistemu tradicionalne kulture pojedinih naroda.

Prema definiciji SZO, „alkoholičari su osobe koje ekscesivno uzimaju alkoholna pića i čija je zavisnost od alkohola tolika da ispoljavaju ili otvorene duševne poremećaje, ili manifestacije koje utiču na njihovo tjelesno i duševno zdravlje, poremećaje odnosa sa drugim ljudima i pogoršanje njenog ekonomskog i socijalnog stanja ili samo pokazuju znake takvog razvoja“.

Negativne posljedice nastale konzumiranjem alkohola mogu se sagledati višestruko, jer nakon duže upotrebe alkohola dolazi do poremećaja u društvenoj, radnoj, porodičnoj i zdravstvenoj sferi.



1. Koje droge spadaju u depresore?
2. Šta predstavlja apstinencijalni sindrom?
3. Kako prepoznati zavisnika od psihoaktivnih supstanci?

Određenje pojma maloljetničke delinkvencije

Riječ **delinkvencija** potiče od latinske riječi *delinquentia* – prestupnik, prekršilac, zlikovac. U savremenoj literaturi više se upotrebljava termin maloljetnička delinkvencija nego kriminalitet, da bi se time implicirala primjena vaspitnih mjera. Maloljetnička delinkvencija sadrži niz obilježja zajedničkih s kriminalitetom uopšte, jer se radi o vidu ponašanja koje po svojoj prirodi spada u oblast kriminalnog ponašanja.

Govori se o aktivnostima koje su inkriminisane po važećim krivičnim kodeksima. Bez obzira na to, maloljetnička delinkvencija se na osnovu niza obilježja, prije svega na osnovu godina delinkventa, zatim po raznim drugim obilježjima (biološkim, socijalnim, psihosocijalnim), izdvaja kao poseban društveni problem.

Maloljetnička delinkvencija definiše se kao svako ponašanje pojedinaca ili grupa mladih oba pola koje ima obilježje krivičnog djela uključujući i druga devijantna ponašanja, jer se često ova devijantna ponašanja javljaju istovremeno s vršenjem krivičnih djela, a takvog su karaktera da zahtijevaju primjenu vankrivičnih, vaspitnih i drugih socijalnih mjera.

Maloljetnička delinkvencija je prestupničko ponašanje specifično za populaciju maloljetnika, starijih od 14 a mlađih od 21 godinu, koje prema zakonu spada u krivična djela.

Postoji nekoliko oblika delinkventnog ponašanja mladih:

- radnje destruktivno uperene protiv integriteta drugih ličnosti
- radnje destruktivno uperene protiv vlasništva i materijalnih dobara drugih
- radnje povlačenja
- radnje samouništenja.

Postoji i podjela koja u oblike delinkvencije uključuje: prestupe krivično-pravnih normi, prestupe prekršajnih normi i prestupe moralnih normi.

Poremećaj u ponašanju obuhvata raznovrsne oblike ponašanja, njihovog obilježja, stepen i intenzitet, trajanje, kompleksnost i štetnost, što dovodi do različitog definisanja ove pojave. Počinje se od blagih odstupanja u ponašanju, signala nemogućnosti uspostavljanja psihosocijalne ravnoteže, preko različitih oblika asocijalnog ponašanja, do teških agresivnih, odnosno autoagresivnih i antisocijalnih ispada, pa i krivičnih djela, te su mu i posljedice vrlo različite po obimu, težini i širini. Na kraju takvog

ponašanja nalazi se kriminalitet maloljetnika koji čine krivična djela, pa je to najteži oblik delinkventnog ponašanja.

Maloljetnička delinkvencija upućuje na identifikovanje individualnih, porodičnih i socijalnih faktora rizika koji uzrokuju takvu pojavu. Usljed nepovoljnih porodičnih okolnosti u ranoj fazi odrastanja, maloljetnik može biti usmjeren u asocijalnom i antisocijalnom pravcu.

Postoje mnoge teorije o uzrocima delinkvencije; prije svega, važno je spomenuti:

- **biološke teorije** – zasnivaju se na opštoj pretpostavci da je devijacija proizvod određenih bioloških karakteristika koje se s roditelja prenose na potomstvo;
- **psihološke teorije** – objašnjavaju delinkventno ponašanje naglašavajući značaj porodičnih odnosa i vaspitanja tokom ranih godina života. Antisocijalno ponašanje se smatra rezultatom pogrešnog razvoja ličnosti;
- **teorija socijalnog učenja** zasniva se na poznatim mehanizmima učenja, polazi se od pretpostavke da je kriminalno ponašanje kao svako drugo naučeno ponašanje;
- **sociološke teorije** – koje su za sociologiju posebno važne, a izdvajaju se:
 - *teorija anomije* – prema kojoj devijantnost potiče iz kulture i strukture samog društva. Svi članovi su raspoređeni na različitim pozicijama u društvenoj strukturi i nemaju jednaku šansu da učestvuju u plodovima ekonomskog blagostanja. Delinkvencija nastaje zbog jaza između kulturnih ciljeva i raspoloživih sredstava da se ti ciljevi ostvare.
 - *teorija supkulturne devijantnosti* – predstavnici ove teorije imaju zajedničko shvatanje da je delinkvencija koncentrisana u nižoj radničkoj klasi i da je ona normalno ponašanje za određene supkulture i stoga naučeno ponašanje kao bilo koja druga forma socijalnog učenja.

Savremeni pristup maloljetničkoj delinkvenciji zasniva se na identifikovanju rizičnih faktora koji su doprinijeli razvoju takvog ponašanja, usmjerenju intervencija prema njima. Rizični faktori su oni koji kod djeteta ili maloljetnika povećavaju vjerovatnoću za pojavu antisocijalnog ponašanja. Oni se mogu svrstati u nekoliko grupa: rizični faktori u zajednici, rizični faktori u školi, rizični faktori u porodici i individualni rizični faktori.

U faktore rizika za razvoj ozbiljne i trajne delinkventne aktivnosti spadaju: psihološki i neurološki faktori (uključeno je nasljeđe), kognitivni faktori (niži IQ, slabija koncentracija i pažnja, slabije apstraktno rasuđivanje i sl.), hiperaktivnost (impulsivnost, niska tolerancija na frustraciju), porodični faktori (odbijanje roditelja, slabo roditeljsko uključivanje, alkoholizam i kriminal roditelja, razvod roditelja), uticaj vršnjaka (delinkventno ponašanje, različiti poremećaji u ponašanju) i uticaj škole, loš školski uspjeh, loša školska klima, nezainteresovanost nastavnika, problemi u ponašanju.

Tabela 2. Rizični i zaštitni faktori (modifikovani pregled faktora za početak maloljetničke delinkvencije, Office of the Surgeon General, 2001 (prema Martinak, Odeljan, 2016)

	Rizični faktori, rani početak, 6–11 godina	Rizični faktori, rani početak, 12–14 godina	Zaštitni faktori
Individualni	<ul style="list-style-type: none"> • opšti prestupi • zloupotreba droga • agresija • hiperaktivnost • poremećaji u ponašanju • izloženost nasilju na televiziji • medicinski, fizički problemi • nizak IQ • antisocijalni stavovi 	<ul style="list-style-type: none"> • opšti prestupi • nemir • teškoće s koncentracijom • ulazak u rizične situacije • agresija • fizičko nasilje • antisocijalni stavovi • vjerovanja • krivična djela protiv drugih osoba • poremećaji u ponašanju • nizak IQ • zloupotreba droga 	<ul style="list-style-type: none"> • netolerancija prema devijantnom ponašanju • visok IQ • pozitivna socijalna orijentacija • sankcije protiv agresije
Porodični	<ul style="list-style-type: none"> • nizak socijalno-ekonomski status / siromaštvo • antisocijalni roditelji • slabi odnosi roditelj/dijete • neskladna, popustljiva ili nekonzistentna disciplina • odvajanje od roditelja • roditelji zlostavljači • zanemarivanje 	<ul style="list-style-type: none"> • loši odnosi roditelj/dijete • neskladna i popustljiva disciplina • zanemarivanje djece • neuključenost roditelja tokom odrastanja djeteta • antisocijalni roditelji • dezintegrisana porodica • nizak socijalno-ekonomski status / siromaštvo • roditelji zlostavljači / porodični konflikti 	<ul style="list-style-type: none"> • topli odnosi i podrška roditelja ili drugih odraslih osoba • roditeljska pozitivna evaluacija vršnjaka • roditeljsko nadgledanje
Školski	<ul style="list-style-type: none"> • slab uspjeh u školi 	<ul style="list-style-type: none"> • slab uspjeh u školi, akademski neuspjesi 	<ul style="list-style-type: none"> • dogovor sa školom • uključivanje u konvencionalne aktivnosti
Vršnjačke grupe	<ul style="list-style-type: none"> • slabe socijalne veze • antisocijalni vršnjaci 	<ul style="list-style-type: none"> • slabe socijalne veze • antisocijalni delinkventni vršnjaci • članstvo u bandama 	<ul style="list-style-type: none"> • prijatelji uključeni u konvencionalne aktivnosti
Zajednica		<ul style="list-style-type: none"> • kriminal u susjedstvu • droge • dezorganizacija susjedstva 	



Prikaz slučaja maloljetničke delinkvencije

Maloljetna S. M. počinila je više krivičnih djela krađe i teške krađe. Od ranog djetinjstva počinje da bježi od kuće i iz škole. Potiče iz vanbračne veze roditelja koji su se razili kada je njoj bilo godinu dana. Odrasla je u nepotpunoj porodici, s majkom koja se bavila prostitucijom. Majka ne kontroliše njeno ponašanje, tako da maloljetnica vrši krivična djela usljed nedostatka roditeljske kontrole, a radi sticanja materijalne koristi. U autobiografiji pored ostalog navodi: „Otac me jedva priznao na sudu i nikad nije želio da me vidi... Majka je imala ljubavnike i dovodila ih je u kuću. Majka želi da ima svoj život, a ja svoj... S majkom sam raskinula sve odnose... Počela sam da bježim od kuće, kradem, drogiram se.“

Maloljetnici je izrečena vaspitna mjera upućivanja u JU Centar za djecu i mlade „Ljubović“ u Podgorici.

Karakteristike delinkvenata

Maloljetni delinkventi su emocionalno nezrele osobe koje nisu u mogućnosti da kontrolišu emocije u odnosu na zahtjeve socijalne sredine. Skloni su nerealnim željama i reaguju frustrirajuće na većinu potreba koje nisu u stanju da zadovolje. Emocionalna nezrelost se ispoljava u vidu agresivnosti, bijesa, razdražljivosti. Oni bi htjeli da odmah ostvare ono što žele i nisu u stanju da odlože svoje zahtjeve. U životu, emocionalno nezreli maloljetni delinkventi samo žele zadovoljstvo i traumatski reaguju na većinu stvarnih situacija koje djeluju frustraciono. Emocionalna nezrelost i nestabilnost ove djece ispoljava se u raznim oblicima neadekvatnog emocionalnog ponašanja (agresivnost, stalno protivljenje, česta razdražljivost, neposlušnost, nalet bijesa i sl.). Ova djeca često pružaju otpor svima i pokazuju veću agresivnost nego druga djeca.

Emil Dirkem razvija teoriju socijalne dezorganizacije i anomije po kojoj je delinkvencija prvenstveno uzrokovana socijalnim faktorima.

Društvo produkuje delinkvenciju na već opisani način: postavlja nefer pravila igre, a onda to maloljetnicima postaje motiv.

Tako društvo samo prouzrokuje anomiju, a ona porast kriminala. Međutim, zadovoljavanje potrebe za statusom u društvu ili motiv novca nisu dovoljni za objašnjavanje prestupničkog ponašanja, jer oni postoje kod mnogih, a nisu svi skloni kriminalu, već se te potrebe mogu zadovoljiti i na druge načine – radom, na primjer.

Materijalistički orijentisana društva utiču na motivaciju delinkvenata. Periodi društvene krize podstiču razvoj maloljetničke delinkvencije, u zemljama u krizi ili onima koje su zahvaćene ratovima stvara se socijalni



Serija „Sivi dom“ obrađuje problematiku maloljetničke delinkvencije.

ambijent u kome je bespoštedno takmičenje ili nasilje legitiman način za postizanje cilja.

Tokom ekonomske krize maloljetnici gledaju roditelje kako pošteno rade a nemaju dovoljno materijalnih sredstava, dok se neki drugi ljudi bogate na nezakonite načine, pa oni, mladi i nestrpljivi (često buntovni), odlučuju krenuti tim putem. Maloljetnici mogu svoje nezadovoljstvo da ispolje depresijom, ali i napetošću, padom tolerancije na frustraciju, arogancijom, što sve vodi u konflikte i može odvesti u devijantno ponašanje (alkohol, narkotici ili prestupništvo).

Sociološke teorije ističu važnost porijekla, porodice, klase kojoj adolescent pripada, materijalnom stanju, zanimanju i mjestu stanovanja.

Živeći u modernom društvu, društvu razvijenih komunikacija, djeca imaju neselektivan pristup informacijama – od prevelike ekspanzije nasilja u medijima do pornografije. Takođe, u starijem uzrastu (prepubertetskom) mnogi tinejdžeri su u potrazi za identitetom. Izborom filmova, serija (sapunica) koje gledaju, preferiranjem određenih poznatih ličnosti i oponašanjem istih, takođe se dolazi do negativnog djelovanja, jer je ponašanje mnogih *junaka* s ekrana problematično, a djeca ga oponašaju i usvajaju. Naročito je zabrinjavajući porast agresivnosti i devijantnosti u crtanim filmovima.



1. Definiši pojam maloljetničke delinkvencije.
2. Opiši vrste maloljetničke delinkvencije.
3. Navedi porodične faktore rizika za pojavu maloljetničke delinkvencije.

NASILJE

Pojam nasilja

Nasilje se kao socio-patološka pojava tumači na različite načine, pa tako postoje njegova različita teorijska shvatanja. Psihoanalitičar Sigmund Frojd smatrao je da agresivnost ima biološku osnovu, a svoju teoriju agresivnosti razvio je na tezi o destruktivnom nagonu koji posjeduju sva živa bića.

Pojedini autori nasilje definišu kao svako ponašanje koje ima za cilj nanošenje štete drugoj osobi. Nasilje je namjerno korišćenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira povredom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenošću ili depresivacijom.

Faktori rizika za pojavu nasilja

Brojni su faktori rizika koji dovode do nasilja. Postoji više faktora koji su povezani, kao npr. mladost i odrastanje žrtve i nasilnika; odrastanje u nasilnoj porodici; konzumiranje alkohola, droge; nezaposlenost; seksualna frustracija. Društvena realnost na našim prostorima, kriza morala, poremećen sistem vrijednosti, materijalna nesigurnost, socijalni stresovi povećavaju agresivnost i nasilničke sklonosti. Dovode do toga da se nasilje odražava i na porodicu, gdje imamo sve učestalije konflikte, netrpeljivost, emocionalnu ravnodušnost, hronično nezadovoljstvo koje rezultira nasiljem.

Nasilje je moguće razumjeti samo ako se shvati veza između društvene strukture koja je stalni izvor stresa i ličnih problema. Stoga je u izučavanju ove pojave neophodno istraživanje uzroka, posljedica i razvoja pojave i njene prevencije.

S obzirom na oblik, postoje sljedeće vrste nasilja:

- fizičko nasilje – nasilje kojim se ugrožava tjelesni integritet neke osobe;
- verbalno nasilje – vrijeđanje, ismijavanje, omalovažavanje, kada se šalju uvredljivi sadržaji putem SMS-a ili mejla i sl.;
- seksualno nasilje – podrazumijeva svaku povredu polne slobode i morala;
- psihološko nasilje – kada se upućuju prijeteći pogledi, uhodi se određena osoba, treba da izazove osjećaj ugrožene sigurnosti;
- ekonomsko nasilje – podrazumijeva oduzimanje novca i vrijednih stvari.



*Kome zakon leži u topuzu,
tragovi mu smrde nečovještvom.*

Petar II Petrović Njegoš



Instinktivističke teorije

Među savremenim teorijama o nasilju, najznačajnije su:

1. **psihoanalitička teorija – Sigmund Frojd:** Agresija, iz koje kasnije proizilazi nasilje, nastaje usljed nemogućnosti čovjeka da bude apsolutno srećan. Usljed normi koje nameće super-ego, a koji se formira na osnovu kulturnih normi i zahtjeva koje nameće spoljašnji svijet, čovjek ne može da ostvari svoje skrivene težnje i nagone, što dovodi do nastanka frustracije, koja se gomila i koja se na kraju često ispoljava putem nasilja. Frojd ipak uključuje pojam savjesti koja kontroliše naše unutrašnje Ja i sprečava ga da oslobađa agresiju i stvara osjećaj krivice koji svaki čovjek neminovno mora da ima.
2. **teorija agresivnosti – Erih From:** Agresivnost je svako ponašanje kojem je cilj da se nanese šteta drugoj osobi. Agresivno ponašanje se dijeli na benigno i maligno. Bitnu ulogu u nastanku i razvoju nasilnog ponašanja ima sama sredina i socijalno-ekonomske prilike, od njih u suštini i zavisi koliko će se ispoljiti čovjekova agresija i koliko će čovjek uopšte imati želju za njom.
3. **etološka teorija agresivnosti – Konard Lorenc:** agresija je urođeni potencijal. Instinkt koji služi preživljavanju individue, istovremeno može biti i destruktivne prirode. Ljudi čine strahote u ratu, i to svoje ponašanje smatraju opravdanim. Takvo ponašanje zasnovano je na instinktu i analogno je ponašanju životinja.

Teorije socijalnog i kognitivnog učenja; biološka teorija

Najznačajnije socijalne teorije o nasilju jesu:

teorija socijalnog učenja – Albert Bandura navodi da se sklonost ka agresiji stiče *posredno*, oponašanjem agresivnog ponašanja, i *neposredno*, odnosno kada se određeno agresivno ponašanje nagrađuje.

teorije kognitivnog učenja – pojedini autori navode da je najčešća emocionalna reakcija na bilo koju vrstu prijetnje strah, a najčešći odgovor bijeg.

biološka teorija – polazi od ideje da je uzrok agresivnog ponašanja neka biološko-fiziološka struktura.

Žrtve nasilja najčešće bivaju izolovane, bore se s problemima kao što su: otuđenost, depresija i nedostatak socijalne kompetencije, što znatno otežava ili potpuno onemogućava bilo kakav dalji socijalni kontakt, a dovodi do nemogućnosti nošenja s dnevnim poteškoćama, gubitka povjerenja u sebe, samopoštovanja, nemogućnosti skladnog i kvalitetnog ličnog rasta i razvoja, a samim tim i nemogućnosti kvalitetnog življenja i žrtve i njene porodice.

Profil nasilnika

U osnovi svega je pretpostavka da se *niko ne rađa kao nasilnik*, već da to postaje, odnosno da je svaki nasilnik istovremeno i žrtva nekih ranijih iskustava koja su ostavila neizbrisiv trag na njegov život, a koja su se najčešće dešavala u periodu adolescencije.

Karakteristike nasilnika jesu: osjećaj straha, nisko samopoštovanje, nesigurnost, agresivnost, a nerijetko i zavisnost od alkohola ili droga.

Nasilnik odbija da prihvati odgovornost za svoje ponašanje i vjeruje da je učinjeno nasilje opravdano. On narušava samopouzdanje drugih tako što vrijeđa, ponižava, sklon je grubostima, prijeti i ima ispade bijesa. Ispoljava posesivno i kontrolišuće ponašanje, provjerava, zabranjuje komunikaciju s prijateljima i roditeljima, ograničava kretanje partnera da bi na taj način postigao apsolutnu kontrolu.

Nasilje u porodici

Jedan od veoma izraženih sociopatoloških problema u savremenoj porodici jeste problem nasilja. Porodica danas ima status visokozaštićene društvene grupe. Međutim, i pored toga, 70% nasilja dešava se u porodici (opterećenost poslovnim obavezama kao i sve izraženije stresne i neurotične situacije dovode savremenu porodicu do konfliktnih situacija koje rezultiraju nasiljem).

Visok stepen nasilja u porodici ima svoje korijene u strahu, neizvjesnosti i teškoćama koje pojedini članovi doživljavaju u društvu, i to prenose na porodicu. Neostvarene ambicije, namjere i interesi pojedinih članova porodice stvaraju *refleksno* nasilje koje se ispoljava u porodici kao neka vrsta emotivnog i socijalnog *ventila*.

Kao najčešći nasilnik u porodici označava se muž odnosno otac. U mnogim tradicionalnim porodicama nasilje muža nad ženom smatra se *normalnim* načinom komunikacije među supružnicima.

Nekoliko je vrsta nasilja u porodici.

Fizičko nasilje, koje podrazumijeva korišćenje tijela ili oružja radi prijetnje, kazne, dominacije, kontrolisanja ili povređivanja druge osobe.

Psihičko ili **emocionalno nasilje** sastoji se u ozbiljnoj prijetnji da će se napasti život ili tijelo člana porodice, koja treba da izazove osjećanje ugrožene sigurnosti.

Seksualno nasilje podrazumijeva svaku povredu polne slobode i morala, svaki vid degradiranja i ponižavanja na seksualnoj osnovi, svaki vid prisiljavanja na seksualni odnos.

Ekonomsko nasilje podrazumijeva oduzimanje novca i vrijednih stvari, kontrolisanje zarade i primanja i sl.

Sila je oružje slabih; nenasilje je oružje jakih.



Mahatma Gandhi



Simbolično prikazani narušeni porodični odnosi

Dinamika nasilja. Činjenica je da da mnoge osobe (a najčešće žene) ostaju u nasilnim vezama. Najčešći razlozi za ostajanje u nasilju jesu: strah; briga za djecu; osjećanje stida i krivice; nedostatak samopouzdanja; izolovanost i iscrpljenost; ekonomska zavisnost; nedovoljna informisanost o procedurama i pravima; nasilje u primarnoj porodici. Trpljenje nasilja određeno je kako društvenim shvatanjem tako i brojnim psihološkim razlozima. Objašnjenje se, djelimično, može naći u najčešćoj dinamici nasilnog odnosa u kojem se smjenjuju faze nasilja, kada cjelokupnu moć posjeduje nasilnik, i faza kajanja, u kojima žena ima privid svoje moći i kontrole situacije. Okolina, često i stručnjaci, osjećaju se bespomoćno da pruže podršku ženi. Okolina ispoljava otvoreno nerazumijevanje, pa čak i ljutnju, što žena *pristaje* na nasilje, ne traži ili ne prihvata ponuđenu pomoć. Konstantna izloženost nasilju umanjuje volju žrtve da napusti nasilnika. U većini slučajeva žena ekonomski i emocionalno zavisi od nasilnika; nesigurna je u vezi sa sopstvenim potrebama; ima lošu sliku o sebi; ima nerealna uvjerenja da može promijeniti nasilnika.

Posljedice nasilja. Fizičko i psihičko nasilje nad ženama izaziva ozbiljne zdravstvene posljedice. Zdravstvene posljedice trpljenja nasilja mogu biti višestruke. Uticaj i posljedice nasilja na zdravlje često ne prepoznaju ni same žene ili njihovu važnost potcjenjuju. Mnoge zlostavljane žene, prije ili kasnije, imaju potrebu za ljekarskom pomoći zbog specifičnih povreda ili zbog psihičke traume nasilja, koje nije moguće prebroditi bez stručne podrške i pomoći. Usvajanje loših životnih navika žena koje trpe nasilje, može se takođe smatrati rizičnim faktorom za čitav niz bolesti i stanja. Nasilje povećava rizik od depresije, pokušaja samoubistva, psihosomatskih smetnji, povreda i niza stanja vezanih za reproduktivno zdravlje.

Šta preduzeti radi suzbijanja nasilja nad ženama? Nasilje u porodici je ozbiljan društveni i lični problem, koji žene ne mogu same da riješe. On zahtijeva reagovanje i intervenciju relevantnih institucija socijalne i pravne zaštite. Međutim, žene često nijesu dovoljno upućene na pomoć stručnjaka. Glavni razlog je nedovoljna spremnost da potraže pomoć i nedovoljna informisanost o njihovim pravima. Zlostavljana žena nije u stanju da situaciju sagleda realno i probleme riješi sama. Samo uspješna intervencija može prekinuti ciklus nasilja, jer je osnovno pravo žene – život bez nasilja. Unapređenje i razvoj usluga socijalne podrške ženama koje su žrtve nasilja u porodici osnovni je korak u rješavanju ovog problema. Veoma je bitno identifikovati porodice koje su u riziku i pružiti im adekvatan tretman.

Nasilje nad djecom. Postoje različita shvatanja pojave i pojma nasilja nad djecom koja proističu iz različitih filozofskih, naučnih, metodoloških i praktičnih pristupa. Autori koji se bave ovom pojavom koriste različite termine: zlostavljanje, zloupotreba, zanemarivanje, osujećivanje razvojnih potreba djece, eksploatacija djece i sl.

Nasilje nad djecom podrazumijeva takve odnose i ponašanja pojedinaца, društvenih grupa ili institucija, globalnih društava i drugih kojima se uz primjenu sile nanose bol, fizička ili psihička oštećenja, ugrožava zdravlje i fizički i psihički integritet ličnosti i osujećuje normalan razvoj nepunoljetne osobe. Ono što se u razvijenom i demokratskom društvu smatra kao kršenje ljudskih (dječjih) prava, u nerazvijenim i tradicionalnim društvima se toleriše kao stvar porodičnih odnosa i vaspitanja, a riječ je o blagonaklonom odnosu pravnih institucija prema *domaćem nasilju*.

Nasilje nad djecom u porodici ispoljava se kroz sve oblike kojima se narušava integritet djeteta i sprečava njegov normalan razvoj. Postoji nekoliko vrsta nasilja nad djecom:

- **fizičko kažnjavanje** (batine, mučenje, zatvaranje u mračne prostorije);
- **verbalno zlostavljanje** (nepovjerenje, ismijavanje, omalovažavanje, zastrašivanje);
- **seksualna zloupotreba djece** (ugrožavanje tjelesnog integriteta djeteta);
- **zanemarivanje i zapostavljanje djece** (uskraćena i nedovoljna ljubav, nedostatak elementarnih uslova za život, nedovoljna njega i ishrana).

Rezultati istraživanja (Tatjana Vujović, 2009) sprovedenog na uzorku od 265 adolescenata, 115 maloljetnih delinkvenata i 150 adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja, pokazuju povezanost između nasilja nad djecom u porodici i delinkventnog ponašanja. Gotovo 80% maloljetnih delinkvenata iz uzorka bili su žrtve nasilja u porodici. Utvrđena je visoka pozitivna povezanost između fizičkog zlostavljanja od strane oba roditelja i delinkventnog ponašanja u adolescenciji (tabela 1). Od ukupno 115 maloljetnih delinkvenata njih 33 (28,69%) procjenjuje da su u periodu djetinjstva bili veoma često fizički zlostavljani od oba roditelja, 49 (42,60%) često, 13 (11,30%) povremeno, 16 (13,91%) rijetko i 4 (3,47%) nikada. Za razliku od ispitanika eksperimentalne grupe, najveći broj ispitanika kontrolne grupe, i to 104 (69,33%), procjenjuje da nikada nijesu bili fizički zlostavljani od strane roditelja, 38 (25,33%) rijetko i 8 (5,33%) povremeno.

Tabela 1. Fizičko zlostavljanje djece od strane oba roditelja

Da li su te roditelji fizički zlostavljali?	Eksperimentalna grupa		Kontrolna grupa		Σ	
	f	%	F	%	f	%
Veoma često	33	28,69			33	12,45
Često	49	42,60			49	18,49
Povremeno	13	11,30	8	5,33	21	7,92
Rijetko	16	13,91	38	25,33	54	20,37
Nikada	4	3,47	104	69,33	104	40,75
Σ	115	(100,00)	150	(100,00)	265	100,00



O povezanosti između nasilja nad djecom i delinkventnog ponašanja u adolescenciji pročitaj više u knjizi T. Vujović, „*Od žrtve do delinkventa*“, koju je 2009. izdao Filozofski fakultet u Nikšiću, Univerzitet Crne Gore.

Nasilje djece nad roditeljima i starima. Faktori rizika koji dovode do ovog vida nasilja jesu sukob roditelja oko odgajanja djece; loša materijalna situacija; narkomanija i alkoholizam; loše društvo; imitiranje/podražavanje filmskih junaka i sl.

Najčešći oblici nasilja iz ove kategorije nasilja jesu:

- zanemarivanja i zapostavljanja starih i nemoćnih roditelja;
- iskorišćavanja njihove blagonaklonosti;
- iskorišćavanje finansijskih sredstava i materijalnog bogatstva;
- ubistvo.



1. Definiši pojam *nasilje*.
2. Koji su to faktori rizika koji dovode do nasilja u porodici?
3. Opiši dinamiku nasilja.
4. Navedi vrste nasilja u porodici.
5. Definiši profil nasilnika.
6. Koje su posljedice nasilja?
7. Koje su vrste nasilja nad djecom?
8. Šta preduzeti radi suzbijanja nasilja?

Vršnjačko nasilje

Vršnjačko nasilje je ozbiljan društveni problem s kojim se svakodnevno susrijemo. Ono obuhvata različite negativne postupke koje vršnjaci primjenjuju prema pojedincu – grupi. Najčešće se pod vršnjačkim nasiljem podrazumijeva samo tjelesno nasilje, lako vidljivi oblik i njegove posljedice – modrice.

Naučnim istraživanjima ovog problema došlo se do saznanja da ono obuhvata i druge oblike nasilja i njihove skrivene posljedice koje roditelji, učitelji i drugi teže primjećuju, a koje ostavljaju teške posljedice na emocionalni, psihološki i socijalni razvoj djeteta. Vršnjačko nasilje (engl. *bullying*), maltretiranje naziv je za nepoželjno ponašanje djece – kada jedno ili više njih namjerno uznemirava, napada ili povređuje drugo dijete koje nije u mogućnosti da se odbrani.

Vršnjačko nasilje se definiše kao zbir namjernih negativnih postupaka koji su dugotrajni (2-3 puta mjesečno ili češće); koji su usmjereni na istu osobu (uglavnom slabiju) od strane druge osobe ili grupe (najčešće 2-3 osobe zlostavljaju jednu).



Stop nasilju

Ponašanje koje je danas opisano kao nasilje među djecom, sedamdesetih godina se, uglavnom, smatralo normalnim dijelom djetinjstva, koje je gotovo svako dijete na neki način doživjelo na putu do zrelosti. Djeca koja su trpjela nasilje, nijesu nailazila na razumijevanje odraslih, a škole po tom pitanju nijesu ništa preduzimale. Nedostatak podrške i razumijevanja za djecu je veliki stres i ima dalekosežne posljedice. Zadnjih decenija problem nasilja postaje češći predmet istraživanja, razvijaju se i usavršavaju razne teorije komunikacijskih vještina i tehnika koje pomažu u borbi protiv nasilja.



Koji su najčešći uzroci pojave vršnjačkog nasilja?

Vrste nasilja

Obilici nasilnog ponašanja među djecom jesu:

- **fizičko nasilje** – uključuje guranje, udaranje, čupanje i vidljivije je od verbalnog;
- **verbalno nasilje** – podrazumijeva ruganje, ucjenjivanje, omalovažavanje, oslovljavanje nadimcima ili pogrdnim imenima koji se djetetu ne sviđaju;
- **izolacija, socijalno nasilje** – negativno procjenjivanje ili pritisak na druge da se ne druže; ogovaranje; ignorisanje, nepozivanje u društvo, isključivanje iz grupe;
- **kulturalno nasilje** – vrijeđanje na nacionalnoj i religijskoj osnovi;
- **ekonomsko nasilje** – krađa, iznuđivanje novca i vrijednih stvari;
- **sajber nasilje** – odvija se putem društvenih mreža, SMS-a, interneta.

Kao sve učestaliji oblik vršnjačkog nasilja javlja se sajber nasilje. U zavisnosti od autora, u primjeni su različiti termini: *sajber uznemiravanje, digitalno nasilje, elektronsko nasilje*.

Sajber nasilje se definiše kao skup postupaka kojima pojedinac ili određena grupa koristeći komunikaciono-informacione tehnologije uznemirava jednu osobu ili više pojedinaca. Takva ponašanja uključuju prijetnje, lažne optužbe, namamljivanje maloljetnika radi seksualne eksploatacije. Sajber nasilje može biti direktno ili indirektno.

Direktno sajber nasilje podrazumijeva prijetnje, zastrašujuće poruke upućene žrtvi putem mejla ili nekim drugim vidom internet komunikacije; slanje *zaraženih* poruka ili kompjuterskih virusa.

Indirektno sajber nasilje podrazumijeva širenje glasina o žrtvi na različitim internet forumima, potpisivanje žrtve na neželjene onlajn servise, slanje poruka drugima u žrtvino ime. Dok se vršnjačko nasilje koje mladi doživ-

Ijavaju u školi završava njihovim odlaskom kući, sajber nasilje omogućava nasilniku dostupnost žrtve koja se nalazi bilo gdje u svijetu i narušavanje njenog duševnog mira u bilo kom trenutku.



U opsežnom istraživanju koje je sprovedeno u 25 zemalja, najmanji broj djece koja vrše nasilje prema vršnjacima zabilježen je u Švedskoj i Velsu (3%), dok je najviše vršnjačkog nasilja u Danskoj (20%). Ista studija je pokazala da Švedska ima najmanju stopu provokativnih žrtava (1%), dok Litvanija ima najveću (20%). U nacionalnom istraživanju koje je sprovedeno u Norveškoj dobijeni rezultati su pokazali da 15% djece učestvuje u vršnjačkom nasilju. Od toga, žrtve su činile 9% (njih 3% izjavilo je da su bili zlostavljani jednom nedjeljno), dok je nasilnika bilo 7% (od kojih je 3% izjavilo da je zlostavljalo jednom nedjeljno ili češće), a 1,6%, od ukupnog broja djece koja učestvuju u nasilju bili su provokativne žrtve.

Istraživanje vršnjačkog nasilja u Crnoj Gori koje je sprovela NVO Juventas, Udruženje Roditelji, Unija srednjoškolaca Crne Gore (UNSCG) i Centar za podršku lokalnog i regionalnog razvoja (CeP) na uzorku od 2.349 učenika osnovnih i 2.545 učenika srednjih škola (krajem 2018) pokazalo je da je svako peto dijete u crnogorskim školama imalo neki vid konflikta, uglavnom verbalnog. Takođe, istraživanje je obuhvatilo 1.640 roditelja i 874 nastavnika.

Karakteristike nasilnika/nasilnice. Postoje brojni razlozi zbog kojih neka djeca koriste svoje sposobnosti i mehanizme za zlostavljanje druge djece. Nijedan faktor ne otkriva cjelokupnu sliku. Nasilnici se ne rađaju kao nasilnici. Urođeni temperament je samo jedan od faktora, ali tu su i uticaji okoline: porodična atmosfera, školski život, zajednica i kultura (uključujući medije), koji dopuštaju ili podstiču takvo ponašanje. Iako se razlikuju po načinima i metodama nasilništva, svi nasilnici imaju neke zajedničke crte:

- dominacija nad drugima;
- iskorišćavanje drugih kako bi dobili ono što žele;
- teško im je da sagledaju situaciju iz perspektive druge osobe;
- zaokupljeni su isključivo svojim željama i zadovoljstvom, ne mare za potrebe, prava i osjećaje drugih;
- skloni su povređivanju druge djece;
- nedostaje im pažnja;
- često su fizički jači od žrtve i dobijaju podršku od druge djece, koja im se pridružuju iz straha;
- nerijetko su i sami bili žrtve nekog oblika nasilničkog ponašanja.

Nasilništvo nije povezano sa ljutnjom i konfliktom, nego više s prezirom. Prezir nosi sa sobom tri psihološke prednosti koje omogućavaju djeci da povrijede drugo ljudsko biće a da pritom ne osjećaju sažaljenje ili stid. Prezir uključuje osjećaj da se ima pravo na nasilje, tj. privilegija i pravo da se kontroliše, dominira i osvaja ili na neki drugi način zlostavlja drugo ljudsko biće; netolerantnost prema različitostima – različito je izjednačeno s inferiornim i zbog toga neko ko je različit nije vrijedan i

ne zaslužuje poštovanje; sloboda isključivanja – spremnost da se izbace, izoluju osobe za koje se čini da su vrijedne pažnje i poštovanja.

Karakteristike žrtve. Kao i nasilnici, djeca žrtve imaju različite karakteristike: neki su mlađi (slabašni), neki stariji (snažniji); neki su lijepi, pametni; neki su popularni, a neke skoro niko ne voli. Jedina stvar koja je zajednička svoj djeci žrtvama jeste da su ih nasilnici odabrali. Svako od njih je bio izdvojen kao objekt prezira i stoga postao žrtva verbalne, fizičke ili relacijske agresije (agresije u odnosima) iz jednostavnog razloga što je drugačiji na neki način. Kada nasilnik osjeća da može nekoga da ponizi, da bi se sâm osjećao superiorno, nije mu teško naći izgovor za nalaženje žrtve nasilja. Uz sve karakteristike zbog kojih jedno dijete može postati žrtva, vrlo je bitno istaći da su neke žrtve i nasilnici vrlo dobro skriveni od posmatrača (učitelja, roditelja, stručnjaka), te je tada vrlo teško prekinuti krug nasilja. Isto tako, nerealno je očekivati da dijete žrtva samo otkrije da je zlostavljano jer ima uključene mehanizme odbrane ega, jer osjeća sram, boji se osvete, misli da mu niko ne može pomoći ili da mu niko ne želi pomoći.

Uzroci nasilja mogu biti emocionalne relacije s roditeljima bez emocionalne topline; popustljivost roditelja, odnosno nesposobnost roditelja da stave jasne granice; roditelji tolerišu agresivno ponašanje; učestalo fizičko kažnjavanje od strane roditelja.



Kako spriječiti vršnjačko nasilje?

- Promjenom stava u odnosu na nasilje i odgovornosti škole u vezi s pojavom nasilja. Treba prihvatiti stav da je nasilje pojava koja se dešava u školi, da to nije pojava koja se dešava na drugom mjestu.
- Netolerancijom na pojedine oblike nasilja koji se obično shvataju kao nezaobilazan dio odrastanja djece, a koje, u najvećoj mjeri, izmiče kontroli.
- Usmjeravanjem učenika ka adekvatnijim oblicima zadovoljenja svojih potreba koje su više u skladu sa njihovom unutrašnjom kontrolom, ličnim snagama i usvojenim vrijednostima.

Razvijanje svijesti o nasilju, kako pomoći žrtvi i nasilniku:

- razvijanjem svjesnosti o tome da treba reagovati na nasilje;
- upućivanjem djece na važnost prijavljivanja svih oblika nasilja;
- razvijanjem znanja i senzibiliteta učenika, nastavnika, uprave i vannastavnog osoblja koji im omogućavaju da prepoznaju djecu u riziku, npr. usamljene i tužne, socijalno izolovane;

blja koji im omogućavaju da prepoznaju djecu u riziku, npr. usamljene i tužne, socijalno izolovane;

- razvijanjem mreže pomoći nasilniku prema procjeni njegovih potreba: individualna pomoć, uključivanje rada s porodicom (roditeljima), grupe čiji je cilj korelacija nasilničkog ponašanja i osnaživanje pozitivnih potencijala učenika.

Organizacija školskih aktivnosti treba da uključuje:

- Praksu preventivnih programa na časovima odjeljske zajednice i njihova integracija u svakodnevni život škole.
- Organizovanje rada u školi na način da podstiče reagovanje na nasilje: povećanje broja dežurnih nastavnika i vannastavnog osoblja, povezivanje vannastavnih i nastavnih struktura.
- Sprovođenje raznih programa u školi koji doprinose razvoju zdravih stilova života i demokratskog ponašanja.



Programi prevencije koji su realizovani u više zemalja, a pokazali su se efikasnim u prevenciji vršnjačkog nasilja, jesu *Steps to Respect* i *Stop nasilju među djecom*.

Program *Steps to Respect* namijenjen je školama i radu s djecom starije školske dobi, od trećeg do šestog razreda. Usmjeren je na smanjenje i prevenciju nasilja, jačanje individualnih kompetencija, modifikaciju školskog okruženja, edukaciju školskih radnika. Na individualnom nivou, razvija zaštitne faktore u vidu vještine rješavanja problema i socijalnih vještina, dok na nivou škole kao zaštitni faktor navodi podršku i nagrađivanje prosocijalne školske uključenosti. Cilj programa je suzbijanje nasilja i destruktivnog ponašanja, stimulacija društveno prihvatljivog ponašanja i unapređenje socio-emocionalnih vještina.

UNICEF-ov program *Stop nasilju među djecom* „Za sigurno i podsticajno okruženje u školama“, imao je za cilj povećanje osviještenosti roditelja i školskih radnika o problemu *mal-tretiranja* među djecom, roditeljima i školskim radnicima. Razvijen je i sproveden u saradnji s domaćim stručnjacima, kao odgovor na rastući problem zlostavljanja i zanemarivanja djece uočen od strane građana. Program je bilo potrebno sistemski sprovoditi kako bi i nove generacije koje dolaze u školu prošle iste radionice. Učitelji su sa svojim razredima na časovima odjeljenske zajednice razvijali socio-emocionalne vještine i edukovali se kako pomoći i pružiti podršku zlostavljanim vršnjacima. Bile su predviđene i radionice za roditelje kao i saradnja s lokalnom zajednicom. Poseban naglasak stavljen je na djecu koja su se kontinuirano nasilnički ponašala radi promjene njihovog ponašanja i razvijanja empatije prema drugim učenicima.



1. Definiši vršnjačko nasilje.
2. Opiši karakteristike nasilnika.
3. Koji su najčešći oblici nasilja u našoj zajednici?
4. Razmisli o najčešćim oblicima nasilja u našoj zajednici.
5. Prokomentariši o tome koliko smo kao društvo tolerantni na nasilje.

TRGOVINA LJUDIMA

Trgovina ljudima kao oblik savremenog ropstva

Trgovina ljudima, pojam koji se odnosi na veoma značajan društveni problem, a kojeg nije lišeno gotovo nijedno društvo, što znači da je riječ o problemu globalnih razmjera. Odnosi se pretežno na osobe ženskog pola, sve češće i djecu. Ono što karakteriše trgovinu ljudima jeste da se odvija pod velom tajnosti, prikrivenost je veoma zastupljena, pa iz tog razloga nemamo tačan podatak o rasprostranjenosti ove pojave.

Trgovina ljudima podrazumijeva pridobijanje osoba na različite načine, obećava im se brz i lak dolazak do novca, primamljivi i dobro plaćeni poslovi, uspješne karijere. Zatim se obavlja transportovanje tih osoba (vrlo često je uključeno mnogo ljudi – saradnika). Žrtve se skrivaju uz upotrebu sile i prijetnji, razih oblika prisile, otmica i manipulacije. Riječ je o dobro organizovanom i planiranom kriminogenom lancu, zastupljeno je primanje ili davanje novca radi eksploatacije žrtve. Osobe različitog pola i uzrasta mogu biti žrtve trgovine ljudima. One su izložene mnogobrojnim vidovima zlostavljanja i iskorišćavanja, čime se povređuju njihova osnovna ljudska prava.

Kada govorimo o vidovima i obimu trgovine ljudima, nailazimo na brojne poteškoće. Prije svega, mali broj žrtava želi da govori o ovom problemu. Oni se uglavnom ne obraćaju nadležnim organizacijama i institucijama koje se bave pružanjem adekvatne pomoći. Osim toga, praćenje žrtava nije sistematično, odvija se parcijalno, a time se bavi uglavnom nevladin sektor i neke međunarodne organizacije, pa samim tim ne postoji objedinjen sistem praćenja i analize.

Žrtve se drže u zatočeništvu ili izolaciji uz strogu kontrolu njihovog ponašanja i kretanja, uz često mijenjanje adresa, čime se kod njih izaziva dezorijentacija i strah.

Treba naglasiti da čak i onda kada se žrtvi fizički ne ograničava kretanje, ukoliko ona ne može stvarno da odlučuje o svom životu, ona ni tada nije slobodna i takođe govorimo o trgovini ljudima.

Cilj trgovine ljudima može biti različit: ostvarivanje zarade (ili neke druge koristi) kroz eksploataciju; seksualna eksploatacija; prinudni rad (muškarci su češće žrtve od žena); prinudno prosjačenje; prinuda na vršenje krivičnih ilegalnih usvojenja; prinudni brakovi.



Žrtva trgovine ljudima



Prema statističkim pokazateljima Nacionalne kancelarije za borbu protiv trgovine ljudima u Crnoj Gori u periodu 2012–2018. godine identifikovano je 30 žrtava trgovine ljudima. Međutim, u odnosu na period prije 2012. godine zabilježen je povećan broj identifikovanih maloljetnih žrtava trgovine ljudima. Najzastupljeniji vid trgovine ljudima ima oblik seksualne eksploatacije, dok su registrovana i dva slučaja trgovine ljudima radi radne eksploatacije. Žrtve trgovine ljudima identifikovane u Crnoj Gori pretežno su strani državljani (najčešće starosti od 17. do 45. godina) i u manjem broju maloljetnici (12–17 godina) porijeklom iz Srbije, Kosova, Makedonije, Bosne i Hercegovine, Ukrajine i u manjoj mjeri iz Crne Gore.

Modeli manipulacije

Žrtvu najčešće vrbuje osoba koju ona poznaje i u koju nerijetko ima povjerenje. To može biti neka bliska osoba, poput partnera, druga, drugarice, osobe s kojom je rodbinski vezana, bračni drug i sl. U tom lancu, osoba koja vrši prevaru, zloupotrebu, eksploataciju, vrbovanje, transport, zloupotrebljava povjerenje žrtve, ubjeđujući je da ide u „susret boljem i srećnijem životu“.

Načini vrbovanja se razlikuju, ali ono što je svima zajedničko jeste obećanje dobrog posla i boljeg života. Često ljudi ulaze u lanac trgovine ljudima dok traže posao, bolje alternative za sebe, mogućnost školovanja u inostranstvu, učenje jezika, bavljenje primamljivim poslovima poput manekenstva, modelinga i sl., a sve to vodi do trgovine ljudima, jer se traži mogućnost rješavanja egzistencijalnih problema.

Mnoge društveno-ekonomske okolnosti pogoduju razvoju trgovine ljudima, naročito visoka nezaposlenost, siromaštvo, socijalna isključenost, politička nestabilnost i izloženost porodičnom nasilju.

Trgovina ljudima naročito pogađa postkonfliktne zemlje, zemlje koje se nalaze u procesu tranzicije, slabo razvijene zemlje, bilo da se pojavljuju kao zemlje porijekla i tranzita žrtava ili kao zemlje destinacije. Veoma je važno reagovati pravovremeno i preduzeti sve potrebne mjere kako bi se spriječila ili na neki način suzbila trgovina ljudima, jer su žrtve uglavnom pripadnici najranjivijih kategorija, kao što su migranti, interno raseljena lica, izbjeglice i tražioci azila.

Kao poseban problem kod otkrivanja ovih krivičnih djela javlja se sama identifikacija žrtava. Prema tumačenju pojedinih autora, postupak identifikacije ima četiri faze:

- početna identifikacija radi utvrđivanja prisustva jednog ili više indikatora trgovine ljudima;



Manipulacija žrtvom

- naknadno prikupljanje informacija radi potvrđivanja prisustva indikatora;
- dalja aktivnost koja može uključivati nuđenje žrtvi usluga podrške i pomoći i vođenje intervjuja;
- ponovno razmatranje aktivnosti koje su preduzete radi utvrđivanja prisustva pokazatelja viktimizacije trgovinom ljudima.



Krivično djelo trgovina ljudima regulisano je Krivičnim zakonikom Crne Gore: „Ko silom ili prijetnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, povjerenja, odnosa zavisnosti, teških prilika, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca radi dobijanja saglasnosti od lica koje ima kontrolu nad drugim licem: vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju eksploatacije njegovog rada, prinudnog rada, dovođenja u položaj sluge, ropstva ili ropstvu sličan odnos, vršenja kriminalne djelatnosti, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, sklapanja nezgodnog braka, radi oduzimanja dijela tijela za presađivanje ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina.“

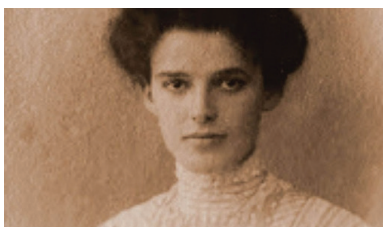
(Krivični zakonik Crne Gore, 2021.)



Kod dužničkog ropstva trgovac ljudima saopšti žrtvi da je on platio njen dolazak na odredište i da ona može da ode gdje želi čim mu vrati taj novac baveći se prostitucijom. Na inicijalni *dug* se svakodnevno dodaje kamata i navodni svakodnevni troškovi za hranu, stan, odjeću i slično. Na kraju taj iznos, koji svakodnevno raste, postane tako velik da je gotovo nemoguće da će žrtva ikada moći da ga otplati.



1. Šta je trgovina ljudima?
2. Koji je cilj trgovine ljudima?
3. Opiši modele manipulacije trgovine ljudima.



Diana Budisavljević

Pogledaj film *Dnevnik Diane Budisavljević*. Da li društvene krize i sukobi utiču na pojavu modernog ropstva?



Pogledaj film *Sestre* o žrtvama trgovine ljudima.

ORGANIZOVANI KRIMINAL I KORUPCIJA



Organizovani kriminal se odnosi na aktivnosti koje imaju mnoge osobine redovnog poslovanja, ali su u stvari nezakonite. On obuhvata ilegalno kockanje, prostituciju, krađu naveliko, razbojništvo, reketiranje i druge nezakonite aktivnosti.

Entoni Gidens

Organizovani kriminal

Riječ je o problemu koji danas ne zaobilazi nijedno društvo, a većina zemalja sprovodi akcije suzbijanja i sprečavanja. Sa sociološkog stanovišta, treba praviti razliku između *organizovanog* i *neorganizovanog* kriminala.

Organizovani kriminal je dugoročna djelatnost koju obavlja jasno hijerarhijski ili mrežno ustrojena grupa ili kartel. **Neorganizovani kriminal** se odnosi na djela koja vrše pojedinci ili grupe sastavljene privremeno, za određenu priliku (situacioni i poluprofesionalni kriminalci).

Pod pojmom organizovani kriminalitet podrazumijeva se vrsta delinkvencije i tipologija kriminalnih pojava vezana za aktivnost profesionalnih kriminalnih organizacija. To je djelatnost kriminalnog tipa koju vrše profesionalna udruženja sa strogo utvrđenom hijerarhijom, disciplinom i pravilima ponašanja.

Strukturalne karakteristike većine savremenih društava prouzrokuju nejednakosti u sferi političkih, etničkih i kulturnih pravila i u sferi ekonomskih mogućnosti. To su kriza zaposlenja, materijalno siromaštvo i društvena nejednakost; kriza porodice i kriza roditeljstva. Pored dobrovoljnih migracija, izražene su i ilegalne migracije u kojima postoji sveprisutna izloženost žrtava krijumčarenju, djelatnostima koje predstavljaju izvor zarade organizovanim krimi-grupama, dok se žrtvama krše najosnovnija ljudska prava. Nezaposlenost je jedan od faktora koji doprinosi ekspanziji kriminaliteta, jer pojedinci u oskudici traže mogućnosti da zarade novac.

Organizovani kriminalitet predstavlja veliku opasnost za društvo. Zajedno s terorizmom i korupcijom, kao složenom pojavom koja je prisutna u svim fazama razvoja društva, prijeti savremenom svijetu. Organizovani kriminalitet i korupcija onemogućavaju razvoj društva, blokiraju reforme, umanjuju spremnost na investicije, nanose finansijske štete, uništavaju privredu, škode međunarodnom ugledu zemlje i sl. Predstavlja sve ozbiljniju prijetnju demokratiji, vladavini prava, međunarodnom miru i stabilnosti. Kod sve većeg broja zemalja rješavanje ovog problema postaje politički prioritet.





Teoričar Saša Mijalković negativne efekte organizovanog kriminala prikazuje kroz tri dimenzije državnog i društvenog života: ljudsku, ekonomsku i bezbjednosnu (u užem smislu).

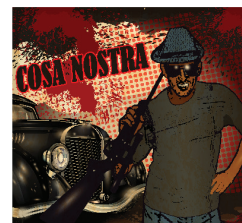
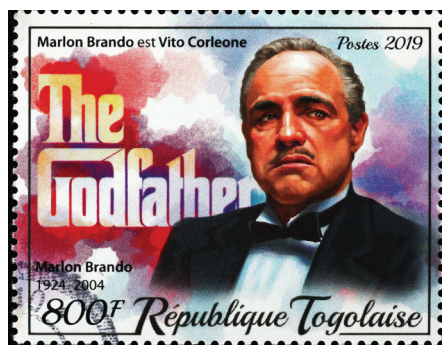
– Ljudska dimenzija povezana je s kršenjem ljudskih prava mnogih direktnih i indirektnih žrtava organizovanog kriminala. Problem predstavlja i to što pojedine države još uvijek nemaju posebne strategije koje bi se bavile prevencijom i suzbijanjem organizovanog kriminala.

– Ekonomska dimenzija odnosi se na efekte organizovanog kriminala koji dodatno produbljuju nepovoljne činioce ekonomske tranzicije koji su uzrok i uslov njegovog nastanka.

– Bezbjednosna dimenzija tiče se ugrožavanja nacionalne bezbjednosti usporavanjem procesa demokratizacije tzv. tranzicijskih društava, podrivanjem demokratskih institucija i vladavine prava, stvaranjem brojnih socioekonomskih problema. Slabe i korumpirane državne institucije i neadekvatna zakonska regulativa onemogućuju vladama uspješno suprotstavljanje ovom problemu, što iznutra i spolja ugrožava nacionalnu bezbjednost.



Istraži pa prezentuj najpoznatije kriminalne organizacije poput italijanske *Koza nostra*, japanske *Jakuze*, kineske *Trijade*, ruske *Bratve* itd.



Korupcija

Pojam potiče od latinske riječi *corruptio* – pokvarenost, kvarnost, izopačenost, razvrat, potkupljivanje, podmićivanje, kvarenje, truljenje, raspadanje, krivotvorenje (spisa, mjera i sl.). Korupcija, odnosno praksa podmićivanja, stara je koliko i država. Stoga je i borba za njeno suzbijanje isto toliko stara.

Termin *korupcija* Nikola Makijaveli označava kao „kvalitet kvarenja vlasti“. U Engleskoj je pojam korupcije u osamnaestom vijeku povezan i s podmićivanjem.

Korupcija povećava siromaštvo. Prihode od korupcije ubira manjina koja se nesrazmjerno bogati, dok su siromašni slojevi stanovništva slabijih platežnih mogućnosti da izdvoje dio dohotka za davanje mita.

Korupcija je negativna društvena pojava koja predstavlja najteži oblik privrednog kriminaliteta. Karakterišu je: prikrivenost, promjenljivost, mnoštvo pojava oblika, široka rasprostranjenost, teško dokazivanje u krivično-procesnom smislu, koristoljubivost, perfidnost (lukavstvo) učinitelaca, specifičan objekat koji ugrožava korupcija, kao što su zakonito funkcionisanje državnih i privrednih institucija i službi. Budući da se u svojim aktivnostima i djelovanjima uvijek nalazi na drugoj strani zakona, organizovani kriminalitet teži legalizaciji nezakonitih poslova. Za ostvarivanje ovih veza, korupcija predstavlja najpogodniji način kojim se postiže neutralizacija dejstva zakona, odnosno neutralizacija onih koji su nadležni da sprovode zakone.

Posljedice organizovanog kriminala i korupcije

Organizovani kriminal je jedna od najvećih prijetnji u savremenom svijetu. Uz korupciju i terorizam predstavlja probleme koji *blokiraju* društva, usporavaju progres, rast i razvoj društva, stvaraju nepovjerenje građana prema vlasti i njenim organima, usporavaju reformske procese, nepovoljno utiču na investicije i ulaganja, nanose finansijske štete, uništavaju privredu, škode međunarodnom ugledu zemlje i sl.

Organizovani kriminal predstavlja veoma ozbiljnu prijetnju demokratskim tokovima, vladavini prava, međunarodnom miru i stabilnosti. Iz tog razloga prioritet rješavanja ovog problema prisutan je kod sve većeg broja država.

Bez obzira na to o kojoj se korupciji radi i u kojem se sektoru pojavljuje, ona može poprimiti različite oblike. Najčešći oblici korupcije jesu:

- *podmićivanje*, obećanje, ponuda ili davanje bilo koje beneficije koja neprimjereno utiče na ishod odluka;
- *mito*, može biti dato direktno ili preko druge osobe ili subjekta – indirektno. Može podrazumijevati novac, povjerljivu informaciju, darove i druge oblike.

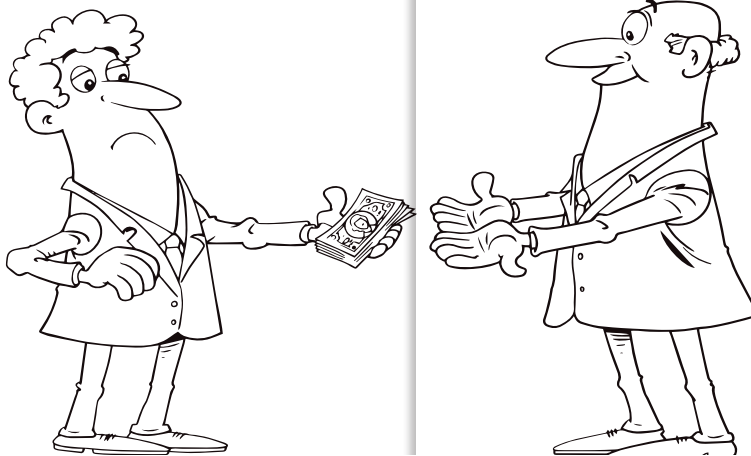
U literaturi se navode i još neki oblici korupcije:

- *sukob interesa* – okolnosti u kojima su privatni interesi u sukobu sa javnim interesima, što može uticati na nepristrasnost subjekta u procesu obavljanja javne dužnosti;
- *pronevjera* – zloupotreba sredstava od strane osobe kojoj je povjerena vlast nad tim sredstvima;

- *iznuđivanje* – ostvarivanje određene materijalne ili nematerijalne koristi uz primjenu prisile, prijetnji i zastrašivanja;
- *pristrasnost* – omogućavanje zaposlenja, privilegija, beneficija pojedincima, bez obzira na njihove kvalifikacije i sposobnosti. Ako su u pitanju članovi porodice, onda se ova pojava naziva – *nepotizam*.

Posljedice korupcije mogu biti:

- *političke* – uništava se osnovni odnos povjerenja između političara i građana, narušava se kredibilitet demokratskih institucija;
- *ekonomske* – korupcija sprečava sigurno i racionalno investiranje, pošteno tržište, dovodi do rasipanja novca;
- *socijalne* – korupcija povećava siromaštvo, najviše pogađa najslabije i nezaštićene, povećava nejednakost građana, doprinosi opštem osjećaju nesigurnosti i nezadovoljstva.



Iznuđivanje kao jedan od oblika korupcije



Pitanja za ponavljanje gradiva

1. Objasni pojam *organizovani kriminal*.
2. Koje djelatnosti spadaju u organizovani kriminal?
3. Šta je korupcija?

POJAM MOBINGA I NAČINI ZAŠTITE OD MOBINGA

Mobing

Početak devedesetih godina prošlog vijeka počinje intenzivnije proučavanje mobinga. Aktualnost zlostavljanja na radu raste stalnim promjenama u svijetu rada, koje radnu sredinu čine stresnijom nego ranije, među kojima su ekonomske turbulencije i ubrzani tehnološki razvoj svakako jedne od najvećih.

Termin **mobing** kojim se opisuje agresivno ponašanje zaposlenih prvi put počinje da upotrebljava švedski psiholog Hajnc Lejman. U naučnoj literaturi mogu se pronaći različiti termini kojima se označavaju ponašanja kojima kolege, nadređeni ili podređeni zlostavljaju zaposlene na radnom mjestu.

Mobing se definiše kao neprijateljska komunikacija koja je usmjerena od jednoga ili više pojedinaca prema, uglavnom, jednom pojedincu koji se zbog mobinga našao u poziciji u kojoj je bespomoćan i u nemogućnosti da se odbrani. Te aktivnosti izvode se s visokom učestalošću (barem jedan put u nedjelji) i duže (najmanje šest mjeseci).

Terminom mobing obuhvaćene su sve vrste šikaniranja na radnom mjestu.

Postoji veliki broj termina koji bi se mogli tumačiti kao mobing:

- moralno zlostavljanje
- psihološko maltretiranje
- psihološki teror...

Mobing se isključivo veže za socijalne odnose među zaposlenima, nezavisno od njihovog hijerarhijskog nivoa.



Njemački psiholog Diter Capf razlikuje šest oblika mobinga:

- organizacijski
- socijalna izolacija
- napadi na privatnu sferu života
- verbalna agresija
- fizička agresija
- širenje lažnih glasina.

Zaposleni – žrtve mobinga obično ćute o mobingu. Najveći dosadašnji problem u vezi s mobingom na koje nailaze istraživači jeste dokazivanje mobinga. Stres kod zaposlenih stvara sindrom izgaranja ili doživljavanja



Mobbing

Mobing



Stres na poslu kao posljedica mobinga

mobinga; pada njihova radna sposobnost, dolazi do porasta morbiditeta i apsentizma, a s druge strane kvalitet usluga i profitabilnost se smanjuju. Većina zaposlenih koja doživljava mobing ima nervozne reakcije, osjeća strah, pa i krivicu.

Mobing se javlja u dva osnovna oblika – horizontalni i vertikalni.

Horizontalni mobing dolazi od strane zaposlenog/zaposlenih i usmjeren je protiv drugog zaposlenog na istom ili sličnim radnim mjestima, pri čemu između mobera i žrtve mobinga nema odnosa podređenosti.

Često se javlja kao posljedica nefer profesionalne konkurencije, koju prati zavist, ljubomora i slične ljudske slabosti. Istraživanja su pokazala da su žene češće žrtve mobinga od strane drugih zaposlenih žena, kao i da zaposleni muškarci češće vrše mobing prema drugim zaposlenim muškarcima nego prema zaposlenim ženama.

Horizontalni mobing se ispoljava u blažim vidovima – stalne šale, podsmijeh na račun načina govorenja, držanja, hoda, odijevanja, privatnog života itd., ili težim oblicima – širenje kleveta u domenu profesionalnog i privatnog života (npr. izmišljanje različitih spletki), stalno prekidanje u govoru, izbjegavanje druženja u pauzama na radu, nepozivanje na zabave i sl.

Vertikalni mobing dolazi od strane neposredno pretpostavljenog (nižeg ili višeg menadžmenta, rjeđe od samog izvršnog direktora ili glavnog izvršnog direktora – generalnog direktora), pri čemu se u realizaciju mobinga uključuje više zaposlenih kojima se stavlja od strane menadžmenta u izgled određena pogodnost (napredovanje na radu, stručno usavršavanje itd).

Vertikalni mobing se javlja u vidu pojačane kontrole prisustva zaposlenog na radu, u izvršavanju radnih zadataka, izlaganju stalnoj kritici pretpostavljenih zbog (navodnih) propusta, uz omalovažavanje profesionalnih sposobnosti, do čestog raspoređivanja na druge poslove (bez opravdanog razloga), u prekidanju u govoru ili pri pokušaju da se daju objašnjenja ili ospore upućene kritike, do izbjegavanja, odnosno izolovanja zaposlenog. Npr. u vidu *praznog stola* – kad se zaposlenom uskraćuje obavljanje poslova za koje je kvalifikovan ili se dodjeljuju poslovi ispod stručnog nivoa zaposlenog kako bi se povrijedilo njegovo/njeno profesionalno dostojanstvo ili u



Žrtve mobinga se teško odlučuju na proceduru zaštite od mobinga. Glavni razlog je strah od gubitka posla, ne prepoznaju sebe kao žrtve mobinga, nemaju dovoljno znanja o svojim pravima.

vidu *punog stola* – kad se zaposlenom licu daje previše posla, koji ne može uspješno da završi u toku radnog vremena (tako da ostaje da radi prekovremeno, bez materijalne naknade).

U stručnoj literaturi se takođe srijeće podjela na *strateški i emotivni* mobing.

Strateški se vezuje za dogovor upravljačke garniture o potrebi racionalizacije i udaljavanja jednog broja radnika s radnog mjesta (višak zaposlenih). Takve situacije se najčešće dešavaju u procesu privatizacije, reorganizacije, restrukturiranja...

Afektivni ili emotivni odvija se na ličnom nivou (javlja se kao posljedica straha od gubitka posla zbog zavisti i zlobe). Nesposobni radnici svoju nesposobnost kriju spletkarenjem i podmetanjima svojim kolegama na poslu.

Neophodno bi bilo žrtve mobinga upoznati sa njihovim zakonskim pravima koja im omogućavaju pokretanje postupka za mobing protiv poslodavca kod Agencije za mirno rješavanje sporova ili nadležnog suda. Skupština Crne Gore je 2012. godine usvojila Zakon o zabrani zlostavljanja na radu, koji predstavlja i pravni okvir za regulisanje ove oblasti. Njima su precizno naznačene obaveze poslodavaca, kao i prava zaposlenih na pokretanje postupka.



Kaznene mjere za mobing

Novčanom kaznom od 500 do 10.000 eura kazniće se za prekršaj pravno lice ako ne obezbijedi preventivne mjere da zaposlenog zaštiti od mobinga na radu i u vezi s radom, u pisanoj formi ne upozna zaposlenog prije stupanja na rad i zaposlene koji su u radnom odnosu sa zabranom sprovođenja mobinga, obavezama i odgovornostima u vezi sa sprovođenjem mobinga, načinom prepoznavanja i mogućnostima zaštite od mobinga, ne odredi posrednika koji će primati pritužbe i posredovati među stranama u sporu koji se odnosi na mobing, ukoliko postupi suprotno odredbama ovog zakona o zaštiti učesnika u postupku za zaštitu od mobinga.

(Zakon o zabrani zlostavljanja na radu, član 30)



Slučaj mobinga

Mladi kreativni arhitekta i njegova koleginica veoma su uspješno sarađivali i ostvarivali zapažene rezultate u zajedničkim projektima, najviše zahvaljujući njegovom znanju i vještinama. Kao kolege bili su u veoma dobrom, prijateljskom odnosu. S vremenom je njegova saradnica napredovala i postala glavna i odgovorna osoba za sprovođenje i realizaciju projekata. Na taj način je postala nadređena svom kolegi. S novom funkcijom promijenilo se i njeno ponašanje prema njemu, a time i njihov odnos. *Nova šefica* postala je neprijateljski raspoložena prema donedavno bliskom kolegi i saradniku, što je dovelo do učestalih kritika i prigovaranja na posao koji je obavljao. Često je posao morao završavati u rokovima koje je bilo nemoguće ispoštovati, pritom ostajući na poslu prekovremeno (najduže od svih zaposlenih). Tokom vremena vrijeđanja i omalovažavanja je bilo sve više. Usmjeravana su i na njegov privatni, a ne samo poslovni život. Vrhunac svega bio je premještaj u novi biro, gdje bio potpuno izolovan od adekvatnih radnih uslova i adekvatne radne sredine. Svakodnevni sukobi s nadređenom počeli su kod njega izazivati niz zdravstvenih tegoba: glavobolje, probleme sa spavanjem, gubitak apetita, lupanje srca. Radi očuvanja zdravlja zatražio je premještaj u drugi biro, koji je ubrzo i dobio, međutim, ne i funkciju koju je zaslužio kao uspješan arhitekta. To je još više pojačalo njegove psihosomatske probleme, a tokom vremena razvilo i depresiju. S obzirom na ozbiljno pogoršanje zdravlja podigao je tužbu protiv svoje koleginice i zatražio odštetu za mobing. Na sreću, ostale kolege bile su spremne da svjedoče u njegovu korist za sva maltretiranja koja je doživio.



Šta treba da uradite ako ste žrtva mobinga?

Vodite dnevnik: evidenciju s datumima, vremenom i događajima koji su vam se desili; pokušajte da zabilježite što je više moguće detalja; bilježite imena svjedoka koji bi mogli da potkrijepe vašu priču i ishode događaja.

Pod mobingom se ne smatra samo incident već i broj, učestalost i naročito namjera mobera da zlostavlja neku drugu osobu.

PREPORUKA: čuvati kopije pisama, mejlova i poruka koje dobijate od osobe koja vas zlostavlja.



1. Definiši mobing.
2. Šta se podrazumijeva pod horizontalnim mobingom?
3. Koje se psihosocijalne posljedice mogu javiti (kod zaposlenog/žrtve) usljed mobinga?
4. Navedi neke od postupaka koji se mogu primijeniti radi zaštite žrtve od mobinga?

BENEFITI SAVREMENE NAUKE, TEHNIKE I TEHNOLOGIJE

Savremena tehnologija

Moderna tehnika ili **tehnologija** predstavlja, prema savremenim shvaćanjima, izuzetan fenomen u cjelokupnom razvoju ljudske civilizacije. Njena posebnost i *epohalan značaj* dolaze do punog izražaja u primjeni s naukom i industrijom. Posljednje decenije 20. vijeka donijele su potpunu vladavinu tehnike. Zbog toga se današnje vrijeme s pravom naziva *tehničkim dobom* ili *sve češće tehnološkom erom*.

Tehnika i tehnologija danas su u središtu ljudske pažnje, jer je to pitanje o suštini tehnike i njenom smislu i vrijednosti za čovjeka. Svjedoci smo različitih, raznovrsnih i suprotstavljenih shvaćanja značaja i vrijednosti tehnike za današnju civilizaciju. Tako su shvaćanja podijeljena između dviju krajnosti. Na jednoj je bezrezervna podrška tehnici i njenim tekovinama i nekritičko prihvatanje svih njenih dostignuća, kao i shvaćanje tehnike kao čovjekovog saveznika. Drugu krajnost karakteriše stav da je tehnika najljući neprijatelj civilizacije, da je ona sila koja uništava ljudski rod i prirodnu okolinu i čak, kataklizmičkim prijetnjama, ugrožava u potpunosti čovjekov opstanak na Zemlji.

Porijeklo riječi *tehnologija* leži u grčkim riječima *tehne*, koja označava vještinu, umijeće ili znanje da se nešto uradi ili obavi određeni posao, i *logos*, koja znači nauka. Tehnologija predstavlja vještinu i umijeće koje čovjek primjenjuje da bi u prirodi i društvu zadovoljio svoje potrebe.

Tehnologija obuhvata sredstva, načine i oruđa koja su rezultat čovjekovih napora da, prije svega, opstane kao živo biće, tj. zadovolji egzistencijalne potrebe, a zatim da zadovolji i ostale potrebe (materijalne i nematerijalne), kao što su potrebe za obrazovanjem, zdravstvenom zaštitom, kreativnošću i dr. Tehnologija je širok pojam koji podrazumijeva kako jednostavne alate (kao što su npr. nož, sjekira, lopata, kosa i sl.) tako i najsloženije mašine, koje su proizvod savremenih tehnologija (npr. kompjuter, svemirski brod, akcelerator čestica, skener i sl.).



Ili ćeš koračati naprijed u razvoj ili ćeš koračati nazad u sigurnost.

Abraham Maslov



Herman Kan, sa svojim saradnicima Braunom i Martelom, izradio je čuvenu studiju *Sljedećih 200 godina*, u kojoj je pružio nov model društvene periodizacije, koristeći kao kriterijume: porast stanovništva, ekonomski razvoj, dominantan oblik energije, sirovine i hrane i ekološka obilježja.

Poznati sociolog Danijel Bel u djelu *Dolazak postindustrijskog društva* koristi kao kriterijume za podjelu globalnih društava: način proizvodnje, ključne privredne sektore i pokretače proizvodnje, resurse, tehnologije, metodologije rješavanja problema, vremenske orijentacije i nauku kao ključni princip.

U cijeloj historiji čovječanstva tehnološki razvoj je odlučujuće uticao na razvoj društva.

Tehnologije koje su nastale sredinom 19. vijeka, i kasnije, bile su uglavnom rezultat primijenjene nauke. Industrijska revolucija je, pored promjena u tehnologiji, dovela i do ogromnih promjena u ekonomiji i organizaciji proizvodnje, načinu života, porastu životnog standarda itd. Tehnologija je bila glavna sila koja je prouzrokovala ogromne promjene u životu čovjeka.

Tehnologija je u neposrednoj vezi s društvenim sistemom u kome nastaje, jer napredak društva u najvećoj mjeri zavisi od tehnološkog napretka. Tehnološki napredak direktno uslovljava ekonomski razvoj jednog društva, jer je tehnološki razvoj motorna snaga ukupnog društvenog razvoja.

Međutim, pored pozitivnih, postoje i negativne implikacije tehnologije na prirodnu sredinu. Djelujući na prirodu upotrebom tehnologije, čovjek je izazvao posljedice od kojih se neke više ne mogu nadoknaditi, a druge, da bi se otklonile, zahtijevaju veoma značajna sredstva i vrijeme.

Kada je u pitanju odnos prirode i tehnologije, veoma je važno mudro i pravilno iskorišćavanje prirodnih resursa. Stoga je neophodno nastaviti istraživanja radi otkrivanja novih resursa, povećati korišćenje resursa iz mora i okeana, nastaviti istraživanja u cilju zamjene prirodnih materijala vještačkim, usavršavati proces reciklaže, povećati energetske efikasnosti itd.



Indijanski poglavica Sijetl iz plemena *Sukvamiš*, 1854. godine, na ponudu predstavnika predsjednika SAD, Franklina Pirsra, da proda državi zemlju na kojoj živi njegovo pleme uputio je čuveno pismo, u kojem je, pored moralnih, humanističkih načela, govorio i o očuvanju životne sredine.

- Mi smo dio zemlje i ona je dio nas!
- Njegov apetit prožderaće zemlju i ostaviti samo pustoš.
- Buka mi vrijeđa uši.
- Bijeli čovjek ne izgleda kao da primjećuje vazduh koji diše.
- Kao čovjek koji umire mnogo dana, on je otupio na smrad.
- Učite vašu djecu kao što činimo mi s našom, da je zemlja naša majka... Šta god snađe nju, snaći će i sinove zemlje. Ako čovjek pljuje na tlo, pljuje na sebe samog. To mi znamo: zemlja ne pripada čovjeku; čovjek pripada zemlji!
- Bijeli će ljudi nestati možda i prije ostalih plemena.
- Zaprljajte vaš krevet i jedne noći ugušićete se u vlastitom smeću.
- To je kraj življenja i početak borbe za preživljavanje.





Tehnologija je najdramatičnija snaga koja oblikuje ljudske sudbine.

Filip Kotler

Moderno društvo karakterišu veoma brze promjene u svim njegovim segmentima, a naročito su vidljive u oblasti tehnološkog razvoja.

Razvoj tehnologije, industrijske masovne proizvodnje, savremene tržišne privrede, uslovio je masovnu potrošnju kao i razvoj konzumerizma, tj. potrošačkog društva.

Potrošačko društvo neumjereno iscrpljuje energetske i prirodne resurse, stvara ogromne količine otpada i kontinuirano doprinosi stalnom narušavanju ekološke ravnoteže.

Ugroženost obnovljivih resursa, klimatske promjene, iscrpljivanje neobnovljivih izvora energije – u najkraćem: sveobuhvatna ekološka kriza – dovela je do stanja neizvjesnosti u kome se čovjek sve češće susrijeće s različitim vrstama ekoloških rizika.

Tehnološka otkrića su rađala nove izume, a oni su onda prouzrokovali nova tehnološka otkrića, tako je progres stvarao progres.

Rizici savremenog društva su brojni. Počevši od onih koji su direktna posljedica globalizacije, prljavih tehnologija, političkih sukoba, ekoloških razaranja. U rizike spada i globalno zagrijavanje, genetski inženjering, prijetnje nuklearno-biološkim oružjem, rast stanovništva, radijacija, nuklearne katastrofe, korišćenje genetski modifikovane hrane, zagađenje vode, vazduha i tla, postojanje globalnih i lokalnih nejednakosti, bijede i siromaštva, terorizma i tako dalje.

Svi ovi rizici mogu rezultirati ekološkim krizama. Ekološke krize su u osnovi stanja narušenosti prirodne ravnoteže koja može u većoj ili manjoj mjeri ugroziti egzistenciju čovjeka. Razlikujemo nekoliko nivoa ekološke krize: zagađenje kao najblaži nivo ekološkog disbalansa; umanjeње sposobnosti samoregulacije i, na kraju, destrukcija, tj. razaranje ekosistema.

Ekološki problemi i ekološka kriza nastali su kao posljedica ubrzanog razvoja proizvodnje, industrijalizacije, saobraćaja i modernizacije uopšte. U savremenom dobu su se ti problemi i kriza još više razvili, jer su zadoobili globalni karakter, u okviru čega su društva postala rizična društva.



U kom je stepenu razvijena naša ekološka svijest, i na koji bi se način mogla razvijati?

Porast stanovništva sa sobom nosi glad i neuhranjenost, a jedan od odgovora savremenog društva na taj problem jeste *genetski inženjering*. Genetski modifikovani organizmi nastaju primjenom tehnika ukrštanja gena, pri čemu se genetički materijal mijenja na način koji se ne bi mogao desiti prirodnim ukrštanjem. Osim što se geni mogu prebaciti iz jedne biljke u drugu, moguće je u neku biljku ubaciti i gene iz organizma koji nije biljni. Na primjer, gen za podnošenje hladnoće u ribi (iverak) sjevernih mora ubacuje se u DNK paradajza kako bi on postao otporan na niske temperature.

GMO postaju zanimljivi za širu javnost sredinom osamdesetih, kada su se pojavile ideje da se genetička modifikacija može upotrijebiti i u proizvodnji hrane radi povećanja prinosa, smanjenja gubitaka, pa i poboljšanja nutritivnog kvaliteta i dodavanja vitamina i farmaceutskih (terapijskih) jedinjenja.

Do danas, najviše eksperimenata i komercijalnih primjena vezuje se za biljne kulture. Postoji zaista mnogo primjera konkretnih gena koji su iz nesrodnih vrsta unijeti u genome već pomenutog paradajza, kukuruza, soje, krompira, pirinča itd.

Genetska modifikacija s jedne strane nudi veliku korist, ali s druge strane i ogromne rizike. Još su nedovoljno ispitane posljedice koje izaziva genetska modifikacija. Genetski kod je veoma složen, i intervenisanje na njemu može imati nesagledive i opasne posljedice po ljudsko zdravlje i prirodnu sredinu. Teško je doći do nezavisnog mišljenja, jer su veliki pritisci na naučnu javnost od strane interesnih grupa.



*Kontroliši naftu i kontrolisaćeš zemlju.
Kontroliši hranu i kontrolisaćeš ljude.*

Kako razumiješ Kisindžerovu misao?

Ubrzani razvoj tehnologije predstavlja jedno od ključnih obilježja po kojima se prepoznaje savremena civilizacija. Različite inovacije koje su proizvod modernih, a posebno informacionih tehnologija, glavni su pokretači razvoja nekog društva i dovode do vidljivih promjena u svim oblastima društvenog života.

Rasprostranjenost informacionih tehnologija je promijenila brzinu, kvalitet i širinu prenosa novih informacija do granica koje se ranije nijesu mogle ni zamisliti.

Digitalne tehnologije utiču na cjelokupan čovjekov život, mijenjaju njegove navike, način korišćenja slobodnog vremena. Velika upotreba informacionih tehnologija ima svoje negativne posljedice – može da dovede do sve veće zavisnosti od njih, s jedne strane, i otuđenosti od drugih ljudi, naročito svojih najbližih i zajednice, s druge.

Budući da su savremene informatičke tehnologije osnovni pokazatelj napretka nekog društva, Crna Gora nastoji da prati korak s inovacijama u toj oblasti i postane visokorazvijeno informatičko društvo u kojem će



GMO



Više se ne suočavamo samo sa takozvanim 'spoljnim rizicima' (external risks) – suše, poplave, zemljotresi – koji nastaju nevezano od čovjekovog djelovanja, već i sa 'proizvedenim rizicima' (manufactured risks) koji su direktna posljedica uticaja čovjekovog znanja i tehnologije na svijet prirode – globalno zagrijavanje, efekat staklene bašte, genetski modifikovana hrana, HIV virus, bolest 'ludih krava'.

Entoni Gidens

nivo primjene informacionih tehnologija biti na nivou razvijenih zemalja svijeta i članica Evropske unije.

Vrlo često nijesmo svjesni činjenice da je energija svuda oko nas. Kada konzumiramo hranu ili vodu, vrlo rijetko pomislimo koliko je bilo potrebno energije da jelo dođe na sto.

Naš svijet je obilježen ratovima za resurse – voda, rude, naftni derivati, minerali i dr. Resursi postaju temelj ratova u borbi za energiju. Zato je, kao nikad ranije, važno kakvu energiju koristimo za zadovoljavanje svojih potreba, na koji je način koristimo, koliko je i kako trošimo.

Zalihe nafte i uglja iz godine u godinu sve su manje i neminovno je okretanje alternativnim izvorima energije.

Visokorazvijene zemlje već više od 20 godina ulažu u razvoj i istraživanje obnovljivih izvora energije (OIE). Njihov plan je bio da do 2020. godine dostignu 15% potrošnje električne energije dobijene iz obnovljivih izvora. Takođe, velika pažnja se posvećuje uštedama u proizvodnji i potrošnji energije.

Održivi razvoj i uticaj energije na kvalitet života

Sveopšta briga o zaštiti životne sredine i ekološki zahtjevi predstavljaju osnovnu snagu i zamajac daljeg razvoja u korišćenju alternativnih izvora energije. Upotreba obnovljivih izvora energije nameće se kao vrlo prihvatljiva mogućnost u osiguranju energije za budućnost i za zaustavljanje dalje degradacije životne sredine. Za ovo su potrebna značajna ulaganja, najprije u istraživanje i obezbjeđenje potrebnih kadrova, a potom i u izgradnju samih pratećih objekata.

Treba imati u vidu da bi kroz veće angažovanje na razvoju i izgradnji obnovljivih izvora energije došlo i do podizanja tehnološkog nivoa industrije, većeg angažmana naučno-istraživačkih institucija i uposlenosti raspoloživih kapaciteta privredne infrastrukture u cjelini.

U savremenoj svjetskoj energetici jedan od osnovnih kriterijuma za izbor tehnologije jeste njena ekološka povoljnost, koja se ogleda u stepenu uticaja na životnu sredinu, prvenstveno emisiji štetnih gasova. Zajedničke osobine svih novih tehnologija zasnovanih na upotrebi obnovljivih izvora energije jesu odlična ekološka performansa i dobra termička efikasnost.



Kako tumačiš model ekonomskog rasta – *Uzmi, proizvedi, potroši i baci?*

Proces postvarivanja čovjeka

Tokom sedamdesetih godina 20. vijeka počeli su se osjećati kako pozitivni tako i upozoravajući efekti globalizacije, koja je prepoznatljiva po mnogim trendovima. Najopštije, to su uvećavanje protoka dobara, novca, informacija i ljudi, razvoj tehnologija, organizacija pravnih sistema i infrastrukture kao glavnog nosioca ovog pokreta (npr. internet).

Procesi globalizacije označili su početak novog vremena i začetak novog svjetskog društva koje je, činilo se, konačno prevladalo dotadašnje razlike i podjele.

U modernom društvu karakteristično je otuđenje čovjeka koje je izazvano materijalnim stvarima koje je čovjek stvorio, kao posljedica tehničko-tehnološkog napretka društva. Prema tako velikom broju stvari koje ih okružuju, ljudi počinju emotivno da se vežu. Ovo se vjerovatno dešava kao posljedica nedostatka emocija prema drugim ljudima.

Tako se ljudi jako vezuju za automobil koji voze, odjeću koju nose, mobilne telefone i sl. Potrošnja se tumači kao opijum za narod kojim se kompenzuje dosada, ljubav i usamljenost.



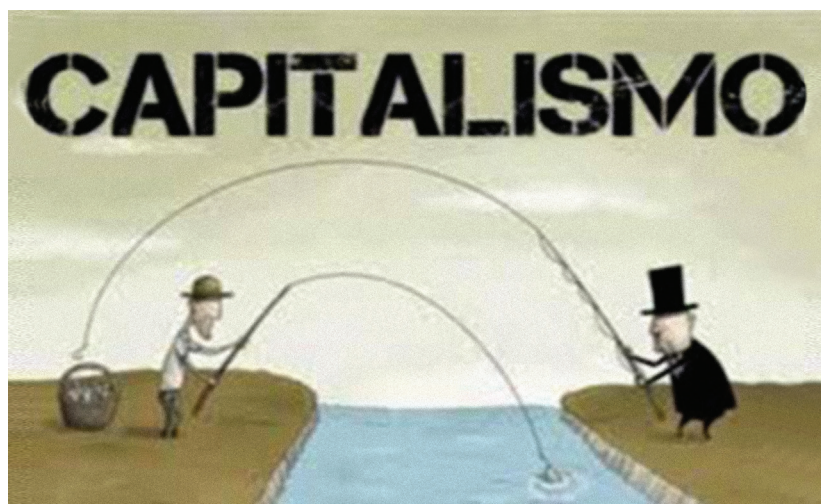
Bernard Rosenberg analizirajući odnos boljeg životnog standarda u Americi i razvoja kulture, uviđa da bolji životni standard negativno utiče na interesovanje za duhovnu kulturu i njeno usavršavanje.

Položaj čovjeka u takvoj situaciji Rosenberg objašnjava ovako: „Sloboda mu je data, a zatim ugrabljena. Bogat i raznolik život koji je mogao voditi, sada je standardizovan... Sličniji smo jedni drugima, nego ikada prije, a najviše nas muči osjećaj zarobljenosti i osamljenosti.“

Kada su u pitanju društveni sistemi, onda je među svim dosadašnjim sistemima otuđenje najviše zastupljeno u kapitalističkom sistemu. Iako je ovaj sistem organizovan kao otvorena borba za uspjeh na tržištu, ljudi se često osjećaju bespomoćno i isključeno u odnosu na zakone koji vladaju na tržištu. Oni pokušavaju da prate te zakone kako bi uspjeli u poslu, a samim tim i u životu.

Ne smije se zaboraviti i odnos čovjeka prema drugim ljudima. Ljudi jedni za druge predstavljaju robu prema kojoj se treba odnositi sa izvjesnom dozom ljubaznosti, jer iako nije korisna trenutno, može biti korisna u budućnosti. Odnosi među ljudima obiluju nezainteresovanošću kao i proračunatošću i suzdržanošću.

Karl Marks se takođe bavio različitim oblicima otuđenja. Izdvojićemo otuđenje koje je stvorila pojava novca u društvu. On smatra da novac pretvara konkretne ljudske potrebe u apstraktne kategorije.



Kapitalizam

Erih From smatra da gotovo svi oblici otuđenja potiču od izbjegavanja i odlaganja modernog čovjeka da se suoči s problemima u životu.



„Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima“ – jednostavna rečenica koja je trebalo da promijeni svijet. Kada je 10. decembra 1948. usvojena Rezolucija UN 217, bilo je to prvi put da se međunarodna zajednica složila da za sve ljude važe ista ljudska prava.

A šta je s vrijednostima koje propagira Konvencija o ljudskim pravima? Gdje se bilježi napredak, a gdje nazadovanje?



Novembar 2018: Tehnološki gigant Epl dobio je nagradu *Stop ropstvu* za akciju protiv eksploatacije. Ova američka kompanija u prošlosti je bila kritikovana zato što nije činila dovoljno protiv loših uslova rada u kompanijama s kojima sarađuje.



Član 4: Niko se ne smije držati u ropstvu ili potčinjenosti: ropstvo i trgovina robljem zabranjeni su u svim oblicima.

Prema Globalnom indeksu ropstva australijske Fondacije *Hodaj slobodno (Walk Free Foundation)*, više od 40 miliona ljudi širom svijeta je u modernom ropstvu – to je pojam koji se odnosi na dužničko ropstvo, prisilni rad i prisilnu prostituciju.

Dužničko ropstvo se može posmatrati kao vrsta ropstva, u kojem je onaj koji duguje (*dužnik*) prinuđen da radi bez ikakve nadoknade, vrlo često i pod prisilom, kako bi nadomjestio dug, a nekad se period otplate duga

i ne ograničava na određeni period. Ovaj fenomen najviše je prisutan u Južnoj Aziji.

Ova pojava se i te kako prožima i kroz čitavu istoriju, pa tako primjere ove vrste ropstva imamo i u antičkoj Grčkoj. Solon je zabranio uzimanje kredita kako bi se prestalo s dužničkim ropstvom. Feudalni sistem imao je elemente dužničkog ropstva, kada su kmetovi besplatno radili da otplate dugove.

Pojavu dužničkog ropstva uočavamo i na primjeru američkih kolonija, gdje je velik broj doseljenika zapao u ropstvo: budući da nijesu imali sredstava za prevoz brodom do Amerike, bili su prinuđeni da rade bez ikakvih nadoknada, pa i mnogo duži period od dogovorenog, kako bi otplatili dug.

Interesantan je i podatak da je u Peruu u periodu zemljišne reforme 1950. postojao oblik dužničkog ropstva, u kome su najamni radnici morali raditi za svega dva centa godišnje.



- Pronađi i pročitaj tekstove Džordža Orvela o slobodi i ropstvu.
- Pogledaj dokumentarni film o modernom ropstvu – *Kako se boriti protiv modernog ropstva* (K. Bales).
- Istraži uzroke pojave jeftine radne snage i otvaranje proizvodnih pogona u zemljama Trećeg svijeta.
- Bob Marli, muzičar jedne porobljene i ponižene zemlje – Jamajke (bivše kolonije Velike Britanije), idejni je vođa i tvorac pokreta rege muzike koja je tokom sedamdesetih godina 20. vijeka krenula u osvajanje svijeta. Analiziraj pjesmu *Them Belly Full (But We Hungry)* – *Njihov stomak je pun (ali mi smo gladni)*, koja je prekorila društvo jer je zanemarilo obaveze prema nevoljnicima.

STANDARDIZOVANI GOVOR I DRUGE VRSTE JAVNE VERBALNE I NEVERBALNE KOMUNIKACIJE U ODNOSU NA GOVOR MRŽNJE

Govor mržnje

Govor mržnje je svaka komunikacija koja omalovažava osobu ili grupu ljudi na osnovu nekih karakteristika kao što su rasa, boja kože, etnička i nacionalna pripadnost, pol, seksualna orijentacija i dr. Iako je široko u upotrebi, govor mržnje je termin koji nema jedinstveno značenje. Može se definisati kao „generički pojam koji obuhvata upotrebu govora za napade na temelju rase, etničke pripadnosti, religije ili seksualne orijentacije“.

Načini širenja govora mržnje

Govor mržnje pojavljuje se svakodnevno, i ispoljava se u različitim oblicima koji mogu biti verbalni ili neverbalni. Oblici govora mržnje mogu se podijeliti po štetnosti koju imaju za određenu osobu ili grupu ljudi, kao i po stepenu transparentnosti. Postoje javni i diskretniji načini širenja govora mržnje. Direktno ksenofobične, uvredljive ili rasističke izjave drugoj osobi su klasičan način javnog širenja govora mržnje.



Govor mržnje

Zajedničko svim određenjima jeste to da se govor mržnje tumači kao akt koji u sebi sadrži elemente vrijeđanja i ponižavanja čovjeka ili grupe ljudi zbog njihove rasne, etničke ili religijske pripadnosti ili seksualne orijentacije.

Oblici u kojima se govor mržnje može pojaviti jesu:

- razni rasistički, antisemitski, šovinistički, seksistički stereotipi, uvredljive dvosmislene izjave upućene određenoj osobi ili grupi ljudi;
- načini verbalnog uznemiravanja kojima se osoba ili grupa ljudi ponižava, dovodi u stanje nelagode, straha ili srdžbe;
- nazivanje ljudi određene društvene grupe pogrđnim imenima, etiketiranje ljudi na osnovu njihove pripadnosti određenoj vjerskoj, kulturnoj grupi ili prema nekoj drugoj osnovi (na primjer, *Cigani*, *Šiptari*, *jazavičari* i sl.);
- izazivanje i podsticanje fizičkog nasilja bez značajnog povoda: navijanje za drugi fudbalski klub ili zato što neko potiče iz drugog grada ili drugog dijela (kvarta) grada (na primjer, na fudbalskim utakmicama protiv drugih navijačkih grupa).



Istraživanje koje su sproveli naučnici Garban, Iribaren i Noriega (2012) pokazuje da se izlaganje govoru mržnje može negativno odraziti na mentalno, ali i na fizičko zdravlje ljudi. Njihov uzorak sastojao se od 13 ispitanika (šest Latinoamerikanaca i sedam bijelaca) od kojih je traženo da slušaju radio-emisije u kojima je bio prisutan govor mržnje, prikazan kroz različite oblike rasističkih uvreda usmjerenih protiv Latinoamerikanaca. Prije i neposredno poslije uvođenja eksperimentalne manipulacije ispitanici su ispunjavali standardnu skalu anksioznosti, pri čemu im je takođe uzet i uzorak pljuvačke radi mjerenja nivoa kortizola (fiziološki indikator stresa). U skladu s očekivanjima, izlaganje govoru mržnje vodilo je ka značajnom porastu u samoiskazima anksioznosti i kortizola. Dobijeni rezultati pokazali su da što se nivo anksioznosti, zbog izlaganja govoru mržnje, povećavao, to se povećavao i nivo kortizola u pljuvački.

Oblici govora mržnje pojavljuju se od upotrebe nekog pogrđnog epiteta do otvorenog iskazivanja nepodnošenja i mržnje verbalnim i neverbalnim putem (nasilnim ponašanjem).

Načini širenja ovakvih poruka su mnogobrojni: na pojedinim javnim priredbama mogu se jasno čuti ovakve poruke; neverbalnim načinima – putem gestova, simbolike, slika; putem elektronskih medija... Često se prenose prikriveno putem filmova ili serija, knjiga ili stripova.

Važno je uzeti u obzir sve načine prenošenja poruke s obzirom na broj ljudi koje ona pogađa. Prenošnje govora mržnje putem plakata ili putem ostalih načina dostupnih široj masi, svakako će dotaći veći broj ljudi nego direktno – licem u lice ili telefonski, što je mnogo intenzivnije. Savremeno doba prepoznaje jedan veoma rasprostranjen način prenošenja poruke, koji pogađa vrlo široku populaciju, a to je putem interneta.

Ispoljavanje poruka koje se jasno mogu okarakterisati kao govor mržnje, može izazvati snažne emocionalne i ponašajne reakcije žrtve. Kako ove štetne poruke ostvaruju svoj uticaj na međugrupnom nivou, objašnjava Tajfelova teorija socijalnog identiteta.

Prema ovoj teoriji, ljudi su pozitivno pristrasni prema vlastitoj grupi, jer na taj način postižu poželjnu različitost vlastite grupe i pozitivan socijalni identitet, a time povećavaju vlastito samopoštovanje. Govor mržnje predstavlja prijetnju pozitivnim značenjima grupe protiv koje je usmjeren.

Neke studije pokazuju da je govor mržnje zasnovan na etničkoj osnovi više kažnjavan nego drugi oblici uvredljivog govora ili sitne krađe.

Govor mržnje i podsticanje na nasilje moraju biti adekvatno sankcionisani kako bi se poslala jasna poruka da je takvo ponašanje kažnjivo. Govor mržnje u javnom prostoru ne smije se podržavati, posebno ukoliko je usmjeren na manjine ili grupe građana koje privilegovana većina doživljava slabijima.

Izuzev SAD, gdje je govor mržnje zaštićen Prvim amandmanom, svaka liberalno-demokratska država posjeduje zakone, zakonike ili odredbe radi njegovog sankcionisanja.

Za pravilno razumijevanje uređenja slobodnog izražavanja u Crnoj Gori potrebno je, prije svega, uzeti u obzir pravila koja su u vezi s tim pitanjima, sadržana u Ustavu kao najvišem pravnom aktu.



Član 47 Ustava štiti slobodu izražavanja i utvrđuje osnovne parametre za njegovu zaštitu i definisanje mogućih ograničenja. Konkretno, ovom odredbom se utvrđuje da „svako ima pravo na slobodu izražavanja govorom, pisanom riječju, slikom ili na drugi način“. U skladu s međunarodnim standardima, to znači: a) da je sloboda izražavanja priznata i zaštićena u pogledu bilo kojeg pojedinca na teritoriji Crne Gore i stoga se ne odnosi samo na državljane ili novinare; b) da se sloboda izražavanja ostvaruje bilo kojim izražajnim sredstvima, van pisanog ili audio-vizuelnog sadržaja (tj. muzike, plesa, slikanja, umjetničkih performansa itd). S druge strane, isti član takođe predviđa da se takvo pravo „može se ograničiti samo pravom drugoga na dostojanstvo, ugled i čast i ako se ugrožava javni moral ili bezbjednost Crne Gore“.



Pročitaj istraživanje o neprimjerenom i klevetničkom govoru – govoru mržnje, u medijskim sadržajima u Crnoj Gori. Ovo istraživanje je rađeno na osnovu pravne situacije u Crnoj Gori iz 2019. godine.

<https://www.osce.org/files/f/documents/1/0/441955.pdf>

Pogledaj kratak prilog o tome zašto je važno ne samo šta reći, već i kako reći i komunicirati.

<https://www.youtube.com/watch?v=K0vLbKZA1qk>



1. Definiši pojam *govor mržnje*.
2. Koji su sve načini širenja govora mržnje?
3. Pronađi primjer za širenje govora mržnje i napiši svoj kritički osvrt na neprimjeren tekst o nekom/nečem.

SAVREMENO DRUŠTVO I CRNA GORA

*Kada posljednje drvo
bude posječeno, kada
posljednja rijeka bude
zatrovana, kada
posljednja riba bude
uhvaćena, samo tada
će čovjek shvatiti da
se novac ne može
jesti.*

Crveni Oblak,
poglavica Sijuksa



V



SOCIOLOŠKI ASPEKTI STRATEŠKIH OBLASTI U RAZVOJU CRNE GORE

Strateški ciljevi razvoja Crne Gore

Svaka savremena država, bez obzira na oblik društvenog uređenja, nastoji da izgradi svoje planove za budući razvoj i utvrdi osnovne ciljeve tog razvoja. Da bi ostvarila svoje ciljeve, država utvrđuje svoju razvojnu strategiju kojom se jasno određuje put budućeg razvoja kao i koje vrste aktivnosti treba sprovesti kako bi se ostvarili zacrtani ciljevi. Nakon napuštanja socijalističkog društvenog pravca Crna Gora se, u duhu demokratskih promjena u svijetu, odlučila za strateške ciljeve u onim oblastima koji će je konstituisati kao modernu zemlju liberalne demokratije. Neke od osnovnih strateških oblasti koje je Crna Gora odredila kao izuzetno važne u cilju ostvarivanja svoje demokratske budućnosti u okviru evroatlantskih integracija jesu turizam, poljoprivreda, energetika, zapošljavanje mladih, očuvanje životne sredine.

Evroatlantske integracije

Nakon pada komunizma crnogorsko društvo se u novonastalim uslovima opredijelilo za približavanje evropskim i evroatlantskim tokovima. Radi uključivanja u Evropsku uniju, Crna Gora je morala da transformiše svoj društveno-politički poredak i da ga prilagodi zahtjevima ovih saveza. To je prije svega značilo demokratizaciju društvenog sistema kao i institucionalne reforme koje su u skladu sa osnovnim demokratskim principima. Povezivanjem u ove saveze Crna Gora jača regionalnu i međunarodnu saradnju u oblasti politike, ekonomije, nauke, kulture i obrazovanja, a time lakše drži korak s modernim i tehnološki razvijenim tokovima savremene civilizacije.

Demokratizacija je proces kojim se demokratija uvodi ili ostvaruje u određenoj zajednici.

Evropske integracije, ulazak u Evropsku uniju

Stvaranjem samostalne države (2006) Crna Gora se odlučnije okreće politici Evropske unije riješena da se u što skorijoj budućnosti priključi toj zajednici. Upravo ovakva orijentacija svih političkih snaga Crne Gore, za koju postoji snažna podrška i samih građana, usmjerava Crnu Goru ka što bržem i kvalitetnijem prilagođavanju standardima Unije. To znači da Crna Gora treba da prihvati evropska pravila i norme kako u politici, ekonomiji i civilnom sektoru tako i u svim ostalim oblastima društvenog života. Zahvaljujući ovim promjenama, proces tranzicije crnogorskog

društva se ubrzava i stižu se povoljniji uslovi za dostizanje konsolidovane demokratije. Konsolidacija (lat. *consolidatio*) znači učvršćivanje, utvrđivanje, sređivanje.

Konsolidovana demokratija je politički režim u kojem je demokratija kao kompleksan sistem institucija, pravila, inicijativa i postala 'jedina igra u gradu' (Huan Linc i Alfred Stepan). Demokratija je konsolidovana tek onda kada svi njeni akteri, tj. političke elite i građani, vjeruju u demokratiju kao svoj sistem, kada niko od njih ne želi da ga promijeni ni u vrijeme političkih i ekonomskih kriza, kada se svi konflikti u zemlji rješavaju prema utvrđenim normama, odnosno kada su svi lojalni demokratskom režimu.

Evropska unija nastoji da pomoću jasnih pokazatelja prati ostvarivanje i implementaciju svih neophodnih demokratskih institucija i mehanizama koji vode ostvarivanju demokratskih promjena u Crnoj Gori. U kontinuitetu prati kojim tempom i u kojoj mjeri se crnogorske institucije prilagođavaju propisima koji odgovaraju demokratskim standardima Evropske unije. Evropska unija je stoga postavila niz kriterijuma za pristupanje savezu koje mora ispuniti svaka zemlja podnosilac zahtjeva. Najvažniji uslovi koji se postavljaju jesu da zemlja mora postići stabilnost institucija koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava i zaštitu manjina. Kao posebne uslove za zemlje Zapadnog Balkana Evropski savjet preporučuje ostvarivanje regionalne saradnje, razvijanje dobrosusjedskih odnosa i ispunjavanje međunarodnih obaveza.

Osnovni kriterijumi za ulazak u Evropsku uniju koju ta zajednica zahtijeva od budućih zemalja članica jesu:

- ekonomski kriterijum – zemlje kandidati moraju imati funkcionalnu tržišnu ekonomiju i biti spremne da se suoče s pritiskom konkurencije i tržišnih faktora unutar EU;
- politički kriterijum – zemlje kandidati moraju imati stabilne institucije koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava, poštuju i štite manjine;
- pravni kriterijum – zemlje kandidati moraju imati sposobnost da preuzmu obaveze koje proističu iz članstva u EU, uključujući ispunjavanje ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije, što znači da moraju prilagoditi svoje zakonodavstvo zakonu EU poznatom kao *aquis communautaire* (aki komiter – AC).

Evropska unija je zajednica 27 država Evrope. Ovu uniju povezuju zajednički interesi, institucije i akti država članica kao što su jedinstvena valuta, zajednička odbrambena politika, saradnja u svim oblastima života i rada.

Priključivanje savezu Evropske unije je proces koji je Crna Gora započela potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju 2007. godine. Ovim sporazumom se regulišu prava i obaveze onih zemalja koje otpočinju proces pridruživanja Evropskoj uniji a tiču se donošenja određenih zakona i njihove implementacije, ispunjenja određenih standarda u radu državne uprave i jačanja institucija. Potpisnicama sporazuma EU



Članice EU do 2022. godine



Zastava EU

olakšava pristup svojem tržištu i pruža tehničku i finansijsku podršku iz svojih pristupnih fondova. Da bi ovaj sporazum stupio na snagu, neophodno je da ga ratifikuju pojedinačno sve članice EU.

Ratifikacija predstavlja zvanično prihvatanje nekog međunarodnog sporazuma koje vrši ovlašćena državna institucija, najčešće parlament.

Kako je nastala Evropska unija

Evropska unija je nastala kao težnja zemalja Evrope da se nakon dva svjetska rata konačno prekine s međusobnim neprijateljstvima i stvori jedan savez u kojem bi evropske zemlje živjele u miru i stabilnosti, međusobno tijesno sarađivale ali bez gubljenja suvereniteta i identiteta svake od njih. Ideje o evropskoj zajednici pojavile su se još u XIX vijeku. Poseban podstrek za ujedinjenje dao je primjer stvaranja i uspješnog funkcionisanja SAD kao saveza američkih država. Prvi koraci povezivanja uključivali su prvenstveno ekonomsku saradnju koja je započela Pariskim sporazumom 1951. godine (osnivanjem Evropske zajednice za uglj i čelik), a zatim i Rimskim ugovorom 1957. godine (osnivanjem Evropske ekonomske zajednice).

Mnogobrojni su razlozi zbog kojih su neke zemlje Evrope postale dio EU, dok se druge pripremaju za ulazak u ovu zajednicu. Ključne prednosti odnose se na jačanje ekonomskog razvoja zemalja članica i ostvarivanje ekonomskog prosperiteta, što se nedvosmisleno postiže ekonomskim razvojem manje razvijenih područja, podsticanjem poljoprivrede i zapošljavanjem mladih koji mogu da studiraju i steknu diplomu van svoje zemlje. Stanovnici Evropske unije mogu da žive i rade u bilo kojoj zemlji članici. Budući da čini zajednicu zemalja koje su u kulturno-istorijskom pogledu različite, Evropska unija tu različitost, koju posmatra kao bogatstvo, nastoji da sačuva i promovise. Takođe, svojim programima EU se zalaže za čistu životnu sredinu i reciklažu otpadnog materijala.

Međutim, ulazak u Evropsku uniju za zemlje članice ima i neke negativne strane koje se prvenstveno odnose na gubitak samostalnosti u određenim oblastima, kao što su gubitak finansijske kontrole, odnosno nemogućnost samostalnog donošenja onih finansijskih odluka koje bi bile najpovoljnije za njih, kao i gubitak suvereniteta u donošenju zakona, što za neke članice ipak može da ima i pozitivan efekat.

Institucije Evropske unije

Evropska unija predstavlja savez zemalja Evrope koji funkcioniše zahvaljujući skupu institucija s jasno određenim nadležnostima. Institucije EU su nadnacionalnog karaktera, što znači da rade isključivo u interesu organizacije kao cjeline a ne pojedinih članova unije. Najvažnije institucije EU jesu: Evropski savjet, Savjet Evropske unije, Evropska komisija i Evropski parlament.

■ Evropski savjet

Evropski savjet je političko tijelo koje radi na donošenju političkih smjernica u funkcionisanju Evropske unije i usaglašavanju interesa i stavova članica. Evropski savjet daje neophodne podsticaje za razvoj EU i ima ovlaštenja da sam donosi akta koja su obavezujuća za sve članice. Evropski savjet čine predsjednici država ili vlada članica EU, predsjednik Evropske komisije i Evropskog savjeta. Sastanci savjeta se organizuju četiri puta godišnje.

Evropski savjet nije isto što i Savjet Evrope. Savjet Evrope je međunarodna organizacija koja je nezavisna od EU.

■ Savjet Evropske unije

Savjet Evropske unije ili Savjet ministara je evropsko tijelo u kojem se zastupaju interesi zemalja članica a tiču se inostranih poslova, finansija, unutrašnjih poslova, obrazovanja, telekomunikacija i sl. Savjet EU ima zakonodavnu moć zajedno s Evropskim parlamentom. Njegova nadležnost uključuje koordinaciju ekonomskog pravca zemalja članica, zaključivanje međunarodnih ugovora, rukovođenje budžetom, donošenje odluke potrebne za utvrđivanje i sprovođenje zajedničke međunarodne i bezbjednosne politike, koordiniranje aktivnostima zemalja članica i usvajanje mjerila o policijskoj i pravosudnoj saradnji u pitanjima kriminala.

■ Evropska komisija

Evropska komisija je najvažnija izvršna institucija Evropske unije. Ona štiti pravni poredak i interese Evropske unije. Komisija je odgovorna za kontrolu sprovođenja evropskog zakonodavstva, donošenje uredbi, direktiva i odluka, kao i za budžet i programe koje usvaja Evropski parlament i Evropski savjet. Evropska komisija ima zadatak i da predstavlja Evropsku uniju na međunarodnoj sceni i pregovara oko međunarodnih dogovora, uglavnom na polju razmjene i saradnje.



- 15. oktobra 2007. Crna Gora potpisuje Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
- 15. decembra 2008. Crna Gora podnosi formalni zahtjev za članstvo u EU
- 17. decembra 2010. Crna Gora dobija službeni status kandidata za članstvo u EU
- 29. juna 2012. godine Crna Gora otvara pregovore o pristupanju u EU. Prva otvorena pregovaračka poglavlja su bila 23 – Pravosuđe i temeljna prava i 24 – Pravda, sloboda i bezbjednost

■ Evropski parlament

Evropski parlament je organ saodlučivanja koji obavlja tri osnovne funkcije: zakonodavnu, budžetsku i kontrolnu. Njegove predstavnike biraju



Sastanak Savjeta Evropske unije (Council of the European Union)

građani Evropske unije. Poslanici se biraju na pet godina, a ugovorom je predviđeno da maksimalan broj poslanika u Evropskom parlamentu bude 750 plus predsjednik. Ono što Evropski parlament razlikuje od nacionalnih parlamenata jeste što u njemu ne postoji podjela na vlast i opoziciju.

Značajne institucije Evropske unije jesu još i Sud pravde Evropske unije, Evropska centralna banka i Evropski revizorski sud.

Evropski parlament je međunarodno tijelo čiji su predstavnici izabrani direktno na izborima. Oko 750 članova ovog parlamenta predstavlja više od 500 miliona građana EU.

Evropska unija je zajednica država koja nema svoj glavni grad. Njene najvažnije institucije se nalaze u različitim gradovima Evrope, a najviše ih ima u Briselu, gdje je sjedište Evropske komisije i Savjeta Evrope. U Strazburu je sjedište Evropskog parlamenta, Evropski sud se nalazi u Luksemburgu a Evropska centralna banka u Frankfurtu. Valuta EU je euro.



Istraži koje su zemlje prve pristupile savezu zemalja Evrope, a potom nabroj članice Evropske unije.

Strategije crnogorskog razvoja

Regionalni razvoj

Crna Gora se dijeli na tri geografski, ali i razvojno, različita regiona: sjeverni, središnji ili centralni i primorski (ili južni). Stepenn privredne i tehnološke razvijenosti ovih regiona nije ujednačen. Najmanje je razvijen sjeverni region iako zauzima oko 53% teritorije i raspolaže s najviše prirodnih resursa. Nerazvijenost ovog regiona utiče na snižavanje stepena ekonomske razvijenosti Crne Gore u odnosu na zemlje Evropske unije.

Kako bi se ublažio neujednačen regionalni razvoj, Crna Gora je sebi postavila strateški cilj – da se utvrde najbolji načini kojima bi se povećala produktivnost i razvijenost sjevernog regiona i time postigao ravnomjeran razvoj svih regiona u socijalnom i ekonomskom smislu. U odnosu na centralni i južni, sjeverni region je nerazvijeniji kada je u pitanju privatni sektor, konkurentnost, poljoprivredni razvoj, turizam i putevi. Ovakvi uslovi utiču na visok stepen nezaposlenosti, naročito mladih ljudi, zbog čega se oni odlučuju da emigriraju u glavni grad i južni dio Crne Gore ili u zemlje Evropske unije. Takođe, usljed lošijih materijalnih uslova u sjevernom regionu je sve veća depopulacija.

Depopulacija je smanjenje broja stanovnika neke zemlje usljed malog prirodnog priraštaja stanovništva ili iseljavanja.

Stoga prioritet u razvoju sjevernog regiona, i ostalih manje razvijenih područja jeste razvijanje saobraćajne infrastrukture, privatnog sektora, turizma, poljoprivrede, industrije, politike obrazovanja i zapošljavanja.

Da bi postigla ravnomjerniji socioekonomski razvoj svih regiona, Crna Gora je u tom cilju utvrdila prioritetne oblasti na kojima treba najviše raditi, a neke od njih jesu: turizam, poljoprivreda, energetika i informacione tehnologije.

Migracije kao oblik kretanja stanovništva

Prema definiciji Ujedinjenih nacija, migracije su oblik prostorne pokretljivosti iz jednog područja u drugo, koja podrazumijeva trajnu promjenu mjesta stanovanja. Međutim, u novije vrijeme pod migracijama se smatra svaka promjena mjesta stanovanja bez obzira na udaljenost i trajanje. Ukoliko neke osobe mjesto stanovanja mijenjaju u okviru iste države, odnosno odlaze iz sela u grad ili prelaze iz jednog regiona u drugi, onda se radi o unutrašnjim migracijama. Ukoliko se iseljavaju iz svoje u drugu zemlju, onda se radi o spoljnim migracijama. Najčešći uzroci iseljavanja stanovništva iz mjesta boravka u drugo mjesto jesu ekonomskog karaktera, prvenstveno loši uslovi života, nezaposlenost i siromaštvo.

Drugi razlozi iseljavanja stanovništva mogu biti političke, vjerske, zdravstvene prirode a nekada i usljed prirodnih nepogoda. U novije vrijeme klimatske promjene na planeti Zemlji su sve češći razlog zbog kojeg je stanovništvo nekih zemalja prinuđeno da se iseli, odnosno emigrira, u neko drugo sigurnije područje. Ovakve migracije se mogu svrstati u red prisilnih migracija, a njihovi uzroci su najčešće poplave, suše, zemljotresi, tajfuni. Ipak, u najvećem broju slučajeva uzrok prisilnih migracija jesu ratna dešavanja koja mogu da dovedu do egzodusa stanovništva. Svi oblici migracija, a naročito prisilne, mijenjaju demografsku strukturu stanovništva, kako zemlje iz koje se stanovništvo iseljava, tako i zemlje u koju se stanovništvo doseljava.

Egzodus je nagli odlazak velikog broja ljudi iz neke regije ili države usljed različitih nevolja, kao što su ratovi ili prirodne katastrofe.

Prisilne migracije su oblik prostorne pokretljivosti iz jednog područja u drugo koji je izazvan strahom od progona usljed pripadnosti drugačijoj rasi, vjeri, narodu, društvenoj grupi ili drugačijeg političkog mišljenja.

Turizam

Oblast turizma već više decenija predstavlja jednu od najvažnijih privrednih grana Crne Gore. Ovu oblast u sociologiji proučava jedna posebna sociološka disciplina koja se zove sociologija turizma. Ona se bavi istraživanjem turističkih motivacija, turističkih uloga, odnosa i institucija i njihovim uticajem na turiste i društva koja ih primaju. Potreba za odmorom i rekreacijom, potreba za promjenom i upoznavanjem drugih



Migrantski kamp



Razglednica Kotora, koji posljednjih decenija bilježi dolazak sve većeg broj kruzera. Tokom 2019. godine luka Kotor je primila oko 530 kruzera iz cijelog svijeta.



Razglednica Herceg Novog koji, predstavlja centralnu tačku Bokokotorskog zaliva. Poznat je i po šetalištu „Pet Danica“ koje je dugo 5 km.



Spori turizam je oblik turizma koji naglašava iskustvo sâmog putovanja, korišćenje onih oblika transporta koji ne štete prirodnoj sredini, konzumiranje lokalne hrane i pića, istraživanje lokaliteta i kulture sporijim tempom. Spori turizam dovodi u pitanje kult brzine i zagovara usporavanje ritma života.

Dženet Dickinson i
Les Lamsden

kultura i naroda, čine osnovne motive turističkih putovanja, na čemu se zasniva turizam kao privredna djelatnost.

Geografski položaj i karakteristike Crne Gore, kao i njena planinsko-mediteranska klima (uz ljepotu pejzaža i raznolikost flore i faune), čine da Crna Gora, u vremenu velike turističke mobilnosti stanovništva iz cijelog svijeta, bude jedna od privlačnijih destinacija za odmor, rekreaciju, pa i zdravstveni oporavak.

Crna Gora početkom XXI vijeka ima jednu od najbržih stopa rasta turizma na svijetu, pritom vodeći računa da taj rast bude održiv, odnosno da se bazira na zaštiti i očuvanju njenog prirodnog i kulturnog bogatstva.



Prihodi od turizma u Crnoj Gori u prosjeku godišnje iznose 20% bruto domaćeg proizvoda (BDP).

Bruto domaći proizvod (BDP) predstavlja ukupnu vrijednost svih roba i usluga koje su proizvedene tokom jedne godine u nekoj zemlji, bez obzira na vlasništvo.

Strategija turističkog razvoja Crne Gore je tako koncipirana da vodi računa o zastupljenosti turističke ponude u sva tri regiona naše zemlje, odnosno da razvijanje turizma bude regionalno uravnoteženo. Time se podstiče privredni razvoj u svim područjima zemlje.

Južni region, koji karakteriše plažni i kulturni turizam, do sada privlači najveći broj turista. Međutim, ponuda sjevernog regiona, kao što je planinarenje, biciklizam, rafting, kanjoning i kajaking, uz bistrice rijeke i domaću kuhinju, sve više privlači one turiste kojima je cilj da se rekreiraju, uživaju u prirodi i avanturi. Ovaj region se pokazao idealnim za razvijanje novog turističkog pravca nazvanog *spori turizam* (engl. *slow tourism*).

Kulturno nasljeđe i autentična arhitektura karakteristike su centralnih djelova Crne Gore na kojima ovaj region uglavnom razvija svoje turističke potencijale. Ovakva strategija turističkog razvoja pozitivno utiče na ekonomski razvoj ovih oblasti, jer se time smanjuje stopa nezaposlenosti, uvećava životni standard i kvalitet života stanovništva, poboljšava infrastruktura a takođe sprečavaju migracije, naročito mladih ljudi, iz sela u gradove.

Klaster čini skup geografski koncentrisanih i međusobno povezanih preduzeća ili organizacija koje su većinom srodne po vrsti djelatnosti koju obavljaju i čiji se odnos zasniva na saradnji usljed zajedničkih potreba koje ih povezuju.

Strateškim planom za turizam Crna Gora kao turistička destinacija može se podijeliti na šest klastera, koji se međusobno razlikuju po karakteristikama predjela i kultura:

- Morska obala od Luštice do Ulcinja, s brojnim kupališnim zalivima, centar plažnog turizma s kupališnim mjestima kao što su Budva i Bečići.
- Ulcinj, grad s primjesama orijentalizma i najdužom pješčanom plažom južnog Jadrana, Adom Bojanom i Valdanosom.
- Bokokotorski zaliv sa ostacima mletačke kulture, jedinstven na Mediteranu.
- Prijestonica Cetinje i Skadarsko jezero, veliki istorijski značaj, raznolikost flore i faune, fascinantni pejzaži na jezeru.
- Planinski predjeli Durmitora i Sinjajevine s kanjonom Tare i nacionalnim parkom.
- Planinski predjeli Bjelasice, Komova i Prokletija s dva nacionalna parka, manastirima i džamijama.



Most na Đurđevića Tari



Crno jezero na Žabljaku

Strateški cilj razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine jeste da primjenom principa i ciljeva održivog razvoja Crna Gora stvori jaku poziciju visokokvalitetne turističke destinacije i da takav turizam za njeno stanovništvo obezbijedi dovoljno radnih mjesta i rast životnog standarda, a za državu pouzdane i stabilne prihode.

Nacionalna strategija održivog razvoja (NSOR) pod pojmom održivost u turizmu podrazumijeva razvoj, koji: poštuje ekonomske, ekološke i socijalne principe u međusobno uravnoteženom odnosu; ne iscrpljuje prirodne resurse, nego ih koristi samo u mjeri koja obezbjeđuje da ostanu na raspolaganju i budućim generacijama; čuva kulturnu raznovrsnost i identitet, a pri tom stimuliše sklad društva; ima u vidu zadovoljstvo turista.

Poljoprivreda

Zajedno s turizmom i energetikom, poljoprivreda predstavlja stratešku granu privrede, odnosno jedan je od ključnih sektora crnogorske ekonomije. Prihodi od poljoprivrede u prosjeku godišnje iznose oko 8% crnogorskog bruto društvenog proizvoda (BDP).

Geografske karakteristike Crne Gore pokazuju da je Crna Gora uglavnom planinska zemlja s manjim brojem ravnica, što je čini izrazito brdsko-planinskim područjem. Iako poljoprivredno zemljište čini 37,4% ukupne teritorije, veoma mali dio se obrađuje, dok najveći dio čine pašnjaci i

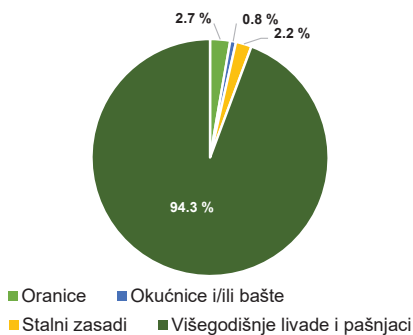
Održivi razvoj je razvoj kojim se zadovoljavaju potrebe današnjeg naraštaja a da se pritom ne ugrožava mogućnost budućih naraštaja u zadovoljavanju njihovih potreba.

Svjetska komisija za životnu sredinu i razvoj – Bruntland komisija, 1987. godine)





Zetska ravnica – Plantaže
„13. Jul“



Struktura korišćenog
poljoprivrednog zemljišta u
Crnoj Gori za 2019–2020.
godinu. Izvor: Monstat, Biljna
proizvodnja 2020. godina

livade. U poređenju sa zemljama Evropske unije, prema podacima iz 2010. godine, Crna Gora ima nisku stopu korišćenog poljoprivrednog zemljišta. Ova stopa u Crnoj Gori iznosi 16%, što je skoro četiri puta manje od Mađarske (62,2%) i Danske (61,2%).

U sferi poljoprivrede Crna Gora je posljednjih decenija doživjela velike promjene. Procenat stanovništva koji se bavio poljoprivredom značajno je smanjen nakon Drugog svjetskog rata, sa 80% na manje od 10%. Prvenstveni razlog smanjenja broja seoskog stanovništva i napuštanja sela jeste razvoj industrije. Međutim, u periodu tržišne privrede, zahvaljujući sve većoj primjeni moderne tehnologije u poljoprivrednoj proizvodnji, dolazi do promjena u funkcionisanju porodičnih gazdinstava. Fizički rad, zahvaljujući korišćenju mehanizacije, nije više ključni činilac održivosti sela. Kvalitet života u današnjim crnogorskim selima, koja su nekada predstavljala autarkične ili same sebi dovoljne zajednice, poboljšava se, a tradicionalni obrasci ponašanja nestaju. Razvijanjem tržišne privrede, seoska domaćinstva se pretvaraju u poljoprivredna gazdinstva, a seljak postaje poljoprivredni proizvođač.

Poljoprivreda ima najveći značaj za sjeverni region Crne Gore, gdje čini najznačajniji izvor prihoda stanovništva tog područja, ali je od velikog značaja i za prihode stanovništva koje živi u dolini rijeke Zete, ravničarskim predjelima koja se nalaze neposredno uz more ili u basenu Skadarskog jezera.



Crna Gora ima poljoprivredno zemljište ukupne površine 515.740 ha što čini 37,4% ukupne njene teritorije. Poslije Sjeverne Irske, gdje po jednom stanovniku ima 1,36 ha obradive površine, Crna Gora je na drugom mjestu sa 0,79 ha po stanovniku, što je nešto više od jednog fudbalskog igrališta.

U strukturi poljoprivrednih gazdinstava Crne Gore dominiraju mala porodična gazdinstva, koja uglavnom proizvode za sopstvene potrebe, tako da je njihova uloga na tržištu roba bez velikog značaja. Veća poljoprivredna gazdinstva koja se profesionalno bave proizvodnjom različitih biljnih kultura, takođe imaju nizak nivo proizvodnje kojim se ukupno ne mogu zadovoljiti potrebe stanovništva Crne Gore za tim kulturama.

Imajući u vidu prirodne karakteristike Crne Gore, strateškim planom je predviđeno da jedan od osnovnih prioriteta crnogorske poljoprivrede bude proizvodnja hrane visokog kvaliteta, kao i povećanje broja poljoprivrednih proizvođača koji će se baviti proizvodnjom organske hrane. Poljoprivredni proizvođači treba da se pridržavaju određenih standarda kvaliteta, odnosno pravila Evropske unije za organsku proizvodnju koja pružaju osnovu za održivi razvoj organske proizvodnje. Organska proizvodnja se posmatra kao jedna od razvojnih šansi crnogorske poljoprivrede, pogotovu zbog svojih povoljnih uslova, kao što su nezagađeno zemljište, voda i vazduh. Na ovaj način bi se stvorili prepoznatljivi

crnogorski brendovi koji bi kao konkurentni svoje mjesto mogli naći i na tržištu Evropske unije.

Brend je robna marka odnosno proizvod nekog proizvođača koji se svojim imenom, dizajnom ili nekom drugom oznakom razlikuje od drugih sličnih proizvoda, što mu omogućava da bude prepoznat na tržištu.

Organska proizvodnja predstavlja ekološki pristup poljoprivredi. Akcenat organske proizvodnje je na upotrebi prirodnih sjemena, sredstava za đubrenje, zaštiti od parazita i sl. U organskoj proizvodnji se upotrebljavaju obnovljivi izvori energije, čime se čuva životna sredina. Ovakvim načinom proizvodnje čuva se zdravlje ljudi, životinja i planete.

S obzirom na karakteristike zemljišta, stočarstvo predstavlja najznačajniju poljoprivrednu granu Crne Gore. Uzgoj stoke omogućava da se iskoriste manje produktivne površine kao što su pašnjaci i livade. Međutim, i pored ove pogodnosti, stočarstvo, iako je zastupljeno na cijeloj teritoriji Crne Gore, nije dovoljno razvijeno, prvenstveno zbog usitnjenosti gazdinstava i tradicionalnog, zastarjelog načina proizvodnje koji vode nedovoljnom iskorišćavanju ovih resursa. Stočarska proizvodnja je uglavnom zastupljena na malim porodičnim gazdinstvima tako da nema velikog udjela na tržištu.

Jedan od problema jačanja poljoprivrede naše zemlje jesu kontinuirane demografske promjene u ruralnim područjima. One se ogledaju kako kroz starenje stanovništva i nizak stepen nataliteta ovih područja tako i u povećanom trendu migracija stanovništva iz sjevernog regiona u južni i centralni, kao i iz sela u grad. Ovakva kretanja se negativno odražavaju na poljoprivrednu proizvodnju i onemogućavaju njenu revitalizaciju. U tom cilju strategija razvoja ruralnih područja u Crnoj Gori sastoji se u smanjivanju nezaposlenosti članova domaćinstva ovih područja, finansijskoj pomoći i razvoju preduzetništva.

Energetika

Već neke od ključnih teritorijalnih osobina, kao što su bogatstvo vodenim tokovima i šumom, naročito prisutni u sjevernom području, pokazuju da je Crna Gora zemlja bogata energetske izvorima. Pored značajnog hidropotencijala i drvene građe, energetske sistem Crne Gore koristi i ostale izvore energije kao što su ugljik, kojeg ima u značajnim količinama, Sunčevo zračenje, potencijal vjetra, kao i naftu i gas, čije su rezerve još uvijek nepoznate i nalaze se u fazi istraživanja.

Trendovi očuvanja životne sredine usljed zagađenosti planete Zemlje i klimatskih promjena, utiču na strateške ciljeve Crne Gore u polju energetike time što se sve više isključuju upotreba fosilnih goriva i drvne mase, a uključuju one izvore energije koji ostvaruju pozitivniji uticaj na životnu sredinu. Poštujući međunarodne konvencije o zaštiti životne sredine, Crna Gora podstiče korišćenje obnovljivih izvora energije. Uz male i velike hidroelektrane i vjetrenjače, izgradnja solarnih sistema, naročito na jugu zemlje, i proizvodnja briketa i peleta za grijanje na sjeveru,



Seoski predio u planinskim krajevima Crne Gore



Vjetropark Krnovo

zamijeniće pretežno korišćenje drvne mase za grijanje domaćinstava i smanjiti sječu šumskog bogatstva.

Informacione tehnologije

Ubrzani razvoj tehnologija predstavlja jedno od ključnih obilježja po kojima se prepoznaje savremena civilizacija. Različite inovacije koje su proizvod modernih, a posebno informacionih tehnologija, glavni su pokretači razvoja nekog društva i dovode do vidljivih promjena u svim oblastima društvenog života.

Rasprostranjenost informacionih tehnologija promijenila je brzinu, kvalitet i širinu prenosa novih informacija do granica koje se ranije nijesu mogle ni zamisliti. Informacije o dešavanjima u nekom dijelu svijeta u istom trenutku mogu biti dostupne u svim zemljama svijeta.

Uvođenje kompjutera i komunikacijske opreme olakšalo je funkcionisanje i omogućilo kvalitetniju poslovnu organizaciju svih grana privrede, obrazovanja, zdravstva, kulture. Sve poslovne aktivnosti se odvijaju brže i lakše, uz mnogo manje troškova.

Pored elementarne pismenosti, većina ljudi modernog doba je i informatički pismena, posjeduju informatičke vještine koje im pomažu u učenju, radu, komunikaciji, zabavi i sl. Digitalna pismenost je postala sastavni dio socijalizacije svakog građanina.

Korišćenje interneta i digitalnih tehnologija izmijenilo je način učenja, naročito mladih ljudi, i osposobilo ih za neke nove vještine. Digitalne tehnologije u velikoj mjeri utiču i na način korišćenja slobodnog vremena mladih ljudi, koji sve manje komuniciraju u ličnim susretima a sve više na virtuelan način. Rasprostranjena upotreba informacionih tehnologija ima i svoje negativne strane: može da dovede do sve veće zavisnosti, kao i otuđenosti od drugih ljudi, naročito od svojih najbližih kao i same zajednice.

Budući da su savremene informatičke tehnologije osnovni pokazatelj napretka nekog društva, Crna Gora nastoji da prati korak s razvijenim zemljama u toj oblasti i postane visokorazvijeno informatičko društvo, u kojem će nivo primjene informacionih tehnologija biti na nivou razvijenih zemalja svijeta i članica Evropske unije.



Crna Gora se nalazi na 48. mjestu u svijetu prema korišćenju informatičko-komunikacionih tehnologija.

Svjetski ekonomski forum (WEF) za 2018.



1. Kako je nastala Evropska unija?
2. Koji su uslovi priključivanja uniji?
3. Kakav je odnos država članica i EU?
4. Na šta se odnosi pojam *strategija razvoja*?

GLOBALIZACIJA I PROMJENE VRIJEDNOSNIH ORIJENTACIJA CRNE GORE

Šta je globalizacija

Dvije decenije od početka XXI vijeka svijet se nalazi pod uticajem snažnih promjena koje više nemaju lokalni ili regionalni, već globalni karakter. Cijeli svijet je povezan nevidljivim koncima zahvaljujući kojima ljudi osjećaju da izlaze iz svojih lokalnih okvira i pripadaju jednoj jedinstvenoj zajednici. Pojedinaac to najviše osjeća u sferi komunikacije, zabave i potrošnje. Isti svjetski trendovi, recimo u modi, svijetu informacionih tehnologija, muzike, filma, vladaju u svim krajevima svijeta. Proizvodi iste marke mogu se kupiti u bilo kojem kraju svijeta.

Proces u kojem svijet postaje *jedan prostor* u kojem svi ljudi na planeti počinju da žive sličnim životom, u kojem stiču slična životna iskustva i dijele iste vrijednosti, može se označiti kao proces globalizacije.



Riječ *globalizacija* prvi put se javlja 1959. godine u kontekstu ekonomskih analiza u vezi sa uvozom automobila u Italiju. Imenica *globalizacija* se prvi put pojavljuje u Vebsterovom rečniku.

Globalizacija je relativno nova pojava i stoga je razumljivo zašto se različito tumači. Moguće je uočiti potpuno suprotna tumačenja procesa globalizacije. Pristalice globalizaciju shvataju kao nezadrživ proces u kojem se spajaju kulture, tržišta i državne zajednice; kao liberalizaciju u oblasti ekonomije i proces oslobađanja od uticaja države; kao širenje svjetskog kapitalističkog sistema; kao proces kojim se proširuju ljudske slobode, povećava bezbjednost, stepen blagostanja ljudi, jača demokratija.

Potpuno suprotno tumačenje ističe da globalizacija doprinosi produbljivanju socijalnog jaza i porastu ekonomskih nejednakosti te umesto integracije sveta, na delu je njegova fragmentacija – sve dublja nejednakost moćan je podsticaj fundamentalizmu i agresivnom nacionalizmu, koji svijet dijeli u različite i sukobljene civilizacijske blokove i etničke enklave.

Usljed globalizacije siromašne i marginalne društvene grupe su sve ugroženije zbog postupnog nestajanja socijalne države.

Socijalna država je država koja preuzima odgovornost za osnovnu materijalnu dobrobit i sigurnost svojih građana, pošto se ispostavilo da se briga o tome ne može prepustiti samo privatnim korporacijama ili lokalnim zajednicama.



Proces globalizacije



Globalizacija je rastuća međuzavisnost između naroda, regiona i zemalja koja je rezultat širenja svjetskih društvenih i ekonomskih odnosa.

Entoni Gidens



Beskućnik

Neki autori, poput francuskog sociologa Pjera Burdijea, smatraju da je globalizacija osmišljen projekat svjetskih moćnih grupa. Smatraju da je koncept globalizacije ideološki sumnjiv jer, slično modernizaciji, može da legitimiše širenje zapadne kulture i kapitalističkog društva sugerišući da postoje sile koje transformišu svijet. Različite pristupe globalizaciji i autore koji im pripadaju, Dejvid Held je podijelio na hiperglobaliste, skeptike i transformacioniste.

Na osnovu svega navedenog možemo da zaključimo da je globalizacija složen proces. Za jedne može da bude izvor prosperiteta, a za druge uzrok propasti. Neki teoretičari upozoravaju na činjenicu da je integralni dio procesa globalizacije progresivna prostorna segregacija i socijalna isključenost. *Segregacija* je razdvajanje ljudi na osnovu različitih kriterijuma, koji se po pravilu kose s načelima ljudskih prava i sloboda. *Socijalna isključenost* je proces kojim se određene grupe ili čak cijela područja sistematski stavljaju u podređen i nepovoljan položaj zbog diskriminacije po osnovu etničke, vjerske pripadnosti, rase, pola, dobi, invaliditeta, bolesti, migracionog statusa.

Dimenzije globalizacije

Globalizacija ima više dimenzija, ali one čiji je uticaj najvidljiviji jesu ekonomska, politička i kulturna.

Ekonomska dimenzija

Često se globalizacija izjednačava sa slobodnim tržištem, međunarodnom ekonomskom integracijom, nestajanjem trgovinskih barijera, slobodnim protokom roba i kapitala, odnosno poistovjećuje se sa svojom ekonomskom dimenzijom. Pokazatelji ekonomske globalizacije su vidljivi naročito u poslovnom svijetu gdje, uključuju svaki oblik ekonomske aktivnosti koji je organizovan na transnacionalnom nivou. Tako se ekonomska globalizacija prepoznaje po izuzetno visokoj prekograničnoj trgovinskoj razmjeni, virtualizaciji, visokom obimu stranih ulaganja odnosno ulaganja van svoje zemlje, porastu broja transnacionalnih i multinacionalnih kompanija, porastu trgovinskih i ekonomskih sporazuma između grupa država kao što su EU, OPEC (Organizacija zemalja izvoznica nafte), djelovanju globalnih finansijskih i trgovinskih organizacija kao što su Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija (WTO), Međunarodni monetarni fond (MMF). Dominacija svjetskog tržišta je toliko jaka u sferi globalizacije da je stavila u drugi plan političko djelovanje i aktivnosti zemalja svijeta, odnosno političku globalizaciju.

Savremena globalna ekonomija nastoji da ostvari što je moguće veći profit, između ostalog snižavajući troškove proizvodnje migracijom kapitala i tehnologije iz razvijenih u nerazvijene zemlje, sa jeftinom radnom snagom i povoljnim uslovima proizvodnje. Globalnu proizvodnju karakteriše i sposobnost da razbije proizvodni proces u više odvojenih

segmenata koji se raspoređuju u, najčešće, nerazvijenim oblastima svijeta. Na ovaj način se stvaraju međunarodne proizvodne mreže koje omogućavaju velikim kompanijama da proizvode, distribuiraju i prodaju robu na globalnom tržištu.

Politička dimenzija

Nakon ekonomskih, političke promjene globalnih razmjera u velikoj mjeri obilježavaju proces globalizacije. Najznačajnija promjena tiče se mijenjanja uloge nacionalne države koja u savremenom društvu gubi svoj suverenitet, a njene funkcije preuzimaju drugi akteri. Umjesto jake nacionalne države, politiku vode interesi kosmopolitske države koja pri donošenju važnih odluka uključuje velik broj aktera. Svoje funkcije država prenosi na transnacionalne i regionalne institucije. Ona više nije u stanju da sama zaštiti svoje građane od spoljnih uticaja, često je nemoćna da odlučuje o pitanjima koja dobijaju globalni karakter, kao što je funkcionisanje privrednih giganta, jer njihovo djelovanje prelazi granice nacionalnih okvira.

Političke promjene se sastoje i u porastu broja i uloge vladinih i nevladinih transnacionalnih organizacija u rješavanju problema koji su prevazišli nacionalne i zadobili globalne okvire (Interpol, Međuparlamentarna unija, Armija spasa). Ove organizacije se bave globalnim problemima iz oblasti ekonomije, odbrane, obrazovanja, zaštite životne sredine, zdravlja.

Nacionalni identitet u okvirima globalizacije

Nacionalni identitet je veoma važan uslov uspješnog funkcionisanja države. Identitet se može javiti kao individualna karakteristika ali i kao kolektivna kategorija. Možemo govoriti o različitim vrstama kolektivnog identiteta, socijalnom, nacionalnom, demokratskom, klasnom.

Nacionalni identitet objedinjuje zajedničku istoriju, tj. sjećanja, kulturu, mitove, tradiciju. Vjerovanje u zajedničku istoriju i kulturu proizvodi osjećanje solidarnosti i povezanosti. Nacionalni identitet često prati veoma jak emotivni naboj. Prihvatanjem određenog nacionalnog identiteta stvara se identifikacija, veza sa svojom nacijom koju često prati vjerovanje u sudbinsku povezanost. Ovoj čvrstoj povezanosti doprinosi i nacionalna simbolika i vjerovanja koja pojačavaju privrženost naciji ali i formiranje stavova koji doprinose prihvatanju određenih struktura moći, koje se preko nacije prenose na pojedinca. Nacionalna identifikacija postaje veoma važna u periodima društvenih promjena odnosno u turbulentnim vremenima praćenim socijalnom erozijom. U takvim okolnostima nacionalni identitet daje snagu pojedincu, stvarajući stabilnu okosnicu nepromjenljivosti, sigurnosti i stabilnog okruženja. Društvo koje razvija i čuva svoj nacionalni i kulturni identitet, predstavlja stabilan temelj ne samo individualne već i društvene i nacionalne bezbjednosti.

Proces globalizacije je nametnuo nove izazove koji su prijetili da dovedu do slabljenja nacionalne svijesti. Deteritorijalizacija, širenje



Teretni brodovi u luci. Najveći dio međunarodne trgovine robom (izuzev nafte) obavlja se kontejnerima na preko 5000 brodova koji saobraćaju širom svijeta.



Jedna NVO oznaka



Nacionalni savez, desničarska populistička i nacionalistička politička partija u Francuskoj

transnacionalnog prostora, gubljenje osjećaja kontinuiteta, brisanje zajedničke prošlosti i sjećanja, miješanje kultura i stvaranje mnoštva identitetskih obrazaca stvorili su stanje konfuzije koje nije rezultiralo asimilacijom nacionaliteta u jedan globalni identitet. Naprotiv, sve ove slabosti globalnog društva našle su rješenje u obnavljanju nacionalnih identiteta. Svjedoci smo jačanja nacionalnog identiteta i nacionalističkih pokreta koji su obilježili sam kraj XX vijeka, ali najavljuju i trend rasta u godinama koje su pred nama.

Kulturna dimenzija

Razvoj novih informacionih tehnologija – satelitski prenos informacija, digitalne tehnologije, internet, radio, TV – omogućio je širenje komunikacije između različitih djelova svijeta. Ljudi su u mogućnosti da upoznaju kulturne sadržaje drugih zemalja, nacija i kultura. U toj povezanosti i prenošenju sadržaja različitih kultura masovna komunikacija ima presudnu ulogu. Rezultat ove kulturne komunikacije se različito tumači. S jedne strane se smatra da je ona dovela do stvaranja jedinstvene globalne kulture kojom se stimuliše potrošački mentalitet, uništavaju kulturne raznolikosti i tradicionalni oblici života u onim zemljama koje odudaraju od dominantnog zapadnog modela kulture. S druge strane se pak smatra da masovna globalizacija ne uništava, već promovira nacionalne posebnosti tako da je omogućila porast kulturne, nacionalne i vjerske raznovrsnosti, dok se univerzalne vrijednosti prilagođavaju lokalnim uslovima. Tako, velike globalne korporacije, kao što su Koka-Kola i *Sony*, nastoje da svoje proizvode prilagode karakteristikama lokalnih kultura.

Glokalizacija je interakcija sadržaja lokalne i globalne kulture koju karakteriše uzajamno kulturno pozajmljivanje.



Džordž Ricer, američki sociolog dvadesetog vijeka, poznat je po svojoj tezi o mekdonaldizaciji društva kao svojevrsnom sociološkom fenomenu u kome društvo preuzima načela fastfud restorana. Efikasnost, proračunatost, predvidljivost, kontrola u savremenom društvu postaju načela skoro svih aspekata društva.

Da li možeš prepoznati primjenu ovih načela u neposrednom okruženju?

Promjena vrijednosti u crnogorskom društvu

Kada neko društvo prelazi iz jednog društvenog sistema u drugi, kao što crnogorsko iz socijalizma tranzicionim kretanjima prelazi u demokratiju, onda se dešavaju i promjene u načinu razmišljanja pojedinca, načinu njegovog ponašanja i djelovanja koje se sada bazira na nekim drugačijim vrijednostima. Promjena načina funkcionisanja društva, dakle, nužno dovodi do mijenjanja postojećih i usvajanja novih vrijednosti. Novonastalim promjenama prilagođavaju se i pojedinac i društvo kako bi novo transformisano društvo moglo stabilno da funkcioniše.

Vrijednosti se mogu definisati kao pozitivan odnos ili stav prema određenim stvarima, objektima, događajima koje mi smatramo važnim, a koji održavamo ličnim angažovanjem. Vrijednosti su jedna vrsta čovjekovog praktičnog vodiča koji mu pokazuje razliku između onoga što je dobro i onoga što je loše; onoga što je poželjno i ispravno od onoga što nije, kao što su, na primjer, opšte vrijednosti: *ne ubij, ne kradi, ne laži* ili humanost, sloboda, tolerancija. Način na koji se neki pojedinac ponaša i misli, dakle, uvijek proizilaze iz sistema vrijednosti koji je dominantan u jednom društvu.

Pored opšteprihvaćenih vrijednosti, svako društvo razvija i njeguje neke specifične vrijednosti koje proizilaze iz njegove kulture i tradicije. U crnogorskom društvu su prije ulaska u tranziciju dominirali patrijarhalni, autoritarni i kolektivistički vrijednosni obrasci, koji su karakteristični za tradicionalna društva. Vrijednosti koje bi trebalo da dominiraju u novom društvenom poretku jesu vrijednosti demokratskog društva i tržišne privrede. Tradicionalna društva odlikuje čvrsta povezanost s tradicijom, nekritički odnos prema autoritetu (ocu, šefu, direktoru, vlasti) i kolektivistički način života. I dok kolektivism podstiče snažnu zajednicu koja o njemu brine i kojoj je privržen, individualizam kao vrijednost demokratskog društva preferira labavu povezanost zajednice u kojoj se pojedinac brine sam o sebi i svojoj porodici.

U seriji „Đekna još nije umrla, a ka' će ne znamo“ prikazani su patrijarhalni, autoritarni i kolektivistički vrijednosni sistemi karakteristični za tradicionalno crnogorsko društvo.

Umjesto kolektivne svijesti, u demokratskom društvu se razvija građanska svijest. To znači da sami građani učestvuju u formiranju vlasti tako što putem izbora biraju svoje predstavnike, imaju slobodu da učestvuju u procesu donošenja zakona, kao i da se odgovorno ponašaju i djeluju u skladu s tim zakonima. Spremni su na toleranciju drugačijeg mišljenja, sklone kompromisu i dijalogu, građanskom aktivizmu, poštovanju ljudskih prava i slobode. U demokratiji vlast postoji zbog naroda, država je servis građana.

Vrijednosti su skup opštih uverenja, mišljenja i stavova o tome šta je ispravno, dobro ili poželjno, a što se usvaja kroz proces socijalizacije.



Dragan Koković



Scena iz serije „Đekna još nije umrla a ka' će ne znamo“. Produkcija Radio-televizija Titograd, 1988. Režiser Živko Nikolić



Aktivno građanstvo predstavlja sposobnost građana da se nezavisno samorganizuju na različite načine kako bi branili svoja prava, ostvarivali ovlaštenja i ispunjavali obaveze u javnom poretku radi staranja o opštem dobru.

Đovani Moro

Promjena vrijednosti i vrijednosnih orijentacija ipak je proces koji se ne dešava preko noći, potreban je period prilagođavanja novim vrijednostima. Vrijednosti ranijeg društva zato su još uvijek prisutne i oblikuju i usmjeravaju savremeno crnogorsko društvo, čime utiču na tempo odvijanja demokratske tranzicije. Promjene koje karakterišu transformaciju jednog društvenog sistema nijesu ravnomjerne. Stvaranje vrijednosti i vrijednosnih orijentacija je proces dugog trajanja. Vrijednosti se prenose socijalizacijom, nakon čega dolazi do njihove internalizacije na individualnom i kolektivnom planu. Ovaj proces se obično znatno sporije odvija i mijenja u odnosu na promjene društvenog sistema i promjene normativnog sistema. Ponekad zbog nejednakog ritma promjena može doći do nesklada između vrijednosnog i normativnog sistema.

Vrijednosne orijentacije predstavljaju cjelinu stabilno integrisanih stavova i vrijednosti koja određuje ne samo pojedinačno, individualno već i grupno ponašanje.



1. Navedi najvažnije promjene koje su nastale u vrijeme globalizacije. Na koje se aspekte društva odnose?
2. Koje su pozitivne, a koje negativne strane globalizacije?
3. Kako globalizacija utiče na tvoje slobodno vrijeme?
4. Pogledaj izloge prodavnica u svom gradu, da li prepoznaješ uticaj globalizacije?
5. Razgovaraj sa starijima o vremenu socijalizma i vrijednostima koje su tada vladale. Uporedi ih s onim vrijednostima koje vladaju u sadašnjem crnogorskom društvu.
6. Koji su pokazatelji ekonomske globalizacije u svijetu?
7. Šta je glocalizacija, i da li je primjećuješ u svom okruženju?
8. Navedi karakteristike građanske svijesti u demokratskom društvu i načine njenog ispoljavanja.

MLADI I OBRAZOVANJE: SAMOAKTUELIZACIJA I DOPRINOS DRUŠTVU

Mladost i omladina

Mladost je period između djetinjstva i odraslog doba. Pojam *omladina* označava osobe koje se nalaze u tom razdoblju. Omladina predstavlja posebnu socijalnu kategoriju u društvu. Među sociolozima postoji određeno neslaganje oko određenja pojma omladina, kao i oko godina koje pojam obuhvata. Omladinsko razdoblje se uglavnom određuje kao period od 15 do 25 godina, dok neki smatraju da se gornja granica proteže čak do 35 godina. Ovo neslaganje proističe i iz činjenice da se u različitim historijskim epohama i društvima mladost poima na različite načine. Poimanje mladosti je najčešće određeno na osnovu njene *društvene funkcije i proizvodne pozicije u sistemu društvene podjele rada i proizvodnje*.

U ranijim fazama razvoja društva mladost najčešće nije prepoznavana kao poseban period u životu pojedinca. U primitivnim plemenskim društvima se iz djetinjstva prelazilo u svijet odraslih kroz različite inicijalne obrede koji su često znali biti prilično surovi, a koji su predstavljali priznavanje zrelosti, tj. ravnopravnosti sa ostalim saplemenicima.

Inicijacija je postupak uvođenja pojedinca u stvarnu ili simboličku društvenu grupu postupkom posvećivanja. Povezuju se s obredima prelaza kroz koje pojedinac prolazi u toku života, npr. rituali kojima adolescenti stiču status odraslih.

U antičkoj Grčkoj mladi su prolazili kroz određeni period pripreme za vojničke i građanske dužnosti. Obrazovanje je imalo određenu društvenu ulogu, ali nedovoljnu da bi se mladi formirali kao posebna socijalna kategorija.

U tradicionalnim patrijarhalnim društvima dominantne društvene grupe su patrijarhalna porodica i lokalna zajednica sa strogom socijalnom kontrolom, vaspitanjem, sistemom vrijednosti i patrijarhalnim moralom. Obrazovanje i vaspitanje bili su čvrsto povezani, praktični i usmjereni k onim pitanjima koja su potrebna čovjeku u životu. U takvim uslovima nije bilo moguće izdvajanje omladine kao posebne društvene grupe, sama omladina je vaspitanjem bila usmjerena na održavanje postojeće sociokulturne i biološke ravnoteže.

Mladi se kao društvena kategorija s posebnim karakteristikama pojavljuju tek u modernoj epohi sa prosvjetiteljskom idejom opšteg obrazovanja. Građansko društvo je usljed razvoja industrijalizacije i tehnike prepoznalo neophodnost masovnog obrazovanja radne snage. Formiranje buržoaske demokratije, industrijska revolucija koja izaziva masovnu



*Primjer mladih nakon inicijacije
u afričkim plemenima*



Omladina je specifična socijalna grupa koju čini dio mladih koji su postigli psihičku i fizičku zrelost, a koji u sistemu obrazovanja za svoje buduće profesionalne uloge obavljaju funkcije bez neposrednog ekvivalenta, naknade, usljed čega se nužno nalaze u socijalno zavisnom položaju, koji obilježava i specifična omladinska svijest.

Velimir Tomanović

eksploataciju radne snage, dovelo je do zahtjeva radnika za isključivanje djece iz procesa rada. Slično se dešava i u poljoprivrednoj proizvodnji. S razvojem mehanizacije mladi se isključuju iz procesa rada. Sve ove promjene dovele su do formiranja omladine kao posebne društvene grupe. Omladina sve više postaje vezana za proces obrazovanja, naročito usljed opšte potrebe društva za sve ozbiljnijim pripremama radne snage, za profesionalnim vršenjem različitih funkcija u proizvodnji i drugim oblastima društvene djelatnosti.



Prosvjetiteljstvo je evropsko filozofsko i socijalno učenje s kraja XVIII i tokom XIX vijeka zasnovano na vjeri u moć ljudskog razuma da prosvjetljava i prosvječuje. Imanuel Kant je duh prosvjetiteljstva sažeo u Horacijevim riječima: *Sapere aude!* – „Imaj hrabrosti da se služiš sopstvenim razumom!“

Čemu služi obrazovanje



Immanuel Kant

S obzirom na ubrzani razvoj nauke i tehnologije tokom XX vijeka savremeno društvo se može s pravom nazvati društvo znanja – znanja koje se stiče i razvija procesom obrazovanja. Znanje u savremenom društvu znači moć koja proizilazi iz raznih inovacija u oblasti tehnike, informatike, medicine, građevinarstva, inženjeringa, bezbjednosti, koje većinom nose dobrobit kako pojedincu tako i cijelom čovječanstvu.

U najširem smislu posmatrano, obrazovanje je aspekt socijalizacije tokom koje se stiču znanja i uče vještine. U prvobitnoj zajednici mladi su znanja i vještine sticali neformalno, slušajući i oponašajući odrasle. Tek se u složenijim predindustrijskim društvima srednjeg vijeka pojavljuju obrazovne ustanove, ali su one bile rezervisane samo za bogate slojeve, dok se formalno obrazovanje za mase razvilo sa snažnijim razvojem industrijalizacije tokom XX vijeka.

Socijalizacija je proces kojim se mlad čovjek priprema za društveni život putem raznovrsnih oblika učenja. Izvori socijalizacije su kultura i društvo, a prenosioci socijalizacije su brojni društveni činiooci, prvenstveno porodica, obrazovne institucije, religijske institucije, društvene organizacije, sredstva masovne komunikacije.



Marija Montesori (1870–1952) dala je veoma značajan doprinos razvoju pedagogije. Ona je zastupala ideju da djeca treba da budu slobodna i da uče kroz sopstvenu aktivnost. Smatrala je da ih ne treba poučavati već im pomagati da se sama razvijaju.

Obrazovanje u Crnoj Gori

Obrazovni sistem u Crnoj Gori čine predškolsko, osnovno i srednje vaspitanje i obrazovanje, univerzitetsko obrazovanje, magistarske i doktorske studije. Kao i u svakom savremenom društvu, tako i u Crnoj Gori svaki građanin ima pravo na obrazovanje, što je jedno od temeljnih ljudskih prava. Crnogorski obrazovni sistem svim mladim ljudima pruža jednake šanse za školovanje dajući im priliku da razvijaju svoje intelektualne, emocionalne, etičke i druge osobine, svoje talente i sposobnosti, bez obzira na svoje porijeklo. Razvijanjem svojih potencijala svaki pojedinac doprinosi razvoju i napretku društva.

Prva svjetovna škola na Cetinju počela je da radi krajem avgusta 1834. godine. Škola je radila u Cetinjskom manastiru, a imala je oko trideset učenika.

Crna Gora nastoji da u svojoj obrazovnoj politici uskladi obrazovne profile s potrebama društva, odnosno da proizvodi kadrove koji su u skladu sa njenim privrednim, naučnim i kulturnim potrebama, pri čemu takođe neprestano radi na povećanju stepena pismenosti i obrazovanja svoje populacije. Veći kvalitet obrazovanja i bolja spremnost mladih ljudi da preuzimaju društvene uloge odraslih, utiču na poboljšanje kvaliteta života, uspješnije funkcionisanje društva kao i kvalitetnije međuljudske odnose u zajednici.



Programom iz 1873. definisani su sljedeći ciljevi obrazovanja i vaspitanja: „da se u vaspitanice ukorjenjava blagočešće, krotkost i blagonaravnje, kako bi potom one mogle najblagotvornije uplvisati na one, u kojih se krugu nalazile budu, svojim ozbiljnim moralnim življenjem i tačnim ispunjavanjem domaćih svojih dužnosti“ i „da bi se iz njih s vremenom prigrotoviti mogle i dobre i sposobne učiteljke“.

Kao mlada zemlja koja teži demokratiji, Crna Gora svojim sistemom obrazovanja nastoji da edukuje mlade generacije u skladu s demokratskim sistemom vrijednosti. Kao multietnička, multikonfesionalna i multikulturalna zajednica, putem svog obrazovnog sistema, Crna Gora teži da razvija tolerantne, humanistički i građanski orijentisane ličnosti koje su sposobne da se pridržavaju i njeguju osnovne demokratske principe. U tom cilju crnogorsko demokratsko obrazovanje kod mladih nastoji da



Marija Montesori



Osnovna škola „Njegoš“, prva svjetovna škola na Cetinju

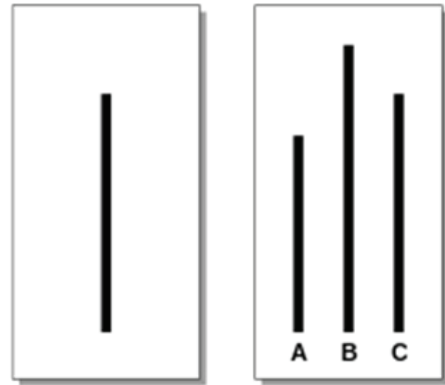


Jelena Vicković, prva učiteljica u Crnoj Gori, prvi put se pominje 1867. godine

razvija demokratsku svijest koja ne bi trebalo da podrazumijeva konformistički odnos prema društvu, već podstiče aktivno učestvovanje u rješavanju svih društvenih pitanja i problema u cijeloj zajednici. Razvijanje stabilne i kreativne ličnosti koja analitički pristupa društvenoj stvarnosti i samostalno formira stavove, znači stvaranje odgovorne ličnosti i odgovornog društva.



Ašov (Solomon Asch) eksperiment s konformizmom pokazao je da su ljudi skloni konformiranju i da teško odolijevaju pritisku grupe čak i u tako jednostavnim situacijama kad se od njih očekuje da daju odgovor na pitanje o tome koje su od prikazanih linija jednake po dužini. Eksperiment je pokazao da je većina ispitanika bar jednom dala pogrešan odgovor kako bi se uklopila s većinom grupe.



Slika Ašovog eksperimenta

Kako bi se mladi ljudi osposobili za kompetencije koje su neophodne za ekonomski i politički napredak države, ali i uspješno snalaženje u svijetu neprestanih globalnih promjena, 2003. godine je izvršena reforma visokog obrazovanja prihvatanjem principa Bolonjske deklaracije. Ovom reformom Crna Gora je postala dio jedinstvenog evropskog visokoškolskog programa u okviru kojeg je, na osnovu uzajamnog priznanja studija od strane zemalja koje su prihvatile ovu deklaraciju, moguća mobilnost kako nastavnog osoblja tako i studenata. Ovim se težilo povećanju kvaliteta visokog obrazovanja, uspostavljanju njegove bolje veze sa tržištem, poboljšavanju preduzetničkog karaktera obrazovanja. Međutim, jedna od opasnosti s kojim se Crna Gora može suočiti jeste odlazak visokokvalifikovanog stanovništva poznat pod nazivom *odliv mozgova*. Odliv mozgova predstavlja odlazak mladih, radno sposobnih visokoobrazovanih pojedinaca iz zemlje u potrazi za usavršavanjem ili bolje plaćenim poslom.

Širenje informacionih tehnologija u svijetu se odražava i na promjene u obrazovanju. Sâmo učenje kao i izvođenje nastave sve se više kompjuterizuje. Takođe, obrazovne ustanove, usljed zahtjeva ekonomije, prinuđene su da osposobljavaju kompjuterski obrazovanu radnu snagu. U uslovima snažnog uspona ekonomije u savremenom svijetu, gdje neka zanimanja nestaju a druga se rađaju, takođe se javlja i potreba za cjeloživotnim, odnosno permanentnim učenjem. Cjeloživotno učenje podrazumijeva usavršavanje i sticanje potrebnih kvalifikacija tokom čitavog života. Pored formalnog obrazovanja, ostvarenju tog cilja služe i vaninstitucionalno obrazovanje i aktivnosti kojima pojedinac stiče znanja i vještine koji u

formalnom obrazovanju nijesu dostupni. Strategija razvoja crnogorskog obrazovanja takođe uključuje i ispunjenje ovih ciljeva.



Istraživanje o mladima u Crnoj Gori sprovedeno 2018–2019. pokazuje da preko 50% mladih ljudi želi da emigrira iz zemlje. Preko četvrtine mladih je pokazalo da ima veoma jaku ili jaku želju za odlaskom iz zemlje (NVO Centar za građansko obrazovanje). Slične podatke su dobili i studenti sociologije koji su ovu namjeru ispitivali kod svojih kolega. Na pitanje: „Koliko je jaka Vaša želja da se preselite u neku drugu zemlju?“ došli su do podatka da 35,3% studenata Filozofskog i Filološkog fakulteta ima veoma jaku ili jaku želju da se preseli u neku drugu zemlju, dok je kod 47,5% studenata ta želja umjerena. Kao najčešći razlog za odlazak iz zemlje, studenti su navodili bolju mogućnost zaposlenja i bolji materijalni standard.

Neformalno obrazovanje se stiče kroz predavanja, seminare, konferencije, kurseve, radionice, kampove, volontiranje, pisanje i sl.

Cjeloživotno obrazovanje u savremenom društvu postaje način života savremenog čovjeka. Takvo obrazovanje je proces koji se zasniva na različitim oblicima učenja: učenje za znanje, učenje za rad, učenje za zajednički život i učenje za postojanje. Samo kroz ovakvo obrazovanje može se doći do *svestranog bogaćenja čovjekove ličnosti*.

STRUČNO JE KLJUČNO!
ZAPOSLI SE, ZARADI I SEBE UGRADI

ALATI BUDUĆNOSTI SU U VAŠIM RUKAMA!

www.mps.gov.me

- ELEKTROTEHNIČAR RAČUNARSKIH SISTEMA I MREŽA
- ELEKTROTEHNIČAR ZA RAZVOJ VEB I MOBILNIH APLIKACIJA
- KOZMETIČAR
- PEKAR
- GRAĐEVINSKI TEHNIČAR ZA NISKOGRADNJU I HIDROGRADNJU
- KUVAR / POSLASTIČAR
- POLJOPRIVREDNI TEHNIČAR

I JOŠ PUNO TOGA...

Promotivni materijal za reformu stručnog obrazovanja u Crnoj Gori



Za tranziciju u odraslost ključne sfere su obrazovanje, zaposlenje, stanovanje i zasnivanje porodice, a dvije najvažnije tranzicije jesu obrazovno-radna i porodično-stambena. Obrazovno-radna transformacija odnosi se na prelaz iz sfere obrazovanja u sferu rada. Porodično-stambena transformacija podrazumijeva odvajanje od roditeljske porodice i prelazak u vlastiti stambeni prostor. Kao ključni životni događaji ili tzv. prekretnice (milestones) uzimaju se: završetak školovanja, zapošljavanje, ostvarenje finansijske i stambene samostalnosti i porodične tranzicije – sklapanje braka i rađanje djeteta.

Smiljka Tomanović



Ilustracija odrastanja

Položaj mladih u društvu

Posmatrajući mlade kao posebnu socijalnu kategoriju u društvu, za sociologiju je posebno interesantan prelazak mladih u svijet odraslih (odraslost). Karakteristike i trajanje tog procesa značajno ukazuju i na položaj mladih u društvu. Masovno obrazovanje, institucija punoljetstva i masovna kultura bitno određuju karakter tog procesa.

Već smo u uvodnom dijelu ukazali na značaj obrazovanja, koje ima veoma važnu društvenu funkciju. Cilj obrazovanja nije samo ostvarenje potencijala ličnosti već i uspostavljanje „mehanizma kontrole, nadzora, disciplinovanja i socijalizacije djece i mladih kao društvene grupe kroz institucije sistema“ (Smiljka Tomanović).

Moderno društvo je mlade izdvojilo kao posebnu grupu uvođenjem punoljetstva kao zakonske granice kojom mladi stiču status odraslosti. Punoljetstvo je svojevrsna inicijacija u svijet odraslih, kroz priznavanje građanskih prava (političkih, nasljednih, radnih) mladi stiču punopravan status u društvu. Potpunoj homogenizaciji omladine doprinosi i masovna kultura koja se ovoj grupi obraća kao cjelini sa samosvojnim identitetom i kulturom, npr. *buntovnici bez razloga*.

Početak sedamdesetih godina dvadesetog vijeka dolazi do značajnih promjena stilova života mladih. Jedna od najočiglednijih promjena je fenomen tzv. *produžene mladosti*. Ovaj fenomen je posljedica više faktora, prvenstveno procesa globalizacije koji sa sobom nosi nestabilnost tržišta rada, kao i potrebu za produženim školovanjem, nestajanje *države blagostanja* kao i tendencije mladih da isprobaju različite stilove života prije nego što preuzmu uloge odraslih.

Osim produženja mladosti, proces tranzicije u odraslost sve češće karakterišu *destandardizacije* životnih puteva. Mladi se sve češće u donošenju životnih odluka vode individualnim izborima nego ustaljenima standardnim šemama. U procesu prelaska u odraslost česti su reverzibilni procesi kada se usljed raznih nepredviđenih događaja (razvod, gubitak posla) mladi vraćaju u okrilje roditeljske porodice.

Omladinski aktivizam

Mladi ljudi nose budućnost svake države. Zbog toga treba da budu svjesni važnosti zajedničkog organizovanja, aktivizma i uključenosti u raznolike društvene aktivnosti kojima će moći poboljšati svoj status, riješiti neka za njih važna pitanja kao i pitanja od značaja za njihovu zajednicu. Mladi ljudi u Crnoj Gori sve se više organizuju kroz omladinske organizacije, učeničke i studentske parlamente, kancelarije mladih, kao i volonterstvo koji predstavlja dobrovoljan i besplatan rad u korist drugih lica (starije osobe, osobe s invaliditetom, djeca), kao i za opšte dobro – ekološke akcije; humanitarne akcije; uređivanje parkova i dvorišta; bri-

ga o životinjama. Ovim vrstama aktivizma razvijaju se solidarnost, poštovanje drugog, ravnopravnost, tolerancija, ekološka svijest, što su neke od osnovnih vrijednosti humane ličnosti. Biti društveno aktivan jedan je od uslova za stvaranje dobrog građanina, ali i dobrog, uspješnog radnika koji će biti privlačan za svakog poslodavca.



1. Kako se mladost poimala u različitim epohama?
2. Koje su karakteristike mladosti kao posebne socijalne kategorije?
3. Objasni razliku između konformističkog i nekonformističkog stava.
4. Šta sve doprinosi produženju mladosti u savremenom društvu?
5. Istraži koja je prosječna dob kada se mladi u Crnoj Gori odvajaju od roditelja i započinju samostalan život u odnosu na mlade ljude u Evropi.
6. Otkrij koji sve oblici omladinskog aktivizma postoje u tvojoj lokalnoj zajednici.
7. Istraži koji su najčešći razlozi zbog kojih mladi ljudi poslije završenog obrazovanja žele da se presele u drugu zemlju.

VOLONTERIZAM



mladi!info
www.mladiinfo.me MONTENEGRO

Promotivni materijal za volonterstvo

SOCIJALNO-EKOLOŠKI PROBLEMI SAVREMENOG DRUŠTVA



Slika Njujorka

Ekologija i ekološka svijest

Moderno društvo karakterišu veoma brze promjene u svim njegovim segmentima, a naročito su vidljive u oblasti tehnološkog razvoja. Razvoj tehnologije, industrijske masovne proizvodnje, savremene tržišne privrede, uslovio je masovnu potrošnju kao i razvoj konzumerizma, tj. potrošačkog društva.

Potrošačko društvo neumjereno iscrpljuje energetske i prirodne resurse, stvara ogromne količine otpada i kontinuirano doprinosi stalnom narušavanju ekološke ravnoteže. Ugroženost obnovljivih resursa, klimatske promjene, iscrpljivanje neobnovljivih izvora energije; u najkraćem: sveobuhvatna ekološka kriza dovela je do neizvjesnosti u kojoj se čovjek sve češće susrijeće s različitim vrstama ekoloških rizika.

Obnovljivi resursi – možemo ih proizvoditi, obnavljati i kontrolisati, ne samo potrošnju već i obnavljanje: prirodni biološki fondovi, energetski izvori (energija vjetra, vode). Neracionalnom potrošnjom mogu se u potpunosti uništiti.

Neobnovljivi resursi – prirodno su dati; u ograničenim su količinama; možemo kontrolisati samo potrošnju i način upotrebe nafte, prirodnog gasa, rude.

Čarls Darwin je još u 19. vijeku, baveći se ekološkim pitanjima, istakao da se priroda ne sveti ljudima ali im podnosi svoje račune. Termin *ekologija* prvi put je upotrijebio Ernest Hekel (Ernest Haeckel) 1866. godine određivši *ekologiju* kao *nauku koja se bavi odnosom živih bića i njihove okoline*.

Interesovanje za ekologiju značajno raste pedesetih godina prošlog vijeka, uporedo sa shvatanjem čovjeka da ne može beskonačno prilagođavati prirodu svojim potrebama, ne poštujući njene zakone, a da pritom ne ugrozi i sopstveni opstanak. U tom periodu donekle se mijenja i poimanje ekologije. Ona sve više postaje nauka koja se bavi proučavanjem načina prevazilaženja izazova spoljašnje prirodne sredine koji omogućavaju opstanak živih vrsta. U tom periodu razvija se i multidisciplinarni pristup ekološkim problemima, pa se i u okviru sociologije razvija socijalna ekologija kao posebna disciplina.

Socijalna ekologija ističe neophodnost razvoja ekološke svijesti i razvoj odgovornog, na naučnim temeljima ustanovljenog, odnosa prema prirodi. Ona ima za cilj stvaranje ekološkog balansa koji se postiže uspostavljanjem ravnoteže između čovjekovog djelovanja i prirode.

Predmet proučavanja socijalne ekologije su različiti odnosi koji se ostvaruju između društva, čovjeka, tehnike i prirodne sredine. Cilj ove discipline jeste da se otkriju opšti zakoni međudejstva ljudskog društva i prirode, kao i da se pronađu najbolji putevi koji će dovesti do njihovog harmonizovanog odnosa.

Socijalna ekologija ističe da je radi prevazilaženja suprotstavljenosti između društva i prirodne sredine potrebno promijeniti neke od opštih kulturnih obrazaca kroz proces kulturnog osvještavanja. Prvenstveno je neophodan razvoj ekološke svijesti kao dijela ekološke kulture, a na njoj je zasnovano i ekološko ponašanje.

Ekološku svijest možemo posmatrati kao duhovnu dimenziju ekološke kulture koja obuhvata stečena znanja i navike, usvojene vrijednosti, stavove i uverenja kao i prihvatanje normi o tome šta je u prirodnoj i društvenoj sredini zdravo i kvalitetno, a šta nije.

Razvoj ekološke svijesti je u suprotnosti s materijalističkom potrošačkom kulturom. Savremeni duh materijalizma vodi produbljivanju ekološke krize i povećanju rizika s kojima se suočava savremeno društvo. Neki autori smatraju da se, u cilju izbjegavanja ekološke katastrofe, neophodno vratiti jednostavnijim načinima života. Pomoću ekološke socijalizacije i obrazovanja potrebno je razviti znanja o ekološkim problemima i krizama, razviti ekološke vrijednosti, pogled na svijet i ekološko ponašanje.

Ulrich Bek, poznati njemački sociolog, tvorac je termina *društvo rizika*. Nakon nuklearne katastrofe u Černobilju, savremeni svijet je nazvao rizičnim društvom. Rizično društvo nastaje onda kada se gubi povjerenje u uspostavljeni poredak, to je stanje između sigurnosti i uništenja.

Rizici savremenog društva su brojni. Počevši od onih koji su direktna posljedica globalizacije, prljavih tehnologija, političkih sukoba, ekoloških razaranja. U rizike moramo uvrstiti i globalno zagrijavanje, genetski inženjering, prijetnje nuklearno-biološkim oružjem, rast stanovništva, radijaciju, nuklearne katastrofe, korišćenje genetski modifikovane hrane, zagađenje voda, vazduha i tla, postojanje globalnih i lokalnih nejednakosti, bijeda i siromaštva, terorizam i tako dalje.

Globalno zagrijavanje je proces postepenog povećavanja prosječne temperature planete Zemlje usljed promjena hemijskog sastava atmosfere. Smatra se da nastaje kao posljedica povećane emisije ugljen-dioksida, što dovodi do efekta staklene bašte. Stručnjaci procjenjuju da će se u skorijoj budućnosti zbog porasta negativnih efekata globalnog zagrijavanja povećavati broj **klimatskih izbjeglica** koji će tražiti utočište od posljedica klimatskih promjena.



Posledice globalnog zagrijavanja



Prenaseljenost gradova



Rezultati zagađenja mora



Ekološki problemi i ekološka kriza nastali su kao posljedica ubrzanog razvoja proizvodnje, industrijalizacije, saobraćaja i modernizacije uopšte. U savremenom dobu ti problemi i kriza su se još više razvili jer su zadobili globalni karakter, u okviru čega su društva postala rizična društva.

Urh Bek

Za prvu milijardu stanovnika planeti Zemlji je trebalo 250.000 godina, a sto godina kasnije svijet je imao dvije milijarde stanovnika. Prema procjenama EU, 2025. godine svijet će imati blizu 8,5 milijardi stanovnika. Porast stanovništva nije ravnomjeran. Mnogo je veći u nerazvijenim zemljama koje se suočavaju s problemom obezbjeđivanja hrane i resursa neophodnih za život. Nedostatak osnovnih resursa za posljedicu ima talase migracije u potrazi za poslom i hranom. Migrantski talasi preplavljuju megalopolise širom svijeta, stvarajući rizik od *sukoba civilizacija* usljed frustracija i bijesa koji nastaju kao posljedica susreta ova dva svijeta.

Porast stanovništva sa sobom često nosi glad i neuhranjenost, a jedan od odgovora savremenog društva na taj problem jeste *genetski inženjering*.

Zagađenje vode, vazduha i tla kao i odlaganje različitih vrsta otpada predstavljaju značajan rizik s kojim se suočava savremeno društvo.

Najveći zagađivači jesu industrijska postrojenja, izduvni gasovi, domaćinstva, pretjerana upotreba pesticida, vještačkih đubriva u poljoprivrednoj proizvodnji. Neadekvatno odlaganje čvrstih otpada je bitan faktor zagađenja. U toj vrsti otpada mogu se naći i opasne supstance (živini termometri, baterije, akumulatori, kao i nepotrošene farbe, razređivači, ulja za podmazivanje i slično). Svi ovi rizici mogu rezultirati ekološkim krizama.

Ekološke krize su stanja narušenosti prirodne ravnoteže koja mogu u većoj ili manjoj mjeri ugroziti egzistenciju čovjeka. Razlikujemo nekoliko nivoa ekološke krize: prvi nivo – zagađenje kao najblaži nivo ekološkog disbalansa; drugi nivo – umanjjenje sposobnosti samoregulacije; i, na kraju, destrukcija, tj. razaranje ekosistema.

Upravo globalan karakter dodatno usložnjava ekološke probleme. Nuklearna katastrofa u Černobilju osjetila se u cijelom svijetu. Motivisan upravo tom katastrofom, Urlih Bek je ustvrdio da živimo u *rizičnom društvu*, čija je važna odlika to što rizici savremenog društva ne poznaju nacionalne granice – oni su istovremeno i globalni i lokalni.



Černobilj nakon nuklearne katastrofe

Ekološke posljedice globalizacije

Globalno društvo karakterišu značajne društvene nejednakosti, pa u skladu s tim imamo i različitu distribuciju ekoloških problema. Globalne prijetnje društvenoj sredini manifestuju se najviše kroz zagađivanje ili stvaranje otpada. Sa izmještanjem industrijske proizvodnje iz razvijenih

zapadnih zemalja, vidljivo je smanjenje zagađenosti, ali s druge strane – s rastom standarda došlo je do porasta stvaranja otpada, naročito sintetičkog, za čije razlaganje je potreban veoma dug period. Zemlje u razvoju, iako svjesne ekoloških rizika, nijesu spremne da žrtvuju privredni rast, te se u njima javlja problem zagađenja vode, vazduha i zemljišta. Posljedice globalizacije najvidljivije su na ekološkom planu. Globalno zagrijavanje se može smatrati jednom od posljedica globalizacije. Ona koja najviše pogađa nerazvijene zemlje koje su najmanje učestvovala i imale koristi od globalizacije.

Osim tzv. spoljnih rizika (external risks) – suše, poplave, zemljotresi – i uz „proizvedene rizike“ (manufactured risks) koji su direktna posljedica ljudskog uticaja na svijet prirode, sve više je potrebno aktuelizovati probleme globalnog zagrijavanja, efekat staklene bašte, genetski modifikovanu hranu, različite viruse i bolesti ljudi i životinja.

Očuvanje globalne sredine, odgovoran pristup ekološkim rizicima koje proces globalizacije nameće, kao i postizanje konsenzusa među državama o ovim problemima, neophodno je kako bi se na našoj planeti obezbijedio zdraviji i kvalitetniji život ljudi kao i ekonomsko i socijalno blagostanje. Kada se nastoje riješiti problemi u vezi sa životnom sredinom i prirodnim resursima, obično se poseže za političkim rješenjima.

Eko-politika i održivi razvoj

Početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka šteta koju su društvo izobilja i logika konzumerizma proizveli, postala je tako očigledna da je izbacila u prvi plan pitanje kakav će svijet ostati generacijama poslije nas. Upravo to pitanje dovelo je do razvoja ekoloških pokreta i eko-politike. U tom periodu je nastala i ideja granice rasta koja ukazuje da neograničeni ekonomski i industrijski rast nijesu u skladu s ograničenim količinama resursa na zemlji.

Eko-politika je sinteza ekoloških i političkih ciljeva. Usmjerena je na upravljanje posljedicama ljudskog ponašanja na životnu sredinu i razvijanje ekološki održivog društva. Ključno pitanje eko-politike jeste kako nivo privrednog rasta uskladiti s održivim razvojem.

Koncept održivog razvoja promovisala je Svjetska komisija za čovjekovu okolinu pri UN – *Održivi razvoj je razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, ne dovodeći u pitanje sposobnost budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe.*

U osnovi ovog koncepta nalazi se uvjerenje da zaštita životne sredine ne mora biti u sukobu s ekonomskim, tj. privrednim rastom, odnosno da je moguće uskladiti ekonomski i društveni razvoj s poštovanjem principa održivog korišćenja prirodnih resursa i očuvanjem životne sredine. Održivi razvoj je u čvrstoj vezi sa *zelenom ekonomijom* kao sistemom potrošnje i proizvodnje na osnovama održivosti.



Ekološki protesti



Zelena ekologija

Održivi razvoj bi na duže staze omogućio kontinuitet ekonomskog rasta, ali rasta koji je osim ekonomskom efikasnošću praćen smanjenjem siromaštva, racionalnijim korišćenjem resursa, unapređenjem zdravstvene zaštite i kvaliteta života, smanjenjem i sprečavanjem zagađenja. Održivi razvoj je moguć samo ukoliko postoji društvena odgovornost, solidarnost i participacija.

Crna Gora kao ekološka država

Skupština Crne Gore je 20. septembra 1991. godine usvojila Deklaraciju o ekološkoj državi Crnoj Gori, u kojoj se, između ostalog, kaže:

Svjesni duga prema prirodi, izvoru našeg zdravlja i inspiraciji naše slobode i kulture, posvećujemo se njenoj zaštiti u ime sopstvenog opstanka i budućnosti potomstva... Donošenjem ove Deklaracije, Crna Gora prema prirodi uspostavlja državni odnos.

Država Crna Gora je usvajanjem ove deklaracije postala jedna od malobrojnih zemalja koja je svoje ekološko opredjeljenje regulisala ustavom.

Strategije i program razvoja Crne Gore kao ekološke države zasnivaju se na velikim potencijalima u turizmu, energiji, poljoprivredi, šumarstvu, građevinarstvu, saobraćaju, kao i u kulturno-istorijskoj i graditeljskoj baštini.

Crna Gora je bogata nacionalnim parkovima koji zahvaljujući izuzetnim vrijednostima imaju ne samo nacionalni već i međunarodni značaj. Nacionalni park *Durmitor*, s kanjonom rijeke Tare, 1977. uvršten je na UNESCO-vu Listu svjetske prirodne baštine kao prirodni rezervat i spomenik prirodi. Rijeka Tara ima status rezervata biosfere. Nacionalni park *Skadarsko jezero* ima status značajnog ornitološkog područja od 1989. godine, a 1995. godine je upisan na Svjetsku listu močvara od međunarodnog značaja. Na Listi svjetske baštine od 1979. godine nalazi se i Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora. Na UNESCO-voj listi potencijalnih dobara nalazi se i nacionalni park *Biogradska gora* kao jedna od netaknutih prašuma Evrope.

Međutim, uprkos velikim potencijalima, čini se da je malo urađeno na razvijanju Crne Gore kao ekološke države. Usvojena Deklaracija je najavljivala pozitivne uticaje na razvoj Crne Gore, naročito u uslovima globalnih izazova s kojima se svijet sve više suočavao. Međutim, u kojoj je mjeri ideal ekološke države realizovan, posebno je pitanje.

U proteklim godinama postali su vidljivi mnogi pritisci pod kojima se nalazi biodiverzitet Crne Gore: iskorišćavanje prirodnih resursa, neuravnotežen i intenzivan razvoj urbanizacije, turizma, infrastrukture, zagađenje, otpadne vode i čvrsti otpad, deponije smeća. U prethodnom periodu promijenio se i karakter zagađenosti. Nekada su glavni zagađivači bili velika idustrijska postrojenja koja su stvarala ekološka žarišta, poput deponije crvenog mulja kod Kombinata aluminijuma u Podgorici. Sa smanjenjem idustrijske proizvodnje ovakva vrsta zagađenja postaje

manje značajna u odnosu na zagađenja otpadnim vodama iz naselja; zagađenja raznim vrstama otpada koji ne završavaju na sanitarnim deponijama, zagađenje vazduha u naseljenim mjestima; zagađenja zemljišta; zagađenost i smanjenja kvaliteta hrane.



Nacionalni savjet za održivi razvoj u svom izvještaju iz 2011. ističe da Crna Gora, u skladu sa ustavnim opredjeljenjem, može da se razvija kao *ekološka država* ukoliko primijeni i istraje u strategiji koja stavlja akcenat na: „održivo upravljanje i korišćenje prostora, upravljanje čvrstim otpadom i otpadnim vodama; zaštitu i racionalno korišćenje ekosistema biodiverziteta, posebno voda i šuma; energetska efikasnost u svim sektorima (naročito građevinarstvu i transportu) i orijentaciju na energetska efikasnost, nove, alternativne izvore energije (osim vodnih, naročito korišćenje Sunčeve energije i energije vjetra); smanjivanje velikog raskoraka u regionalnom razvoju i, sa tim povezano, suzbijanje siromaštva“.



Globalizacija nije proces, nego jedan složen niz procesa. Oni se odvijaju na protivrečan ili *suprotnosan* način. Većina ljudi smatra da globalizacija prosto „odvlači“ moć ili uticaj od lokalnih zajednica i država i smješta ih na globalnu scenu. I stvarno, to jeste jedna od njenih posljedica. Države zaista gube nešto od svoje nekadašnje ekonomske moći. Ipak, ona ima i suprotno dejstvo. Globalizacija ne samo što vuče naviše već i gura naniže, stvarajući nove pritiske u korist lokalne autonomije. Američki sociolog Denijel Bel opisao je to veoma dobro rekavši da je država postala ne samo premala da riješi velike probleme nego i prevelika da riješi one male. Globalizacija je izazvala oživljavanje lokalnih kulturnih identiteta u raznim djelovima svijeta. Na primjer, ako se zapitamo zašto Škoti traže veću nezavisnost u Velikoj Britaniji, ili zašto je separatistički pokret toliko jak u Kvebeku, odgovore nećemo naći samo u njihovoj kulturnoj istoriji. Lokalni nacionalizmi javljaju se kao odgovor na kretanje globalizacije i slabljenje starih država-nacija.

Korisni linkovi:

<http://www.ozon.org.me/>

<http://mladi-ekoreporter.org.me>



Kanjon Tare



Naučnici koji se bave klimom sigurni su da, iako je veoma teško predvidjeti uticaje globalnog zagrijavanja, vrlo vjerovatno da ćemo sve češće iskusiti slučajeve ekstremnih vremenskih prilika, takozvano čudno vrijeme. Tako, kada poplave unište velike djelove zemalja u razvoju, čestitamo sebi na velikodušnoj pomoći kojom tim ljudima tamo olakšavamo putnje. Sa stanovišta „zapadne planete“ ipak glavno pitanje nije koliko velikodušna naša pomoć treba da bude, već da li je „pomoć“ uopšte odgovarajuća kategorija. Ukoliko globalno zagrijavanje većinom izazivaju bogate, razvijene zemlje, i ako je globalno zagrijavanje makar samo dio uzroka „čudnog vremena“, onda novac treba da se da prije kao pravna kompenzacija nego kao humanitarna pomoć ili milosrđe.

Endru Dobson



1. Odredi predmet proučavanja socijalne ekologije?
2. Šta je rizično društvo?
3. Šta je održivi razvoj?
4. Objasni pojam *ekološka svijest*.
5. Pokušaj da odgovoriš na pitanje o tome u kojoj je mjeri realizovana ideja Crne Gore kao ekološke države.
6. U kom je stepenu u našem društvu razvijena ekološka svijest, na koji bi se način mogla razvijati?
7. Na koji bi se način globalni ekološki problemi mogli rješavati na lokalnom nivou?
8. U kojim je gradovima u Crnoj Gori najveći stepen zagađenja?
9. Istraži kako funkcionišu gradovi koji primjenjuju princip *zero waste*, tj. gradovi bez otpada.
10. Nađi primjere dobre prakse među domaćim i stranim gradovima.

Literatura

1. Abazović, D., Radojković, J., Vukomanović, M. (2007). *RELIGIJE SVETA, budizam, hrišćanstvo, islam*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, Dosije Beograd.
2. Aisenberg, E., Herrenkohl, T. (2008). Community violence in context: risk and resilience in children and families. *J Interpers Violence*, 23 (3), 296–315.
3. Andrei, S., Vishny, W. R. (1993). *Corruption*, Quarterly Journal of Economics, 108, str. 599–61.
4. Bošković, M. (1999). *Kriminološki leksikon*. Novi Sad: Matica srpska i Univerzitet u Novom Sadu.
5. Aristotel (1975). *Politika*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
6. Avramovic, Z. (2008). *Kultura*. Beograd: Zavod za udžbenike.
7. Bakrač, V., Burdžvić, E., Vuković, Lj. (2019). *Osnovni POJMOVNIK religijske kulture*. Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.
8. Bauman, Z. (1984). *Kultura i društvo*. Beograd: Prosveta.
9. Begovac, I., Rudan, V., Begovac, B., Vidović, V., Majić, G. (2007). Self-image, war psychotrauma and refugee status in adolescents. *The Journal of Social Psychology*.
10. Bek, U. (2001). *Rizično društvo u susret novoj moderni*. Beograd: „Filip Višnjić“.
11. Bergel, E. E. (1955). *Urban sociology*. New York: McGraw Hill.
12. Bocilj, P. (2003). Victims of cyberstalking: An exploratory study of harassment perpetrated via the Internet. *First Monday*, 8 (10).
13. Boeckmann, R. J., & Liew, J. (2002). Hate speech: Asian American students' justice judgments and psychological responses. *Journal of Social Issues*, 58(2), str. 363–381. Dahl, R. A. (1998). *On Democracy* New Haven, CT: Yale University Press.
14. Bogdanović, M., Mimica, A. (2007). *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
15. Bolčić, S. (2003). *Svet rada u transformaciji – Lekcije iz savremene sociologije rada*. Beograd: Plato.
16. Borhes, H. L. (1991). *Šta je budizam*. Beograd: PP Bata.
17. Bošković, M. (2002). *Socijalna patologija*. Novi Sad: Pravni fakultet.
18. Bošković, M. (2012). *Kriminologija*. Novi Sad: Pravni fakultet.
19. Bošković, M. (1998). *Organizovani kriminalitet*. Beograd: Policijska akademija.

20. Bottomore, T. (1983). *Društveni pokreti, partije i politička akcija i Marksizam u svetu*. Novi Sad: Budućnost.
21. Bouillet, D. (2010). *Izazovi integriranog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
22. Božilović, N. (1998). *Sociologija kulture*. Niš: Narodne novine.
23. Božović, R. (1997). *Iskušenja slobodnog vremena*. Beograd: Čigoja.
24. Burdije, P. (1999). *Signalna svetla: Prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
25. CEDEM – Centar za demokratiju i ljudska prava (2015). *Politike azila i migracija u procesu pristupanja Evropskoj uniji – uloga i doprinos organizacija civilnog društva*. Podgorica: CEDEM.
26. Cifrić, I. (1977). *Mladi i obrazovanje*. Revija za sociologiju, God. VII, (1–4, siječanj – prosinac), str. 109–119.
27. Cifrić, I. (1998). *Socijalna ekologija*. Zagreb: Globus.
28. Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač*. Zagreb: Bios.
29. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006). *Psihologija obitelji i braka*. Zagreb: Golden Marketing.
30. Čupić, Č. (2002). *Sociologija – struktura, kultura, vladavina*. Beograd: Čigoja štampa.
31. Dal, R. (1999). *Demokratija i njeni kritičari*. Podgorica: CID.
32. Delor, Ž. (1996). *Obrazovanje skrivena riznica*. Beograd: UNESCO.
33. Dickinson, J. and Lumsdon, L. (2010). *Slow Travel and Tourism*. London, Washington, DC: Earthscan.
34. Dirkem, E. (1963). *Pravila sociološke metode*. Beograd: Savremena škola.
35. Đukić, S. (2016). *Savremeni organizovani kriminalitet kao oblik ugrožavanja nacionalne bezbjednosti*. Ekonomski izazovi, godina 5, broj 9, 126–14.
36. Dobson, E. (2006). *Globalizacija i životna sredina: Od lokalnog jezika do globalne gramatike, TEME*, Niš, br. 3.
37. Durkheim, E. (2008). *Uvod u sociologiju porodice* (prevod: "Introduction a la sociologie de la famille", Annales de la Faculte des lettres de Bordeaux, 10,1888. pp. 257–281) u Marinković, Dušan (prir.) Emil Dirkem 1856–2008, prevela O. Petronić, str. 112–135. Novi Sad: Mediterran publishing.
38. Đukanović, B., Bukelić, J., Dimitrijević, I., Stojović, Z., Knežević-Tasić, J., Bešić, M. (2001). *Iluzija stvarnosti*. Podgorica: CID.
39. Đukanović, P. (2019). *Studija o mladima u Crnoj Gori 2018/2019*. Podgorica: NVO Centar za građansko obrazovanje.
40. Đurđević-Stojković B. (1998). *Verske sekte i pokreti – Lovci na duše*. Beograd: Izdanje autora.
41. Đurić, M. (1964). *Sociologija Maksa Vebera*. Zagreb: Matica hrvatska.

42. Đurović, G. (2016). *Evropska unija i Crna Gora*. Podgorica: EU Info centar.
43. Elijade, M. (2018). *Vodič kroz svetske religije*. Beograd–Podgorica: Nova knjiga.
44. Erdelja, S., Vokal, P., Bolfan, M., Erdelja, SA., Begovac, B., Begovac, I. (2013). *Delinquency in incarcerated male adolescents is associated with single parenthood, exposure to more violence at home and in the community, and poorer self-image*. *Croatian Medical Journal*, 54 (5), 460–8.
45. Fiamengo, A. (1997). *Osnovi opće sociologije*. Zagreb: Narodne novine.
46. Filipović, M. (2010). *Uvod u opštu sociologiju*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
47. Galić, B. (2011). *Žene i rad u suvremenom društvu – značaj orodnjenog rada*. *Sociologija i prostor*, Vol. 49, No. 1 (189), str. 25–48
48. Garban, H., Iribarren, F. J., Noriega, C. A., Barr, N., & Zhu, W. (2012). *Using biological Markers to Measure Stress in Listeners of Commercial Talk Radio*. *Chicano Studies Research Center Working Paper*, 3, str. 1–8.
49. Gehlen, A. (1974). *Čovjek, njegova priroda i položaj u svijetu*. Sarajevo: Veselin Masleša.
50. Giddens, A. (2005). *Odbegli svijet: Kako globalizacija oblikuje naše živote*. Zagreb: Jesenski i Turk.
51. Giddens, A. (2007). *Sociologija*. Zagreb: Globus.
52. Gidens, E. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
53. Gidens, E. (1999). *Sociologija*. Podgorica: CID.
54. Gidens, E. (2005). *Odbegli svet*. Beograd: Stubovi kulture.
55. Goati, V. (2007). *Političke partije i partijski sistemi*. Podgorica: Centar za monitoring-CEMI.
56. Goati, V., Darmanović, S., Vujović, Z., Dedović, V., Vukićević, B., Tomović, N. (2017). *Izborni i partijski sistem u Crnoj Gori – Perspektiva razvoja unutarpartijske demokratije*. Podgorica: Centar za monitoring – CEMI.
57. Goati, V. (1984). *Savremene političke partije – komparativna analiza*. Beograd: OOUR Izdavačko-publicistička delatnost. Ljubljana: IRO Partizanska knjiga. Golden Marketing – Tehnička knjiga
58. Golubović, Z. (1973). *Čovek i njegov svet u antropološkoj perspektivi*. Beograd: Prosveta.
59. Golubović, Z. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb: Naprijed.
60. Grinberg, K. (1972). *Kič i avangarda*, *Savremenik*, oktobar, br. 10.
61. Gurvitch, G. (1966). *Sociologija I*. Zagreb: Naprijed.
62. Habermas, J. (1991). *Državljanstvo i nacionalni identitet*. *Filozofska istraživanja*, 1991/40, str. 137–157.
63. Hamilton, M. (2003). *Sociologija religije*. Beograd: Clio.

64. Hantington, S. (2000). *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*. Podgorica: CID; Banja Luka: ROMANOV.
65. Haralambos, M. i Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
66. Hassan, S. (2004). *Corruption and the Development*. Journal of Development Policy and Practice, str. 25–41.
67. Hebdidž, D. (1980). *Potkultura – značenje stila*. Beograd: Rad.
68. Held, D. (1987). *Demokratija i globalni poredak*. Beograd: „Filip Višnjić“.
69. Henslin, J. M. (2007). *Down to Earth*. London: The Free Press.
70. Hrnčić, J. (1999). *Delinkvent ili pacijent*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
71. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16315> (5. 10. 2020)
72. Ilić, M. (1979). *Sociologija kulture*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
73. Ilić, A. (2107). *Bolesti zavisnosti kao oblik devijantnog ponašanja*. PRAVO, teorija i praksa, broj 10–12, str. 13-27.
74. Jakovljević, V. (1971). *Uvod u socijalnu patologiju*. Beograd: Naučna knjiga.
75. Jašović, Ž. (1991). *Kriminologija maloljetničke delinkvencije*. Beograd: Naučna knjiga.
76. Jovanović, M., Eškinja, I. (2008). *Neki aspekti neoliberalizma u svjetskom gospodarstvu*. Zbornik Pravnog fakulteta. Rijeka: Sveučilište Rijeka, v. 29, br. 2, str. 941–958
77. Kant, I. (1972). *Um i sloboda*. Beograd: Velika edicija ideja.
78. Kant, I. (1991). *Vaspitavanje dece*. Beograd: Bata.
79. Kešetović, Ž. (1999). *Sociologija*. Beograd: VŠUP.
80. Knoblauch, H.(2004). *Sociologija religija*. Zagreb: Demetra.
81. Koković, D. (1997). *Pukotine kulture*. Beograd: Prosveta.
82. Koković, D. (2000). *Kultura i umetnost*. Novi Sad: Akademija umetnosti.
83. Koller-Trbović, N., Žižak, A., Bašić, J. (2001). *Određenje, prevencija i tretman poremećaja u ponašanju djece i mladih*. *Dijete i društvo*, 3 (3), 319–343.
84. Kont, O. (1989). *Kurs pozitivne filozofije*. Nikšić: NIO Univerzitetska riječ.
85. Korać, V. (1990). *Istorija društvenih teorija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
86. Korunić, P. (2003). *Nacija i nacionalni identitet*. *Zgodovinski časopis* 57, št 1–2, str. 163–208.
87. Kostelić-Martić, A. (2005). *Mobing: psihičko maltretiranje na radnom mjestu*. Zagreb: Školska knjiga.

88. Kotri, Z., Dragičević, M. (2009). *Sociologija*, udžbenik za IV razred gimnazije. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
89. Kovačević, B., Kovačević, I. (2016). *Gobalne nejednakosti i bezbjednosne prijetnje*. Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
90. Kovačević, B., Ristić, L., Knežević, M. (2009). *Sociologija naselja*. Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
91. Kozić, P. (1995). *Sociologija*. Beograd: Kultura.
92. Komrov, V. D. (1994). *Nauka*. Moskva
93. Krivokapić, N. (2016). *Demokratija – definisanje i karakteristike. Sociološka luča X/2*, str. 30–44.
94. Krivokapić, N. (2008). *Teorijski pristupi slobodnom vremenu*. Nikšić: Institut za sociologiju i Filozofski fakultet u Nikšiću.
95. Krivokapić, N., Đukanović, B. (2019). *Demokratija kao supstrat globalizacije*. Glasnik odjeljenja društvenih nauka, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Knj. 24, str 152–163, ISSN 0350–5472.
96. Kuzmančev-Stanojević, S. (2021). *Lavirinti neoliberalizma: kratak osvrt na istorijat pojma i raznolikost koncepata*, SOCIOLOGIJA, Vol. LXIII, N° 1, str. 96–116.
97. Lalman, M. (2004). *Istorija socioloških ideja* (tom I). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
98. LAROUSSE: (1971, 1972, 1973). *Opšta enciklopedija*, Beograd: „Vuk Karadžić“, Interexport.
99. Lewis, O. (1959). *Five families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*. New York: Basic books.
100. Leymann, H. (1990). *Mobbing and psychological terror at workplaces*. Violence and Victims, 5 (2), 119–126.
101. Liessmann, K. P. (2008). *Teorija neobrazovanosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
102. Linc, H., Stepan, A. (1998). *Demokratska tranzicija i konsolidacija*. Beograd: „Filip Višnjić“.
103. Locke, J. (1978). *Dve rasprave o vladi*, knjiga II. Beograd: Mladost.
104. Lukić, R. (1994). *Osnovi sociologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
105. Luković, Z. (1998). *Verske sekte*. Beograd: Pravoslavna misionarska škola.
106. Mamula, M., Ručević, S., Vukmanić, M., Zvizdić, M. (2013). *Nasilje prepoznaj i spriječi (proživljeno iskustvo žena u teoriji i praksi)*. Sarajevo: Udruženje Žene ženama.
107. Mandić, O. (1956). *Istočne religije*. Zagreb: Seljačka sloga.
108. Manhajm, K. (1978). *Ideologija i utopija*. Beograd: Kultura.

109. *Manuov zakonik* (2006). Beograd: Matica srpska.
110. Marinković, D. (prir.), (2010). *Rana američka sociologija: 1892–1914*. Novi Sad: Mediterran publishing.
111. Marinković, D. (2008). *Uvod u sociologiju*. Novi Sad: Mediterran publishing.
112. Marković, Ž. D. (2005). *Socijalna ekologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
113. Marks, K., Engels, L. (1984). *Njemačka ideologija*. Beograd: Kultura.
114. Martinjak, O. (2016). *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delinkvencije*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske; Policijska akademija.
115. Marks, K., Engels, F. (1947). *Manifest komunističke partije*. Beograd: Kultura.
116. Matak, Š., Vargek, A. (2012). *Trgovanje ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja – utječe lilegalizacija prostitucije na smanjenje trgovanja ljudima?* Pravnik, Vol. 46., No 92. (pristupljeno 8. 3. 2020).
117. Matić, R. (2003). *Društvena promocija bezakonja: uvod u sociologiju devijantnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna knjiga.
118. Matthiesen, S. B. (2006). *Bullying at work Antecedents and Outcomes* (Doctoral dissertation). The University of Bergen, Norway.
119. Mijalković, S. (2006). *Trgovina ljudima kao oblik organizovanog kriminala – osnovna fenomenološka obeležja*. Nauka, bezbjednost, policija, vol.11, br. 1, str. 109–130.
120. Mijalković, S. (2005). *Pojmovno razgraničenje trgovine ljudima i drugih sličnih pojava i terminoloških koncepata*. Bezbednost. Beograd, vol. 47, br. 1, str. 51–66.
121. Mikanović, B. (2014). *Humanističko vaspitanje i emancipacija ličnosti*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
122. Miladinović, S. (2018). *Prekarizacija rada i prekarijat kao posledice savremenog razvoja. Tematski zbornik radova XXV naučnog skupa međunarodnog značaja „Tehnologija, kultura i razvoj“*, str. 84–103.
123. Milardović, A. (1999). *Globalizacija*. Pan Liber, Osijek–Zagreb–Split.
124. Milić, A. (1978). *Klase i porodica – sociološki presek stanja i perspektive razvoja savremene porodice*. Beograd: Radnička štampa.
125. Milić, A. (2007). *Sociologija porodice: Kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.
126. Milić, A., Čičkarić, Lj. (1998). *Generacija u protestu, Sociološki portret učesnika studentskog protesta 97/98. na Beogradskom univerzitetu*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
127. Milić, V. (1965). *Sociološki metod*. Beograd: Nolit.
128. Milić, A. (1988). *Rađanje moderne porodice*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

129. Milosavljević, M. (1998). *Nasilje nad djecom*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
130. Mills, R. (1964). *Elita vlasti*. Beograd: Kultura.
131. Milutinović, M. (1984). *Kriminologija*. Beograd: Savremena administracija.
132. Mimica, A., Bogdanović, M. (prir.) (2007). *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
133. Mitrović, M. M. (2005). *Sociologija, osnovni pojmovi i problemi*. Beograd: Pravni fakultet, Centar za publikacije.
134. Mitrović, M., (1998), *Sociologija sela*. Beograd: Sociološko društvo Srbije.
135. Mitrović, M., Petrović, S. (1992). *Sociologija*, udžbenik za četvrti razred gimnazije i treći razred srednjih škola. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
136. Mojić, D. (2014). *Organizacije i (post)moderno društvo*. Beograd: Čigoja.
137. Murray, J., Farrington, DP. (2010). *Risk factors for conduct disorder and delinquency: key findings from longitudinal studies*. Can J Psychiatry, 55 (10), 633–42.
138. Musa, I. (2017). *Trgovina ljudima, Ropstvo 21. vijeka*. Hum, XI,17–18.
139. Mylonas, H. (2012). *The Future of Euro-Atlantic Integration in the Western Balkans*. PONARS Eurasia Policy Memo No. 208, June 2012.
140. Nadić, D. (2010). *Politička ekologija – prilog zasnivanju politikološke discipline*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
141. Obradović, S., Pejović, Lj., Stijepović, D., Radulović, S., Pejović, S., Šarović N., Brkanović, S., Vukašinović, M., Guberinić, S., Adrović, A. (2012). *Mladi preduzetnici*, priručnik iz preduzetništva za učenike srednjih stručnih škola. Podgorica: Centar za stručno obrazovanje.
142. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga.
143. Pavićević, Đ. (2016). *Postdemokratske kritike demokratije: Transformacija ili urušavanje demokratije*. SOCIOLOGIJA, Vol. LVIII (2016), N° 4, str. 505–524.
144. Pavićević, V. (1988). *Sociologija religije sa elementima filozofije religije*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
145. Pavlović, V. (2004). *Civilno društvo i demokratija*. Beograd: Čigoja štampa.
146. Pavlović, V. (2011). *Država i društvo*. Beograd: Čigoja štampa.
147. Pavlović, V., Stojiljković, Z. (2010). *Savremena država – struktura*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu; Centar za demokratiju.
148. Peri, M. (2000). *Intelektualna istorija Evrope*. Beograd: Clio.
149. Perić-Romić, R. (2016). Izazovi održivog razvoja sela Republike Srpske, *Politeia*, vol. 6, br. 12, str. 109–123.

150. Pešić, M., Bazić, J. (2012). *Sociologija*. Leposavić: Učiteljski fakultet.
151. Petrović, P. S. (2003). *Droga i ljudsko ponašanje*. Beograd: Partenon.
152. Platon (2005). *Država*. Beograd: Dereta.
153. *Politička enciklopedija* (1975). Beograd: Savremena administracija.
154. Popović, M. (1974). *Problemi društvene strukture*. Beograd: BIGZ.
155. Quinn, A. J. (1955). *Urban sociology*. American Book Company; 1st Edition.
156. Radonjić, R. (2015). *Demokratija*. Podgorica: CGO.
157. Ralston, S. Dž. (2011). *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*. Beograd: Arhipelag.
158. Reškovac, T., Bešić, M. (2012). *Evaluacija reforme obrazovanja u Crnoj Gori*. Podgorica: Mreža fondacija za otvoreno društvo.
159. Ritcer, G. (1999). *Mekdonaldizacija društva*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
160. Ritzer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.
161. Samnani, A. K., Singh, P., Ezzedeen, S. (2013). Workplace bullying and employee performance: An attributional model. *Organizational Psychology Review*, 3, 337–359. doi:10.1177/2041386613475370.
162. Sartori, Đ. (2001). *Demokratija, šta je to?* Podgorica: CID.
163. Savićević, D. (1983). *Čovjek i doživotno obrazovanje*. Titograd: Republički zavod za unapređivanje školstva.
164. Savićević, D. (2003). *Komparativna andragogija*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju.
165. Schlosser, E. (2001). *Fast-Food Nation: The Dark Side of the All-American Meal*. Boston – New York: Mariner Books.
166. Sen-Žan, P. (1999). *Kontrakultura*. Beograd: Clio.
167. Sesar, K. (2011). *Obilježja vršnjačkog nasilja*. Ljetopis socijalnog rada, 18 (3), 497–526.
168. Sesar, K., Sesar, D., Dodaj, A. (2013). *Povezanost vršnjačkog zlostavljanja i psiholoških poteškoća: prospektivno istraživanje*. Društvena istraživanja, god. 22, br. 1, str. 79.
169. Simeunović, D. (2002). *Teorija politike*. Beograd: Nauka i društvo.
170. Simeunović-Patić, B. (2008). *Prepoznavanje viktimizacije trgovinom ljudima*. Temida, vol. 11, br. 4, str. 69–86.
171. Simić, S. (2018). *Sve o narkomaniji*. Beograd: Laguna.
172. Smit, A. (1970). *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Beograd: Kultura.
173. Smit, A. (1998). *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
174. Smolla, R. A. (1990). *Rethinking First Amendment Assumptions About Racist and Sexist Speech*. Wash. & Lee L. Rev., 47, str. 171

175. Sociološki rečnik (2007). Beograd: Zavod za udžbenike.
176. Sokolov, E. (2001). *Kulturologija: ogledi iz teorija o kulturi*. Beograd: Prosveta.
177. Standing, G. (2011). *The Precariat. The New Dangerous Class*. London, New York: Bloomsbury Academic.
178. Stanković, V. (2016). Ideologije: *Od sociološke analize do političke prakse*, Srpska politička misao br. 1/2009, vol. 23, str. 99–116.
179. Stojiljković, Z. (2016). *Post(liberalna) demokratija, kapitalizam i kriza države. Zbornik radova sa međunarodne konferencije – Urušavanje ili slom demokratije?* Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije i Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, str. 9–31.
180. Stojković, B. (1993). *Evropski kulturni identitet*. Niš: Prosveta.
181. Strategija za borbu protiv trgovine ljudima 2019–2024. on <https://www.osce.org/me/mission-to-montenegro/424634?download=true> (pristupljeno 8. 3. 2020.).
182. Šarović, R. (2013). Sociološke pretpostavke za razvoj preduzetništva u crnogorskom selu. *Sociološka luča* VII/1.
183. Šijaković, I. (2008). *Sociologija, uvod u razumevanje globalnog društva*. Banja Luka: Univerzitet u Banjaluci; Ekonomski fakultet.
184. Šolte, J. A. (2009). *Globalizacija, kritički uvod*. Podgorica: CID.
185. Špadijer-Džinić, J. (1998). *Socijalna patologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
186. Šušnjić, Đ. (2009). *Religija I*. Beograd: Čigoja.
187. Šušnjić, Đ. (1998). *Religija*. Beograd: Čigoja.
188. Šušnjić, Đ. (2005). *Metodologija*. Beograd: Čigoja.
189. Tadić, B. (1998). *Osnovi sociologije*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
190. Tajfel, H., Turner, J. C., Austin, W. G., & Worchel, S. 1979. *An integrative*.
191. Tanzi, V., Hamid, D. (1997). *Corruption, Public Investment, and Growth*. IMF Working paper, WP/97/139, listopad.
192. Tarner, Dž. (2009). *Sociologija*. Novi Sad/Beograd: Centar za demokratiju.
193. Tarner, H. Džonatan (2009). *Sociologija*. Novi Sad: Mediterran publishing; Beograd: Centar za demokratiju.
194. Tenies, F. (1969). *Zajednica i društvo*. u: T. Parsons, E. Šils, K. Negel, Dž. Pits, *Teorije o društvu I* Beograd: „Vuk Karadžić“.
195. Thompson, W., V. Hickey, J. (2008). *Society in Focus: An Introduction to Sociology*. Boston: Allyn & Bacon.
196. Tischler, H. (2007). *Introduction to Sociology*. Belmont, CA: Thomson Wadsworth.
197. Tomanović, S., Stanojević, D., Jarić, I., Mojić, D., Dragišić Labaš, S., Ljubičić, M., Živadinović, I. (2012). *Mladi naša sadašnjost: istraživanje*

socijalnih biografija mladih u Srbiji. Beograd: Čigoja štampa, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.

198. Tomanović, V. (1977). *Omladina i socijalizam*. Beograd: Mladost.
199. Tomić, V. (2007). Siromaštvo i socijalna isključenost – osnovne definicije i indikatori. *Sociološka luča* 1/2, str. 149–166.
200. Trebješanin, Ž., Lalović, Z. (2014). *Pojedinac u grupi*, udžbenik za 3. ili 4. razred gimnazije. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
201. Tripković, M. (1992). *Sociološke teorije*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski Fakultet i Institut za filozofiju i sociologiju.
202. Tripković, M. (2007). *Nejednakost, društvena*, Sociološki rečnik. Beograd: Zavod za udžbenike.
203. Turner, J. C. et al. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford & New York: Blackwell.
204. Veber, M. (1976). *Privreda i društvo*, 1. tom. Beograd: Prosveta.
205. Veber, M. (1997). *Sabrani spisi o sociologiji religije*, tom II. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
206. Veladžić, N. (2013). Devijantne pojave i socijalna kontrola, *Kriminalističke teme*. 1–2, 152–166.
207. Vilić, D. (2013). Transformacija (i/ili redukcija) funkcija moderne porodice. *Sociološki diskurs*, godina 3, broj 6, str. 49–65.
208. Vlada Crne Gore, Nacionalni savjet za održivi razvoj, Podgorica (2011). *Analiza o ostvarenjima i izazovima ekološke države*.
209. Vlahović, P. (1984). *Narodi i etničke zajednice sveta*. Beograd: „Vuk Karadžić“, Biblioteka „Čovek i reč“.
210. Vujović, T. (2009). *Od žrtve do delinkventa*. Nikšić: Filozofski fakultet Nikšić, Univerzitet Crne Gore.
211. Vujović, T. (2010). Kompetitivnost društvenog sistema i sociopatološke pojave. *Sociološka luča* IV/2, str. 54–69.
212. Vukićević, S. (1990). *Homo privatus*. Nikšić: NIP Univerzitetska riječ; Beograd: Naučna knjiga.
213. Vukićević, S. (2012). *Sociologija u srednjoškolskom ključu*. Nikšić: Filozofski fakultet i Institut za sociologiju i psihologiju,
214. Vukomanović, M. (2004). *Religija i teologija*. Beograd: Zavod za udžbenike.
215. Vuletić, V. (2021). *Sociologija*, udžbenik za četvrti razred gimnazije i treći razred srednjih stručnih škola. Beograd: Klett.
216. Vuletić, V. (2003). *Globalizacija, mit ili stvarnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
217. Vuletić, V. (2006). *Globalizacija: aktuelne debate*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“.
218. World Health Organization (2002). World report on violence and health. World Health.

219. Zapf, D. & S. Eirnasen (2005). Mobbing at work: Escalated conflicts in organizations. In S. Fox & P. E. Spector (Eds.), *Counterproductive behavior. Investigations of actors and targets* (pp. 237-270). Washington, DC: American Psychological Association.
220. Zapf, D. (1999). Organisational, work group related and personal causes of mobbing/buylling at work. *International Journal of Manpower*, 20, 1–2, 70–85.
221. Zbornik radova sa naučnog skupa *Socijalno-ekonomske promene u Srbiji/Jugoslaviji: perspektive i ograničenja*. Beograd, 2. i 3. mart 2001. godine – R/Evolucija i poredak, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
222. Zečević, I. (2010). *Priručnik – program prevencije vršnjačkog nasilja u školama*. Banja Luka: EU Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini.
223. Zimel, G. (2008). *Izabrani radovi*. Novi Sad: Mediteran publishing.
224. Žarković Palijan, T. (2004). *Značajke osobnosti alkoholičara počinitelja i nepočinitelja*.
225. Žunec, O. (1989). *Fundamentalna ekologija: socijalna ekologije kao duhovno znanstvena disciplina*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
226. Popović, M. (2011). *Feminizam, rod i konstituisanje rodnog identiteta*, Sociološka luča V/2, str. 29–38.

Linkovi

- <https://www.muzejzena.me/kalendargod.html> (19.5.2020). <ps://monstat.org/userfiles/file/publikacije/STATISTIKA%20DOHOTKA%20I%20USLOVA%20ZIVOTA.pdf> (datum pristupa: 10. 02. 2021) – Statistika dohotka i uslova života (2018), Zavod za statistiku MONSTAT, Podgorica URL:
- Studija o nasilju u porodici i nasilju nad ženama u Crnoj Gori, jul 2017. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/0/425291_0.pdf (datum pristupa: 21. 12. 2020)
- Strategije zaštite od nasilja u porodici 2016–2020. URL: <https://www.gov.me/dokumenta/81ef046d-d1f6-49c8-8f62-266d02b9942c> (datum pristupa: 20. 12. 2020)
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici („Službeni list CG“, br. 46/10). URL: <http://media.cgo-cce.org/2013/06/18-Zakon-o-zastiti-od-nasilja-u-porodici.pdf> (datum pristupa 20. 12. 2020)
- Zakon o političkim partijama Crne Gore („Sl. list RCG“, br. 21/04 od 31. 03. 2004. i „Sl. list Crne Gore“, br. 73/10 od 10. 12. 2010, 40/11 od 08. 08. 2011, 59/11 od 14. 12. 2011). URL: <https://bar.dik.co.me/wp-content/uploads/sites/7/2019/03/Zakon-o-politickim-partijama.pdf> (datum pristupa: 10. 12. 2020)

- European Union, Institutions and bodies: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies_en (2. 4. 2020).
- Info Centar EU, Istorijat, institucije i politike EU: <https://arhiva.euinfo.rs/istorijat-eu-institucije-i-politike-eu/> (2. 4. 2020).
- Pojmovnik EU: <https://euinfo.rs/files/Publikacije-srp/EU-Pojmovnik-Feb-2019.pdf> (2. 4. 2020).
- Zakon o finansiranju političkih subjekata i izbornih kampanja („Sl. list CG“, br. 3/2020 i 38/2020). URL: https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon_o_finansiranju_politickih_subjekata_i_izbornih_kampanja.html (datum pristupa: 10. 12. 2020)
- Zakon o nevladinim organizacijama („Sl. list CG“, br. 39/2011 i 37/2017). URL: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-nevladinim-organizacijama.html> (datum pristupa: 15. 12. 2020)
- Lisabonska strategija. URL: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/EU-2020.pdf> (datum pristupa: 02. 02. 2021)
- SOS. URL: <https://sospodgorica.me/index.php/nasilje-nad-djecom/> (datum pristupa: 11. 01. 2021)
- India case system. URL: <http://indiacastesystemmaanav.weebly.com/> (datum pristupa: 10. 02. 2021)
- MONSTAT. Procjene stanovništva i osnovni demografski pokazatelji. URL: [http://www.monstat.org/userfiles/file/demografija/procjene%20stanovnistva/2018/saopstenje%202018%20%2027%2005%202019\(1\).pdf](http://www.monstat.org/userfiles/file/demografija/procjene%20stanovnistva/2018/saopstenje%202018%20%2027%2005%202019(1).pdf) (datum pristupa: 13. 02. 2021)
- Veliki rečnik. Šovinizam. URL: <https://velikirecnik.com/2017/03/09/sovinizam/>, (datum pristupa: 15. 02. 2021)
- The Guardian. Neoliberalism: the idea that swallowed the world URL: <https://www.theguardian.com/news/2017/aug/18/neoliberalism-the-idea-that-changed-the-world> (datum posjete: 21. 01. 2021)
- www.Zavisnosti.me
- <https://www.ombudsman.co.me/article.php?id=34195&display=1> <https://www.nationalgeographic.rs/vesti/13888-porazavajuci-podaci-unicef-a-oko-35-miliona-ljudi-sirom-sveta-pa>
- <https://www.osce.org/me/secretariat/425291?download=true>
- <https://www.zuns.me/prosvjetni-rad/clanak/juventas-za-suzbijanje-vršnjačkog-nasilja>
- Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma (2011), *Analiza o ostvarenjima i izazovima ekološke države – 20 godina ekološke Crne Gore*, Podgorica. <https://www.gov.me/dokumenta/30a40b44-1f0b-48c0-bf04-bbd1b61d4d08> (28. 3. 2021)

227. Ministarstvo ekonomije Crne Gore (2014), *Strategija razvoja energetike Crne Gore do 2030. godine* (bijela knjiga), maj 2014, Podgorica.
228. Ministarstvo ekonomije Crne Gore (2014), *Strategija regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014–2020. godina*, maj 2014, Podgorica. <https://www.gov.me/dokumenta/90196ce9-308d-4f8a-851a-8ec5a2d68f30> (2. 4. 2020).
229. Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja (2015), *Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2015–2020*, jun 2015, Podgorica. <https://wapi.gov.me/download/8d4d0d4c-7d01-4e5d-b328-598862ebe753?version=1.0> (16. 3. 2020).
230. Ministarstvo prosvjete Crne Gore, (2014), *Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2015–2020)*, Podgorica, decembar 2014. <https://www.gov.me/dokumenta/dbe19be7-9904-459e-a866-252435d8aaaf> (23.4.2020)
231. Ministarstvo prosvjete i sporta (2011), *Strategija razvoja i finansiranja visokog obrazovanja u Crnoj Gori, 2011–2020*, Podgorica, april 2011. <https://www.gov.me/dokumenta/d95a8a94-a102-48e2-b769-c7680432da72> (25. 4. 2020).
232. Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine (2008), *Strategija razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020*; decembar 2008, Podgorica. <https://www.gov.me/dokumenta/b6dc2ef4-ecee-4efd-96dd-8da1f9139a42> (6. 4. 2020).
233. Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije (2016), *Strategija razvoja informacionog društva Crne Gore do 2020. godine*, Podgorica. <https://www.gov.me/dokumenta/cc172acc-d7a7-4cf0-ba12-e3023ce721b2> (7. 3. 2020).
234. Ministarstvo pravde, ljudski i manjinskih prava (2019), *Osnovni pojmovnik religijske kulture*, Podgorica, <https://www.gov.me/dokumenta/4bb05c20-8427-4e26-9c40-15b0ec6f1676>

A

agora – svojevrsni javni prostor u okviru polisa na kojem su se odvijale raznovrsne kulturne, ekonomske i društvene aktivnosti.

aktivizam – planirano ponašanje da bi se postigli socijalni ili politički ciljevi, odnosno ostvarile socijalne promjene.

alijenacija – stanje društva koje onemogućava pojedincu da ostvaruje svoje bitne potencije i da zadovoljava svoje fundamentalne ljudske potrebe; stanje društva u kojem vlada otuđenost čovjeka od: rezultata ili proizvoda sopstvene aktivnosti, prirode u kojoj živi, drugih ljudi i samog sebe; otuđenost čovjeka od svojih sopstvenih osobina i sposobnosti, podvrgavanje cjelokupne ljudske djelatnosti neljudskim svrhama.

animizam – vjerovanje u postojanje duša koje se u trenutku smrti preobražavaju u duhove tako da svijet živih okružuje svijet duhova.

antagonistički tip društvene moći – povećanje moći jednih subjekata obavezno znači smanjenje moći drugih subjekata.

antropologija – filozofska disciplina koja proučava suštinu čovjeka (Kant: Šta mogu da saznam? Šta mogu da činim? Čemu mogu da se nadam?).

apsolutno siromaštvo – stanje nedostatka sredstava za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, zasniva se na apsolutnoj liniji siromaštva koja ostaje konstantna tokom vremena.

asocijativni tip društvene moći – povećanje moći jednog subjekta proizvodi i povećanje moći drugih subjekata i moći društva u cjelini.

ateizam – odricanje postojanja boga ili božanskog poretka u svijetu.

autarkičnost – samostalnost, ekonomska nezavisnost jedne zemlje od drugih zemalja.

autokratija – samovlašće pojedinca ili male grupe ljudi nad cijelim društvom.

autoritet – legitimna i društveno uvažena pozicija superiornosti pojedinca ili društvene grupe na osnovu kojih se stiče pravo da se izdaju naređenja, rukovodi, zastupa ili odlučuje o stvarima od opšteg interesa; superiorna pozicija zasnovana na legitimnosti, društvenom uvažavanju, sposobnostima, tradiciji ili harizmatičnim osobinama, s koje se vrši poseban uticaj na druge.

avangarda – prethodnica u afirmisanju novih ideja u određenoj oblasti stvaralaštva ili u borbi za novi društveni poredak.

B

biologistički organicizam – teorijski pristup po kome se društvo (a posebno njegova struktura) posmatra analogno živim organizmima. Ovo stanovište u sociologiji je zastupao Herbert Spenser.

biološka reprodukcija – biološko stvaranje i održavanje same porodice i ljudske vrste; odvija se pod uticajem društvenih, socijalno-psiholoških, etnoloških i antropoloških determinanti.

brak – društveno prihvatljiva veza između dviju ili više osoba.

brend – robna marka odnosno proizvod nekog proizvođača koji se svojim imenom, dizajnom ili nekom drugom oznakom razlikuje od drugih sličnih proizvoda, što mu omogućava da bude prepoznat na tržištu.

bruto domaći proizvod (BDP) – ukupna vrijednost svih roba i usluga koje su proizvedene tokom jedne godine u nekoj zemlji bez obzira na vlasništvo.

budizam – religija i filozofija nastala u Indiji oko početkom VI vijeka prije nove ere; osnivač je Sidarta Gotama, po čijoj je duhovnoj tituli buda (budni, probuđeni, odnosno onaj koji zna) ova religija dobila ime.

D

demokratizacija – proces kojim se demokratija uvodi ili ostvaruje u određenoj zajednici.

depopulacija – smanjenje broja stanovnika neke zemlje usljed malog prirodnog priraštaja stanovništva ili iseljavanja.

deprivacija – lišavanje ili onemogućavanje pojedinaca ili društvenih grupa da dođu do potrebnih dobara; obuhvata prije svega siromaštvo.

determinizam – (lat. *determinare* – određen, uslovljen) učenje pomoću koga se međusobni odnosi između pojava objašnjavaju uzročno-posljedičnim vezama, odnosno svaka pojava se objašnjava putem uzročnog dejstva neke druge pojave. Suprotno učenje je *indeterminizam*, a bazira se na stavu da odnosi između pojava (prirodnih ili društvenih) nijesu nužno uslovljeni djelovanjem drugih pojava, već se oblikuju spontano (ili svojevoljno) i nezavisno od bilo kakvih spoljnih činilaca.

devijantno ponašanje – ponašanje van ustaljenih normi i očekivanja sredine.

dispozicija – sastavni dio pravne norme u kojem se propisuje šta treba, a šta ne treba činiti.

društvena kontrola – sistem reagovanja na ponašanja kojima se krše postojeće norme.

društvena moć – otvorena i latentna mogućnost pojedinaca i društvenih grupa da vrše uticaj u društvu.

društvena nejednakost – društveno ustanovljene razlike između pojedinaca i/ili društvenih grupa u pogledu distribucije materijalnog bogatstva, političke moći i ugleda.

društvena stratifikacija – postojanje nejednakosti između društvenih grupa, njihovo hijerarhijsko rangiranje.

društvena uloga – prepoznatljiv način ponašanja i djelovanja pojedinaca i grupa po unaprijed utvrđenim pravilima i kulturnom obrascu.

društveni položaj (status) – mjesto koje pojedinac ili društvena grupa zauzimaju na hijerarhijskoj društvenoj ljestvici.

država – najvažnija politička ustanova modernog društva čija je osnovna uloga zaštita društvenog poretka i globalno usmjeravanje društvenih procesa.

E

edukacija – vaspitanje.

egzodus – nagli odlazak velikog broja ljudi iz neke regije ili države usljed različitih nevolja, kao što su ratovi ili prirodne katastrofe.

ekologija – nauka o životnoj sredini koja se bavi odnosom živih organizama i njihove okoline.

ekonomske nejednakosti – nejednakosti koje se javljaju kao posljedica društveno determinisane distribucije društvenih dobara.

elita – manjinska grupa odabranih pojedinaca koja zauzima vodeće društvene položaje.

emigracija – proces iseljavanja stanovništva iz zemlje stalnog boravka.

epistemologija – (grč. *episteme* – znanje i *logos* – nauka) jedna od filozofskih disciplina koja se bavi proučavanjem prirode, izvora i granica saznanja, kao i utvrđivanjem osnovnih principa koji su neophodni da bi jedno saznanje imalo status naučnog saznanja.

etnička enklava – etnička grupa odvojena od matične grupe.

F

federacija – zajednica više teritorijalnih jedinica koje se razlikuju po nekom svom obilježju, ali suverenitet počiva na saveznoj državi (SFRJ, SSSR, SAD).

formalne društvene grupe – društvene grupe u kojima je jasno određen društveni položaj i uloga pojedinca.

formalno obrazovanje – obrazovni sistem neke zemlje u koji spadaju osnovne i srednje škole kao i ustanove višeg i visokog obrazovanja.

fragmentacija – rasparčavanje, komadanje.

frustracija – blokiranje ili ometanje aktivnosti usmjerene ka nekom cilju bez obzira na to da li je aktivnost svjesna ili nesvjesna (izostavljanje ili smanjenje, odlaganje početka nekog posla, neuspjeh uprkos očekivanom uspjehu, primjena kažnjavanja, represije i sl.).

fundamentalizam – težnja da se u okviru nekog učenja, politike, vjere ili ideologije postigne povratak navodnim prvobitnim osnovama.

G

globalizacija – rastuća međuzavisnost naroda, regiona i zemalja koja je rezultat širenja svjetskih društvenih i ekonomskih odnosa. Globalizacija ima više dimenzija, ali one čiji je uticaj najvidljiviji jesu ekonomska, politička i kulturna.

globalna nejednakost – oblik društvene nejednakosti koja se odnosi na razlike u stepenu razvijenosti između država i regiona.

glokalizacija – interakcija sadržaja lokalne i globalne kulture koju karakteriše uzajamno kulturno pozajmljivanje.

gradska oblast – oblast koja obuhvata grad i naselja koja ga okružuju.

H

homogenizacija – nestajanje ili ublažavanje socijalnih i kulturnih razlika posredstvom kulture.

hrišćanstvo – najveća i najrasprostranjenija svjetska religija koja je nastala na prelasku iz starog u novi vijek na prostoru moćne Rimske imperije; naziv potiče od imena Hristos – koja znači: pomazan, *mesija*, sin *božiji*.

I

ideologija – sistem ideja, vjerovanja i vrijednosti kojima se izražavaju osnovni interesi jedne grupe tako da se ti interesi manje ili više svjesno prikazuju kao interesi većine u društvu, da bi tako racionalizovani bili lakše nametnuti drugim grupama kao njihovi vlastiti interesi i kao njihovi vlastiti sistemi vrijednosti i akcije.

implementacija – sprovođenje nekog djela u praksi.

infrastruktura – predstavlja mrežu pomoćnih djelova nekog šireg sistema bez kojih on ne bi mogao da funkcioniše.

inicijacija – postupak uvođenja pojedinca u stvarnu ili simboličku društvenu grupu postupkom posvećivanja. Povezuju se s obredima prelaza kroz koje pojedinac prolazi u toku života, npr. rituali odrastanja kojima adolescenti stiču status odraslih.

islam – najmlađa monoteistička religija u svijetu, razvila se iz učenja proroka Muhameda kome se sam Bog „otkrio“, u 7. vijeku naše ere, na tlu današnjeg Arabijskog poluostrva.

J

jerres – odstupanje od pravog učenja, krivovjerstvo, lažno učenje, otpadništvo, prije svega u religiji, ali i u ostalim oblastima.

judaizam – religija Jevreja prema kojoj je Bog, jedini stvoritelj, izabrao njih kao narod od kojeg očekuje ne samo pravilno bogoslužjenje, nego i moralno ispravne odnose između ljudi.

K

kapitalizam – oblik ekonomske djelatnosti, nastaje u 18. vijeku usponom industrijalizacije; zasnovan je na privatnom vlasništvu, profitu, tržištu, a prati ga ideologija socijalne pravde i individualnih prava.

kasta – najzatvorenija društvena grupa u historiji ljudskog društva, karakteristična za indijsko društvo, zasnovana na porodičnom nasljeđu, strogoj hijerarhiji i čvrstoj hinduističkoj religiji.

klasa – društvena grupa čiju osnovu čine isti i sličan položaj u društvenoj podjeli rada, stepen ekonomskog bogatstva, određeni socijalni status, vrsta i nivo obrazovanja, blizina centrima političke moći, kulturni tokovi, sistem vrijednosti, stil i način života i određena svijest o svojoj socijalnoj grupi, određeni nivo klasne svijesti.

klasne razlike – društvene nejednakosti čija je osnova monopolska pozicija pojedinaca i društvenih grupa u određenom društvu.

klaster – skup geografski koncentrisanih i međusobno povezanih preduzeća ili organizacija koje su većinom srodne po vrsti djelatnosti koju obavljaju i čiji se odnos zasniva na saradnji usljed zajedničkih potreba koje ih povezuju.

kohabitacija – dogovor dvije osobe koje nijesu u srodničkim odnosima da žive zajedno, često kao dio emotivne veze, bez formalno sklopljenog braka.

kolektivizam – teorijski i praktični pristup koji najveći značaj daje grupi a ne pojedincu.

konfederacija – zajednica više teritorijalnih jedinica koje se razlikuju po nekom svom obilježju, samo što suverenitet počiva na državama članicama (Švajcarska).

konformizam – spremnost da se nekritički prihvati mišljenje i ponašanje drugih osoba ili članova grupe kojoj pojedinac pripada.

konsolidacija – učvršćivanje, utvrđivanje, sređivanje.

konurbacija – oblast koja nastaje spajanjem više gradskih oblasti (London).

konzervativizam – ideologija koja se pojavila krajem 18. vijeka, u čijoj se osnovi nalazi značaj tradicije, jer ona garantuje stabilnost poretka, što ljudima daje osjećaj sigurnosti, kao i neophodnost postojanja jake

države sa strogim zakonima i kaznama da bi se obezbijedila sigurnost, dok najviši položaji u državi treba da pripadaju najtalentovanim pojedincima, odnosno eliti.

konzumerizam – stav prema kojem sreća nekog pojedinca zavisi od konzumacije dobara i usluga, odnosno posjedovanja materijalnih dobara. Pretjerana težnja za posjedovanjem i kupovinom stvari.

korupcija – zloupotreba društvenog položaja za sticanje lake zarade.

kosmopolitizam – stav po kojem su svi ljudi „građani svijeta“ a ne pripadnici različitih kolektiva, odnosno lokalnih regionalnih, nacionalnih i drugih zajednica.

kultura – skup svih onih procesa, promjena i tvorevina koje su nastale kao posljedica materijalne i duhovne intervencije ljudskog društva (u prirodi, društvu, mišljenju).

kulturni identitet – samosvijest pripadnika jedne grupe koja istorijski nastaje i razvija se u zavisnosti od kriterijuma koje ta grupa uspostavlja u odnosima s drugim društvenim grupama.

L

latentna funkcija – pojam koji izražava nevidljive, skrivene, nesvjesne ili nenamjeravane ciljeve društvenih ustanova ili ljudskih ponašanja i djelovanja.

liberalizam – dominantna ideologija u razvijenom dijelu svijeta, čiju osnovu čine: sloboda ljudi, ustavnost, tolerancija, slobodni izbori, podjela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku kako bi se spriječilo kvarenje vlasti i ograničila apsolutna vlast.

M

manifestna funkcija – pojam koji izražava vidljive, zvanične, svjesne ili namjeravane ciljeve društvenih ustanova ili ljudskih akcija.

marginalizacija – umanjivanje vrijednosti nekoga ili nečega; davanje nekome ili čemu nebitnih, nevažnih svojstava; poklanjanje nekome ili nečemu manje pažnje, tretirajući ga kao sporednu ličnost, odnosno stvar.

mas-mediji – tehnička sredstva koja ljudima omogućavaju prenos misli: radio, TV, muzika, film, štampani mediji, internet, softver dizajnirani su tako da ih „konzumira“ široka publika.

masovna kultura – kultura koja je nastala pod uticajem procesa industrijalizacije i urbanizacije; karakteriše je serijska proizvodnja, tipizacija, standardizacija; svojim sadržajima propagira osrednjost; ona je stvorila novi način mišljenja, življenja i ponašanja.

megalopolis – oblast koja nastaje spajanjem nekoliko konurbacija.

migracije – oblik prostorne pokretljivosti iz jednog područja u drugo koji podrazumijeva trajnu promjenu mjesta stanovanja.

mit – priča koja govori o nastajanju svijeta, o porijeklu smrti, uništenju čovječanstva.

mobilnost nastavnog osoblja ili **studenata** – podrazumijeva boravak ili studiranje tokom jednog ili nekoliko semestara na nekom stranom univerzitetu.

moć – izgledi jednog čovjeka ili više ljudi da sprovedu sopstvenu volju u nekom zajedničkom djelovanju, čak i uprkos otporu drugih koji u tom djelovanju učestvuju.

modernizacija – proces osavremenjivanja tradicionalnih društava.

monogamija – brak između dviju osoba.

multikulturalizam – istovremeno postojanje više kultura u jednom društvu; oblik političkog upravljanja i mišljenja koji u prvi plan ističe miroljubivu koegzistenciju, toleranciju između različitih kulturnih, religijskih i nacionalnih zajednica.

N

nacija – savremena etnička zajednica nastala u okviru modernih institucija građanskog društva, tj. u okviru: suverene nacionalne države, jedinstvenog nacionalnog tržišta i standardizovanog književnog jezika kao osnove nacionalne kulture.

narod – velika etnička zajednica koja nastaje spajanjem više plemena, a njenu osnovu čini teritorijalna povezanost članova, zajedničko porijeklo, jezik, kultura, običaji, moral, a ponekad i religija.

naučno saznanje – set saznanja o određenim društvenim (ili prirodnim) pojavama koje se zasniva na objektivnim, preciznim, sistematičnim i empirijski zasnovanim (provjerljivim) dokazima.

neformalno obrazovanje – obrazovanje koje se stiče van formalnih obrazovnih institucija.

O

odliv mozgova – odlazak mladih, radno sposobnih visokoobrazovanih pojedinaca iz zemlje u potrazi za usavršavanjem ili bolje plaćenim poslom.

održivi razvoj – razvoj kojim se zadovoljavaju potrebe današnjeg naraštaja a da se pritom ne ugrožava mogućnost budućih naraštaja u zadovoljavanju njihovih potreba.

P

participacija – stvarno učešće građana u procesu donošenja odluka na svim nivoima i u svim oblastima rada i života u jednom društvu.

pauperizacija – pojava masovnog osiromašenja stanovništva.

pleme – etnička zajednica prvobitnog društva koja je nastala povezivanjem više rodova i bratstava.

poliandrija – brak između jedne žene i više muškaraca.

poligamija – brak između više osoba; i danas je prisutan u određenim kulturama južne Afrike kao i područjima s dominantnom islamskom religijom.

poliginija – brak između jednog muškarca i više žena.

polis – središte političko-pravne, ekonomske i kulturne organizacije društvenog života kod starih Grka. U širem smislu, polis je označavao grad, ali istovremeno i državu, društveno-kulturnu zajednicu i političko uređenje kod starih Grka.

porodica – primarna društvena grupa koja se historijski mijenjala i razvijala, a zasnovana je na biološkim, biosocijalnim, socijalnim i ekonomskim osnovama.

porodična ekonomija – proizvođačka i potrošačka aktivnost porodice.

porodično nasilje – činjenje ili nečinjenje člana porodice kojim se ugrožava fizički, psihički, seksualni ili ekonomski integritet, mentalno zdravlje i spokojstvo drugog člana porodice, bez obzira na mjesto gdje je učinjeno.

postdemokratija – poredak u kome su interesi moćne manjine iznad interesa građana kojima se manipuliše.

pozitivizam – (lat. *positivus* – potvrđan, zasnovan činjenicama) teorijsko-metodološko stanovište po kome društvo treba istraživati uz pomoć metoda iz prirodnih nauka. Prema ovom stanovištu, koje je u sociologiju uveo Ogist Kont, saznanja o društvu treba da proizlaze isključivo iz empirijskih činjenica.

pravo – sistem pisanih pravila koje propisuje država.

preduzetništvo – proces učenja koji doprinosi razvoju znanja, vještina i stavova koji su potrebni za realizaciju vlastitog poslovnog poduhvata kao i za zapošljavanje i kreiranje novih radnih mjesta.

prekarni rad – neizvjestan i kratak radni odnos.

prekarnost – nesiguran rad.

pripisani status – društveni položaj koji pojedinac dobija rođenjem, nasljedstvom ili nekim drugim faktorom nezavisnim od angažovanosti pojedinca.

R

rad – svjesna i svrsishodna djelatnost ili aktivnost; uzajamno djelovanje društva i prirode, čovjeka i društva s ciljem zadovoljavanja materijalnih i duhovnih potreba.

ratifikacija – zvanično prihvatanje nekog međunarodnog sporazuma koje vrši ovlašćena državna institucija, najčešće parlament.

rekonstruisane porodice – porodice u kojima je makar jedan od su-pružnika već ranije imao bračno iskustvo.

relativno siromaštvo – stanje nemogućnosti zadovoljavanja potreba koje čine dio prihvatljivog životnog standarda zemlje. Pojam relativnog siromaštva se uglavnom vezuje za dohodovno siromaštvo.

religija – posebna forma društvene svijesti, duhovna povezanost jedne grupe ljudi s nekim višim, svetim bićem, odnosno bogom.

resocijalizacija – ponovno usklađivanje ponašanja s društveno prihva-ćenim vrijednostima i normama.

revolucija – brz i relativno kratak oblik društvene promjene.

S

sankcija – sastavni dio pravne norme u kojem su predviđene kazne u slučaju kršenja dispozicija.

sastav – prost zbir elemenata od kojih je sastavljena struktura.

segregacija – razdvajanje ljudi na osnovu različitih kriterijuma koji se po pravilu kose s načelima ljudskih prava i sloboda.

sekta – grupa sljedbenika izdvojenog vjerskog mišljenja i pravca.

sekularizacija – proces tokom koga religija gubi svoj uticaj u različitim sferama društvenog života.

simbol – značenje koje se daje određenim tvorevinama.

sindikato – dobrovoljno udruženje radnika s ciljem unapređenja i zaštite svojih profesionalnih, radnih, ekonomskih i drugih interesa.

slobodno vrijeme – vrijeme nakon obaveznog radnog vremena koje je na raspolaganju pojedincu da se odmori, zabavi, razonodi i samorealizuje.

sloj – dio klase koji ima neka svoja karakteristična obilježja po kojima se razlikuje od ostalog dijela klase.

socijalizacija – dvostruki proces u kojem pojedinac, na jednoj strani, formira svoju ličnost, svoj identitet, a na drugoj, svoju društvenost; proces kojim se mlad čovjek priprema za društveni život putem raznovrsnih oblika učenja. Izvori socijalizacije su kultura i društvo, a prenosioci socijalizacije su brojni društveni činiooci, prvenstveno porodica, obrazovne institucije, religijske institucije, društvene organizacije, sredstva masovne komunikacije.

socijalizam – ideologija čije korijene nalazimo u učenju Karla Marksa; akcenat je na revoluciji kao korjenitoj promjeni kako bi se ostvarila načela socijalne jednakosti zasnovana na zajedničkoj svojini; bez ekonomske

jednakosti nema stvarne društvene jednakosti, a ona se postiže ukidanjem privatne svojine, čime se ostvaruje i krajnji cilj socijalizma – ukidanje svih klasa, odnosno klasnih suprotnosti.

socijalna fizika – prvobitni naziv za sociologiju koji je koristio Ogist Kont prije negoli je skovao ime sociologija (*socius* – društvo i *logos* – nauka).

socijalna jednakost – iste mogućnosti svih članova društva da razvijaju svoje sposobnosti i stiču znanja i da se njihove sposobnosti i znanja jednako vrednuju i priznaju u pogledu ostvarivanja društvenog položaja.

sociološka imaginacija – specifičan sociološki pristup u proučavanju društvenih pojava koji se bazira na sagledavanju konkretne pojave u širem društvenom (i istorijskom) kontekstu, odnosno njene povezanosti sa čitavim setom drugih društvenih pojava.

stalež – društvena grupa karakteristična za evropsko feudalno društvo u kojoj pripadnici imaju precizno pravno ustanovljena prava i dužnosti.

stečeni status – društveni položaj koji je posljedica aktivnosti i izbora pojedinca ili društvene grupe i društvenih okolnosti.

strategija – plan neke akcije čija je svrha ostvarivanje jasno određenih i definisanih ciljeva.

struktura društva – cjelina društva koju čine sastavni elementi, funkcionalni i uzročni odnosi između sastavnih elemenata.

supkultura – specifična kultura koja nije izolovana u odnosu na vladajuću kulturu; odlikuje se određenim značenjem stila, osobenim stavovima, javlja se u tijesnoj vezi s određenom društvenom grupom.

suverena javna vlast – vrhovna vlast na određenoj teritoriji, permanentna i nepodijeljena vlast na određenoj teritoriji.

suverenitet – nezavisnost države u vršenju svojih spoljnih i unutrašnjih poslova.

svojina – institucionalizovan društveni odnos koji predstavlja pretpostavke prisvajanja, posjedovanja, razmjene i raspodjele dobara materijalne i duhovne prirode u jednom društvu.

T

totalitarizam – sistem vlasti i oblik ideologije u kojoj su sve društvene, ekonomske, kulturne i političke aktivnosti podređene vladajućim organima monopolske partije i vođe u autokratskim režimima.

totemizam – sistem vjerovanja u kojem se određenoj životinji, biljci, predmetu ili pojavi pridaje značenje „svetosti“.

U

unitarna država – država u kojoj postoji teritorijalno jedinstvo, a vrhovna vlast je u jednom centru – centralizovana država.

V

vertikalna društvena pokretljivost – promjena mjesta pojedinaca i društvenih grupa na ljestvici društvenih položaja.

vjera – individualni, subjektivni ili lični čin nekog pojedinca, koji ima punu slobodu nadilaženja svega što ga okružuje.

vlasništvo – uspostavljeni odnos posjedovanja, neposjedovanja ili neraspologanja prava na sadržaj svojine.

vlast – legalizovana moć, odnosno institucionalno-pravno utemeljena organizacija vladanja u jednom društvu.

vrijednosti – skup opštih uvjerenja, mišljenja i stavova o tome šta je ispravno, dobro ili poželjno, a što se usvaja kroz proces socijalizacije.

Z

zdrav razum – skup ustaljenih vrijednosti, pravila, očekivanja, saznanja ili uvjerenja koje ljudi smatraju ispravnim ili mudrim prilikom tumačenja određenih društvenih pojava. Ova saznanja se razvijaju kao plod kolektivnog životnog iskustva.

zdravorazumsko saznanje – skup uvjerenja koja ljudi oblikuju po osnovu ličnog (ili kolektivnog) životnog iskustva, a koja im služe za snalaženje u svijetu u kome žive, kao i za tumačenje raznovrsnih pojava u društvenom životu.